DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1992, 16E JAARGANG NR. 1

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.
Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden.
Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Zet- en drukwerk
Text & Design Group
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
J.M. Faddegon, Penningplaat *H.M. Koningin Wilhelmina*, 1902 (Zilver, 70 mm)
zie pag. 2

Oranje op de penning **2**
A.J. BEMOLT VAN LOGHUM SLATERUS over Oranjepenningen in een interview door E. van Heuven-van Nes en W. Treurbaut naar aanleiding van een expositie in Rijksmuseum Paleis Het Loo

1992 Nederlands Numismatisch Jaar **10**
J. LINGEN over de diverse activiteiten in 1992

Een fotoalbum uit de begintijd van het Genootschap **14**
G. VAN DER MEER over een fotoalbum met portretten van numismaten

Expositie 'Wilhelmina met hangend haar' **20**
L.M.J. BOEGHEIM over de tentoonstelling in 's Rijks munt

Holland Coin Fair 1992 **21**

Boekbespreking **25**

'Vrouw in raam' **28**
F.T.S. LETTERIE over Bemelmans' PK-penning 1991

De stuiver van Piet Ackermans **30**
L.M.J. BOEGHEIM over het ontwerp van een stuiver in de dertiger jaren

Penningnieuws **32**

Muntennieuws **36**

Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar **38**

Verenigingsnieuws **39**

Tentoonstellingen **40**

1991
In de zojuist achter ons liggende decembermaand, bijna op de grens van het nieuwe jaar, vonden nog enige belangrijke gebeurtenissen plaats waarvan de in numismatiek geïnteresseerden zeker met speciale belangstelling kennis genomen hebben:
De afspraken over de datum van invoering van de nieuwe munteenheid, de 'European Currency Unit' (ECU), tijdens de 'Euro-top' in Maastricht en de presentatie van de spectaculaire schatvondst, die in het voorjaar van 1991 in het Friese dorpje Tzummarum werd geborgen: 2800 zilveren munten uit de 9e eeuw.
Tijdens het afsluiten en het gereedmaken van de kopij voor de vormgever en drukker van dit nummer van De Beeldenaar vond elders in het Koninklijk Penningkabinet te Leiden de persconferentie betreffende deze muntvondst plaats. In het volgend nummer zal zeker aandacht geschonken worden aan deze grootste karolingische muntschat die ooit in Europa is opgegraven. De gevonden muntsoort, de 'denarius' of 'penning' was universeel bruikbaar in de tijd van de Karolingische vorsten en maakte dit betaalmiddel tot de ECU uit de vroege middeleeuwen!

1992
Het jaar 1992 heeft al voor het begon een magische klank gekregen: grotere samenwerking binnen de Europese Economische Gemeenschap; maar ook evenementen, zoals de Olympische spelen, de 'Columbus-herdenking', de grote Rembrandt-tentoonstelling vragen de aandacht. In 'onze kring' staan de activiteiten rondom 1992 NEDERLANDS NUMISMATISCH JAAR en de jubileumviering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde centraal
Voor De Beeldenaar begint 1992 als het derde jaar in de vernieuwde vormgeving. De verbeterde uitvoering kreeg vele positieve reacties! Een index over de jaargangen 1990/1991 zal in de loop van het jaar verschijnen. Ook aan de vormgeving van de index 1977/1989 wordt hard gewerkt.
De redactie is verheugd dat de heer Marcel L.F. van der Beek uit Haarlem bereid is gevonden om de redactie te komen versterken.
Hans de Koning

Oranje op de penning

Interview met dr A.J. Bemolt van Loghum Slaterus, naar aanleiding van een tentoonstelling in Rijksmuseum Paleis Het Loo van 29 april tot 21 juni 1992

RENNY VAN HEUVEN-VAN NES/WERNER STEURBAUT

Drs E. van Heuven-van Nes en drs W. Steurbaut zijn als conservatoren verbonden aan Rijksmuseum Het Loo.

Eén van de oudste leden van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde is dr A. J. Bemolt van Loghum Slaterus, eigenaar van een grote collectie Oranjepenningen. In het kader van het jubileum van het Genootschap zullen de mooiste stukken uit zijn verzameling, die normaal om veiligheidsredenen in een bank worden bewaard, geëxposeerd worden in Rijksmuseum Paleis Het Loo te Apeldoorn. De tentoonstelling 'Oranje op de penning' wordt gehouden van 29 april tot en met 21 juni 1992.

A.J. Bemolt van Loghum Slaterus met het door hem geschreven boek over Nederlandse familiepenningen, juli 1990

De heer Van Loghum Slaterus werd in 1902 geboren te Dordrecht. Na het behalen van het eindexamen Gymnasium te Arnhem, studeerde hij geschiedenis aan de Gemeente Universiteit te Amsterdam. In 1938 promoveerde hij op het onderwerp: Het klooster Frenswegen. Als leraar geschiedenis was hij verbonden aan de M.M.S te Bergen N.H. en aan de Kweek-school in Alkmaar. Tijdens de oorlog was hij waarnemend directeur van een particuliere school in Amsterdam. Hij is erelid van het jubilerende Genootschap en eveneens van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Hij is gehuwd met J.E. Groeneveld. Zij was aanwezig bij het interview.

U bent in het bezit van één van de mooiste en grootste privéverzamelingen in Nederland op het gebied van historiepenningen, met name Oranjepenningen. Na uw eindexamen gymnasium bent u geschiedenis gaan studeren. Heeft u belangstelling gekregen voor geschiedenis door deze penningen of is het andersom: had u belangstelling voor geschiedenis en bent u daarom penningen gaan verzamelen?

Het is met een oud-tante begonnen. Zij woonde in een prachtig oud huis in Dordrecht. Het huis stamde uit 1712 en herbergde talrijke kunstschatten. In de tuin was een poortje waarop het jaartal 1672 en de rode leeuw van Zuid-Holland aangebracht waren. Dat vond ik als kind machtig interessant. Van het huis heb ik nog altijd een afbeelding in zilver. Mijn liefde voor geschiedenis is daar geboren. Omdat ik geschiedenis een geweldig vak vond, ben ik dat later in Amsterdam gaan studeren. Toen ik ongeveer tien jaar oud was, erfde ik van die oud-tante een collectie munten en penningen. De eerste catalogi die ik gemaakt heb, dateren uit 1913 en 1914 en zijn nog erg kinderlijk.

Waarom verzamelt u alleen penningen en geen munten?

De erfenis bestond voor een groot deel uit munten. Er waren maar weinig penningen. De penningen spraken mij echter meer aan en daarom heb ik de munten later verkocht. Er waren penningen bij van de inhuldiging van koning Willen III en van koningin Wilhelmina.

Ik vroeg me toen af of er ook een penning van koning Willem II was. Toen ik die vond, heb ik die van koning Willem I er ook bijgehaald en zo ben ik doorgegaan. Van het een kwam het ander. Mijn doel is uiteindelijk: De geschiedenis van Nederland in metaal te verzamelen. Omdat ik vind dat er na 1813 veel lelijke penningen zijn, heb ik toen alleen penningen met de Oranjes erop verzameld. De beeldenaars zijn namelijk vaak heel goed. Bovendien zijn de Oranjes bij zóveel historische gebeurtenissen betrokken.

U heeft behalve historiepenningen ook beloningspenningen en een aantal onderscheidingstekens. In welke relatie staan die tot elkaar?

Ik beschouw beloningspenningen als historiepenningen, omdat ze ter gelegenheid van een speciale gebeurtenis zijn geslagen. Onderscheidingstekens zie ik als iets apart. Ik kocht ze omdat ze op de veiling kwamen en ze in de veilingcatalogi mee opgenomen werden. Als voorbeeld noem ik de Lombokmedaille.

U kreeg al heel jong een prachtige grote zilveren penning aan een ketting met de beeldenaar van Karel V in uw bezit op een wijze die niet erg gewaardeerd werd door uw vader.

Dat was toen wij in Arnhem woonden en ik daar op het gymnasium zat. Ik was een jaar of vijftien, zestien. Die penning zag ik liggen bij een antiquair, de firma Albers in de Bakkerstraat aldaar. De firma bestaat nu niet meer. In de oorlog zijn de eigenaars doodgeschoten en is het bedrijf verwoest. Ik kende de eigenaar erg goed. Hij was heel aardig en iedere week had hij weer nieuwe penningen. Je kunt je nu niet voorstellen dat dat zo was in die tijd. Daar kocht ik mijn penningen. Op een keer kwam hij met die zilveren penning aandragen. Ik vond hem zo fantastisch mooi, dat ik dacht: 'Die moet ik hebben'. Hij kostte *f* 25. Ik heb hem gekocht, maar ik hoefde hem niet dadelijk te betalen want ik had toen een weekgeld van één gulden! Toen ik triomfantelijk thuiskwam met die penning, zei mijn vader: 'Ik vind hem erg mooi, maar wat heb je ervoor betaald?' '*f* 25, antwoordde ik' 'Maar waar heb je dat dan van betaald?' Ik zei: 'Ik heb nog niet betaald, want ik mag het afbetalen'.

De foto's bij dit artikel zijn van mevr. E. van Heuven-van Nes

Enkele onderscheidingen uit de rijke verzameling. Van links naar rechts: Ridder Militaire Willemsorde 4e klasse, Officier Huisorde van Oranje, Erepenning voor menslievend bulpbetoon, Herinneringspenning van de Tweede vredesconferentie in 1907

Draagpenning ter ere van keizer Karel V, 1537 (zilver, 66mm) Vz. buste van de keizer; kz. groot wapen met Gulden vlies; KPK (1903)

Mijn vader: 'Ga weer terug, want ik wil niet hebben dat je iets koopt, dat je niet betalen kunt'.

Het is de enige keer dat ik mijn vader ongehoorzaam ben geweest. Ik heb hem toch stiekum gehouden.Het is één van de mooiste stukken van mijn verzameling.

Uw collectie bestrijkt de tijd van 1500 tot heden. Gaat uw voorkeur naar een speciale periode uit?

Dat is moeilijk te zeggen, want het is min of meer toevallig. De ene keer kreeg je wat uit de ene periode, dan weer wat uit een andere periode. Nee, een bepaalde voorkeur heb ik niet. Ik heb veel uit de latere tijd, omdat dat goedkoper was. In het begin moest ik geweldig uitkijken, het zijn tenslotte toch behoorlijke uitgaven die je doet. De 80-jarige oorlog vond ik natuurlijk machtig interessant, vanzelfsprekend, maar die dingen zijn toch altijd duur.

Opvallend is de kwaliteit van de collectie. Is bij het verzamelen de kwaliteit van de penning doorslaggevend of het onderwerp?

Als echte historicus is het onderwerp het belangrijkste, maar de penning moet ook mooi zijn. Een goede penning blijf je altijd mooi vinden en een lelijke penning doe je tenslotte toch weg. Ik heb geleerd naar kwaliteitsverbetering te streven.

Uw collectie bestaat voornamelijk uit zilveren penningen. U heeft slechts enkele gouden penningen. Geeft u de voorkeur aan zilveren boven gouden? En waarom heeft u weinig bronzen penningen?

Ik geef de voorkeur aan zilveren boven gouden penningen, omdat ik vind dat zilver levend is en goud dood. De zilveren, vooral de ouderen hebben – hoe moet ik dat zeggen – een zeker perspectief. De gouden missen dat; zij zijn allemaal even glad. Zilver heeft meer schaduwwerking. Wat bronzen penningen betreft: dat is een economische kwestie, want een zilveren penning behoudt een bepaalde waarde, terwijl een bronzen later, in het algemeen, niet méér waard wordt.

U heeft een prachtige verzameling draagtekens uit de tijd van de patriotten en de prinsgezinden – omstreeks 1787 – toen prins Willem V stadhouder was. Wanneer is die collectie in uw bezit gekomen?

Die verzameling draagtekens komt uit de collectie van Van Sypesteyn [jhr C.H.C.A. van Sypesteyn]. Ik heb die in één slag gekocht. Dat is vaak met zulke dingen: 'Nu of nooit', want je krijgt ze nooit meer zo bij elkaar. Het waren er tussen de honderdvijftig en tweehonderd. Ze zijn niet geveild, maar ik heb ze gekocht uit de hand van de heer Schulman in Amsterdam. Die liet me de verzameling zien. Ik was er zo verrukt van dat ik ze meteen gekocht heb. Spontaan natuurlijk. Wat de betaling betreft: Schulman was

zo dat hij zei: 'Je kunt altijd later nog wel eens betalen'. Het ging op afbetaling allemaal, daar was hij verschrikkelijk aardig mee.

U had een goed contact met de heer Jacques Schulman, één van de oudste numismaten in Nederland, die in april 1990 overleed. Heeft u veel van hem geleerd?

De heer Schulman was een hele goede vriend van mij. Ik heb ontzettend veel van hem geleerd. Daar ben ik altijd nog reuze dankbaar voor. In 1920 heb ik hem leren kennen. Zijn naam kende ik van de catalogi. Ik kocht er wel eens wat en ben toen naar hem toegegaan op de Keizersgracht in Amsterdam. Het bleek een ontzettend aardige man te zijn. Hij was een volbloed numismaat. Hij had een geweldig kaartsysteem; dus wat ik weten wilde, kon ik bij hem opzoeken. De prijzen stonden er ook bij, zodat ik kon beslissen of ik iets wel of niet kon doen. Niet alleen van penningen, maar ook van munten en gildepenningen hield hij alles bij. Dat kaartsysteem is nu bij zijn zoon Laurens Schulman in Bussum, die geïnteresseerd is in de historiepenningen, terwijl Rob, de andere zoon, zich toelegt op onderscheidingstekens en munten, niet ouder dan 1813, meen ik. Mijn contact is daardoor ook meer met Laurens Schulman blijven bestaan.

Heeft u naast contact met de heer Schulman ook nog met andere numismaten contact gehad?

Nee niet, vroeger was Schulman de enige goede in Nederland.

Koningin Emma vond geschiedenis – na godsdienst – het belangrijkste vak in het onderwijs. Haar dochter Wilhelmina heeft van drie verschillende leraren geschiedenisles gehad. Daarbij werd gebruik gemaakt van de penningen van het Koninklijk Penningkabinet, destijds gehuisvest in Den Haag. Er werden overigens ook prenten geleend van het Prentenkabinet van het Rijksmuseum te Amsterdam. Die dienden als beeldmateriaal bij de geschiedenislessen. Heeft u uw penningcollectie ook wel eens gebruikt bij het lesgeven en de leerlingen van uw hobby verteld?

J.M. Faddegon, 1902 (zilver, 70mm)
Eenzijdige penning vermeld in W.K.F. Zwierzina, Penningkundige Geschiedenis der regeering van H.M. Koningin Wilhelmina der Nederlanden 1898-1908, (Amsterdam 1914), onder nummer 346 met onderstaande omschrijving (afgebeeld op Pl.VIII): Penningplaat ter van eere van H.M. Koningin WILHELMINA. Linksgewend borstbeeld van H.M.; een luchtig gewaad wordt op de borst door een groten edelsteen vastgehouden, een sluier komt golvend te voorschijn van onder een fraaie losjes op het hoofd geplaatste kroon; omschrift in maleise karakters, volgens mededeling van den heer F. DE STOPPELAAR (firma BRILL) te Leiden vertaald luidende: de roemrijke Maharadja (koningin) WILHELMINA, Jang di pertoewan (heerscheres) in het land van Holland en in het land Nederlandsch Indië met zijn gehelen gebiedskring; door FADDEGON. Zilver, galvano, 70 m.M. Verkrijgbaar geweest bij R. FADDEGON, horlogemaker, Vijzelstraat 40 te Amsterdam voor *f* 20. Médailles et plaquettes modernes n° 446, Tijdschrift 1903, blz 46, Pl. III, Eigen Haard 1902, blz. 662

Ik begrijp niet zo goed, dat koningin Emma die penningen leende, omdat het Koninklijk Huis zelf een prachtige verzameling heeft.

Wat mijn eigen leerlingen betreft: Ik heb hun zelf ook verteld van de penningen en ze ook laten zien. Het is mij dan altijd opgevallen dat je niet moet komen met de schoonheid van de penningen of wie ze gemaakt heeft, want dat interesseert ze geen fluit. Maar wel als het gaat over het onderwerp: Een penning op de slag bij Nieuwpoort of op de slag bij Waterloo, dat zegt hun iets. Dat vinden ze geweldig. Of de opstand van 1830, van de Belgen, dat vinden ze interessant; daar hebben ze op school van gehoord. Ik liet de penningen zien, maar ik hield ze wel zelf vast, anders lieten ze ze maar vallen en dat kon natuurlijk niet.

J. Luder?. Herdenkingspenning ter ere van koning-stadhouder Willem III. 1702 (zilver, 70x50mm) Vz. buste van koning-stadhouder Willem III. Kz. gekroonde harp van Ierland; Med.Ill. 545

Heeft u alleen bij de numismaat en op veilingen gekocht of kreeg u ook wel eens penningen ten geschenke?

Ik heb veel penningen gekregen. Van kennissen, die zeiden: 'Ik heb er nog een paar, zoek maar wat uit', want die gaven er dan niks om. Ook bijvoorbeeld van mevrouw Delprat, de vrouw van de directeur van de Maatschappij Nederland. Zij mocht mij blijkbaar erg graag, want van haar heb ik veel penningen cadeau gekregen. Het is heel grappig, hoe ik met haar in kennis ben gekomen. Ik werd eens opgebeld door mevrouw Van Eeghen [dr I. van Eeghen] van het Amsterdams Archief. Zij zei dat een zekere mevrouw Delprat iemand zocht om haar te adviseren bij de verkoop van haar penningcollectie. Ik ben daar heengegaan; ze had een prachtige kostbare verzameling penningen uit de 16e en 17e eeuw, dus juist uit onze bloeitijd. Ik zei tegen haar: 'Mevrouw, die moet u nooit verkopen!' Ik vertelde haar zo het een en ander. 'Dat vind ik nu zó aardig', zei ze, 'Weet u wat ik doe? Ik blijf verzamelen'. Toen is ze lid geworden van het Genootschap. Bij alles wat ze kocht, moest ik eerst kijken of het goed en echt was, want er waren ook wel valse bij. Van haar heb ik een paar gouden dingetjes gekregen, van die draagtekentjes van Willem V. Omdat dat allemaal 18e eeuws is, interesseerde het haar niet.

Zijn er nog meer grote privéverzamelingen in Nederland?

Ja, die zijn er wel geweest. Vroeger had je de verzameling Bax [dr W.F. Bax], die had historiepenningen op militair gebied. Hij heeft een boek geschreven over de organisatie van de Nederlandse weermacht, uitgaande van penningen. Hij heeft alle penningen beschreven die er op het leger bestaan. Het is een standaardwerk. Van het Genootschap heeft hij daarvoor de gouden penning gekregen. Na zijn dood heb ik enkele stukken uit zijn collectie kunnen kopen

En dan had je vroeger nog Zwierzina [W.K.F. Zwierzina] ook een bekende naam. Hij had verschrikkelijk veel penningen. Zijn collectie is ook geveild en daar heb ik een aantal stukken van weten te verwerven. Het was in 1945, vlak na de oorlog. Het goudgeld, als gouden tientjes, maar ook gouden penningen etc. mochten niet verkocht worden. Daar moest eerst toestemming voor komen van de Nederlandse Bank.

Wat zijn uw belangrijkste aankopen?

Ten eerste de al eerder genoemde penning van Karel V, de prachtige collectie draagpenningen uit de tijd van de patriotten en de prinsgezinden, de inhuldigingspenning van koningin Wilhelmina uit 1898. Dan de zilveren serie van alle Oranjevorsten, geslagen ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van koningin Wilhelmina in 1930, naar een ontwerp van Jac. J. van Goor. Er zijn maar vijf series in zilver gemaakt; Schulman kreeg ze. Het boek waar ze inzaten heb ik weggedaan, dat was een boek van niks. Op het ogenblik zijn ze bezig met de naslag van deze penningen in verschillende metalen. Dat vind ik verschrikkelijk vervelend. Die moet ik ook helemaal niet hebben. Dat is niet echt.

Hebt u wel eens meer geboden voor een penning dan reëel is, omdat u hem absoluut wilde hebben?

Dat is ook gebeurd. Laatst nog met een beloningspenning van koning Willem I aan

een inwoner van het Belgische Mons. Uiteindelijk kocht Het Loo deze penning. Verder met een zilveren draagteken van de Haagse buurt Noordeinde, een prachtig ding. De taxatie was *f* 400. Ik bood *f* 1000. Dat is duur. Het is moeilijk op een veiling het hoofd koel te houden. Geld is dan niets waard.

Zijn er penningen die u lelijk vindt, maar die u, gezien het onderwerp toch in uw verzameling wilde opnemen?

Natuurlijk zijn die erbij. ik griezel ervan, maar er zijn geen andere van die historische feiten, dus wil ik ze toch niet missen. Als voorbeeld noem ik de Atjeh-medaille en een tinnen historiepenning van Dordrecht 1813-1863.

Zijn de prijzen, vergeleken met toen u begon, gestegen?

Ja, ontzettend, ontzettend, ontzettend! Dat komt omdat er meer interesse kwam, maar ook omdat men het ging zien als geldbelegging. Er waren mensen, die zeiden tegen een opkoper: 'Ik wil kopen voor *f* 100.000'. Zo'n meneer ging dan naar de veiling en wanneer er dan nog wat over was voor de laatste stukken, dan bood hij maar door. Het gevolg was dat die stukken een veel hoger bedrag opbrachten, dan ze waard waren. Wat gebeurt er dan: degene die die penningen koopt, denkt: 'Als ik ze weer verkoop, moet ik er wat meer voor hebben'. Zo is de boel geweldig gestegen. Ik heb er een mooi voorbeeld van: Voor de oorlog heb ik eens een zeldzame, zilveren penning met de beeldenaars van zes Oranjeprinsen er op, uit het jaar 1678 gekocht voor *f* 75. Een ander exemplaar is enkele jaren geleden bij Christie's geveild voor *f* 11.000. De penning kwam uit de collectie van prinses Christina.

Is het mogelijk in deze tijd nog een verzameling, zoals de uwe, aan te leggen?

Als je maar geld genoeg hebt, kan dat wel. Ik zal u precies vertellen hoe je dat moet doen. Je moet beginnen met goed de boeken te lezen; je moet gaan vergelijken.

J.P. Schouberg, Penning op het overlijden van koning Willem II, 1849 (zilver, 44mm) Vz. buste van koning Willem II in groot tenue; Dirks 681

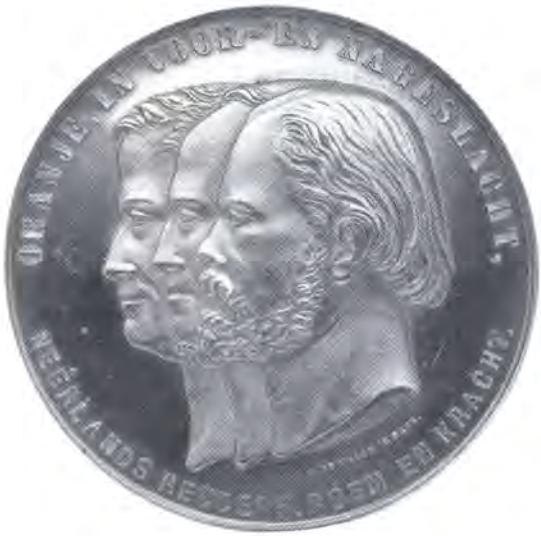

S. de Vries, Het halve Eeuwfeest van Nederlands onafhankelijkheid, 1863 (zilver, 73mm) Vz. De beeldenaars van de koningen Willem I, II en III; Dirks 901

Ik heb van alle penningen opgeschreven wat ze op de veiling opbrachten. Ik heb tot nu toe duizenden prijzen genoteerd. Tot op de dag van heden gaan alle prijzen omhoog, hoewel het op het ogenblik wat stabiler is. Het hangt ook van allerlei omstandigheden af. Wanneer twee mensen een stuk persé willen hebben, dan bieden ze maar door. Zo'n stuk is misschien maar *f* 500 waard, en dan gaan ze door tot *f* 1000 of *f* 2000. Degene met de dikste beurs, die wint.

P. van Abeele Penning ter ere van de prinsen uit het huis van Oranje, 1678 (zilver, 86mm) Vz. de bustes van de prinsen Willem I, II en III, Filips Willem, Maurits en Frederik Hendrik; Frederiks (1943) 25 en 25a

U heeft zelf ook artikelen geschreven over penningen. Wilt u daar iets over vertellen?

Ik heb eerst in het Jaarboek van het Genootschap over Oranjepenningen uit de periode van 1909 tot 1970 geschreven, want die waren nog nooit in zijn totaliteit beschreven. Dan heb ik een boek geschreven over Nederlandse familiepenningen vanaf de oudste tijden tot 1813. De critici hebben dat zeer goed gevonden. Daaraan heb ik ook mijn lintje te danken en daarom ben ik er trots op. Ik had er meer dan dertig jaar aan gewerkt. Ik deed het niet achter elkaar, de oorlog kwam er tussen. Alle musea waren dicht, dus kon je niets doen. Na de oorlog had ik een volledige baan als leraar en kwam er ook niets van. Toen het boek eindelijk af was, werd het afgekeurd. Het was een prijsvraag van Teylers Museum in Haarlem. Ik had niet voldaan aan de regels van de prijsvraag. Men vond dat jammer en Van Gelder [dr H.E. van Gelder], toen directeur van het Koninklijk Penningkabinet zei: 'We moeten toch zien dat het uitgegeven wordt, er staat zoveel in'. Toen ben ik weer opnieuw begonnen en het resultaat is, dat het boek verschenen is. Verder heb ik van tijd tot tijd een artikel over een enkel stuk geschreven in *De Beeldenaar* en eerder in *De Florijn* en *De Geuzenpenning*, de voorlopers van *De Beeldenaar*.

A.J. Bemolt van Loghum Slaterus, Penning voor de Holland Coin Fair 1987 (zilver, 32mm) Kz. Vier tulpen, de vier prinsessen voorstellend

Ik kan me voorstellen dat u actief geweest bent in de verenigingen van penningverzamelaars?

Ik ben 40 jaar bestuurslid geweest van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Voor de commissie Numismatiek van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heb ik net mijn 63e jaarverslag ingeleverd. Ik heb het bestuur gezegd dat het nu wel tijd wordt dat ik met de 'vut' ga. Ook heb ik lezingen gegeven door het hele land.

Wat zijn uw dierbaarste penningen?

Penningen, afkomstig van een overleden vriend of van mijn vader, waardoor er een bepaalde herinnering aanzit. Natuurlijk ook onze trouwpenning en die van ons zilveren en gouden huwelijk. Ik ken mijn vrouw al 61 jaar. Zij heeft het verzamelen altijd met belangstelling gevolgd en mij ook penningen cadeau gedaan.

Ik heb één keer zelf een penning ontworpen. Dat was voor de Holland Coin Fair 1987 in Den Haag. Die stond in het teken van het gouden huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard. Op de voorzijde staan de portretten van het gouden bruidspaar en op de keerzijde vier tulpen in de gestalte van meisjes, de vier prinsessen. Omdat ik helemaal niet kan tekenen, had ik voor het ontwerp in plaats van vier tulpen, vier

streepjes getekend. Tegen de medailleur zei ik: 'Die vier paaltjes, dat zijn vier tulpen en die moeten de vier prinsessen symboliseren'. Ik heb er een proefslag van gekregen, een zilveren penning op dubbele dikte. Daar ben ik erg blij mee.

Wat vindt u van de huidige penningontwerpen?

Dat is moeilijk. Ik ben zo gewend dat een penning een historisch onderwerp heeft. Dat is vroeger ook altijd zo geweest. Nu worden de penningen gemaakt met allerlei abstracte dingen zoals de hoop of de liefde, het geloof etc. Ik houd er niet van. Ik vind het meer plastiekjes dan penningen. Ze zijn veel te groot en hebben vaak een enorm reliëf.

Wat vind u van de moderne munt met de beeldenaar van de koningin?

Ik moest er wel aan wennen, maar nu valt die toch wel mee.

Wat is uw oordeel over het met de computer uitgewerkte 50-gulden stuk uit 1990: Een eeuw vorstinnen, met de portretten van de koninginnen Emma, Wilhelmina, Juliana en Beatrix?

Ik vind dat niet zo geslaagd, ik vind het net een bloemkool. Je kunt de gelaatstrekken bijna niet zien, je moet het maar zo'n beetje raden.

Verzamelt u puur voor uw eigen plezier en wilt u dat de collectie ook later bij elkaar blijft, of is het voor u niet van belang indien de verzameling later uit elkaar valt?

Ja, ik verzamel voor mijn plezier. Toen ik nog les gaf was ik er op zaterdag en op zondag mee bezig, nu natuurlijk veel meer. Penningen moet je eigenlijk vasthouden en van dichtbij bekijken: het gevoel, het gewicht, het materiaal en de voorstelling samen, maken de vreugde uit van het in de hand houden van een penning. Je moet wel zorgen dat je de mooiste exemplaren bij elkaar krijgt. Later laat ik de collectie veilen. Ik zou ze nooit aan een museum nalaten, want dan komen langzaam alle belangrijke stukken in de musea.

Is uw collectie al eens eerder tentoongesteld?

Ik heb wel eens stukken tentoongesteld voor een goed doel, onder andere een keer in Arnhem in de Korenbeurs. Dat was naar aanleiding van de watersnood in 1926. Het was heel erg daar, juist in Gelderland met de Rijn en de Waal. Dat was de eerste keer.

Is er nog een penning die u graag zou willen bezitten?

Ja, er zijn nog zoveel penningen, die ik graag zou willen hebben. Dat is juist het leuke van verzamelen, je bent nooit klaar. Het is zo'n oneindige hoeveelheid. De mensen die naar volledigheid streven, die begrijpen er niets van. Dat kan eenvoudig niet. Van Kerkwijk [A.O. van Kerkwijk], destijds directeur van het Koninklijk Penningkabinet, zei altijd: *Je moet niet kijken naar wat je niet hebt, maar kijken naar wat je wel hebt!*

J. Elion, Nationale Tuinbouwtentoonstelling op Het Loo, 1877 (brons, 73mm): vz en kz.

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

J. LINGEN

Op 12 juni 1992 bestaat het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde 100 jaar. Dit jubileum zal gevierd worden met een groot aantal activiteiten, zowel binnen als buiten het Genootschap, waardoor 1992 in belangrijke mate in het teken van de numismatiek zal staan en ons het vertrouwen geeft dat 1992 inderdaad het 'Nederlands Numismatisch Jaar' zal worden.

Museum aktiviteiten

Dit vertrouwen is vooral gebaseerd op de vele positieve reacties van musea op ons verzoek om door middel van tentoonstellingen, lezingen themadagen e.d. aandacht te schenken aan hun numismatisch bezit. Meer dan 100 musea en openbare instellingen reageerden in principe positief op ons verzoek, alhoewel op het tijdstip van de vraagstelling (1986) de tentoonstellingsprogramma's voor 1992 nog niet aan de orde waren. Enkele musea hadden helaas een te beperkte collectie om hiervan een expositie te kunnen samenstellen; zo ook moesten enkele andere musea om uiteenlopende redenen met betrekking tot ons verzoek voorlopig nog een voorbehoud maken.

Inmiddels heeft een vrij groot aantal musea, schriftelijk, mondeling, danwel telefonisch gereageerd. Zij zullen door tentoonstellingen daadwerkelijk aandacht schenken aan hun numismatisch bezit. Deze musea en instellingen zijn hierna vermeld.

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

Enkele van de genoemde musea beschikken reeds over een permanente, resp. wisselende numismatische expositie die in 1992 mede in het teken zal staan van het Nederlands Numismatisch Jaar.

De aktiviteiten zullen vermeld worden in de rubriek *Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar* in dit tijdschrift en in de hierna vermelde aktiviteitenkalender.

Genootschapsleden, vaak in samenwerking met een plaatselijke Numismatische kring, zijn actief betrokken bij de voorbereiding van tentoonstellingen in diverse musea.

De kring Frisia zal in het Streekmuseum 'It Bleekerhûs' te Drachten collecties van leden exposeren waarbij de nadruk op het edukatieve aspekt zal liggen.

In het Scheepvaartmuseum te Groningen wordt met hulp van de kring Groningen een expositie *De strijd tegen het water* samengesteld.

Kring Limburg bereidt met het Geologisch museum te Heerlen een expositie voor met als thema *Kolen en Geld*, gewijd aan de mijnbouw. Papiergeld met mijnbouwmotieven, penningen van mijnbouwwerkers. Tevens werkt de Kring Limburg samen met het nieuw in te richten museum te Valkenburg over een tentoonstelling van de valse munterswerkplaats die in 1985 in een mergelgroeve in Sibbe werd aangetroffen. E.e.a. zal zo mogelijk aangevuld worden met een expositie en publicatie over chronogrampenningen.

Kring Oost Nederland organiseert een expositie in Zutphen.

De Oudheidkamer Enschede geeft het blad *'t Inschrien* uit. Leden van de kring Twenthe zullen hierin in 1992 een serie numismatische artikelen publiceren.

- Museum Frerikshuus	Aalten
- Stedelijk Museum	Alkmaar
- Allard Pierson Museum	Amsterdam
- Nederlands Economisch Historisch Archief	Amsterdam
- Rijksmuseum	Amsterdam
- Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum'	Amsterdam
- Universiteitsmuseum (Agnietenkapel)	Amsterdam
- Rijksmuseum Paleis Het Loo	Apeldoorn
–Breda's Museum	Breda
- Oudheidkamer	Bolsward
- Armamentarium Legermuseum	Delft
- Museum Huis Lambert van Meerten	Delft
- Historisch Museum De Waag	Deventer
- Streekmuseum Het Admiraliteitshuis	Dokkum
- Dordrechts Museum/ Museum Mr. Simon van Gijn	Dordrecht
- Streekmuseum 'It Bleekerhûs'	Drachten
- Collectie Militaire Traditie	Driebergen
- Gemeente museum	Elburg
- Rijksmuseum Twente	Enschede
- Fries munt- en penningkabinet	Franeker
- Museum ' Dit is in Bethlehem'	Gorinchem
- Stedelijk Museum, Het Catharina Gasthuis	Gouda
- Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum	's-Gravenhage
- Haags Historisch Museum	's-Gravenhage
- Universiteitsmuseum	Groningen
- Teylers Museum	Haarlem
- Historisch Museum Hedel	Hedel
- Thermenmuseum	Heerlen
- Noordbrabantsmuseum	's-Hert. bosch
- Museum De Doornboom	Hilvarenbeek
- Westfries Museum	Hoorn
- Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet	Leiden
- Stedelijk Museum De Lakenhal	Leiden
- Friesmuseum	Leeuwarden
- Verzetsmuseum Friesland	Leeuwarden
- Zeeuws Museum in samenwerking met het Kon. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen	Middelburg
- Provinciaaal Museum G.M. Kam	Nijmegen
- Nijmeegs Museum Commanderie van St.-Jan	Nijmegen
- Historisch museum 'Het Palthe-Huis'	Oldenzaal
- Ned. Nat. Oorlogs- en Verzetsmuseum	Overloon
- Purmerends Museum	Purmerend
- Oudheidkamer	Rijssen
- Stichting Museum Rijswijk, Tollenshuis	Rijswijk
- Belastingmuseum Prof. Dr. Van der Poel	Rotterdam
- Historisch Museum Het Schielandhuis	Rotterdam
- Museum voor Volkenkunde	Rotterdam
- Goud-, zilver- en klokkenmuseum	Schoonhoven
- Munt- en penningkabinet Spaar- en Voorschotbank	Surhuisterveen
- Gemeentemuseum 't Behouden Huys	Terschelling
- Gemeentearchief Tilburg	Tilburg
- Museum van 's Rijksmunt	Utrecht
- Rijksmuseum Het Catharijnenconvent	Utrecht
- Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg'	Valkenburg
- Goltziusmuseum	Venlo
- Stedelijk Museum Vlissingen	Vlissingen
- Oudheidkamer	Vriezenveen
- Museum Freriks	Winterswijk
- Stadsmuseum Woerden	Woerden
- Stedelijk Museum	Zutphen

Vooruitlopend op en ter begeleiding bij de exposities is in *De Beeldenaar* een artikel verschenen 'Het exposeren van munten en penningen' van de hand van drs Marjan Scharloo, waarin belangrijke aanwijzingen en adviezen worden gegeven met betrekking tot het inrichten van een expositie van munten en penningen.[1]

Themadagen en 'workshops'

Naast deze exposities zullen samen met musea op enkele plaatsen themadagen resp. 'workshops ' georganiseerd worden. Deze themadagen en/of 'workshops' worden gehouden onder auspiciën van het Genootschap in samenwerking met plaatselijke Numismatische kringen en andere organisaties. Het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen heeft zich opgeworpen om naast een numismatische expositie tevens een themabijeenkomst met als onderwerp de Zeeuwse numismatiek, te organiseren. Ook zijn er inmiddels ideeën uitgewerkt voor een themabijeenkomst over VOC-numismatiek in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Deze bijeenkomst zal, onder auspiciën van ons Genootschap, worden gehouden in samenwerking met de Stichting Cultuurgeschiedenis Nederlanders Overzee (CNO), de Oriental Numismatic Society, de Numismatische kring Amsterdam en het Scheepvaartmuseum. Andere Numismatische kringen treffen eveneens voorbereidingen voor dergelijke bijeenkomsten met exposities, zoals de Numismatische kring Utrecht die, in samenwerking met het Museum van 's Rijks Munt, een expositie zal verzorgen over 'Vals Geld'. De Friese Numismatische kring Mr. Jacob Dirks zal samen met het Friesmuseum een expositie en themabijeenkomst organiseren rond de beroemde Friese numismaat Mr. Jacob Dirks (1811-1892) waaraan deze kring zijn naam ontleent.

[1] *De Beeldenaar* 15 (1991) 418-423

[2] *De Beeldenaar* 15 (1991) 436-444

Numismatische museumgids
In het voorjaar van 1992 zal een *Muntwijzer - numismatische gids voor musea en openbare instellingen in Nederland* verschijnen. Deze publikatie zal gezamenlijk door het Koninklijk Penningkabinet en het Genootschap worden gepubliceerd.

Eeuwfeestpenning
Door de Amsterdamse beeldhouwster/medailleur Marianne Letterie is een jubileumpenning ontworpen. Deze bronzen gietpenning kan door zowel leden als niet leden van het Genootschap worden besteld.[2] De aflevering van de penningen zal tijdens de jubileumfeestelijkheden (11-14 juni 1992) plaatsvinden.

Postzegel
PTT Post zal ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Genootschap een Postzegel uitbrengen. Het streven om in 1992 de grenzen binnen de Europese Economische Gemeenschap te laten vervagen was voor PTT Post aanleiding om haar postzegelemissies voor 1992 te laten ontwerpen door verschillende kunstenaars uit de E.E.G.-landen. Een Ierse kunstenaar ontving de opdracht de postzegel, gewijd aan het 100-jarig bestaan van het Genootschap te ontwerpen. De uitgifte van deze zegel vindt plaats op 19 mei 1992.

ECU
De European Currency Unit is thans binnen de Europese Gemeenschap in de meeste landen slechts een rekeneenheid en, zoals ook in Nederland, nog geen wettig betaalmiddel. Met de toekomstige monetaire eenwording van Europa zal de ECU de Europese munteenheid worden. De emissie van de ECU 1992 zal mede gewijd zijn aan het Eeuwfeest van ons Genootschap. De ECU wordt ontworpen door Willem Vis en geslagen bij 's Rijks Munt te Utrecht.

Jeugdboekje en prijsvraag
In samenwerking met 's Rijks Munt wordt een boekje voor de jeugd over verzamelen van munten en penningen uitgegeven. Deze publicatie zal tijdens de Coinfair – 21-23 februari 1992 – Congresgebouw te 's-Gravenhage – worden gepresenteerd en op grote schaal onder de jeugd worden verspreid. Aan deze publicatie is ook een wedstrijd voor jongeren tot 16 jaar verbonden. De wedstrijd bestaat uit het beantwoorden van vragen waarvan de oplossingen in het boekje zijn terug te vinden. Er zullen veel prijzen zijn in de vorm van boeken, munten en penningen alsmede voor de hoofdprijswinnaar(s) een bezoek en exclusieve rondleiding bij 's Rijks Munt.

TV-Serie Numismatiek
Vanaf maandag 2 november 1992 zal door TELEAC een TV-serie over Numismatiek worden uitgezonden. De uitzendingen zullen op 8 achtereenvolgende maandagen van 19.30-20.00 uur plaatsvinden. Bij deze serie Numismatiek zal een rijk geïllustreerd cursusboek verkrijgbaar zijn, geschreven door een aantal prominente Nederlandse numismaten. Bij het cursusboek wordt tevens een uitgebreid informatiepakket geleverd.

Jubileum en symposium
Voor het Genootschap spitsen de feestelijkheden zich toe op 11, 12, 13, en 14 juni 1992. Op 12 juni 1992 is het precies 100 jaar geleden dat de oprichtingsvergadering van het Genootschap in de zaal van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam plaats vond. Op die dag zal de officiële feestelijke herdenking plaatsvinden met aansluitend een meerdaags symposium in de aula van het Rijksmuseum te Amsterdam. Het programma is globaal als volgt:

11 juni 1992 huishoudelijke vergadering en aansluitend concert in de Waalse kerk te Amsterdam.

12 juni 1992 officiële feestelijke herdenking van het 100 jarig bestaan met aansluitend een symposium met als thema:

'De muntslag van de Lage Landen beïnvloed door en van invloed op andere landen'.
's Avonds met rondvaartboten door de Amsterdamse grachten naar het Scheepvaartmuseum waar een receptie op het VOC-schip de Amsterdam wordt gehouden en aansluitend een buffetdiner in het Scheepvaartmuseum.

13 juni 1992 voortzetting van het symposium met 's avonds een onvangst op het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.

14 juni 1992 afsluiting van het symposium en de jubileumbijeenkomst.

Alle Genootschapsleden ontvangen uiteraard tijdig een uitnodiging met een gedetailleerd programma van het Eeuwfeestjubileum.

Eeuwfeestprijsvraag
In *De Beeldenaar*, alsmede in het tijdschrift *Muntkoerier* zijn oproepen geplaatst aan leden en niet-leden tot deelname aan de Eeuwfeestprijsvraag. Gevraagd werd een artikel over de Nederlandse numismatiek of een daarmee verwant gebied te schrijven: munten, peningen en papiergeld van de vroege middeleeuwen tot heden. Inmiddels is de inzendtermijn verstreken en zijn de inzendingen door de jury beoordeeld. De bekroonde inzending in de categorie korte artikelen zal worden gepubliceerd in *De Beeldenaar*, de bekroonde inzending in de categorie langere artikelen wordt geplaatst in de jubileumuitgave van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* dat tijdens het Eeuwfeestjubileum zal verschijnen.

Jubileumjaarboek
In de jubileumuitgave van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* zal, naast publicatie van de bekroonde inzending in de categorie lange artikelen, de 100-jarige geschiedenis van het Genootschap belicht worden. Tevens zal in het jubileumjaarboek de index op het *Tijdschrift-* resp. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 1892-1992* worden gepubliceerd.

Holland Coin Fair 1992
De Stichting Bevordering Numismatiek organiseert onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren de HOLLAND COIN FAIR 1992 in het Nederlands Congresgebouw te 's-Gravenhage. De HOLLAND COIN FAIR 1992 zal in het teken staan van '1992 Nederlands Numismatisch Jaar' en zodoende de officiële start vormen van het jubileumjaar van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Nadere informatie vindt u elders in dit nummer van *De Beeldenaar*.

Aktiviteitenkalender en -rubriek
De aktiviteiten, exposities, themadagen / 'workshops' en lezingen worden opgenomen in een seperate numismatische aktiviteitenkalender en in een speciale rubriek in dit tijdschrift. Het voornemen is de *Aktiviteitenkalender 1992 NEDERLANDS NUMISMATISCH JAAR* met alle deelnemende instanties op grote schaal landelijk te verspreiden. Inmiddels is reeds een aantal data bekend.[3]

[3] zie rubriek *Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar* in dit en de volgende nummers

Gest. 2 September 1898. te Baden-Baden

Gest. 3 Augustus 1893

A A Looyen.

Gest te Groenlo. 15 Julii 1913

B A Haard

Geb. 7 Maart 1840 – Gest 13 April 1905
A'dam. " A'dam

Joh. W. Stephanik.
Secr.

Een fotoalbum uit de begintijd van het Genootschap

G. VAN DER MEER

In het Koninklijk Penningkabinet bevindt zich een aantal fotoalbums met portretten van numismaten. De eerste Nederlander die het belang van het verzamelen van dergelijke afbeeldingen inzag, was Prof. P.O.van der Chijs. In zijn boekje over het Munt- en Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool, waarvan hij Directeur was (na zijn dood in 1867 gepubliceerd) vertelt hij hoe hij daartoe kwam: in een werkje dat hij in 1864 uit Praag ontving stond een foto van de auteur – kennelijk iets nieuws in die tijd – en dat bracht hem op het idee om foto's van nog levende numismatici te verzamelen. Hij schreef beroepsnumismatici, penninggraveurs en de belangrijkste verzamelaars in Europa aan met het verzoek een foto te sturen, vergezeld van een korte notitie m.b.t. hun naam, functies en geboortedatum en hun handtekening. Op die manier slaagde hij erin een interessante verzameling foto's bijeen te brengen. In 1881 kwamen zijn albums in het Koninklijk Penningkabinet terecht.

Door het voorbeeld van Van der Chijs aangestoken, begon de secretaris van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, direct na de oprichting in 1892, met het verzamelen van foto's van de eerste bestuursleden en van zoveel mogelijk leden. Ook dit album bevindt zich in het Koninklijk Penningkabinet. Op iedere bladzijde zijn vier foto's bevestigd, meestal met de handtekening van de betrokkene. De latere directeur van het Penningkabinet, A. O. van Kerkwijk, tevens secretaris van het Genootschap, heeft er na verloop van tijd overlijdensdata bijgeschreven.

Nu in 1992 het honderdjarig bestaan van het Genootschap feestelijk zal worden herdacht, is het misschien aardig eens aandacht te besteden aan een aantal van de eerste leden. Het is niet de bedoeling dat de ontstaansgeschiedenis van het Genootschap hier wordt behandeld.[1] Ter oriëntering wordt hier alleen vermeld dat aan het eind van de vorige eeuw een aantal Nederlandse numismatici hoe langer hoe meer het gemis ging voelen van een eigen numismatische vereniging, zoals die al lang in het buitenland bestonden, en dat zij op 12 juni 1892 in Amsterdam bijeenkwamen om zo'n vereniging op te richten. Zeven van de tien heren die dit initiatief hadden genomen, waren daar aanwezig. Uit hen werden vier bestuursleden gekozen: Th. M. Roest (voorzitter), A.A. Looijen (vice-voorzitter), C.H.F.A. Corbelijn Batttaerd (penningmeester) en J.W. Stephanik (secretaris). De bekende Mr. Jacob Dirks werd meteen al tot

[1] Zie een geschiedenis van het Genootschap in het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde (JMP) 1968, 7-18

erelid benoemd. Twaalf heren en Mej. Marie de Man werden gewoon lid (daarvan mochten er hoogstens dertig zijn), negen Nederlanders werden buitengewoon lid, en elf in het buitenland wonende heren buitenlands lid. Van bijna al deze personen en ook van latere leden zijn foto's aanwezig in het album (in totaal 69 foto's).

Ruimtegebrek verhindert dat aan alle geportretteerden aandacht geschonken wordt. Van de vier bestuursleden die ons op de eerste bladzijde aankijken worden twee hier wat uitvoeriger besproken, evenals drie prominente leden. Die leden zijn Anthonie Begeer, een van de weinige penningmakers in het Genootschap, Vicomte Baudouin de Jonghe, een van de buitenlandse leden, en Marie de Man, de enige dame in het gezelschap.

De voorzitter, Th. M. Roest (1832-1898) is in 1986 al eens het onderwerp geweest van een artikel in dit blad.[2] Over de penningmeester C.H.F.A. Corbelijn Battaerd (1847-1913) is niet zoveel meer bekend dan dat hij van 1874 tot 1893 conservator was van het Fries Genootschap en dat hij, toen het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde werd opgericht, in Groenlo woonde, waar hij in 1913 overleed.[3] Naar zijn foto te oordelen moet hij een militair geweest zijn.

De Vice-voorzitter Abraham Arnoldus Looijen (1828-1893) heeft deze functie maar ruim één jaar kunnen bekleden. Toen het Genootschap werd opgericht was hij directeur van het Koninklijk Penningkabinet, sinds 1889. Van oorsprong was hij theoloog. Als predikant had hij gestaan in Grijpskerke, Wissekerke en Oud-Loosdrecht, waarna hij directeur-secretaris werd van de Utrechtse Zendingsvereniging. Al jong was hij begonnen met het verzamelen van munten en penningen. Uiteindelijk won zijn liefde voor de numismatiek het van die voor de theologie en de zending. Tijdens zijn korte directeurschap van het Penningkabinet wist hij belangrijke aanwinsten te verwerven. Er bestond in 1889 geen inventaris van de collectie, zodat deze slecht toegankelijk was. Looijen begon hieraan onmiddellijk te werken en hij had het tot 17184 inventarisnummers gebracht, toen hij overleed.[4] Van hem zijn geen numismatische publicaties bekend. Als vice-voorzitter van het Genootschap heeft hij niet hoeven optreden, want bij de bestuurs- en algemene vergaderingen in 1892 en 1893 was de voorzitter steeds aanwezig.

Het secretariaat van het nieuwe genootschap werd opgedragen aan Joh. W. Stephanik (1860-1905).[5] Na zijn opleiding aan de Ecole du Commerce te Antwerpen reisde hij twee jaar rond om vreemde talen te leren, waarna hij zich in Amsterdam vestigde als groothandelaar in pelterijen. Op zijn reis had hij iemand ontmoet die zijn interesse voor de numismatiek wakker had gemaakt. Hij bracht een zeer belangrijke verzameling van munten van Nederland en koloniën bijeen, waarvan hij een, nog steeds geciteerde, catalogus samenstelde. Daarna richtte zijn aandacht zich op een ander verzamelgebied. Hij was namelijk zeer geïnteresseerd geraakt in Oosterse talen en cultuur. Zijn verzameling Nederlandse munten, die jarenlang als bruikleen in het Rijksmuseum toegankelijk was geweest voor geïnteresseerden, werd in 1904 verkocht tijdens een veiling die zeven dagen duurde. Hij begon nu Turkse en Aziatische munten te verzamelen. Waar deze, na zijn dood in 1905, zijn gebleven, is niet bekend. Bij zijn necrologie in het Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde van 1905 wordt hij afgebeeld met een fez op het hoofd.

Ook voor de numismatiek in het algemeen maakte hij zich verdienstelijk. In 1898 werd hij belast met het beheer van de numismatische collectie van Teylers Museum te Haarlem. Hij was bovendien conservator van de muntcollectie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, waarvan hij in 1897 een catalogus publiceerde. Een ander belangrijk werk (samen met W.K.F. Zwierzina) beschreef alle penningen die in 1898 ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina waren gemaakt (244 nummers).

[2] De Beeldenaar januari/februari 1986, 259-261

[3] Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde (TMP) 1913, 154

[4] TMP 1893, 206-208 en J. van Kuyk, Geschiedenis van het Koninklijk Penningkabinet, etc. 's-Gravenhage 1946, 75-78

[5] TMP 1905, 245-248 en Revue belge de numismatique (RBN) 1905, 352-353

De meeste leden in de begintijd van het Genootschap waren verzamelaars of beroepsnumismatici. In 1895 werd voor het eerst een maker van munten en penningen tot buitengewoon lid benoemd, namelijk de stempelsnijder van 's Rijks Munt, J. Ph. M. Menger. Twee jaar later volgde zijn vroegere leerling Anthonie Begeer (1856-1910), sinds 1884 directeur van de Koninklijke Utrechtsche Fabriek van Zilverwerken van C.J Begeer. In 1900 werd hij tot het selecte gezelschap van de gewone leden toegelaten.[6]

Na enkele jaren als leerling- en hulpstempelsnijder aan 's Rijks Munt gewerkt te hebben, was hij zijn jong overleden broer C.J. Begeer in 1879 opgevolgd als leider van diens Utrechtse zilverfabriek en juweliers-zaak. Hij bracht dit bedrijf tot grote bloei. Bij 's Rijks Munt had hij enkele penningen gemaakt. Geïnspireerd door de opbloei van de kunstpenning in Frankrijk, liet hij belangrijke kunstenaars penningen ontwerpen en modelleren. De stempels daarvoor werden onder zijn persoonlijk toezicht gemaakt, maar zelf deed hij geen uitvoerend werk meer. Verschillende keren ontving hij de leden van het Genootschap in zijn fabriek. Hij hield een lezing voor hen over penningvervaardiging en gaf bij verschillende gelegenheden een herinneringspenning cadeau. Op zijn vakgebied bekleedde hij verschillende bestuursfuncties. In zijn necrologie wordt hij gekarakteriseerd als 'een krachtige, goede, nobele, eerlijke man'

Anth. Begeer

Bij de oprichting van het Genootschap was Burggraaf (Vicomte) Baudouin de Jonghe te Brussel (1849-1925) buitenlands lid geworden.[7] Al in 1894 werd hij tot erelid benoemd. Hij was dan ook de meest prominente Belgische numismaat in die tijd. Al jaren was hij een van de 35 gewone leden van de Société belge de numismatique, voorzitter daarvan sinds 1889, eigenaar van een zeer belangrijke verzameling Zuid-Nederlandse munten, redacteur van de Revue belge de numismatique en auteur van vele bijdragen in dat tijdschrift, en, na 1893, ook in het nieuwe Tijdschrift voor

Baudouin de

[6] TMP 1910, 215-219; RBN 1910, 339; De Geuzenpenning 1968, 1-4; S.A.C. Begeer in Cat. Mensen en Zilver, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1975-1976, 12-14.

[7] RBN 1919, 135-136 en 349-352; RBN 1925, 70-72 en 143-145; JMP 1925, 107. In zijn necrologie wordt 1842 als zijn geboortedatum genoemd. Dit moet 1849 zijn, aangezien in 1919 zijn 70e verjaardag werd gevierd.

Munt- en Penningkunde. Zijn verzameling berust nu in het Penningkabinet te Brussel. Ook in penningen was hij geinteresseerd, getuige zijn voorzitterschap van de Nederlandsch-Belgische Vereeniging van Vrienden van de Medaille als Kunstwerk. Hoewel hij zijn carrière begonnen was als artillerie-officier, werd hij later een belangrijk man in de wereld van industrie en financiën. Maar de liefde voor de numismatiek beheerste zijn leven. Toen hij voorzitter werd van het Belgische genootschap, verkeerde dit in een crisis door ruzies. Door zijn tactvolle manier van optreden en zijn gezag als numismatisch geleerde, wist hij een goede sfeer te creëren en het Belgische genootschap tot bloei te brengen. In 1919, na een 30-jarig voorzitterschap, werd hij tot erevoorzitter benoemd. Tegelijk werd hem een penning, gemaakt door Frantz Vermeylen, aangeboden, met een album dat de aanbiedingstoespraak bevatte en de namen van de 145 inschrijvers voor de penning. Uit de toespraak blijkt hoe gerespecteerd en geliefd hij was.

Marie de Man

Marie G.A. de Man (1855-1944) was het enige vrouwelijke lid van het Genootschap en dat bleef zij tot 1910, toen twee andere dames benoemd werden.[8] Bij de oprichting had zij al een grote reputatie als autoriteit op het gebied van de munt- en penningkunde. Zij werd dan ook direct gewoon lid, en, in 1894, redactrice van het Tijdschrift, wat zij 35 jaar zou blijven. Een lange reeks nu nog waardevolle artikelen in het Tijdschrift, later Jaarboek, en in Belgische tijdschriften, staan op haar naam. Zij zijn alle gebaseerd op gedegen literatuur- en archiefonderzoek en behandelen meest munten of penningen die op Zeeland betrekking hebben. In 1903 werd zij tot erelid van de Belgische Société benoemd en kreeg zij hun erepenning, in 1917 werd zij erelid van het Nederlandse Genootschap. Toen zij 25 jaar actief was geweest in de numismatiek, in 1905, werd zij gehuldigd door bestuurs- en oud-bestuursleden van het Genootschap met een mooie zilveren plakette met haar portret, gratis gemodelleerd door C.L.J. Begeer. In 1919 was zij 25 jaar redactrice geweest, en ook toen bood het bestuur haar een zilveren penning aan. Bij haar 70e verjaardag in 1925 kreeg zij nog eens een penning, gemaakt door Elias Voet, en een ridderorde. Zij beheerde ook nog van 1881 tot 1933 de numismatische collectie van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, dat haar bij haar afscheid eveneens tot erelid benoemde. Overal werd zij zeer gewaardeerd om haar persoonlijkheid en haar werk.

Al jong was zij doof geworden. Haar vader, een arts en oudheidkundige te Middelburg, moedigde haar aan om zich in de numismatiek te verdiepen. Dat heeft zij met zoveel succes gedaan, dat haar werk nu nog steeds bewondering wekt. Zij bracht ook een eigen collectie bijeen. Een belangrijk gedeelte daarvan verkocht zij in 1922 aan het Koninklijk Penningkabinet: vele sceatta's, Merovingische en Karolingische munten die gevonden waren op het strand bij Domburg, Zeeuwse munten, noodmunten en gildepenningen, Middeleeuwse munten van Holland en Vlaanderen, en loodjes.

[8] TMP 1905, 258-259; JMP 1919, 136-137; 1922, 101-109; 1925, 93-94 en 1943/45, 104-107.

Haar Romeinse munten had zij al aan het Zeeuwsch Genootschap cadeau gedaan. Achteraf bleek het een geluk te zijn dat zij afstand had gedaan van deze belangrijke stukken, want bij het bombardement van Middelburg in 1940 ging haar huis in vlammen op, met haar hele inboedel, o.a. haar andere collecties, haar aantekeningen en boeken. Na deze tragische gebeurtenis ging zij in Leiden wonen, waar zij in 1944 overleed.

Ook over andere geportretteerde leden uit de begintijd van het Genootschap zouden interessante bijzonderheden verteld kunnen worden. Velen van hen bezaten een grote kennis op het terrein van hun verzamelgebied, en publiceerden daar ook over.

Hieronder volgt een lijst van degenen die een foto inzonden. Ongeveer in 1905 moet men gestopt zijn met het verzamelen daarvan, waarschijnlijk omdat toen de secretaris Joh. W. Stephanik overleed, en zijn opvolger M.A. Snoeck niet langer moeite deed om foto's te bemachtigen. De twee personen die op de laatste bladzijde afgebeeld staan werden resp. in 1904 en 1905 lid.
Merkwaardigerwijze zijn er geen foto's van de toenmalige directeur van het Koninklijk Penningkabinet, H.J. de Dompierre de Chaufepié, en van zijn latere opvolger, A.O. van Kerkwijk.

1. a. Th.M. Roest b. A.A. Looijen c. C.H.F.A. Corbelijn Battaerd d. Joh. W. Stephanik
2. a. N. de Roever b. Marie G.A. de Man c. A.J. Enschedé d. H.J.D.D. Enschedé
3. a. J. Dirks b. A. Begeer c. M.W. Snoeck d. A. Hollestelle
4. a. L.W.A. Besier b. I. Geradts c. W.K.F. Zwierzina d. H.J.M.H. van Rijckevorsel
5. a. O.G.H. Heldring b. J.A. Smits van Nieuwerkerk c. Th.A.A.J. Abeleven d. C.W. Bruinvis
6. a. Ch.J. van Eeghen b. H.M. Speelman c. W.J. Fredzess d. L.J.A. Braakenburg
7. a. E.Ph. Erfmann b. Fr. Caland c. J. Hordijk d. J.A. Feith
8. a. ontbreekt b. Alph. de Witte c. L.P.H. Schols d. D.C. Meyer Jr.
9. a. F. Béthune b. R. Vallentin du Cheylar c. M. von Bahrfeldt d. C.G.J. Bijleveld
10. a. J. Meili b. P.I.B. Ruijs de Perez c. A. de Roissart d. B. de Jonghe
11. a. A. de Meunynck b. P.H. Bordeaux c. M.A. Snoeck d. J. van de Water
12. a. B.J.M. de Bont b. J. Houwink Gzn. c. B.J.A. Bruynesteyn d. J. Ph. M. Menger
13. a. L.C. van den Brandeler b. J. E. ter Gouw c. P. Deketh d. H. Kuipers
14. a. E. van den Broeck b. Th. de Limburg Styrum c. G. de Stuers d. F. Mayer van den Bergh
15. a. A. Engel b. P.Ch. Stroehlin c. M. Barbey d. J.C. Wienecke
16. a. H. Labouchère b. I.W. Menso c. A. van der Hoop d. J.M.J. van Lis
    Van deze vier leden is geen foto aanwezig, alleen een handtekening.
17. a. J. Karreman b. J. de Waard c. A.F.O. van Sasse van Ysselt d. S. Wigersma
18. a. J.M.M. van Belle b. C.L.J. Begeer c. H.R. Storer d. A. Hollestelle
19. a. G. van Kalcken b. G.M. Kam

Expositie 'Wilhelmina met hangend haar'

L.M.J.BOEGHEIM

Onder de titel Wilhelmina met hangend haar is door 's Rijks Munt een thema-tentoonstelling georganiseerd waarbij het portret van H.M. Koningin Wilhelmina, afgebeeld als jong adolescente met loshangend haar, centraal staat.

Eind september 1891 werden bij 's Rijks Munt de eerste afslagen van het gouden tientje geslagen, waarop H.M. Koningin Wilhelmina op de voorzijde is afgebeeld door stempelsnijder W.J. Schammer naar een model van prof. L. Junger. Ook voor de gulden, het kwartje en het dubbeltje heeft het model van Junger als voorbeeld gediend voor de stempelsnijders van 's Rijks Munt.

Deze tentoonstelling verdient zeker van de zijde van verzamelaars van Koninkrijksmunten de volle aandacht. Hoewel de periode die in beeld is gebracht slechts een achttal jaren beslaat, is men er – mede door diverse bruiklenen – zeer goed in geslaagd een afgerond en toch overzichtelijk en afwisselend beeld te brengen. Het voordeel van dit soort beknopte tentoonstellingen is, dat overlading wordt vermeden en een bezoek ook minder vermoeiend op de bezoeker inwerkt.

Op deze tentoonstelling zijn bijzonder zeldzame munten geëxposeerd, als een proefslag in brons van 10 gulden 1891, een proefslag in zilver van 10 gulden 1891, een proefslag in brons van 1 gulden 1892, een proefslag in een zilver/aluminium legering van de 1 gulden 1892, een proefslag in brons van 25 cent 1891 met open mond en een proefslag in brons 10 cent 1891. Numismatisch gezien zijn vooral deze proefslagen, die zelden te zien zijn, hoogst interessant, hoewel ook de talrijke penningen de volle aandacht verdienen. Eigenaardig is dat wel de bronzen proefslag van het kwartje 1891 met open mond in de expositie is opgenomen, doch de zilveren proefslag niet. Deze laatste maakt deel uit van de permanente tentoonstelling in het voormalige muntkabinet. Voor deze bijzondere gelegenheid had de zilveren proefslag toch wel tijdelijk van onderkomen mogen wisselen.

Misschien was het ook dienstig geweest aandacht te besteden aan de vele vervalsingen van het gouden tientje 1897, die sedert de zestiger jaren ten nadele van verzamelaars op de markt zijn gebracht. Ook aan de verschillen in de parelrand – losstaand of met de rand versmolten – wordt geen aandacht besteed. Afgezien van deze kleine onvolkomenheden is hier sprake van een fraai geheel, dat hoogst zelden zo compleet kan worden bewonderd. Een bezoek aan deze thema-tentoonstelling, die nog tot 15 maart a.s. geopend is, kan dan ook van harte worden aanbevolen.

Holland Coin Fair 1992

Van vrijdag 21 februari t/m zondag 23 februari a.s. zal in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag de HOLLAND COIN FAIR worden gehouden. Deze internationale numismatische manifestatie wordt voor de zevende maal georganiseerd door de Stichting Bevordering Numismatiek, onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren.

De HOLLAND COIN FAIR 1992 zal in het teken staan van '1992 Nederlands Numismatisch Jaar' en zodoende de officiële start vormen van het jubileumjaar van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

Deelnemers o.m.:

Batavia	Den Haag
Bussumse muntenhandel	Bussum
Munthandel Civitat	Zwolle
Karel de Geus	Eindhoven
Munthandel Hekra	Ophemert
Henzen	Amerongen
Holleman-munten	Enschede
Honingh munten	Assendelft
Munthandel Oost-Brabant	Oss
Munthandel Theo Peters	Amsterdam
Romunt b.v.	Roermond
Laurens Schulman b.v.	Bussum
Robert Schulman	Laren Nh
Schuurman Rijnholt	Etten Gld
Sipiro Munten	Bennekom
Munthandel Verschoor	Strijen
J.B. Westerhof	Sneek
Huis Albert	Antwerpen
Tamco	Stockholm

Ook 's Rijks Munt en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde zullen op deze beurs vertegenwoordigd zijn; de laatste met een tentoonstelling: *De Munt op de Penning.*

De openingstijden zijn:

- vrijdag	21 februari	17.00 - 21.00 uur
- zaterdag	22 februari	10.00 - 17.00 uur
- zondag	23 februari	11.00 - 17.00 uur

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Bezoekt onze stand op de
HOLLAND COIN FAIR

Wij zijn gespecialiseerd in o.a.:

Griekse en Romeinse munten:

Corinthe 350-306 v. Chr. AR stater ZF+ ƒ 650,--
Aemilius Lepidus Paullus 62 v. Chr. AR den. ƒ 300,--
Keizer Aurelianus 270-275 AE anton. p+ ƒ 165,--

Provinciaal en koninkrijk:

Gulden 1944 ƒ 650,--
Halve gehele rijksdaalder ƒ 875,--

Ook op voorraad: archeologie; oosterse munten
grote voorraad rekenpenningen en buitenland

Vraag onze gratis prijslijst aan

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

J. B. Westerhof
NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie en
moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Vraag nu onze catalogus nr. 9 aan voor onze komende
VOORJAARSVEILING
door ƒ 25,- over te maken op giro 1935283.

De collectie zal te bezichtigen zijn tijdens de
HOLLAND COIN FAIR

Karel de Geus
MUNTEN HANDEL

Gespecialiseerd in gouden
en zilveren munten.
Tevens aan- en verkoop
van 's-Rijksmuntprodukten

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-123455
Telefax nr. 040-110845

VOOR ... TIJDENS ... en NA

de traditioneel te houden **HOLLAND COIN FAIR**, is Karel de Geus uw partner
bij de aan- en verkoop van uw gouden en zilveren munten!!!

In het bijzonder heten wij u van harte welkom
op onze speciale stand in het Nederlandse Congresgebouw te Den Haag,
op vrijdag, zaterdag, zondag 21, 22 en 23 februari a.s.

Wij kopen en verkopen gouden en zilveren munten tegen aktuele dagkoersen.

Tot ziens in Eindhoven of Den Haag.

n
v
m
h

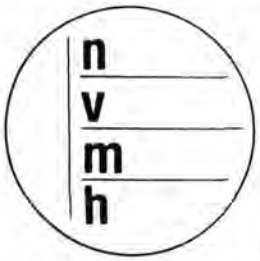

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per 1 januari 1992

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Batavia
G.J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

Coinselling Hoogeveen
B.H. Hagemeijer
v. Echtenstraat 21a
7902 EK Hoogeveen
05280-73634

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Herengracht 434-440
1017 BZ Amsterdam
020-6298012
fax 020-6292285

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15^2
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

NMB Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Ettten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Munthandel Trajectum
L. Loffeld
Croeselaan 249
3521 BR Utrecht
030-949709

Fa. Velraeds
Viel 6
6456 AT Bingelrade
04492-3700

Munthandel Verschoor
Merelsingel 12
3291 VH Strijen
01854-1719

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
postbus 5803
3290 AC Strijen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,-- en *f* 25,--?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Munthandel Verschoor

R.D.R. Leopold I, Thaler 1682, Dav. 3259 FDC.

merelsingel 12
3291 vh strijen

lid n.v.m.h.

tel : 01854 - 1719
fax : 01854 - 4424

Boekbespreking

H. KOCH, *A hoard of coins from Eastern Parthia* (New York/Malibu 1990) [= Numismatic Notes and Monographs, No, 165].

ISSN 0078-2718; ISBN 0-89722-239-3 The American Numismatic Society/The J. Paul Getty Museum

J.P.A.VAN DER VIN

Alexander de Grote had door zijn verovering van het Perzische rijk voor korte tijd heel het gebied tot aan de Himalaya-keten en Noord-India binnen het blikveld van Grieken en andere Europeanen gebracht. Door de direct na zijn dood reeds begonnen opsplitsing van zijn rijk verdwenen de meest oostelijke provincies – het huidige Iran, Afganistan en Turkmenistan – al weer spoedig uit het wereldbeeld van bewoners van Europa.

Voor de Romeinen bleven de contacten met het oosten voornamelijk beperkt tot zich steeds weer herhalende schermutselingen, af en toe onderbroken door een grotere veldtocht, in hun onherbergzame grensgebied met de Parthen. In de woestijnen en bergen van oost-Turkije, Irak, Perzië en Syrië hebben zich eeuwenlang vele confrontaties voorgedaan en daarover is in de klassieke literatuur zeker informatie te vinden. Voor gegevens over de oostelijke regionen van het Parthische rijk zijn wij echter volledig aangewezen op archeologisch materiaal, bij gebrek aan schriftelijke bronnen. Officiële en klandestiene opgravingen hebben de laatste decennia in Perzië en Afganistan veel nieuw materiaal aan het licht gebracht; munten nemen daarin een belangrijke plaats in, vooral omdat ze in tegenstelling tot vele andere objecten vaak min of meer dateerbaar zijn.

Af en toe leidt dit nieuwe materiaal tot nieuwe publikaties, zoals de nu beschreven schatvondst van 266 koperen oost- en west-Parthische munten die tezamen met andere voorwerpen in 1975 in het J. Paul Getty Museum in Malibu (California) terecht is gekomen.

Heidemarie Koch uit Marburg verzorgde de publikatie van deze schatvondst, als een uitgave in de reeks Numismatic Notes and Monographs van de American Numismatic Society in New York.

Deze studie van beperkte omvang (ca. 70 pagina's) is uitstekend verzorgd en rijk geïllustreerd; alle munten zijn afgebeeld op de fotopagina's. De studie biedt een goed beeld van de decentrale muntslag in het Parthische oost-Iran gedurende de 1e en 2e eeuw na Chr. De sluitdatum van de schatvondst moet kort na 200 worden gelegd. Op een aantal punten wordt van de bestaande toeschrijvingen afgeweken en worden goed onderbouwde voorstellen gedaan voor nieuwe dateringen, voor een redelijk betrouwbare relatieve chronologie van de koningen van Elymais in het westen en de vorsten van Khorasan in het oosten van Perzië, en tevens is sprake van enkele nieuwe muntplaatstoeschrijvingen. Zo zouden de grote steden Nishapur, Herat en Merv allemaal een eigen muntatelier hebben gekend.

Op het eerste gezicht lijkt deze publikatie voor Nederland niet zozeer van grote betekenis; relaties met Parthia hebben in de oudheid niet bestaan en als verzamelobject zijn Parthische munten in ons land ook al niet fel begeerd. Toch is deze studie wel degelijk van belang, want door een Nederlands ontwikkelingsproject in zuid-west Iran, de bouw van een suikerfabriek in Elymais, de streek ten noorden van Basra, is tegen het eind van de zestiger jaren een flink aantal lokale koperen Parthische munten in een tweetal Nederlandse musea terecht gekomen. Zowel het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden als Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden bezitten sinds die tijd een kleine collectie in

Susa geslagen munten van Elymais. Als achtergrond voor die collecties is deze studie van grote betekenis, maar het belang is veel ruimer. Iedereen met interesse voor de politieke geschiedenis en cultuur van het oude Iran zal er nieuwe gegevens in kunnen vinden. Ook over de Zijderoute en de economische context van die befaamde handelsstraat kan deze schatvondst nieuwe gegevens bieden. Dat bovendien tot nu toe nog onbekend numismatisch materiaal op deskundige wijze gepresenteerd wordt, verdient alle lof.

R.A.G. CARSON, *Coins of the Roman Empire* (Londen/New York 1990)
ISBN 0-415-01591-X

Reeds vele eeuwen, sinds de Renaissance, worden Romeinse munten verzameld en bestudeerd. De eerste serieuze poging om de resultaten van deze studies in een soort handboek vast te leggen dateert ook al weer van bijna 200 jaar geleden, toen Joachim Eckhel zijn Doctrina nummorum veterum (=Leer van de oude munten) tussen 1792 en 1798 publiceerde. Sindsdien zijn geregeld nieuwe handboeken in serievorm of als losse delen verschenen. In onze eeuw werden verschillende overzichten over de Romeinse muntslag gepubliceerd. Allereerst Harold Mattingly's Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire, waarvan de eerste driuk in 1928, de tweede druk in 1960 verscheen.
Die studie werd gevolgd door Humprey Sutherlands Roman Coins uit 1974 en het gelijknamige boek van John Kent uit 1978.

Na de drie delen Principal Coins of the Romans uit 1978-1981 publiceert Robert Carson nu zijn *Coins of the Roman Empire* als een modern algemeen overzicht van de Romeinse muntslag in de Keizertijd.
De periode van de Republiek wordt bewust buiten beschouwing gelaten; het boek van Michael Crawford, Coinage and Money under the Roman Republic, 1985, kan gelden als een uitstekend modern overzicht van juist die periode van de Romeinse muntslag.

Coins of the Roman Empire kwam tot stand na Carson's pensionering als Keeper van de muntenafdeling bij het British Museum; het boek mag worden beschouwd als een neerslag van het vele werk dat de auteur in zijn lange periode van werkzaamheid in de numismatiek heeft verricht.
De steun van de collega's van het British Museum bij het tot stand komen van dit boek is duidelijk te herkennen: alle gipsen en foto's zijn van het Museum afkomstig en de bijna 1000 afgebeelde munten bevinden zich nagenoeg allemaal in de Londense collectie.

Carson begint zijn boek in het jaar 31 v. Chr. met de slag bij Actium, waarin door de nederlaag van Marcus Antonius en Cleopatra een einde kwam aan de jaren van chaos en burgeroorlog, die het einde van de Republiek hebben geteisterd. Met de overwinnaar van Actium, Caius Octavius, de latere keizer Augustus, begon een nieuw tijdvak in de Romeinse numismatiek.
Hij wist in korte tijd het verouderde systeem van de Republiek om te vormen en aan te passen aan de behoeften van het nieuwontstane wereldrijk.

Als eindpunt kiest Carson niet 395 na Chr. met de deling van het Romeinse rijk in een oostelijke en een westelijke helft. Al evenmin valt er in 476, toen de laatste keizer van het westrijk werd afgezet, een duidelijke scheiding te onderkennen.
De breuk valt in de numismatiek iets later en daarom is de munthervorming van de oost-romeinse/ byzantijnse keizer Anastasius in 498 voor de auteur het punt zijn studie te besluiten. Daar ligt een duidelijk zichtbare breuk, doordat Anastasius op grote schaal nieuwe, geheel andere koperen munten uit ging geven.

Het boek valt in twee delen uiteen: een chronologisch overzicht waarin niet al te gedetailleerd per keizer of per korte periode uiteen wordt gezet, wat er op dat moment aan munten was en wat de belangrijkste gebeurtenissen van die tijd op monetair gebied waren. Dit gedeelte is vooral bedoeld voor de geïnteressseerde leek, die in kort

bestek wat basiskennis wil opdoen.

In het tweede gedeelte wordt een aantal specifiek numismatische problemen meer in detail aan de orde gesteld. Dit deel is meer voor gevorderen, die er allerlei informatie kunnen vinden over het muntsysteem, munttechnieken, muntplaatsen, voorzijde en keerzijde voorstellingen, kloppen en vervalsingen.

De auteur zegt in zijn voorwoord dat juist deze informatie in zijn lange periode als numismaat uit velerlei bron bijeen is gegaard. Dit deel kan men beschouwen als een antwoord op velerlei vragen die hem van alle kanten in de loop van vele jaren zijn gesteld. In hoofdzaak spreekt de auteur over gouden en zilveren keizerlijke munten, terwijl ook de belangrijkste series kopergeld voor het gehele rijk aan bod komen. Het lokale kopergeld, door vele steden in de 1e-3e eeuw geslagen naar keizerlijk voorbeeld, blijft in dit boek geheel buiten beschouwing. Ook over de rol van munten in de economie wordt - jammer genoeg - niet gesproken. Een hoofdstuk daarover zou naar mijn idee het boek nog aanmerkelijk in belang hebben doen toenemen.

Coins of the Roman Empire ziet er uitstekend verzorgd uit en is fraai uitgegeven in een luxe cassette. Het fotowerk is veelal van goede tot zeer goede kwaliteit en door het gebruik van gipsen als basis voor de foto's zijn de pagina's met illustraties heel uniform van kleur, wat het aanzien zeker verhoogt.

Mijn grote bezwaar tegen dit boek richt zich dan ook niet tegen de inhoud – die is uitstekend! – en al evenmin tegen de wijze van uitgeven, – die is eveneens uitstekend! – maar uitsluitend tegen de prijs. Helaas kost dit boek 100 engelse ponden en dat is tegen de huidige koers bijna *f* 350.-. Met een dermate hoge prijs bereikt men de groep lezers voor wie het boek eigenlijk bedoeld is, zeker niet en dat vind ik bijzonder jammer, want het gaat om een belangrijke numismatische studie, die een zeer ruime verspreiding verdient.

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

Onze veiling no. 17 vindt plaats op 13 en 14 april a.s.

Wij hebben o.a. ter veiling aangeboden gekregen:

a) een zeer belangrijke verzameling russische munten, penningen en eretekenen tot aan de revolutie (40 kg) en boeken hierover;
b) een kleine verzameling noodmunten van binnen- en buitenland;
c) een klein aantal joodse munten;
d) een klein aantal brakteaten;
e) een aantal boeken.

Verder de gebruikelijke zaken, maar bijna geen koninkrijk.

De catalogus gaat *f* 20,- kosten. Gaarne, in verband met de vaststelling van de oplage, spoedig overmaken op gironummer 1538597 t.n.v.
A.G. van der Dussen b.v., Maastricht
m.v.m. Veiling 17.

De russen vormen het hoofdbestanddeel. Het is praktisch onmogelijk dit alles tentoon te stellen op de HCF. Wij hebben daar dus geen stand. Zaterdag 22 februari hoop ik daar wel, vermomd als kozak, rond te lopen. De catalogus is hopelijk dan al bij de drukker, dus inleveren gaat niet meer.

Tot ziens op 22 februari, 13 en 14 april - of op de kijkdagen daarvoor.

A.G. en P. van der Dussen

'Vrouw in raam'
Verenigingspenning 1991

FRANK LETTERIE

Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst is bijzonder gelukkig bij Fons Bemelmans een nieuw ontwerp te hebben gevonden om als penning 1991 uit te geven.

Vrouw in raam is door zijn sterk plastische vormgeving een echte 'beeldhouwerspenning' en karakteristiek voor het werk van Bemelmans. Hij beschouwt het maken van penningen als een facet van het beeldhouwen. Zijn medailles zijn fors, zelfs ruimtelijk gemodelleerd, het fond is soms doorbroken. Ze hebben daardoor het karakter van kleinplastiek.

Bij de verenigingspenning wordt de ruimtewerking bovendien versterkt door de onverbrekelijke relatie tussen de beide zijden. De ene keer zijn we buiten, de andere keer binnen bij het beschouwen van de vrouw aan het raam. Buiten en binnen worden verduidelijkt door het openstaande raam en de duif op de vensterbank. Een ander element wat het karakter van plastiekje aan deze penning geeft is de gelijkwaardigheid van de beide afbeeldingen. Er is eigenlijk geen sprake van voor- of keerzijde. Op de 'buitenzijde' is het vignet van de vereniging aangebracht en het monogram van Fons Bemelmans. De linkerhelft van het monogram kan men als 'A' van Alfons of als 'F' van Fons lezen. De rechterhelft is een 'B' van Bemelmans.

De penning is in was gemodelleerd en daarna in brons gegoten. Dit bronzen model is door slijpen, ciseleren en polijsten verder bewerkt. Zo is tenslotte het moedermodel verkregen, dat bronsgieterij Binder in Haarlem gebruikt heeft bij het gieten van de oplage voor de penning van de vereniging. Ook het patine is door deze gieterij, in overleg met de beeldhouwer, verzorgd.

Fons Bemelmans woont en werkt in Eijsden (Zuid Limburg). Hij is geboren in 1938 in Maastricht. Daar begon hij aan de Stadsakademie zijn opleiding als edelsmid en beeldhouwer, welke hij later voortzette in Keulen bij de professoren Gries en Treskow, en voltooide bij professor Minguzzi aan de Brera-academie te Milaan. Zij werk wordt gekarakteriseerd door een vrije, fantasierijke en plastische verbeelding, meestal van figurale thema's. Soms zijn deze aan de klassieke mythologie ontleend. In vele plaatsen in Nederland zijn beelden en reliëfs van zijn hand te zien, uitgevoerd in opdracht of als vrij werk; onder andere: *Prometheus*, Nederlandse Bank te Heerlen (1974), *Icarus*, Grote markt te Zwolle (1980), *Orpheus*, Oude markt te Venlo (1985), *Paard*, Gemeentehuis Horst (1988) en *Gemeenschap*, Gemeentehuis Meerssen (1990).

In 1974 maakte hij voor de Vereniging voor Penningkunst de penning *Le Couple*.[1] In 1988 ontwierp Bemelmans de penning *Bevruchting*, voor de Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie. In 1990 werd naar aanleiding van de Fidem-expositie in Helsinki, de penning *Vrouw in Venster* door het Koninklijk Penningkabinet in Leiden aangekocht. ■

[1] *De Geuzenpenning*, 25 (1975) 50; zie ook W.F. VAN EEKELEN, *De Beeldenaar*, 4 (1980) 121-126

Insième' 1991 brons 65 x 15 cm

De stuiver van Piet Ackermans

L.M.J. BOEGHEIM

Op de 9e oktober 1929 richtte de heer J.P.J. Swaving, Populierenstraat 96 te 's-Gravenhage zich per brief tot de Rijksmuntmeester, dr. C. Hoitsema, met de vraag hem de voorwaarden te willen opgeven voor het inzenden van een maquette (grootte enz.) voor een nieuw muntontwerp.[1]

Uitzonderlijk snel voor zijn doen antwoordde Hoitsema reeds twee dagen later dat maatregelen voor een nieuw muntontwerp uitgaan van 's Rijks Munt en dat het onderwerp dus nooit uitgaat van de ontwerper zelf. De muntmeester vroeg waarom Swaving zich vrijwillig met dit onderwerp had bezig gehouden of van plan was er zich mee te zullen gaan bezighouden. Swaving achtte het blijkbaar niet nodig deze vraag te beantwoorden.

Toch kwam er een vervolg. In februari 1930 schrijft Piet Ackermans, beeldhouwer, eveneens woonachtig Populierenstraat 96 te 's-Gravenhage, een lyrische, soms dramatische brief van niet minder dan drie kantjes aan de Minister van Financiën. Ackermans zet hierin de droevige situatie uiteen, die zich zijns inziens sedert 1850 rond de Nederlandse stuiver heeft ontwikkeld.[2] Hij is van mening dat kunstwerken spontaan moeten ontstaan en niet op basis van een officiële inschrijving. De kleine ronde stuiver die vanaf 1850 in omloop was gebracht, noemde hij een onding. Het was voor grove werkmansknuisten ondoenlijk dit kleine muntje in de beurs tussen grotere broeders uit te vissen. De nikkelen stuiver van 1907 was goed, maar vertoonde teveel gelijkenis met het kwartje en was daardoor impopulair. De huidige stuiver (bedoeld is hier natuurlijk de vierkante stuiver, die vanaf 1913 in omloop was gebracht) had als hoofdfout *niet rond* te zijn; hij was *onpraktisch en lelijk*. De munt *bewoog zich als een tankwiel, een weerbarstig vehikel, het doet zich sporadisch voor deze numismatieke (sic!) misgeboorte*.

Ackermans had gezocht naar een bruikbare vorm. Daarbij was hij bezwaren tegengekomen, zoals een eventuele gelijkenis met het Duitse 10-Pfennig-stuk; vooral lastig voor grensbewoners. De Belgen hadden zich gedwongen gezien om deze reden hun 10-centimes munt van een gat te voorzien, hetgeen Ackermans onaesthetisch en onhygiënisch vond. Hierover nadenkend meende Ackermans dit soort bezwaren te kunnen ondervangen door een munt te doen vervaardigen met een kleine verhevenheid in het midden. Hij had een drie-

[1] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden. Doos omslag beeldenaars 1925-1930. Zowel Swaving als Ackermans gebruiken in hun brieven de aanduiding 'maquette', waarmee 'muntmodel' blijkt te worden bedoeld. Terwille van de originaliteit heb ik 'maquette' aangehouden.

[2] Petrus (Piet) Ackermans, beeldhouwer, geboren te 's-Hertogenbosch op 23 augustus 1867, werkte eerst in zijn geboortestad en later in Berlijn tot 1896, daarna in 's-Gravenhage alwaar hij op 8 juli 1938 overleed (opgave RKD te's-Gravenhage dd. 31 juli 1990).

tal maquettes vervaardigd, die hij aan de minister toezond en als volgt omschreef:

Nr. 1 toont de voorzijde van de munt met een grote 5 met oplossende krul, daaronder CENT met omschrift KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

Nr. 2 toont de keerzijde waarop een zon rijzend uit de Hollandse wateren, op het water horizontaal het jaartal 1930, omringd door elf sterren (elf provincies) en de woorden VIJF CENT.

Nr. 3 toont een alternatieve keerzijde met een oranjeappel met bladeren, daaronder het jaartal 1930 omringd door elf sterren 1(elf provincies) en de woorden VIJF CENT.

Ackermans noemde als voordelen:

a) De munt was door de grofste werkvinger en de kippigste ogen goed te onderscheiden.
b) Het verschil met het kwartje was direct voelbaar, zelfs voor een geblinddoekte.
c) De munt had dezelfde grootte als de cent en het kwartje.
d) Verwisseling met het kwartje of met munten van onze naburen was uitgesloten.

Het ontwerp van de stuiver was van Ackermans en de uitvoering van de beeldhouwer Jan Donhuisen te Keulen.[3]

Op 22 februari 1930 zond de Minister van Financiën het schrijven van Ackermans en diens maquettes aan de muntmeester. De minister verzocht daarbij, afgezien van de vraag of het juiste ogenblik gekomen was de bestaande nikkelen stuiver door een nieuwe te vervangen, ernstige aandacht te schenken aan de kritische beschouwingen en vroeg opmerkingen te willen geven.

Zoals het dr. Hoitsema betaamde nam hij de tijd voor de beantwoording. Eerst op 27 maart 1930 memoreert hij in zijn antwoord in het kort de door Ackermans naar voren bebrachte punten. Een aantal bezwaren tegen de bestaande stuiver acht de muntmeester grotendeels gefantaseerd en niet serieus. Lelijk voor het oog wilde hij in het midden laten, omdat dit een smaakkwestie was. Hij ontkende dat de stuiver onpraktisch was in het gebruik, dat een munt beslist rond zou moeten zijn, gemakkelijk zou moeten kunnen rollen en een misgeboorte moest worden genoemd. Wel noemde de muntmeester de weinige verspreiding een nadeel, *maar men kan slechts langzamerhand en vrijwillig een munt door circulatie doen opnemen.* De aanvragen voor stuivers waren intussen voortdurend stijgende. Voor zover bekend klaagde het publiek nooit en vaak werd slechts betreurd dat de munt als praktisch stuk te weinig in circulatie was. De muntmeester zag dan ook geen enkel motief om aan een verandering te denken. Hij stelde dat het vast stond dat het stuk voor iedereen te onderscheiden was. Hoewel hij de ontwerpen zou willen aanbevelen was hij toch van mening dat men evengoed bij het bestaande model kon blijven. Tenslotte meende de muntmeester zich tot deze opmerkingen te kunnen bepalen zodat ontwerpen en beschouwingen over de technische kant, het ontwerp zelve en de bruikbaarheid als muntmodel achterwege konden blijven. Hij adviseerde de minister, de inzender te bedanken, maar hem er op te wijzen dat zijn bezwaren niet juist werden geacht.

Op 10 april 1930 deelde de Minister van Financiën onder gelijktijdige terugzending van de gipsmodellen, aan Ackermans mede geen aanleiding te zien voor voorbereidende maatregelen om de bestaande stuiver te vervangen. Men had met belangstelling van de ontwerpen kennis genomen en deze onderworpen aan het oordeel van 's Rijks Muntmeester. Deze had de bezwaren tegen het bestaande geldstuk goeddeels ongegrond geacht. De belangstelling voor de muntcirculatie werd op prijs gesteld.

[3] Over Jan Donhuizen zijn geen gegevens bekend (RKD te 's-Gravenhage; bezoek dd. 21 aug. 1990)

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten.
Goed reproduceerbare zwart/wit foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

TON DE STEENHUIJSEN PITERS
200 jaar Bredase Vrijmetselaarsloge 'Het Vrij Geweten'
In brons gegoten gedenkpenning, 65 mm.
Vz: Negen Vrijmetselaren, die 'In Forma' d.w.z. uitgerust met het Vrijmetselaarsschootsvel en de witte handschoenen in een cirkel in de 'Broederketen' geschaard staan rondom de 'Zuivere Kubieke Steen', waarop de drie 'Grote Lichten' van de Vrijmetselarij zijn afgebeeld, n.l. Bijbel ((Joh.1.1-5), Passer en Winkelhaak. (cirkel als symbool voor oneindigheid). Zeven broeders vrijmetselaar zijn er nodig om een Loge te formeren; de negen broeders op de penning duiden op het meesterschap dat vervuld werd door het instandhouden van de Bredase loge gedurende 200 jaar. De logenaam met de jaartallen 1791 - 1991 zijn als omschrift verwerkt.
Kz: Drie witte rozen als symbool van het levensideaal van de Vrijmetselaar: 'Getrouw aan zichzelf, de naaste tot steun, met het oog op de Meester'. De Latijnse tekst van Horatius (65 - 8 v. Chr) "Hic murus aeneus esto, nul conscire sibi nulla pallescere culpa' betekent: 'Dit zij ons een schutsmuur, een vrij geweten te hebben en niet te verbleken door het bewustzijn van schuld'.

FRANS VAN DER VELD

Zomer/Winter Sint Jan

In brons gegoten Vrijmetselaarspenning, 70 mm

Vz: Zeven broeders van bovenaf gezien in broederketen, rond de roos.

Kz: Enige vrijmetselaarsattributen en symbolen, waaronder passer, winkelhaak en lemniscaat.

Relatie-penning

Bronzen gietpenning, 75 mm.

Vz: Een opgeheven mannenhand omvat een vrouwenhand. Tussen de armen en linksboven is ruimte voor tekst en datum vrij gehouden.

Kz: Gestyleerde bomen, met in het midden een elkaar omarmend paar.

'Leve Ik'
Bronzen gietpenning, 85 x 50 mm.
Vz: Mansfiguur met vleugels, rustend tussen hemel en aarde. De tekst onderaan luidt: 'Dies diem docet' (De ene dag is de leesmeester van de volgende)
Kz: De tekst in het midden 'Leve ik, ik leef, leef ik?' wordt links en rechts geflankeerd door een – op verhoogde vlakken aangebrachte – duim- en wijsvingerafdruk.

JAN PAUL KRUIMEL
Global Award
Bronzen gietpenning, 98 mm.
Ontworpen in opdracht van de International Association of Assessing Officers te Chicago, Illinois. Hij wordt jaarlijks uitgereikt aan personen die zich wereldwijd verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van de 'property tax' en kan, gemonteerd op een voetstuk, ronddraaien als een globe.
Vz: Wereldbol met logo van de IAAO, waaromheen mensen uit vele landen elkaar de hand reiken in het streven naar een rechtvaardige property tax.
Kz: Centraal de tekst: 'Global Award', omringd door onroerend goed van allerlei pluimage; middenboven het torentje van het Aacdemiegebouw van de Leidse universiteit.

Dienst Gemeentelijke Belastingen van de stad Rotterdam
Bronzen gietpenning (82 x 72 mm) ontworpen in de vorm van een geldzak of 'fiscus'(latijn). Het lichtgroene patina komt als kleur voor op het briefpapier van de Dienst. De munt, die in de geldzak valt, symboliseert de belasting, opgebracht door de burgers van Rotterdam.
Vz: o.a. het vignet van de Dienst
Kz: het wapen van Rotterdam.

Numismatische dag 'Moneta Campensis'

Een van de aktiviteiten in het kader van het Numismatisch Jaar 1992 wordt georganiseerd door de Numismatische kring *Moneta Campensis* en zal plaats vinden op zaterdag 28 maart a.s. in Kampen.

Het bestuur van de Moneta Campensis nodigt alle leden van de Numismatische Kringen in ons land uit om deze dag in Kampen mee te maken.

Het is niet beslist noodzakelijk, maar in verband met de organisatie wordt het op prijs gesteld om u vooraf aan te melden indien u belangstelling heeft voor dit evenement. De Kringbesturen ontvingen eveneens informatie over deze dag. Een lunch wordt deze dag niet georganiseerd, in de keuze hiervan bent u tijdens de pauze vrij.
Aan deze dag zijn verder voor u geen kosten verbonden.

Moneta Campensis hoopt op een 'tot ziens' in Kampen.

Het secretariaat van de kring is:
Techniekweg 4 Emmeloord;
tel. 05270-97116.

Programma Numismatische dag Kampen op 28 maart 1992
10.00 - 10.30 uur
Ontvangst in het oude Kamper raadhuis.
10.30 - 12.00 uur
Welkom door Stadsbestuur.
Rondleiding door de beroemde Schepenzaal en bezichtiging Oranjegalerie.
12.00 - 13.30 uur
Lunchpauze.
vanaf 13.30 uur
Bezoek Gemeentemuseum met o.a. tentoonstelling Kampermuntslag met korte inleiding door de heer Ter Avest.
Er is een speciale vitrine met muntvondsten uit het drooggelegde IJsselmeer.
Aansluitend is er een stadswandeling door Kampen onder deskundige leiding.

Muntennieuws

H.A. GROENENDIJK

AFKORTINGEN Al=aluminium; Ag=zilver; Au=goud; Aur=aureaat; Cu=koper; CuSn=brons; CuZn= messing; Fe=ijzer; Mag=magnimat; Nbs=nickel bonded steel (met nikkel geplateerd staal); Ni=nikkel; Rvs=roestvrij staal; Sn=tin; Zn=zink.

België

1 ECU 1991	Cu	4,3 g	20,0 mm	kartel
2 ECU 1991	CuNiZn	5,4 g	23,0 mm	kartel
5 ECU 1991	CuZn	7,3 g	27,0 mm	kartel
10 ECU 1991	CuNiZn	12,0 g	30,0 mm	kartel

Dit zijn geen munten maar betaalpenningen voor gebruik tijdens het XI Internationale Numismatische Congres dat van 8 tot 12 september in Brussel plaatsvond. Met deze penningen, waarvan de waarde in de Europese geld eenheid ECU is aangegeven, konden consumpties betaald worden (1 ECU = 42 Bfr, ca. *f* 2,30). De beeldenaar van de keerzijde is afgeleid van een Keltische stater. De stukken zijn geslagen bij de munt in Brussel. De oplages zijn respectievelijk 3000, 1000, 1000 en 500 stuks. Er zijn ook 1000 series als FDC set uitgegeven. Deze exemplaren hebben een gladde rand en twee bijtekens naast de waarde aanduiding.

Duitsland

10 mark 1990	Ag625	15,5 g	32,5 mm	tekst

Naar aanleiding van het feit dat 200 jaar geleden de "Brandenburger Tor" voltooid is, is een muntstuk met een waarde van 10 mark uit gegeven. Het kantschrift luidt: DEUTSCHLAND EINIG VATERLAND. De stukken zijn bij de munt van Berlijn geslagen, muntletter A.
Het ontwerp is van Erich Ott. Dit ontwerp werd door een daarvoor ingestelde commissie als vierde beoordeeld. Hierbij wordt afgeweken van de gewoonte om het als eerste bekroonde ontwerp uit te geven

Ook de munten van 1 en 2 pfennig worden nu bij de munt in Berlijn geslagen, muntletter A. De gehele serie klein geld, 1 pfennig tot en met 1 mark wordt daar nu dus aangemunt.

Frankrijk

100 frank 1990	Ag900	22,2g	37,0 mm	tekst
500 frank 1990	Au920	17,0g	31,0 mm	tekst

Van de serie munten ter gelegenheid van de Olympische winterspelen van 1992 in Albertville, zijn drie nieuwe series, bestaande uit stukken van 100 en 500 frank, uitgebracht. Op de munten van serie VII zijn ijshockeyers en een steenbok afgebeeld. De munten van serie VIII tonen een langlaufer. Op de munten van serie IX zijn skispringers afgebeeld. De oplages bedragen respectievelijk 300.000 en 30.000 voor de stukken van 100 en 500 frank, er worden alleen stukken in proof uitgegeven.

Oostenrijk

100 schilling 1991	Ag900	20,0 g	34,0 mm	tekst
1000 schilling 1991	Au986	16,0 g	30,0 mm	tekst

In de serie, uitgegeven ter gelegenheid van het feit dat 200 jaar geleden Wolfgang Amadeus Mozart overleden is zijn twee nieuwe munten uitgegeven. Op het zilverstuk is het Burgtheater in Wenen afgebeeld. In dit theater heeft de première van een aantal opera's van Mozart plaatsgevonden. Het goudstuk heeft de veelzijdigheid van de componist als onderwerp. De oplage is respectievelijk 100.000 en 30.000 stuks, alleen in proof.

Aktiviteitenkalender 1992
Nederlands Numismatisch Jaar

- 21 - 23 febr. HOLLAND COIN FAIR 1992 en officiële start van 1992 Nederlands Numismatisch Jaar in het Nederlands Congresgebouw te 's-Gravenhage.
- 14 maart - 22 mei: Streekmuseum 'Het land van Valkenburg'; expositie van de zegelcollectie van Pater Stephan Beifel.
- 11 - 20 april Breda's Museum, voorselektie van tentoonstelling 'Rond in Relief', gepresenteerd in de stand van de ABN AMRO Bank op de 26e Kunst- en Antiek beurs te Breda. De complete tentoonstelling vindt plaats van 12/9 t/m 15/11/1992 in het Breda's Museum.
- 23 maart - 16 april Expositie 'Vorm van Geld' in de hal van het Centraal Bureau voor de Statistiek, Kloosterweg 1 te Heerlen. (geopend werkdagen van 9 -16 uur).
- 29 april Rijksmuseum Paleis Het Loo Apeldoorn, opening expositie 'Oranje op de Penning', geschiedenis van een verzamelaar; De collectie Dr. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus.
- 1 mei - 27 juni Numismatische route door Dordrecht, waarin o.a. opgenomen de Grote Kerk (muntmeesterskapel), Museum Mr. Simon van Gijn (zegelstempels, muntslag van Holland en penningen), het gebouw van de Munt van Holland en het Dordrechts Museum (penningen betreffende de gebroeders de Witt en Ary Scheffer).
- 8 mei - 28 juni expositie Rijksmuseum Twenthe Enschede.
- 9 mei Themadag over 'Wederdopers-penningen' in het Rijksmuseum Twenthe
- 9 mei - 12 juli Museum Huis Lambert van Meerten te Delft, expositie 'Delftse penningen door de eeuwen heen" waarin aandacht geschonken wordt aan penningen van de schutterij, gilden, Delftse burgers.
- 16 mei - 21 juni Historisch museum 'Het Palthe-Huis' te Oldenzaal; expositie gewijd aan muntvondsten in Twenthe. Deze expositie zal voor een deel worden ingericht met materiaal uit eigen bezit en deels met munten uit de collectie van de Oudheidkamer Twenthe te Enschede.
- 16 mei - 27 juni Streekmuseum Het Admiraliteitshuis te Dokkum; expositie van 17e en 18e eeuwse Nederlandse familiepenningen uit particulier bezit + eigen vaste numismatische expositie.
- 19 mei Presentatie PTT Post van de postzegelemissie gewijd aan het Eeuwfeest van Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
- 22 mei - 12 juli Expositie 'Een leven in penningen' in het Stedelijk Museum 'De Lakenhal' te Leiden.
- Juni - augustus Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' expositie "400 jaar oude werkplaats van valsmunters".
- 8 juni - 9 juli expositie Stedelijk Museum Zutphen; 'De Zutphense muntslag'.
- 9 juni - 25 sept. expositie Gemeentearchief Tilburg; 'Munten, penningen en waardepapieren uit de collectie van het Gemeentearchief Tilburg'.
- 10 juni opening van het Numismatisch kabinet in het Historisch Museum Het Schielandshuis te Rotterdam genoemd naar de Rotterdamse verzamelaar Willem van Rede (1880-1953). De expositie zal gewijd zijn aan de persoon Van Rede en zijn collectie die mogelijk de grootste is die ooit in ons land door een particulier is bijeengebracht.
- 11 - 14 juni Viering van het 100-jarig bestaan van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam
- 12 juni - 26 juli Expositie 'VOC-Numismatiek' in het Rijksmuseum te Amsterdam.
- 29 juni - 27 sept. expositie in het Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda; 'Penningen en prenten, de Latijnse school te Gouda'.

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat:
N.A.J. Visser, Van der Meystraat 1,
1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820
Penningbestellingen:
M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830-26543

Penning 1991-1
De penning Vrouw in raam, ontworpen door Fons Bemelmans, werd in december jl. aan de leden, die hun contributie over 1991 betaalden, toegezonden.
Aanvulling prijslijst
Penning 1991-1 Vrouw in raam, ontwerp Fons Bemelmans, gietpenning ±75 mm *f* 150

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5342274

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie Nieuwsbrief voor de Kringen:
Cramerstraat 14, 7491 DM Delden,
05407-61607
Adressen, secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst:

Amsterdam Gooioord 158,
1103 CK Amsterdam, 020-6993118.
– september tot mei op 2e maandag om 19.45 uur in Open Hof, Burg.Haspelslaan 129 te Amstelveen.
Bloembollenstreek Regenvlietweg 31,
2191 BB De Zilk, 02520-15217.
– september tot juni op 2e dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4 (Poelpolder) te Lisse.
Brabant Zilvermeeuwlaan 23,
5613 CL Eindhoven, 040-439520.
– oktober tot mei op 2e woensdag om 20.00 uur, Parade 17 te 's-Hertogenbosch.
Friesland 'Mr Jacob Dirks' Kerkpad 28,
8861 ES Harlingen, 05178-17156.
– september tot juni op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur, Hoogend 18 te Sneek.
Frisia Kleasterwei 37, 8511 AA Goingarijp,
05668-445.
– september tot april op de laatste dinsdag van de maand om 20.00 uur in 'De Opdracht', Stationsweg 150b te Drachten.
Groningen De Hilde 61,
9472 WP Zuidlaren, 05905-95975.
– september tot mei 3e vrijdag om 20.00 uur in 'De Trefkoel' (zaal Steenbok), Zonnelaan 30 te Groningen.
's-Gravenhage Boerhavelaan 278,
2334 EZ Leiden, 071-170930
– september tot mei op 3e dinsdag (zoveel mogelijk) om 20.00 uur in Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955 te Den Haag.
Haarlemmermeer Voerman 150,
2163 BN Lisse, 02521-14359.
– september tot mei op 1e maandag om 19.15 uur in 'Ontmoetingscentrum', Gelevinkstraat 38 te Nieuw-Vennep.
Hoogeveen Van Limburg Stirumstraat 31,
7901 AM Hoogeveen, 05280-67649.
– september tot mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17 te Hoogeveen.
Kampen 'Moneta Campensis'
Techniekweg 4, 8304 AW Emmeloord,
05270-97116
– Bijeenkomsten variabel in Kerkcentrum 'Open hof' Lelystraat te Kampen om 20.00 uur.
Kennemerland 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem.
– september tot juni op 3e maandag om 19.30 uur in 'Buurtcentrum-Noord', Muiderslotweg 238 te Haarlem.

Het Land van Ravenstein
Eindhovenseweg 183,
5552 AC Valkenswaard, 04902-12350.
– oktober tot juni op 1e maandag om 20.00 uur in 'De Schouw', Brabantplein 1 te Uden.

Limburg Mergelweg 11,
6212 XA Maastricht, 043-215008.
– september tot mei op 3e donderdag om 20.00 uur. Adres samenkomst informeer via telefoonnr.

Noord-Oost Polder Uranusstraat 5,
8303 ZW Emmeloord, 05270-16650.
– september tot mei op laatste dinsdag om 20.00 u. in Ger. Centrum, C. Dirkszplein 1 te Emmeloord.

Oost-Nederland Deventerweg 164,
7203 AT Zutphen, 05750-13256.
– september tot mei op 2e dinsdag om 19.30 uur in 'De Klok', Lagestraat 2 te Dieren.

Rotterdam Sikkelkruid 14,
2914 TN Nieuwerkerk a/d IJssel,
01803-19813
– oktober tot juni op 1e maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van Kon. Ammanstichting, Boezemweg 171 te Rotterdam.

Twente Warenveldehoek 40,
7546 GV Enschede, 053-775139.
– september tot mei op 3e dinsdag om 19.30 uur in Hotel 't Lansink te Hengelo.

Utrecht Broederschaplaan 15,
3451 ZA Vleuten, 03407-2432.
– 4e woensdag om 19.30 uur in Vergadercentrum 'Majella' Vleutenseweg 494, 3532 HZ Utrecht.

Zeeland Breeweg 40, 4335 AR Middelburg,
01180-26294.
– september tot juni op 2e donderdag om 19.00 uur in 'De Schakel', Bachten Steene 14 te Middelburg.

Zwolle 'De Duit' Pr. Irenestraat 1,
8019 XC Zwolle, 038-211443.
– september tot mei op 3e maandag om 19.45 uur in 'Speeltuingebouw Assendorp' Geraniumstraat te Zwolle.

Tentoonstellingen

Zie ook blz. 38, Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar.

KUNST VOOR DE HAND 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
Tot 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990
Belangrijkste veranderingen in de penningkunst aan de hand van de meest sprekende penningen.
Van 31 januari tot 25 oktober 1992 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

WILHELMINA MET HANGEND HAAR
Het portret van de jonge koningin op munten en penningen.
Tot 15 maart in 's Rijks Munt, Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

MÉDAILLE ET INDUSTRIE, Belgique, XIXè - début du XXè siècle, Collection Raoul Warocqué.
Tot 15 maart in Musée royal de Mariemont B-7140 Morlanwelz (België).
Een uitgebreide catalogus (104 pag.) bevat naast afbeeldingen van bijna alle 152 geëxposeerde penningen tevens inleidingen, die o.a. techniek, stijl en historie van deze penningen belichten.

De HBU helpt U

met de uitbreiding van Uw verzameling

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Herengracht 434-440

1017 BZ Amsterdam

tel.(020)-6 29 80 12

Vraag onze brochure

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Muntenhandel

Openingstijden: 12-18 uur
Telefoon:09-32-3-2321429
Privé: 09-32-3-5688056
Veilinglijsten en prijslijsten op aanvraag met opgave van verzamelgebied

Willem van Alsenoy

Numismaat

Oudaan 6
B-2000 Antwerpen (België)

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

De Specialist van antieke
middeleeuwse en oosterse munten in de Benelux
Zeer uitgebreide voorraad numismatische boeken

VEILINGEN MAANDELIJKSE PRIJSLIJSTEN

Tel. 09-322-734.63.56 Fax.09-322-735.77.78
Tervurenlaan 65 B 1040 Brussel

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

BANKBILJETTEN
MUNTEN
PENNINGEN

Inkoop / verkoop / gratis taxatie
(betaling: per kas, bank of giro)

Een bezoek aan ons
Munt en Penningkabinet is de moeite waard.
Geopend dinsdag, donderdag en vrijdag
van 13.00 tot 16.00 uur

Spaar en Voorschotbank
Surhuisterveen

Torenplein 7, 9231 CG Surhuisterveen,
Telefoon 05124 - 1925, Fax 05124 - 1047

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020 - 623 02 61 / 624 23 80
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1992, 16E JAARGANG NR. 2

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Zet- en drukwerk
Text & Design Group Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Franken, Lotharius I, 840-855, denarius, Dorestad (zilver 21 mm); uit vondst Tzummarum 1991 zie pag. 66

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet **46**
Jaarverslag over 1990
H.W. JACOBI over de door hem geleide instelling

Spectaculaire schatvondst uit de 9e eeuw **66**
ARENT POL over Karolingische munten uit de vondst Tzummarum

Meer speelpenninkjes **72**
H.W. JACOBI over doosjes met deze penninkjes

Victoria Aaauggg **75**
J.P.A. VAN DER VIN over een solidus uit St. Odiliënberg

Devotiepenningen **79**
BOUKE JAN VAN DER VEEN over de collectie Tijssen

Het vetgemeste varkentje **86**
CHRISTEL SCHOLLAARDT over '11 ware geschiedenissen van onze munten'

'Plugged, cut and countermarked' **89**
COR DE GRAAF over bewerkte munten uit het Caraïbisch gebied

Penningen uit de Gouden Eeuw in de computer **94**
ESTHER RONNER over de registratie van 17e eeuwse Nederlandse penningen

Verenigingsnieuws **97**

Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar **98**

Tentoonstellingen **100**

WAARIN OPGENOMEN HET JAARVERSLAG 1991 VAN
RIJKSMUSEUM
HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

J.C. Wienecke, L.C. Dudok de Wit, 1902 (?), brons, 83 mm

Serie A. No. 511

Gemeente RAAMSDONK

Goed voor levensbenoodigdheden ter waarde van

EEN GULDEN.

Inwisseling der bons, na openbare kennisgeving, ten kantore van den gemeente-ontvanger van Raamsdonk. Ongestempelde bons zijn niet geldig.

RAAMSDONKSVEER, 13 Mei 1940.

De Burg

Nederland, Gemeente Raamsdonk, noodbiljet van 1 gulden, 13 mei 1940 (roze papier, 125 x 124 mm; aankoop L. Schulman)

Muntgewicht voor fiorino di camera of scudo van de Kerkelijke Staat, 1471-1735, door onbekende Rotterdamse maker met initialen I O, messing, 15 x 15 mm

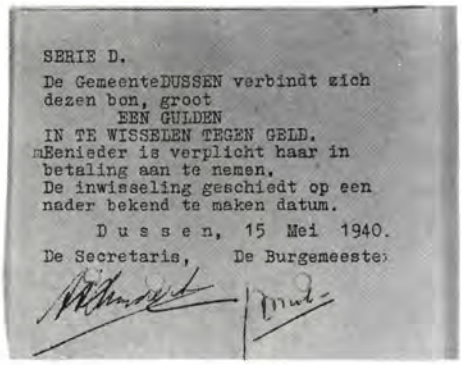
SERIE D.

De GemeenteDUSSEN verbindt zich dezen bon, groot
EEN GULDEN
IN TE WISSELEN TEGEN GELD.
Eenieder is verplicht haar in betaling aan te nemen.
De inwisseling geschiedt op een nader bekend te maken datum.

D u s s e n, 15 Mei 1940.

De Secretaris, De Burgemeester

Nederland, Gemeente Dussen, noodbiljet van 1 gulden, 15 mei 1940 (wit papier, 106 x 86 mm; aankoop L. Schulman)

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

Jaarverslag over 1991

H.W. JACOBI
directeur

Inleiding

In 1991 was het 175 jaar geleden, dat koning Willem I het Penningkabinet stichtte door samenvoeging van de privé-verzameling van de Oranjes met de collectie van 's Lands Penningkabinet. Dit heuglijk feit werd gevierd met de inrichting van een jubileumtentoonstelling, waarin alle soorten voorwerpen in hun chronologische samenhang werden getoond.

Na 175 jaar onder de vleugels van het Rijk zette het Penningkabinet in 1991 de eerste stappen op weg naar een zelfstandiger toekomst. Het rapport *Het KPK en de jaren negentig* stelde ondubbelzinnig vast, dat het museum in de toekomst als zelfstandige instelling kan blijven functioneren. Dankzij het Deltaplan voor Cultuurbehoud kon een drietal tijdelijke medewerkers worden aangetrokken om de achterstanden bij de inventarisatie weg te werken. In december wist het Penningkabinet tenslotte de grootste Karolingische muntvondst van Europa te verwerven.

ALGEMENE ZAKEN

Financiën

Per 1 mei werd de technische verwerking van de boekhouding door het Rijksmuseum van Oudheden beëindigd, naar aanleiding van het vertrek van mw. Tiemann. Sinds die datum wordt de boekhouding verzorgd door het administratiekantoor Labore, waaraan mw. Tiemann thans verbonden is. In verband met deze verandering werd het noodzakelijk om voor het Penningkabinet een eigen boekhoudsysteem op te zetten. Daarbij diende al rekening te worden gehouden met de andere eisen die in de toekomstige verzelfstandigde situatie aan de bedrijfsadministratie worden gesteld.

In het kader van het Projekt Maximale Zelfstandigheid was het in 1991 niet langer noodzakelijk maandelijks een financiële verantwoording naar het Ministerie van WVC te zenden. De jaarlijkse controle door de accountantsdienst van het Ministerie leidde tot de vaststelling dat de financiële administratie over 1990 geheel voldoet aan de daaraan gestelde eisen.

Personeel

De vaste personeelsformatie bleef ongewijzigd. Dankzij het Deltaplan voor Cultuurbehoud konden C. de Graaf (inventarisatie collectie Van Rede), mw. drs M.E.R. Groen-van Andel (inventarisatie gesneden stenen) en mw. drs E.B. Ronner (beschrijving Nederlandse penningen 17e eeuw) op tijdelijke basis worden aangesteld. Daarnaast verleenden de volgende personen hun zeer gewaardeerde medewerking aan het Penningkabinet: drs B.J. van der Veen (inventarisatie collectie Tijssen), C. van Hengel (determinatie middeleeuwse vondstmunten), P. Beliën, mw. E. Kornblum en drs E. van der Geest (determinatie Romeinse vondstmunten), en mw. M. Puister-Tiddens (assistentie tentoonstellingen). In verband met de langdurige ziekte van mw. Koene nam mw. H. van der Helm als uitzendkracht de secretariaatswerkzaamheden gedurende

Drs H.L.F. Donkers opende op 18 januari Naar Jeruzalem

enkele maanden op zich. De rest van de werkzaamheden werd zoveel mogelijk overgenomen door mw. C. Schollaardt en mw. R. Rombouts-Hoorn. Als blijk van waardering voor deze extra belasting ontvingen zij aan het einde van het jaar een gratificatie.

De verzelfstandiging

De toekomstige verzelfstandiging van de Rijksmusea is gedurende 1991 meerdere malen onderwerp geweest bij het overleg van de Minister van WVC met de Tweede Kamer. Uitgangspunt bij de verzelfstandiging is de nota *Kiezen voor kwaliteit*. De in deze nota beschreven beleidsvoornemens worden door de Kamer onderschreven. Belangrijke aspekten, die bij deze bijeenkomsten aan de orde kwamen, zijn de ministeriële verantwoordelijkheid, de toekomstige rechtsvorm, een goede regeling voor het personeel, de wijze van budgettoedeling en gebouwen. Bovendien werd vastgesteld dat de verzelfstandiging geen verkapte bezuiniging mocht zijn. Er is door de Kamer gekozen voor een rechtspersoon naar privaatrecht. Per instelling zal bezien worden of de stichtingsvorm danwel de naamloze vennootschap de voorkeur verdient.

Vanaf 1 januari 1991 neemt het Penningkabinet deel aan het Project Maximale Zelfstandigheid Rijksmusea (PMZ). Hierdoor is de instelling nu actief betrokken bij de werkzaamheden ter voorbereiding van de verzelfstandiging. Dit betekent dat het Penningkabinet mag experimenteren met een meer zelfstandige bedrijfsvoering, vooruitlopend op de toekomstige situatie.
Ter voorbereiding op de komende verzelfstandiging werd veel tijd besteed aan besprekingen, voorlichtingsbijeenkomsten en andere vergaderingen. Op 3 april werd voor het personeel van het Penningkabinet door de heren Jessurun en Van 't Veen, van het ministerie van WVC, een voorlichtingsbijeenkomst gehouden over de stand van zaken bij het onderzoek naar de verzelfstandiging van de rijksmusea.

In het kader van het PMZ werd een convenant opgesteld, waarin voor de jaren 1991 en 1992 een overeenkomst van het Penningkabinet (KPK) met de Hoofddirecteur Cultuurbeheer (HCB) is opgenomen. In deze overeenkomst verklaart het KPK een aantal produkten te leveren aan de HCB voor een afgesproken prijs. Tot deze produkten worden o.a. gerekend het beheer van instelling en collectie, het maken van tentoonstellingen en het leveren van wetenschappelijke publicaties.

Gaande naar een verzelfstandiging is de vraag aan de orde gekomen of het Penningkabinet, gezien zijn geringe omvang, in staat zou zijn als zelfstandig museum te functioneren of dat aansluiting bij een Leidse collega-instelling gezocht zou moeten worden. Aan het bureau Interimmanagement de Caluwé te Leiden is gevraagd een onderzoek te doen naar de bedrijfsvoering van het Penningkabinet in het licht van deze vragen. De conclusie van het rapport *Het KPK en de jaren negentig* luidt dat het Penningkabinet het vermogen en de capaciteit bezit om zich binnen enkele jaren te ontwikkelen tot een zelfstandig museum. Daartoe zal wel een aantal veranderingen

Vitrine Renaissance uit Kunst voor de band

moeten plaatsvinden, met name op het terrein van het zakelijk management.
Het rapport is in twee opzichten zeer belangrijk. Het stelt ondubbelzinnig vast, dat het Penningkabinet in de toekomst als zelfstandig museum kan blijven functioneren én het biedt een goede leidraad voor een stappenplan naar de toekomstige situatie. Op basis van het rapport heeft de Hoofddirecteur Cultuurbehoud besloten het Penningkabinet inderdaad op eigen kracht te verzelfstandigen.

Automatisering

Door het aantrekken van projektmedewerkers in het kader van het Deltaplan waren extra computerfaciliteiten noodzakelijk. In augustus werd een netwerk geïnstalleerd, zodat de meeste computers van het Penningkabinet nu met elkaar verbonden zijn. De medewerkers kunnen gebruik maken van een centrale file-server, waarop gemeenschappelijke bestanden staan. Bovendien kunnen de groeiende eigen bestanden er in back-up vorm worden opgeslagen. De minder gebruikelijke keuze voor Apple Macintosh computers door het Penningkabinet maakt, dat vele instellingen en personen zich op de hoogte komen stellen van de opgedane ervaringen. Men is zowel geïnteresseerd in de algemene museale automatisering als meer specifiek in de ervaringen als gebruiker van o.a. interactieve multi-media programma's. Dit jaar werd informatie gegeven aan Rijksmuseum Boerhaave, aan diverse automatiseringsdeskundigen van het Ministerie van WVC en aan de Unesco Monumenten Organisatie te Parijs.

Het educatieve computerprogramma, behorend bij de tentoonstelling *Naar Jeruzalem* werd als een buitengewoon geslaagd voorbeeld van de nieuwe mogelijkheden beoordeeld. Zowel de verstrekte informatie als de fraaie vormgeving maakte vele enthousiaste reakties los. Het programma is op CD opgenomen in een oplage van 50.000 exemplaren ter gelegenheid van de MacWorld Expo 1991 te Amsterdam.

In 1991 is het programma *BiblioMac* in gebruik genomen ten behoeve van de catalogisering van de biliotheek. Dit Zwitserse programma werkt naar volle tevredenheid en voldoet ook in praktijk aan het vooraf opgestelde programma van eisen. Vanaf 1 januari 1991 worden alle aanwinsten met behulp van dit programma beschreven.

De plannen tot automatisering van (delen van) de collectie nemen steeds vastere vormen aan. De gedachtenvorming over hoeveelheid en soort informatie die in het computerbestand zullen worden opgenomen, is nu wel afgerond. Met de firma IHM te Haarlem zijn afspraken gemaakt over het vervaardigen van een speciaal database programma, dat geschikt is voor een gefaseerde opbouw van een collectiebestand. Het volgende grote probleem met betrekking tot de automatisering van de collectie heeft nu de volle aandacht: het eenduidig beschrijven van alle voorwerpen. Uit de opgedane ervaring is reeds gebleken, dat een woordenlijst een welhaast onmisbaar instrument vormt voor consequente beschrijvingen.
Ondertussen vindt de inventarisatie van enkele collecties op dit moment plaats in

Vitrine Barok uit Kunst voor de Hand

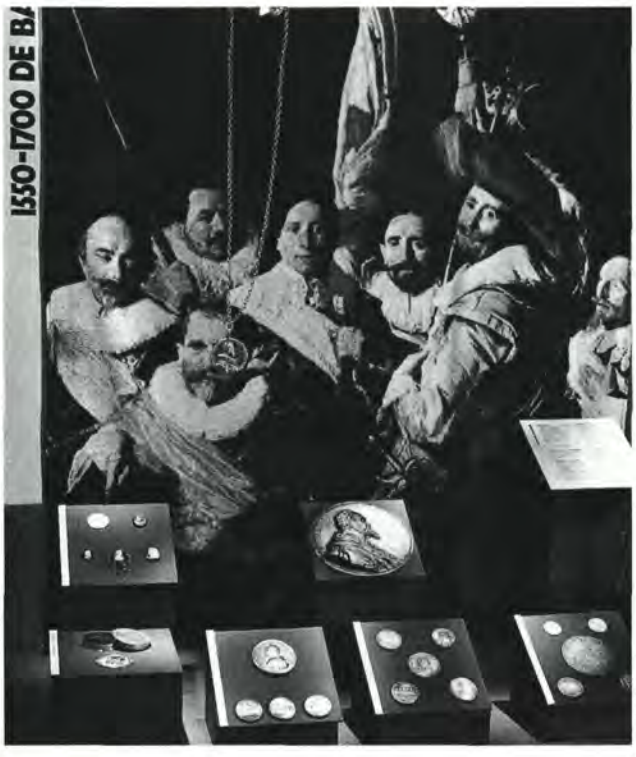

een zeer eenvoudige database. In een later stadium kunnen de gegevens eenvoudigweg overgeschreven worden naar het nieuwe programma.

Voor de boekhouding, die sinds 1 mei 1991 door het bureau Labore wordt verzorgd, werd een MS-Dos gestuurde computer aangekocht. Omdat dit bureau met een MS-Dos boekhoudpakket werkte, kunnen de gegevens ook op het Penningkabinet verwerkt worden. Een bijkomend voordeel is dat overzettingen van MAC-format naar MS-Dos-format nu in eigen huis gecontroleerd kunnen worden.

VERZAMELINGEN

Deltaplan

Het in 1990 opgestelde Deltaplan voor het Penningkabinet werd in januari besproken met het Ministerie van WVC. De in het vorige verslag beschreven conclusie over de investeringen in tijd en geld waren voor het Ministerie aanleiding om voorlopig alleen subsidie te geven voor het wegwerken van de bestaande achterstanden, in plaats van de gehele collectie opnieuw door te werken. Drie projektmedewerkers werden aangesteld om de achterstanden in te halen.

J.P.A. van der Vin inventariseerde ruim 800 Griekse munten uit de collectie Van Rede. De inventarisatie en beschrijving van de collectie gesneden stenen werd door mw. Groen-van Andel voltooid. Alle cameeën en alle intagli van na de Romeinse tijd (ca. 1500 stuks) zijn nu in de computer ingevoerd.

De inventarisatieachterstand bij de munten van de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd is nagenoeg geheel weggewerkt. Met de beschrijving van dit deel van de collectie Van Rede maakte C. de Graaf goede vorderingen. Ongeveer 1200 munten zijn beschreven, maar nog niet in de computer ingevoerd. De in eerdere jaren begonnen interne verschuiving van delen van de collectie munten is in dit verslagjaar niet voortgezet. Het is de bedoeling verdere verplaatsing uit te voeren tegelijk met de integratie van de collectie Van Rede.

In het kader van het Deltaplan werd subsidie toegekend voor een experiment met de uitgebreide invoer van gegevens over de collectie Nederlandse 17-de eeuwse penningen door mw. Ronner. Dit materiaal is belangrijk voor de Nederlandse cultuurgeschiedenis, maar niet goed toegankelijk. Door de voorwerpen uitvoerig te beschrijven, komen vele soorten informatie ter beschikking. Het is mogelijk te zoeken op voorstelling, op tekstelementen, op associaties met personen en historische gebeurtenissen, op technieken, enzovoorts. Door middel van dit experiment wordt ervaring opgedaan in het uitgebreid beschrijven van numismatische voorwerpen en in de loop der tijd wordt een handleiding voor het beschrijven van penningen ontwikkeld, evenals een eerste versie van een trefwoordenlijst. De opgedane kennis wordt gedeeld met Teylers Museum en Museum Meermanno-Westreenianum, die te kennen hebben gegeven hulp te kunnen gebruiken

Souvenir schroefpenning van Rome uit de collectie Tijssen, ca. 1880, messing, 35 mm

bij het registreren van hun numismatische collecties. De achterstand bij de inventarisatie van penningaanwinsten zal in 1992 moeten worden weggewerkt.

De conditie van de bibliotheek werd in januari door de firma Schrijen onderzocht. Daarbij kreeg de mate van verzuring van de (geannoteerde) veilingcatalogi en de tariefboekjes bijzondere aandacht. De resultaten vielen niet tegen: 164 banden zullen binnen 10 jaar ontzuurd moeten worden en 140 boekjes opnieuw gebonden. Het overgrote deel van de bibliotheekcollectie bleek in redelijke staat te zijn. Wel werd geconstateerd, dat de temperatuur in de bibliotheek eigenlijk iets te hoog is en de luchtvochtigheid wat te laag. Het zal moeilijk worden om daar iets aan te doen, aangezien de bibliotheek tevens werkruimte is.

Naar aanleiding van het Deltaplan verzochten enkele musea om advies over het beschrijven van de numismatische collecties. De conditie van de collectie penningen in Rijksmuseum Paleis Het Loo werd op verzoek van dit museum bepaald, eveneens in verband met het Deltaplan.

Aanwinsten: schenking en overdracht

Van de firma A.G. van der Dussen te Maastricht werd een aantal valse Griekse en Romeinse munten ten geschenke ontvangen. Het derde deel van de in vijf jaarlijkse termijnen over te dragen schenking-Houben (muntgewichtdozen, muntweegapparatuur en muntgewichten etc.) werd in dank aanvaard. G. van Dijk schonk enkele fragmenten van Karolingische munten en een dito van een Arabische dirhem, van W. Tants en R.J. Voeten werden enkele loden imitatiemunten verkregen. J. Halff en R. Meerman verrijkten de collectie met een valse sceatta resp. een halffabrikaat voor een muntgewicht.

De Stichting Nederlandse Penningkabinetten droeg evenals in voorgaande jaren weer een serie voorwerpen over welke door haar waren verworven ten behoeve van de collectie van het Penningkabinet. Het betreft: een Viking imitatie van een penny van het Engelse St. Edmund-type (ca. 900), een Kleefse penning van Kalkar (ca 1270), een Gronings grootken (15e

P. van Nieuwenhuizen, 175 jaar Koninklijk Penningkabinet, 1991, brons, 70 mm, voor- en keerzijde

eeuw), een Brabantse dubbele mijt (1535-1539), een Kuinders/Coevorder hybride van twee-derde groot (ca 1310), een particuliere gouden dukaat met jaartal 1853 uit Soerabaya (ca 1950) en een muntspeld naar voorbeeld van een Vlaamse nobel. Elf loodjes – afkomstig uit het voormalige Elisabeth-Gasthuis te Haarlem en naar alle waarschijnlijkheid bij die instelling in gebruik geweest – werden geschonken door het Elisabeth van Thüringenfonds. Een moderne naslag van een taler 1625 van de stad Kempten bereikte het Penningkabinet als geschenk van dr C.M. Haertle.

De heer Leenhorst schonk enkele penningen en het zegelstempel van de Leidse nobelprijswinnaar prof. Lorentz, Van J.B. Biemond werd een aantal penningen betreffende de waterhuishouding uit de nalatenschap van ir C. Biemond ontvangen. De Stichting Nederlandse Penningkabinetten schonk een tot nu toe ontbrekende penning van Gerard van Bijlaar met portret van prins Maurits. Het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur gaf een zilveren 'Bronnerpenning', een nooit uitgereikte museummedaille uit 1946 en de krompanelensjeespenning van R. Ruggiu.

Verder werden penningen ontvangen van o.a. R. Dutton, K.A. Dym, F. Jorissen, F.T.S. Letterie, B.J. van der Veen, de Vereniging voor Penningkunst, Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, en de Stichting Mathematische Fysica. Van P. van Nieuwenhuizen ontving het Penningkabinet een speciale penning, gemaakt ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan. Dankzij de bemiddeling van G. Hellegers schonk mw. Leotti (USA) een zeer zeldzame portretpenning van L.C. Dudok de Wit door J.C. Wienecke.

De heer Grootes schonk 18 stuks papiergeld uit Nederlands-Indië, gedeeltelijk uitgegeven door de Indonesische nationalisten. Ook werden 2 assignaten geschonken door N.L.M. Arkesteijn.

Van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde ontving het Penningkabinet 8 blikjes met kepengs. Op 29 november werd door A. Pol, M. Scharloo en J.P.A. van der Vin een globale inventarisatie gemaakt van de collectie munten en penningen van het Akademisch Penningkabinet der Rijksuniversiteit Leiden. Op basis hiervan zullen besprekingen over een eventueel overbrengen van deze collectie naar het KPK kunnen worden gevoerd.

Aanwinsten: aankopen

Ten behoeve van de collectie antieke munten en gesneden stenen werd in 1991

Persfoto presentatie muntvondst Tzummarum (foto Guus Dubbelman)

één munt aangekocht: een in de duinen bij Domburg gevonden koperen Romeinse munt uit de stad Amaseia in Pontus (noord-Turkije). Deze in 188 op naam van keizer Commodus geslagen munt met het formaat van een normale sestertius moet via de circulatie tussen het gewone Romeinse geld in ons land terecht zijn gekomen. De zwaar gecorrodeerde munt bleek pas na reiniging een verrassing: het is opnieuw een uitzondering op het normale patroon van Romeinse vondstmunten in ons land.

Vlak voor het einde van dit verslagjaar werd besloten de belangwekkende muntschat Tzummarum 1991 aan te kopen. Met vinder en grondeigenaar werd overeenstemming bereikt over een bedrag van *f* 125.000, te betalen in 1991 en eventueel volgende jaren. Al eerder waren van diverse vindplaatsen enkele Karolingische munten aangekocht, waaronder exemplaren geslagen in Avignon, Dorestad, Laôn, Reims en Tours. Een Megense nabootsing uit de 15e eeuw van een Kamper dubbele plak, een kwart groot (ca 1491) van de stad Arnhem en een onbekende stuiver ca 1490 van het bisdom Utrecht waren de belangrijkste aanwinsten op het gebied van Middeleeuws kleingeld. Een goudgulden van Bethune, geslagen rond 1420 onder Jan III van Namen (Delmonte 34), werd aangeschaft als een van de meest Zuidelijke imitaties van de Gelderse gulden en zijn Utrechtse en Hollandse navolgers. Tenslotte kon nog een muntgewicht van een onbekende Rotterdamse maker aan de series worden toegevoegd.

Van de familie Tijssen werd de omvangrijke collectie religieuze draagtekens en penningen van wijlen de heer H.IJ.N. Tijssen aangekocht. De collectie (bijna 1500 stuks) is inmiddels geïnventariseerd, gedocumenteerd en in de computer beschreven door drs B.J. van der Veen, die als vrijwilliger op het Penningkabinet werkzaam is.

Sinds 1991 is het Penningkabinet lid van de Finse Vereniging voor Penningkunst. Elk jaar wordt een prijsvraag georganiseerd en het winnende ontwerp uitgevoerd voor de leden. Dit jaar koos de jury het ontwerp van van Pertti Kukkonen over de omwenteling in Roemenië in december 1990.

Op de najaarsveiling van Laurens Schulman werd een curieuze zilveren nagieting van de ambassadeurspenning uit 1694 voor Dirk Pont, *gecommitteerde ter Generael Reeckenkamer*, verworven. Het origineel is reeds in de collectie van het Penningkabinet aanwezig.

Zoals gebruikelijk werden alle munten en penningen, geslagen door 's Rijks Munt, door het Penningkabinet aangeschaft. In totaal werden 100 stuks papiergeld aan de collectie toegevoegd. Speciale vermelding verdienen nog 3 plakkaten van de stad Dordrecht uit 1795 inzake assignaten en recepissen.

Bibliotheek en Archief

De bibliotheek werd ca. 500 aanwinsten rijker. Wegens tijdgebrek van de bibliothecaris zijn 200 titels gecatalogiseerd. Deze publikaties werden met behulp van het geautomatiseerde bibliotheeksysteem *BiblioMac* beschreven. Het projekt van de retrospectieve invoer van de kaartcatalogus van de biblio-

Vitrine Muntvondst Tzummarum

theek is uitgesteld. Samen met A. Pol werd begonnen met het beschrijven van de tariefboekjes die niet opgenomen zijn in de bestandcatalogus van gedrukte Nederlandse plakkaten in het KPK en 's Rijks Munt, uit 1991 samengesteld door prof. dr H. Enno van Gelder. De aanwinstenlijst over 1990 kwam in mei 1991 uit.

Enkele interessante nieuwe aanwinsten zijn: *Le Muséum de Florence : ou collection des pierres gravées, statues et médailles qui se trouvent à Florence van S. Maréchal* (1788-1802) en een luxe uitgave van de American Numismatic Society: *Les médailles historiques du règne de Napoléon le Grand, empereur et roi* van Ernest Babelon (1912). Van prof. Kasteleijn werd het vermakelijke *Het vetgemeste varkentje of 11 ware geschiedenissen van onze munten* van G.J. Visscher ten geschenke ontvangen.

In het voorjaar vond er een bespreking plaats tussen medewerkers van de Koninklijke Bibliotheek en mw. Schollaardt en mw. Scharloo inzake een formele regeling over de status van de numismatische boeken van het Penningkabinet. Alhoewel het museum reeds in de jaren dertig uit de KB vertrok, bestaan er op papier geen formele afspraken over de 'boedelscheiding'. Het is nu de bedoeling de kwestie op een voor beide partijen aanvaardbare manier te regelen.

In verband met dit overleg is een inventarisatie gemaakt van boeken in het Penningkabinet die voor 1800 zijn gepubliceerd. Dat bleken ongeveer 100 titels te zijn, waarvan geconstateerd werd dat de zeldzaamheid van de meeste niet zodanig was, dat zij niet langer gebruikt kunnen worden in een handbibliotheek als die van het Penningkabinet.

De door het Ministerie van WVC in oktober uitgevoerde inspectie van de staat waarin het oude en het lopende archief van het Penningkabinet zich bevinden, leidde tot een positieve beoordeling.

MUSEALE AKTIVITEITEN

Tentoonstellingen

In totaal bezochten 111.191 bezoekers gezamenlijk het Koninklijk Penningkabinet en het Rijksmuseum van Oudheden. De produktie van twee tentoonstellingen per jaar legt een zware claim op alle medewerkers

Zegelstempel van de Leidse nobelprijswinnaar prof. Lorentz, ca. 1900, been en koper, 99 mm hoog

J.C. Wienecke, Vereniging voor Waterleidingsbelangen in Nederland, 1932, aan ir. C. Biemond in 1963, verguld zilver, 61 mm

van het Penningkabinet. Gezien het feit, dat de beschikbare tijd de komende jaren vooral aan het onderhoud van de collecties besteed zal moeten worden, is besloten om de frequentie van de tentoonstellingen iets te verlagen. Daarvan kunnen overigens in 1992 pas de eerste vruchten geplukt worden.

De tentoonstelling *Geld van het Koninkrijk* duurde tot 13 januari. Op 18 januari werd de expositie *Naar Jeruzalem. De dure reis van een middeleeuwse graaf* geopend door drs H.L.F.H. Donkers, directeur van De Grenswisselkantoren N.V., tegelijkertijd met de Holland Coin Fair in het Rijksmuseum van Oudheden. Gedurende dit weekend werden ongeveer 1800 bezoekers geteld.

In de tentoonstelling kon de bezoeker de reis die graaf Willem IV in 1343/1344 maakte naar het Heilige Land en vervolgens naar Pruisen op de voet volgen. Er werd een overzicht gegeven van de reisroute, de financiële problemen en de munten die hij onderweg gebruikte. De expositie is gebaseerd op de publicatie *De reiskas van graaf Willem IV* van prof. dr H. Enno van Gelder. Speciaal voor deze tentoonstelling is een fraai geïllustreerde heruitgave verschenen, dankzij financiële ondersteuning van De Grenswisselkantoren N.V. Naast het aantrekkelijke en ook spannende verhaal van de reis, is de sfeervolle middeleeuwse inrichting waarschijnlijk een belangrijke reden geweest voor de grote belangstelling van het publiek voor deze tentoonstelling. Diverse musea in binnen-en buitenland toonden belangstelling voor het overnemen van de expositie. In samenwerking met het bedrijf

VRYHEID, GELYKHEID, BROEDERSCHAP.

PUBLICATIE.

De Provisioneele Raad der Stad Dordrecht en de Merwede, maakt by dezen aan de Burgers en Ingezetenen bekend/ dat weder door den Commisaris Verificateur der Assignaaten te Amsterdam, herwaards zyn gecommitteerd de Burgers Etienne en Jan Vertholen, dewelke hunne Commissien aan den Provisioneelen Raad op gisteren vertoond hebbende/ dagelyks/ des Voormiddags van 9 tot 1 uur/ en des Namiddags van 3 tot 7 uuren / gedurende den tyd van veertien dagen/ ten huize van den Burger Adriaan Esdré, zullen vacceren/ tot verificatie der Assignaten welke aan hun vertoond zullen worden/ kunnende een ieder zich dieswegens ten tyde en plaatse voorsz. aanmelden.

Aldus gedaan en gearresteerd den 8 Juny 1795, het eerste Jaar der Bataafsche Vryheid, en gepubliceerd den 9 daar aanvolgende.

In kennisse van my, Secretaris,

H. L. v. d. SANTHEUVEL.

Plakkaat: aankondiging verificatie van assignaten te Amsterdam, 9 juli 1795, 535 x 445 mm

IHM te Haarlem werd een kleurencomputerstack ontwikkeld waarin het publiek meer informatie kon vinden over de reis, over de uitgaven van de graaf en de geldsoorten waarmee betaald werd. Ook werd de techniek van het middeleeuwse rekenen uitgelegd.

De tentoonstelling *De Stenen Kracht. 5000 jaar intagli en cameeën* eindigde op 2 juni. Op 14 juni werd door drs J. Riezenkamp, Directeur-Generaal van de afdeling Culturele Zaken van het Ministerie van WVC de jubileumexpositie *Kunst voor de hand. 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet* geopend. Ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan werd een overzicht samengesteld van de verschillende soorten voorwerpen, die het Penningkabinet bezit. Munten, gesneden stenen, penningen en papiergeld worden voor de allereerste maal in hun chronologische samenhang getoond. Hierdoor ontstonden verrassende inzichten in de nauwe of juist losse relaties tussen voorwerpen, die nooit eerder waren opgemerkt, omdat het materiaal op verschillende afdelingen bewaard wordt.

In verband met de grote publieke belangstelling werden achtereenvolgens de schatvondsten Remmerden(zie vorig verslagjaar) en Tzummarum in een speciale vitrine geëxposeerd.

Educatie en publiciteit

Bij elke tentoonstelling wordt een begeleidend zaalpapier vervaardigd door de betrokken conservator en de educatief medewerker. Dit gratis informatieblad biedt extra informatie over de tentoongestelde voorwerpen en wordt in eigen beheer vervaardigd met behulp van Desk Top Publishing. In totaal nam het publiek ongeveer 2000 zaalpapieren behorend bij *De Stenen Kracht* mee. *Naar Jeruzalem* was goed voor ruim 2700 exemplaren. Van het zaalpapier *Kunst voor de hand* werden in 1991 ruim 1100 stuks meegenomen.

Ter gelegenheid van het jubileum en ook vanwege het feit dat deze tentoonstelling wat langer zal blijven staan, is besloten om

Pertti Kukkonen, Elena - Nicolae, 1991, brons, 90 mm, voor- en keerzijde

van dit laatste zaalpapier een luxere editie te vervaardigen. Deze zal tevens in het Engels verschijnen ten behoeve van de buitenlandse bezoekers. Het gevolg is wel, dat het publiek een kleine eigen bijdrage zal moeten betalen voor de informatie. Deze zaalpapieren zijn in januari 1992 verschenen.

Aan de tentoonstellingen van het Penningkabinet werd bekendheid gegeven via uitnodigingen, affiches en persberichten. Dit resulteerde in een groot aantal vermeldingen in kranten, tijdschriften, radio en televisie. De meeste publiciteit behaalde het museum overigens niet met de tentoonstellingen, maar met de aankoop van de vondst Tzummarum. De in haast georganiseerde persconferentie bleek een onverwacht groot succes.

De Nederlandse Onderwijstelevisie maakte in dit verslagjaar voor de serie *Zo maak je dat* opnames in het Koninklijk Penningkabinet voor de aflevering waarin de produktie en geschiedenis van het geld aan bod kwam. Deze aflevering is in november 1991 uitgezonden.

In 1991 werden een aantal rondleidingen door de verschillende exposities verzorgd door de educatief medewerker en door de betrokken conservatoren. Er zijn 11 informatiepakketten toegestuurd aan leerlingen voor een spreekbeurt of werkstuk.
Een tweetal groepjes studenten van de Reinwardtacademie werd begeleid in het kader van de vakken tentoonstellingsbouw en registratie/documentatie.

Publicaties

In 1991 gaf het Penningkabinet een geïllustreerde herdruk uit van *De Reiskas van Willem V*, door prof. dr H. Enno van Gelder ter gelegenheid van de tentoonstelling *Naar Jeruzalem*.

Het jaarverslag van het Penningkabinet verscheen als speciaal nummer van *De Beeldenaar* in maart 1991. De reeds geruime tijd geleden beloofde cumulatieve

Nederland, Gemeente IJsselmonde, noodbiljet van 50 cent, mei 1940 (groen papier, 124 x 74 mm; aankoop L. Schulman)

Noodbiljet van 10 franken, uitgegeven in Luik door de Société Anonyme Métallurgique d'Espérance -Longdoz, 1915, 89 x 138 mm

index van de jaargangen 1 t/m 13 van *De Beeldenaar* zal in 1992 verschijnen. De gegevens voor de *Numismatische reisgids voor Nederland*, samengesteld door B. te Boekhorst, zijn via het Penningkabinet bijeengebracht. Deze publicatie komt eveneens in 1992 uit.

Bibliotheek en informatie

In 1991 bedroeg het bezoekersaantal van de bibliotheek ca. 400 personen waaraan in totaal 230 publikaties uitgeleend werden. De openstelling op zaterdag werd per 1 juni afgeschaft, omdat vrijwel alle bezoekers in staat bleken de bibliotheek ook op dinsdag tot en met vrijdag te bezoeken. Het spreekuur, dat elke woensdagmiddag plaatsvindt van 14.00 tot 17.00 uur werd bezocht door ongeveer 200 personen. De meesten hebben (veel) meer dan één voorwerp bij zich, zodat in totaal enkele duizenden stukken gezien zijn door de educatief medewerker en de conservatoren. In het kader van de verzelfstandiging zal er voor deze service aan het publiek mogelijk een vergoeding gevraagd worden. Voor het probleem, dat dan wellicht belangrijke vondstmunten gemist worden, zal echter eerst een oplossing bedacht moeten worden.

Specialistische informatie

Ten behoeve van de douane te Rotterdam verrichtte A. Pol expertise inzake een meer dan 30kg wegende baar zilver (in de 17e eeuw vervaardigd te Cailloma in Peru), door een Nederlands baggerschip boven water gebracht in de haven van Cadiz. M. Scharloo adviseerde enkele malen instellingen en particulieren die penningen wilden laten maken.

Vele musea bereidden zich voor op tentoonstellingen in het kader van het door het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde georganiseerde numismatisch jaar 1992. Dit initiatief heeft duidelijk geleid tot een toenemende belangstelling bij de Nederlandse musea voor hun collecties munten en penningen. Er kwamen veel verzoeken om informatie over en assistentie bij het opbergen en beschrijven van

Bankbiljet van 100 kip, Laos, 19.., 109 x 170 mm

de collecties. Deze musea werden zo goed als mogelijk was geholpen. Onder deze instellingen waren o.a. Rijksmuseum Twente, Rijksmuseum Boerhaave, Universiteitsmuseum Amsterdam, Universiteitsmuseum Utrecht en het Stedelijk Museum De Lakenhal.Vele collega's kwamen delen van de collectie raadplegen in verband met te organiseren tentoonstellingen. In verband met het specialistische karakter van het materiaal betekent dit in de praktijk meestal 'maatwerk' in overleg met de betrokken conservator. Dit resulteerde in een groot aantal bruikleenaanvragen.

Daarnaast werd een aantal onderzoekers uit binnen- en buitenland ontvangen, die eveneens delen van de collecties bestudeerden. Veel wetenschappelijke informatie werd schriftelijk of door middel van foto's verspreid.

Muntvondsten

Uit de Romeinse tijd werden in totaal 1685 vondstmunten gedetermineerd en geregistreerd. Alleen de ROB-opgraving op het Kops Plateau in Nijmegen leverde al 1272 nieuwe vondstmunten op uit de vroeg-Romeinse en Keltische tijd. Voor een volledige bewerking per munt is ruim 10 minuten nodig. Zonder de hulp van enkele vrijwilligers was het niet mogelijk geweest deze aantallen te determineren.

Ook gevonden munten uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd werden weer in groten getale uit het hele land gemeld. Onder die grijze massa gaan elk jaar enkele juweeltjes en nog onbekende munttypes schuil. In totaal zijn naar schatting zo'n 2500 vondstmunten uit deze periode nagekeken. Bij de bewerking van vondstmunten uit de 12e-14e eeuw werd de gewaardeerde hulp verkregen van C. van Hengel. Naast de losse vondsten werden 9 schatvondsten ter bewerking aangeboden. De vondst van 2800 zilveren denarii uit de 8e eeuw in het Friese Tzummarum was zonder meer de spectaculairste van het jaar. Binnen de karolingische numismatiek is de vondst zelfs uniek, niet alleeen vanwege de enorme omvang (grootste intact gebleven vondst in West-Europa), maar ook door de homogene samenstelling (ruim 90% geslagen in Dorestad onder Lotharius I). De wetenschappelijke bewerking van de vondst zal overigens nog geruime tijd in beslag nemen.

Uit het VOC-schip 't Vliegend Hart werd in 1991 geen nieuw materiaal aangeleverd; de resterende munten uit de vorige campagne zijn verwerkt met hulp van C. de Graaf. ■

Samenstelling M. SCHARLOO

Bankbiljet van 10 shilling, Kenia, 1989, 73 x 140 mm

BIJLAGE 1.

FINANCIEEL OVERZICHT UITGAVEN 1991

1. **PERSONEEL**	ƒ	**595.020**
opleidingskosten	ƒ	4.936
kosten vrijwilligers	ƒ	2.466
uitzendkrachten	ƒ	5.889
overige personeelskosten	ƒ	1.269
salaris kosten (via WVC)	ƒ	580.465
2. **HUISVESTING**	ƒ	**25.071**
onderhoud gebouw en tuin	ƒ	2.686
aanschaf inventaris	ƒ	2.996
aanpassingen expositie inventaris	ƒ	2.042
energie en water	ƒ	4.329
schoonhouden	ƒ	6.951
bewaking en beveiliging	ƒ	6.068
3. **ORGANISATIE**	ƒ	**147.367**
kantoorkosten	ƒ	15.926
telefoon en porti	ƒ	15.146
representatie / diversen	ƒ	3.160
advieskosten	ƒ	39.105
tijdschriften en contributies	ƒ	3.151
aanschaf hardware	ƒ	39.537
aanschaf software	ƒ	10.642
computerbenodigdheden / onderhoud	ƒ	1.621
reiskosten	ƒ	19.080
4. **AKTIVITEITEN**	ƒ	**271.462**
aankoop collectie	ƒ	51.771
depot en restauratie	ƒ	8.311
fotowerk	ƒ	40.554
bibliotheek en documentatie	ƒ	12.954
uitgave publicaties	ƒ	27.982
twee exposities	ƒ	129.891
TOTAAL PERSONEEL EN MATERIEEL	ƒ	**1.038.926**

BIJLAGE 2.

OVERZICHT MEDEWERKERS 1991

mw. H.S. Frielink, huishoudelijk medewerker (5/10)
C. de Graaf, tijdelijk medewerker Deltaplan (5/10)
mw. drs M.E.R. Groen-van Andel, tijdelijk medewerker Deltaplan (2/10)
mw. H. van der Helm, tijdelijk secretaresse (5/10)
drs H.W. Jacobi, directeur en conservator munten na 1800 en papiergeld (10/10)
mw. H.C. Koene, secretaresse (10/10)
drs A. Pol, conservator middeleeuwse en moderne munten tot 1800 (10/10)
mw. drs E.B. Ronner, tijdelijk medewerker Deltaplan (5/10)
mw. M.H.W.M. Rombouts-Hoorn, educatief medewerker (8/10)
mw. drs M. Scharloo, conservator penningen en zegelstempels (10/10)
mw. C.G. Schollaardt, bibliothecaris (8/10)
dr J.P.A. van der Vin, conservator antieke munten en gesneden stenen, tevens plaatsvervangend directeur (10/10)

Vrijwilligers

drs B.J. van der Veen (inventarisatie collectie Thijssen)
P. Beliën (determinatie Romeinse munten)
mw. E. Kornblum (determinatie Romeinse munten)
drs E. van der Geest (determinatie Romeinse munten)
mw. M. Puister-Tiddens (assistentie tentoonstellingen)
C. van Hengel R.A. (determinatie munten 12e-14e eeuw)

BIJLAGE 3.

BRUIKLENEN VAN HET PENNINGKABINET

NEDERLAND

Amsterdam

Bijbels museum, dia van 1 cent uit 1880, t.b.v. *Een prent voor een cent*

Gemeentearchief, 52 voorwerpen van de Republiek der Verenigde Nederlanden en de Republiek Venetië t.b.v. *Amsterdam: Venetië van het Noorden* van 15 februari t/m 28 april

Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum', 2 penningen t.b.v. *Kapers op de kust; Nederlandse kaapvaart en piraterij* 1500-1800 van 3 oktober1991 tot medio januari 1992

Apeldoorn

Rijksmuseum Paleis Het Loo, 13 munten t.b.v. *Theater van Staat* van 29 september 1990 tot 17 februari 1991

Arnhem

Gemeentemuseum Arnhem,, 2 regenboogschoteltjes t.b.v. *Het Bataafse Vuur* van 5 januari t/m 31 maart 1991

Dordrecht

Dordrechts Museum, 5 penningen van Lambertus Zijl, t.b.v. *Lambertus Zijl 1866-1947* van 30 maart t/m 26 mei 1991

Ede

Gemeentehuis, 3 penningen van Marianne Letterie, 15 januari t/m 15 februari 1991

Eindhoven

Museum Kempenland, 5 penningen van Lambertus Zijl t.b.v. *Lambertus Zijl 1866-1947* van 12 januari t/m 3 maart 1991

idem, 9 penningen t.b.v. *In negatief gesneden. Penningen van Niel Steenbergen* van 13 april t/m 2 juni 1991

Ens

Museum Schokland, 1 roodleren penningdoosje van 27 augustus 1990 tot juni 1991

Goes

Museum voor Zuid- en Noord-Beveland, 9 munten uit de periode 150-275 t.b.v. *Nehallennia* van 31 augustus t/m 19 oktober 1991

's-Gravenhage

Haags Historisch Museum, de terrine van Amalia van Solms t.b.v. *Het Oude Hof aan het Noordeinde* van 13 juli t/m 6 oktober 1991

Presentatie Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, 31 munten, penningen en bankbiljetten van 15 t/m 16 mei 1991

Haarlem

Teylers Museum, 9 moderne Engelse penningen t.b.v. *Moderne Penningkunst* van 1 juni t/m 1 september 1991

Rotterdam

Belasting Museum 'prof. dr. Van der Poel', 5 antieke munten t.b.v. *Uitgerekend met Kerstmis* van 6 november 1991 t/m 10 januari 1992

Natuurmuseum, 2 penningen met neushoorn t.b.v. *Op reis met Clara* van 20 december 1991 tot medio september 1992

Schoonhoven

Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, 3 gildepenningen t.b.v. zilverexpositie van 15 augustus 1991 tot 15 augustus 1992

Utrecht

's Rijks Munt, 10 penningen t.b.v. *Wilhelmina met hangend haar* van 15 oktober 1991 t/m 15 maart 1992

idem, 7 munten, t.b.v. *De Nederlandse Florijn in tal van facetten* van 19 oktober 1990 t/m 28 februari 1991

Vlissingen

Stedelijk Museum Vlissingen, 2 penningen t.b.v. *Kapers op de kust; Nederlandse kaapvaart en piraterij* 1500-1800 van 1 juni t/m 29 september 1991

BUITENLAND

Isselburg-Anholt, Duitsland

Museum Wasserburg Anholt, 3 voorwerpen t.b.v. *Bronkhorst-Batenburg- Anholt,* 1400-1650, van 8 juni t/m 21 juli 1991

Bern, Zwitserland

Historisches Museum, 9 penningen en 1 munt t.b.v. *Zeichen der Freiheit* van 31 mei t/m 15 september 1991

Brussel, België

53 munten t.b.v. *Eén munt voor Europa*, van 9 september t/m 10 november 1991

BIJLAGE 4A.

MUNTVONDSTEN ROMEINSE TIJD

Uit de provincie **Groningen** werden 31 exemplaren gemeld. Vooral denarii en sestertii uit de 1e en 2e eeuw werden in een aantal wierden aangetroffen. Uit de wierde Ten Post kwam een complex van 22 exemplaren tevoorschijn. Het waren vooral koperen munten uit de periode tussen 260 en 378. maar tevens bevatte dit complex een koperen fals, geslagen door een Omayadenheerser in Cordoba in het jaar 108 A.H. (= 726/727 n. Chr.).

Uit **Friesland** werden 24 Romeinse munten gemeld. Ook hier gaat het veelal om zilveren of grote koperen munten uit de 1e, 2e en 3e eeuw. De vroegste muntvondst van 1991 was een republikeinse denarius van muntmeester Appius Claudius uit 111/110 v. Chr.

Drenthe leverde in 1991 drie exemplaren, waarvan een as van keizer Augustus (27 v. Chr - 14 na Chr.) uit de Spaanse Keltiberische plaats Segobriga aparte vermelding verdient. Overijssel voegde een zevental munten toe. Interessant was de vondst van een Keltische potinmunt van de Remi, die in een ontgraven Germaanse nederzetting in Herxen werd aangetroffen.

In **Flevoland** werden geen Romeinse munten aangetroffen.

In de provincie **Gelderland (zonder Nijmegen)** werden een groot aantal losse vondsten en enkele vondstcomplexen verspreid over de provincie aangetroffen: in totaal 98 exemplaren. Onder de losse vondsten verdienen een aureus van Galba uit de Betuwe, een denarius van muntmeester L. Flamininus, in 109 v. Chr te Rome geslagen, uit Gameren en een denarius van de augusteïsche muntmeester Turpilianus (Rome, 19 v. Chr.) uit Nederhemert een aparte vermelding. In het complex van 11 exemplaren uit Buren bevond zich een koperen Keltische munt van het ARDA-type, uit de tweede helft van de eerste eeuw v. Chr. Twee complexen van elk 10 exemplaren in Ophemert leverden materiaal van de eerste eeuw v. Chr. tot in de late 4e eeuw. De meeste munten kwamen van de opgraving van de ROB op het Kops Plateau in **Nijmegen**: in totaal 1272 munten. Voor het eerst werd ook een aureus aangetroffen, op naam van keizer Tiberius (14-37).

Zilveren munten vormen ongeveer 7% van het totale aantal. Het merendeel van het materiaal stamt uit de Augusteïsche periode. Keltische AVAVCIA-munten kwamen in grote aantallen voor; zij vormen ongeveer 15% van het totale aantal. Het aantal geklopte (circa 20%) en gehalveerde munten (circa 20%) was hoog.

De provincie **Utrecht** leverde in totaal 58 munten op, waarvan 50 munten afkomstig waren uit Wijk bij Duurstede. Het terrein van de ROB.- opgraving bij De Horden leverde een drietal munten op.

Van het terrein Wijk bij Duurstede - De Geer waren 38 exemplaren afkomstig, in tijd lopend van omstreeks 30 v. Chr. tot in de late 4e eeuw. Zelfs een exemplaar uit de longobardische periode uit 584 werd op dit terrein aangetroffen. Van de Trekweg in Wijk bij Duurstede was een negental munten afkomstig, in tijd overeenkomend met die van De Geer. **Noord-Holland** leverde een tiental Romeinse munten op, waarvan er acht gevonden werden bij bouwwerkzaamheden in het uitbreidingsplan Velserbroek te Velsen. Al deze munten dateren van de late republiek en de Augusteïsch-Claudische periode (1e eeuw v. Chr. - 54 na Chr.) In **Zuid-Holland** werden 33 exemplaren ontdekt, waarvan een twaalftal exemplaren in Alphen aan den Rijn bij de opgraving Couvée. Dit materiaal dateert van Augustus tot en met Trajanus (16 v. Chr. - 117 na Chr.). Bij de aanleg van de spoortunnel in Rotterdam werd een zestal tweede-eeuwse Romeinse munten ontdekt. Ook het tracee van de nieuwe provinciale weg S4 bij Katwijk leverde een vijftal Romeinse munten uit de 1e en 2e eeuw op. Onder de losse vondsten verdient een te Delfgauw gevonden hemilitra van de Mamertini op Sicilië (220-200 v. Chr.) aparte vermelding.

In **Zeeland** werden enkele vondsten gedaan. In Aardenburg werd opnieuw een 2e-eeuwse sestertius aangetroffen; op het strand van Westerschouwen een tweetal assen van Augustus. Interessant was een in Domburg gevonden koperen munt uit Amaseia in Pontus, een havenstad in noord-Turkije aan de Zwarte Zee. Deze onder Commodus in 188 geslagen Griekstalige munt moet tussen het Romeinse geld als een gewone sestertius via de circulatie naar onze streken zijn gekomen.

Uit **Brabant** werden 17 vondstmunten gemeld, waarvan een te Budel-Schoot gevonden tetradrachme van Alexander de Grote, in de 3e-2e eeuw v. Chr. in Turkije geslagen, speciale aandacht verdient. Afvalbergen in de Kerkstraat te Cuijk leverden in totaal nog 23 munten op, voornamelijk uit de 3e en 4e eeuw.

In **Limburg** was een complex van 11 exemplaren in Sittard van belang. Deze munten dateerden uit de periode 76 v. Chr. - 117 na Chr. Omvangrijker was de serie van 80 opgravingsmunten uit verschillende lokaties in Maastricht. Dat materiaal was voor een klein deel uit de Augusteïsche tijd, het merendeel echter dateerde uit de late 3e en vooral de 4e eeuw. Onder de 15 in Limburg los gevonden exemplaren verdienen twee goudstukken speciale aandacht: een aureus van Domitianus Caesar, in 74-75 na Chr. geslagen te Rome, uit de omgeving van Roermond, en een solidus van Constantinus III (407-411) uit de omgeving van Sint-Odiliënberg.

Van het tegenwoordig weer in Duitsland gelegen Tudderen konden nog 9 munten aan het totaal van de daar reeds gevonden exemplaren worden toegevoegd.

BIJLAGE 4B.

MUNTVONDSTEN MIDDELEEUWEN EN NIEUWE TIJD

In 1991 werden de volgende schatvondsten gemeld en in de meeste gevallen voor bewerking tijdelijk bij het Penningkabinet gedeponeerd. Daarnaast werden grote aantallen losse vondsten gemeld, waarvan slechts de belangrijkste hier genoemd worden.

Schatvondsten (*chronologisch geordend*)
Tzummarum 1991
ca. 2800 karolingische denarii, meest uit Dorestad van Lotharius I, in een pot (ca. 875)
Groningen 1991
5 Friese penningen op naam van graaf Wigman III (ca. 1000)
Maastricht 1988
15 à 20 Franse zilveren gros en deniers in zeer slechte staat (ca. 1300)
Coevorden 1991
81 meest Keulse en Westfaalse pfennige (ca. 1330)
Amersfoort 1991
10 Vlaamse en Hollandse leeuwengroten (ca. 1360)
Noordwijk 1991
64 zilverstukken en 1 goudstuk in een pot (1572)
Rhenen 1991
5 Nederlandse en Duitse rijksdaalders (1572)
Wormerveer 1991
7 zilveren en 7 koperen munten in een spaarvarken (ca. 1640)

Losse vondsten (chronologisch geordend)
Wijnaldum
3 tremisses, enkele sceatta's en vroeg-middeleeuwse munten, ca. 600-1100
Zelder (gemeente Gennep)
3 sceatta's en 4 tremisses, ca. 600-720
Egmond
onbekende halve penning van Floris III van Holland 1157-1190
Giessenburg
onbekende kwart groot van onbekend type van Jan van Koevorden 1370-1376
Egmond
onbekende Hollandse penning 1492-1496 van Philips de Schone, geslagen in Dordrecht
Minnertsga
denarius 812-814 met portret van Karel de Grote en letter B
Ten Post
koperen fals van de Omayyaden in Spanje, 726/727 geslagen in Cordova

BIJLAGE 5.

RAADPLEGING COLLECTIE PENNINGKABINET

Ph. Attwood (London), penningen
dr W.J. de Boone, sceatta's
G. Boonstra, gildepenningen zilversmeden
H. Borkent, penningen Dassier
dr F. de Callataÿ (Brussel) , expositie *Eén munt voor Europa*
Frank Clover (VS), vroeg-Byzantijnse, Vandaalse en Ostrogotische munten
M. Duchamp (Frankrijk), gesneden stenen
Dr T. Eliëns, penningen wereldtentoonstellingen
R. van Erp, papiergeld Tweede Wereldoorlog
prof. E. Ercolani (Bologna), munten uit Bruttium, Ravenna en Ferrara
J. Faddegon, penningen J.M. Faddegon
drs. M. van Gemert, tentoonstelling *Wilhelmina met hangend haar* Utrecht
dr C.M. Haertle (München), karolingische vondstmunten
C. van Hengel, Hollandse munten en vondstmunten 12e-14e eeuw
dr. M. Jones (London), penningen
A.J. de Koning, hedendaagse penningen
mgr. A. Musialowski (Polen), Poolse munten
ir F.A. Nelemans, penningen
mw. drs G. Reichwein, expositie *Amsterdam, Venetië van het Noorden*
C. Reitsma, penningen Tweede Wereldoorlog
C. van Remmen, Haagse buurtpenningen
Dr Ch. Ryskamp (New York), expositie Renaissance portrait medals
A.A.J. Scheffers, Westfriese munten
mr J. Stuurman, drie-plakstukken
dr N. Tenant (Glasgow), loden penningen 16e en 17e eeuw
drs P. Thoben, tentoonstelling Niel Steenbergen
mr J.R. Voûte, munten van Zaltbommel
drs M. Verkooyen, papiergeld Eerste Wereldoorlog
dr H.J. van der Wiel, dukatons van Zeeland en Zwolle
A. Wijsenbeek, tentoonstelling vuurbakengeld en andere loodjes, Ketelhaven

BIJLAGE 6.

BEGELEIDING ONDERZOEKERS

drs J. Aarts, determinatie romeinse munten
drs J. Prins, muntvondst Nederwetten

BIJLAGE 7.

PUBLICATIES

H.W. Jacobi
De automatisering van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet 1987-1991, in: *WVC en Museale Automatisering,* SIMIN-bundel nr. 5, 's-Gravenhage 1991, p. 42-54
Basisregistratie van numismatische voorwerpen, in: *De Beeldenaar* 15 (1991) 323-327

A. Pol
Een gouden munt uit Dorestad *Spiegel Historiael* 26 (1991) 40
Munt-mélange 1-8, in: *De Beeldenaar* 15 (1991) 334-339
The Netherlands, in: *A survey of numismatic research* 1985-1990 , Brussel 1991, 532-541
Naar Jeruzalem, Leiden 1991 (elektronische publicatie in programma Plus)

M. Scharloo
De almanakken van de Verenigde Oostindische Compagnie, in: *Antiek* 25 (1991) 286-292
A Peace Medal that caused a War ?, in: *The Medal* 1991, no. 18, 11-22
Medal News from The Netherlands, in: *The Medal* 1991, no. 18, 116-118
De factor tijd. Het 50-jarig huwelijk van Johan van Ceulen en Maria Anna de Barry, in: *De Beeldenaar 15* (1991) 328-332
De British Art Medal Society, in: *De Beeldenaar 15* (1991) 348-349
De erepenning van de gemeente Mierlo, in: *De Beeldenaar* 15 (1991) 382-384
Medal News from The Netherlands, in: *The Medal* 1991, no. 19, 111-112
Het exposeren van munten en penningen, in: *De Beeldenaar* 15 (1991) 436-444
An introduction to Dutch medals, in: *Mitali. Suomen Mitalitaiteen Kilta* 1991, no. 2, 7-19
Kunst voor de hand (zaalpapier)

J.P.A. van der Vin
Vondsten op het Kops Plateau te Nijmegen, in: *De Beeldenaar* 15 (1991) 317-322
De Attische tetradrachme, in: *Een munt voor Europa, Brussel, Gemeentekrediet,* 1991, 21-28 [ook verschenen in franse en engelse vertaling]
recensie van: Ioannis Touratsoglou, Die Münzstätte Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit, De Gruyter, Berlin/New York, 1988, in: *Bulletin Antieke Beschaving* (66) 1991, 293-294

BIJLAGE 8.

BESTUURSFUNCTIES EN ADVIESCOMMISSIES

H.W. Jacobi
voorzitter Stichting De Beeldenaar
lid commissie op de vijftig gulden (opgeheven in 1991)

A. Pol
bestuurslid van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten
hoofd/eindredacteur De Beeldenaar (beëindigd in 1991)

M. Rombouts-Hoorn
vertegenwoordiger Stichting Leiden Museumstad

M. Scharloo
bestuurslid Vereniging voor Penningkunst, gedelegeerde voor Nederland van de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM)
lid Editorial Board The Medal
bestuurslid Stichting De Beeldenaar
voorzitter jury eeuwfeestprijsvraag Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde
lid adviescommissie Cultuurpenning van het Ministerie van WVC (opgeheven in 1991)
lid college deskundigen van de Waarborg Platina, Goud en Zilver NV

Chr. Schollaardt
bestuurslid gezamenlijke personeelsvereniging RMO/KPK

J.P.A. van der Vin
lid Raad van Advies van de Encyclopedie voor Munten en Bankbiljetten

BIJLAGE 9.

COLLEGES EN LEZINGEN

J.P.A. van der Vin
Leiden, Rijksuniversiteit: collegecyclus antieke numismatiek
Tilburg, Studiedag Heemkunde en Archeologie: lezing en praktikum *Muntvondsten en vondstmunten in Nederland*
Xanten, Jubileumexcursie Numismatische kring Haarlemmermeer

H.W. Jacobi
Den Haag, Sectie Informatie Nederlandse Museumvereniging: lezing *De automatisering van het Penningkabinet*
Amsterdam,Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Pre- en Protohistorie: praktikum numismatiek voor archeologen
Brussel, Internationaal Numismatisch Congres: lezing *Using computers in the Royal Coin Cabinet* en lezing *Educational computer programs in the Royal Coin Cabinet*

A. Pol
Plymouth, Underwater Archeology Symposium: lezing *Silver for Asia. Official export of money by the Dutch East India Company and illegal transport by crew members in the 18th century*
Tübingen, 2e symposium van de Forschungsstelle für Islamische Numismatik: lezing *Monetary relations between the Netherlands and the Ottoman Empire in the 17th century, via the Baltic Sea and the Mediterranean*

M. Scharloo
Brussel, Najaarsvergadering Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde: lezing *Geslagen in 's konings opdracht. De penningen van koning Willem I (1815-1830)*
Brussel, Internationaal Numismatisch Congres: lezing *The necessity of War. Dutch medals on the Peace of Breda (1667)*
Zierikzee, Studiemiddag numismatiek voor museummedewerkers: lezing *Het exposeren van numismatische voorwerpen* en lezing *Basisprincipes voor een numismatische database*

BIJLAGE 10.

CONGRESSEN, REIZEN EN CURSUSSEN

H.W. Jacobi
York, WICS congres
Oxford, Ashmolean Museum
Cambridge, Fitzwilliam Museum
London, British Museum
Den Haag, seminar Micro-Gallery
Den Haag,seminar Beeldopslag
Amsterdam, werkconferentie Deltaplan

A. Pol
Leeuwarden, Fries Museum, onderzoek merowingische munten
Brussel, Internationaal Numismatisch Congres
Stuttgart, Württembergisches Landesmuseum, merovingische munten
Bemmel, determinatie-stand Archeologische Werkgemeenschap Nederland

M. Scharloo
Durham, conferentie British Art Medal Society
Edinburg, Royal Scottish Museums en National Gallery, onderzoek Nederlandse penningen
Glasgow, Hunterian Museum, onderzoek Nederlandse penningen
Bonn, fusievergadering van de Oost- en Westduitse penningvereniging
Oegstgeest, FIDEM bijeenkomst 1991
Amsterdam, werkconferentie Deltaplan

C.G. Schollaardt
Leiden, Universiteitsbibliotheek (decentrale catalogisering + PICA)
Amsterdam, Mac World expo
Papendrecht, cursus systeem- en netwerkbeheer
Utrecht, Multi-Media Beurs
Den Haag, seminar Micro-Gallery
Den Haag,seminar Beeldopslag

J.P.A. van der Vin
Universiteit van Amsterdam, doctoraal-examen H. Tilstra
Bemmel, determinatie-stand Archeologische Werkgemeenschap Nederland

Spectaculaire schatvondst uit de 9e eeuw

ARENT POL

Eind maart 1991 vond een 'amateur-detecteur' aan de rand van het Friese dorpje Tzummarum een paar duizend karolingische munten, samen met de scherven van een pot. Het is een heel belangrijke vondst, omdat het de grootste muntschat uit de karolingische tijd is die we thans kennen èn omdat het grootste deel van de munten erin de plaatsnaam Dorestad draagt: de discussie over de muntslag te Dorestad en de eventuele nabootsingsaktiviteit van de Friezen in de 9e eeuw krijgt hierdoor nieuwe impulsen.

De vindplaats

Op het vondstterrein werd de bouwvoor met een detector afgezocht naar oude munten etc. en dat zulke voorwerpen daar inderdaad konden worden aangetroffen hadden eerdere losse vondsten ter plekke al eens aangetoond. De schatvondst Tzummarum 1991 kan echter met recht en reden als een toevalstreffer worden beschouwd, eenvoudigweg omdat een grote pot vol munten helemaal niet verwacht werd. Vinder had een deel van het bewuste terrein ca. 5 jaar eerder voor het eerst zonder noemenswaardig succes afgelopen. Het onmiddellijk aangrenzende deel leverde toen wèl enkele losse vondsten op en daar kwam hij dan ook ieder jaar terug. Toen in maart 1991 dat stuk grond door de pachter bewerkt werd met landbouwmachines en er dus niet gezocht kon worden, week de vinder uit naar het naastgelegen deel, zonder daar eigenlijk ook maar iets bijzonders te verwachten. Op zeker moment gaf de detector echter toch een signaal... en vervolgens hield het apparaat domweg niet meer op met piepen! Waren de losse vondsten van het andere terrein verspreid over enkele tientallen vierkante meters, de vondst Tzummarum 1991 werd aangetroffen op slechts één vierkante meter.

De muntstukken zagen op het moment van vinden helemaal zwart en groen van corrosie en aanslag en eenmaal thuisgekomen werd daarom snel met de reiniging begonnen. Toen bleek ook het vermoeden van de vinder juist, dat het karolingische muntstukken waren, zgn. denarii.
Het schoonmaken zou daarna overigens nog vele dagen doorgaan, waarbij alle gezinsleden werden ingezet; op zeker moment stonden overal op aanrecht en keukentafel potjes en pannetjes met zilveren munten, ca 2800 in totaal.

Munten en scherven: een deel van de vondst Tzummarum 1991 tentoongesteld in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

De samenstelling

De omvang van de vondst Tzummarum 1991 is uitzonderlijk voor de karolingische periode. Er zijn bijna 40 Nederlandse muntvondsten uit dat tijdvak bekend en vele daarvan tellen enkele honderden exemplaren. In het binnenland was tot nu toe de vondst Roermond 1968[1] met ruim 1100 stuks de grootste, in het buitenland was dat de schatvondst van Pilligerheck 1961 van bijna 1900 stuks.[2] Tzummarum is veel omvangrijker en daarmee vrijwel Europees

[1] H.E. VAN GELDER De Karolingische muntvondst Roermond *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 72 (1985) 13-49

[2] J. LAFAURIE Inventaire sommaire du trésor de Pilligerheck *Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études, IVe section 1969-1970* (1970) 323-326 en catalogus auctie 140 Karl Kress, München 7-8-1967 nrs 151-328; de vondst wordt bewaard in het Rheinisches Landesmuseum te Trier en het Württembergisches Landesmuseum te Stuttgart

recordhouder. Vrijwel, want er is namelijk ooit een nog grotere karolingische schatvondst tevoorschijn gekomen, maar deze vondst Biebrich 1922 is meteen na de ontdekking weer nagenoeg volledig verloren gegaan. Door de vinders werd de wetenschappelijke noch de commerciële waarde van een opgebaggerde leren zak van 8 à 10kg met daarin naar schatting 4.000 à 5.000 munten niet meteen onderkend en is zo in de betonnen fundamenten van een kademuur in Wiesbaden terechtgekomen; enkele tientallen stukken zijn uit de zak gevallen en opgeraapt, waardoor slechts een fractie van die vondst beschreven kon worden.[3]

De samenstelling van Tzummarum 1991 is tamelijk eenzijdig. Vrijwel alle exemplaren vertonen aan de ene zijde een kruis en aan de andere kant een gebouw. Deze welbekende voorstelling – meestal aangeduid met tempel of kerk – is onlangs geïdentificeerd als een baptisterium of doopkapel. In de karolingische tijd was deze afbeelding een zeer gangbaar symbool voor het ware geloof, want het plaatje bracht tot uitdrukking dat de mens via de doop wordt opgenomen in de kerk van Christus.[4] Dit type werd geïntroduceerd onder Lodewijk de Vrome, op wiens munten het baptisterium veelal vergezeld ging van het omschrift XPICTIANA RELIGIO of XPISTIANA RELIGIO (voor *christiana religio*, 'het christelijke geloof'). Eén groep vertoont in plaats van dit gebouw de naam van de muntplaats in drie regels, een vermelding die op de meeste andere stukken in het omschrift voorkomt. Zo worden in de vondst munten aangetroffen uit Auxerre, Dorestad, Maastricht, Metz, Reims, Trier en Verdun. Alle munten vertonen de naam van een vorst. Een klein aantal is geslagen tijdens de regering van Lodewijk de Vrome, het overgrote deel onder zijn zoon Lotharius I en een paar stukken onder diens broer Karel de Kale. Zoals bekend, regeerde Lotharius over het zgn. centrale deel van het rijk (later 'Lotharingia' genoemd) en Karel over het westelijke deel ('West-Francia'). In het door hun broer Lodewijk de Duitser bestuurde oostelijke deel ('Oost-Francia') heeft vrijwel geen muntslag plaatsgehad. Munten van Karel de Kale worden in Noord-Nederlandse vondsten heel weinig aangetroffen, hetgeen ook blijkt uit de inhoud van de vondst Tzummarum: hier nog geen half procent van het totaal. Opvallend is daarentegen het enorme aantal munten van Lotharius uit Dorestad, want meer dan 90% van de munten is afkomstig uit dit atelier, althans zij vertonen die muntplaatsnaam.

Franken, Lodewijk de Vrome, denarius 819-840 (zilver, 22mm); type MG 483, uit onbekende muntplaats

Franken, Lodewijk de Vrome, denarius 819-840 (zilver, 20mm); type MG 472 van zeer verzorgde stijl, waarschijnlijk uit een Italiaans munthuis

Lodewijk de Vrome 814-840		
Dorestad	1	baptisterium (MG 337)
Verdun	1	baptisterium (MG —)
christiana religio	135	baptisterium (MG 472ff)
Lotharius I 840-855		
Dorestad	26	plaatsnaam in het veld (MG 521-524)
Dorestad	2606	baptisterium (MG 525-530)
Maastricht	1	baptisterium (MG 535 + 538-540)
Metz	2	baptisterium (MG 549)
Trier	1	baptisterium (MG 546)
Verdun	5	baptisterium (MG 551-552)
christiana religio	6	baptisterium (MG 570-592)
Karel de Kale 840-877		
Reims	2	baptisterium (MG 813)
Auxerre	1	baptisterium (MG 987-990)
christiana religio	6	baptisterium (MG 570-592)
totaal	**2789**	

De bewerking

Ongeveer twee weken na ontdekking van de schat, zijn munten en potscherven voor bewerking overgebracht naar het Kon. Penningkabinet in Leiden, waar eerst determinatie en fotografering volgde. Vooral het bepalen van de massa (gewicht), van de stempelstand en van de stempel-identiteiten en -koppelingen van zo'n 2800 munten is erg tijdrovend en daarvoor kan slechts zo nu en dan ruimte gevonden worden naast

[3] H.H. VOLCKERS *Karolingische Münzfunde der Frühzeit, 751-800* (Göttingen 1965) 104-109 en 182-186
P. BERGHAUS Schatzfund karolingischer Silbermünzen *Hessen im Frühmittelalter, Archäologie und Kunst* (Sigmaringen 1984; H. ROTH/ E. WAMERS edd) 228-232

[4] E. ROBERT/J.L. DESNIER/ J. BELAUBRE La fontaine de vie et la propagation de la véritable religion chrétienne *Revue Belge de Numismatique* 134 (1988) 89-106

zes denarii van Lotharius I met de muntplaatsnaam Dorestad, geslagen op hetzelfde voorzijdestempel in diverse stadia van slijtage: van nieuw stempel met reliëf naar oud stempel met gladde voorstelling

de gewone taken en de werkzaamheden voor het Deltaplan.[5] Omdat deze overige bewerkingen nog niet voltooid zijn, kunnen nog geen gefundeerde uitspraken worden gedaan over verschillende technische aspecten van de gehele vondst: voorlopig moet volstaan worden met enkele algemene observaties.

Aan de hand van oudere vondsten is al eerder opgemerkt, dat de Dorestadse munten vrijwel allemaal geslagen zijn met een vierkant orientatie-systeem voor boven- en onderstempel, hetgeen in Tzummarum 1991 eveneens duidelijk is te zien.[6] Op enkele uitzonderingen na vertonen deze muntstukken namelijk een stempelstand van 0°, 90°, 180° of 270°. Ook blijken sommige muntplaatjes tamelijk vierkant te zijn: enkele munten hebben vier 'oren'. Dit verschijnsel heeft niets van doen met bovengenoemde stempelvormen, maar des te meer met de fabricage van muntplaatjes. Wellicht werden vierkante stukjes van repen afgesneden om daarna op gewicht te worden gebracht, of knipte men enigszins ronde muntplaatjes uit een grotere plaat? Duidelijk is in ieder geval wèl, dat men er in slaagde de voorgeschreven 1.75g heel dicht te benaderen.[7] Van de gewogen munten heeft bijna 30% een gewicht van 1.8g, zo'n 45% weegt 1.7g en 15% is 1.6g zwaar; gewichten daarboven en beneden zijn met slechts enkele procenten vertegenwoordigd – het zwaarste exemplaar weegt 2.1g, het lichtste 1.1g. Naar het gehalte van de munten is nog niet gekeken, hoewel het zeker wenselijk is ook dat aspect in de definitieve beschouwing te betrekken.[8] Verschillende methoden en technieken zijn daarvoor beschikbaar, zij het niet alle ook eenvoudig uitvoerbaar, betrouwbaar of betaalbaar. Een van de beste mogelijkheden lijkt die van neutronen-analyse, maar deze manier is duur en daarom slechts op kleine schaal toepasbaar.

De grote groep van ruim 2600 denarii van hetzelfde type, in de catalogus van Morrison/Grunthal nogal arbitrair verdeeld over zes verschillende nummers[9], behelst een aantal omschrift-varianten welke het gevolg zijn van een verbastering van de naam

[5] Met dank aan C. de Graaf jr en mr J. Stuurman, die mij behulpzaam zijn bij sommige van de werkzaamheden

[6] H.E. VAN GELDER De karolingische muntslag te Duurstede *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 48 (1961) 15-42, speciaal 26

[7] P. GRIERSON/ M. BLACKBURN *Medieval European Coinage, I: The Early Middle Ages, 5th-10th centuries* (Cambridge 1986) 194

[8] GRIERSON/BLACKBURN (1986) 194

[9] K.F. MORRISON/H. GRUNTHAL *Carolingian coinage* (New York 1967)=Numismatic Notes and Monographs 158

en vooral de titel van keizer Lotharius. Van het correcte HLOTARIVS komt men via HLOTANVS tot IOTAMVS, waarvan de M staat voor samentrekking van de letters RI. De afgekorte titel IMPERAT (voor *imperator*, 'keizer') wordt echter nog veel verder vervormd en ook is de variatie daarin veel groter, zoals IPERAT, IPIERAT, IPIEIRAT, IPEIRAT, IPNEIRAT, IPNIRAT, IPINERAT, IPENAT, INIEIRAT, IEIRAT, NPERAT, NERAT, IIIPIRAT, IIPAT, IIIIIRAT, PERAT, PIERAT, PIEIAT, PERIAT, PNERAT, PNEIRAT, PINEIRAT. Merkwaardig genoeg hadden de stempelsnijders blijkbaar vooral in het midden van het omschrift moeite met aantal en volgorde van de letters: IOTAMVS en RAT zijn vrijwel steeds hetzelfde. De aanduiding DORESTATVSMON (*Dorestatus moneta* = 'munt van Dorestad') op de keerzijde is zonder uitzondering correct gespeld en de mate van verbastering van de voorzijdetekst verbaast daarom des te meer.

Een flink deel van de munten in de vondst ziet er bepaald niet appetijtelijk uit. Op het eerste gezicht lijkt gewone, tijdens de circulatie opgelopen slijtage de oorzaak te zijn. Bij nadere beschouwing blijkt dat echter niet het geval, want terwijl de voorzijde met keizersnaam nagenoeg glad en onleesbaar is, is de keerzijde met muntplaatsnaam vaak volkomen 'fris'. Het gesignaleerde verschijnsel is dan ook gevolg van slijtage van het stempel, veroorzaakt door extreem lang gebruik van dat muntwerktuig.[10] Tijdens het al genoemde stempelonderzoek zijn verschillende groepen van zulke munten geïsoleerd. Daarnaast konden ook munten worden aangewezen die in een eerdere fase geslagen zijn met dezelfde stempels en niet het genoemde mankement vertonen – soms kan van één en dezelfde stempel het verloop van nieuw via gebruikt en versleten tot glad worden gevolgd. Merkwaardig genoeg wordt het stempelonderzoek door die slechte conditie van het stempel nauwelijks bemoeilijkt: hoe meer versleten hoe duidelijker het 'eigen gezicht' van een bepaald stempel.

De betekenis

Er is niet veel bekend over de rol van het geld, van munten, in het maatschappelijk verkeer van de 9e eeuw. Zo kunnen we bij gebrek aan schriftelijke gegevens bijvoorbeeld slechts gissen naar het aantal munten dat geslagen is. Er zijn verschillende theoretische modellen voor schatting van de omvang der muntproduktie, gebaseerd op het aantal gebruikte stempels dat afgeleid wordt van de overgeleverde muntstukken geslagen met verschillende stempels.[11] Via een schatting van wat er gemaakt is, kan men vervolgens komen tot een hypothese over de omvang van de omloop. Er zijn tot dusver verschillende opinies ten beste gegeven. Tegenover de mening van bijv. Grierson dat geldstukken in de karolingische tijd toch eigenlijk vrij weinig gebruikt werden, staat die van Spufford dat er in de 9e eeuw zeker

[10] Ook VAN GELDER (1961) 29/35 signaleerde dit verschijnsel, terwijl het onlangs eveneens werd opgemerkt op een iets jonger muntstuk, geslagen in het Nederrijngebied: P. ILISCH Eine bestimmbare 'unbestimmbare' Münze des 11. Jh.s *Numismatisches Nachrichtenblatt* 40 (1991) 122-123

[11] W.W. ESTY Estimation of the size of coinage: a survey and comparison of methods *Numismatic Chronicle* 146 (1986) 185-215
W.W. ESTY The theory of linkage *Numismatic Chronicle* 150 (1990) 206-211

Franken, Lotharius I 840-855, denarius, Dorestad (zilver, 20mm); type MG 521-524

Franken, Lotharius I 840-855, denarius, Maastricht (zilver, 21mm); type MG 535+538-540

Franken, Lotharius I 840-855, denarius, Verdun (zilver, 21mm); type MG 551-552

Franken, Lodewijk de Vrome, denarius 819-840 (zilver, 20mm); type MG 472 van defect muntstempel met grote barst op keerzijde

Franken, Lotharius I 840-855, denarius, Dorestad (zilver, 21-23mm); type MG 525-530 geslagen op een muntplaatje waarop nog hamersporen zichtbaar zijn van het op dikte brengen van het muntmetaal

Franken, Lotharius I 840-855, denarius, Dorestad (zilver, 21-24mm); type MG 525-530 geslagen op een ietwat vierkant muntplaatje

een behoorlijke hoeveelheid munten in omloop was.[12] Dit laatste betekent overigens niet dat er voor karolingisch Europa gesproken kan worden van een geldeconomie, een samenleving waarin munten zijn doorgedrongen tot alle geledingen van het economische verkeer. In sommige streken werden muntstukken in allerlei transacties regelmatig gebruikt, in andere delen van het rijk was de beschikbaarheid van gemunt geld veel minder groot. Naar het zich laat aanzien is het gebruik van munten vooral geconcentreerd geweest in de economisch meest ontwikkelde gebieden, d.w.z. in Frisia, in het hart van het Frankische rijk, in de Provence en in Noord-Italië. Daarbuiten hadden soms zelfs grote abdijen als die van Fulda in Hessen moeite om aan voldoende munten te komen, zodat de aankoop van een stuk land ooit verrekend werd door acht zwaarden, vijf stukken laken, vier koeien, een paard en twee paar oorringen in betaling te geven.[13] Overigens is het bepaald onjuist om het gebruik van muntstukken uitsluitend te zien tegen het licht van belastingheffing en handelsverkeer: ook betalingen van tribuut en politieke subsidies speelden een rol, evenals het mechanisme van 'gift-exchange' dat staat voor het uitwisselen van geschenken ter bevestiging van relaties op verschillende niveaus.

Welke betekenis had deze grote partij geld destijds? Over inkomsten en uitgaven van een huishouding of van de overheid in die tijd is niets bekend. Prijzen van artikelen zijn ook nauwelijks beschikbaar en het maken van vergelijkingen is bovendien een hachelijke zaak. Een van de weinige gegevens betreft een boetebepaling. Rond 800 werd het Wergild (of 'weergeld' = een aan de nabestaanden uit te betalen schadevergoeding wegens moord of doodslag) uitgedrukt in goud, vergezeld van een lijst van artikelen die ter vervanging konden worden gebruikt. Een koe had daarin een waarde van 3 solidi ofwel 36 denarii, een zwaard kostte 7 solidi gelijk aan 84 denarii en een paard deed 12 solidi, 144 denarii dus.[14] Zo bezien vertegenwoordigde een som van 2800 denarii als aanwezig in de vondst Tzummarum destijds dus bijna 20 paarden of 80 koeien. Naar huidige maatstaven gerekend het levende kapitaal van een flinke boerderij: een bedrag in de orde van grootte van een half miljoen gulden. Aan zilver bevat Tzummarum 1991 ruim 4 kg, hetgeen neerkomt op ca. *f* 1.000 tegen de huidige marktprijs.

In de vorige eeuw is wel betoogd dat de muntslag in Dorestad volledig is opgehouden na de eerste plundering door Vikingen in 837. Uit archeologisch onderzoek is vast komen te staan dat de nederzetting door deze en volgende aanvallen zeker geleden heeft, maar nooit geheel verlaten werd. Naar het schijnt heeft de natuurlijke verplaatsing van de rivierbedding een grotere invloed gehad op de neergang van de handelsplaats Dorestad. Uit eerdere schatvondsten maakte Van Gelder op, dat een groot deel van de munten van Lotharius met baptisterium en DORESTATVSMON waarschijnlijk niet in Dorestad geslagen is. Volgens hem zouden het imitaties uit het Friese gebied zijn, maar recentelijk betoogde Coupland

[12] P. GRIERSON Money and coinage under Charlemagne *Karl der Grosse* (Düsseldorf 1965) 534-536
P. SPUFFORD *Money and its use in medieval Europe* (Cambridge 1988) 30 en 44

[13] SPUFFORD (1988) 46-48

[14] W. JESSE *Quellenbuch zur Münz- und Geldgeschichte des Mittelalters* (Halle 1924) 5 nr 16

het tegenovergestelde.[15] De vondst Tzummarum zal ongetwijfeld ammunitie leveren voor verdere discussie over de rol van Dorestad.

De aankoop

Het Koninklijk Penningkabinet koopt zelden of nooit complete muntvondsten op, omdat daarvoor de middelen ontbreken. Zwaarder weegt misschien nog wel de opvatting dat zoiets ook niet nodig is uit museaal of wetenschappelijk oogpunt. Na grondige bestudering en gedetailleerde beschrijving plus fotografering van alle of de belangrijkste stukken, kan volstaan worden met de aanschaf van enkele ontbrekende munten ten behoeve van de type-verzameling. Op dat verzamelbeleid is met Tzummarum 1991 echter een uitzondering gemaakt, vanwege het uitzonderlijke karakter van de vondst. Omvang, inhoud en samenstelling geven daar reden toe, want naar verwachting kan de vondst ons veel leren over de muntproduktie en het geldwezen van de 9e eeuw. Hiervoor bestaan geen schriftelijke bronnen, zodat alle informatie gehaald moet worden uit de voorwerpen zelf. Aangezien vraagstellingen en technieken waarmee deze materie benaderd wordt steeds in ontwikkeling zijn, is het een goede zaak de vondst ook in zijn geheel beschikbaar te houden voor toekomstig onderzoek.

Waar bij verwerving van de vondst Roermond 1968 door het Bonnefantenmuseum te Maastricht onder andere de grote type-variatie een rol speelde, is bij Tzummarum de sterk eenzijdige samenstelling een belangrijke overweging voor aankoop geweest. Boven is al aangestipt dat het enorme aandeel van munten uit Dorestad in deze vondst een nieuw licht werpt op de produktie van dat muntatelier en de chronologie daarvan. Omdat de vondst op het eerste gezicht ontzettend veel dubbele munten bevat, lijkt zo'n aanschaf niet erg voor de hand te liggen. Aangezien zich in die ene groep van 2600 stuks van één type echter een veelheid aan varianten bevindt en iedere variant weer een aantal verschillende stempels telt, is die uniformiteit dus maar betrekkelijk. Bovendien vertonen de met dezelfde stempels geslagen munten een uiteenlopende slijtage van die stempels en dat gegeven is van belang voor de relatieve chronologie van de individuele muntstukken. Naast deze uiterlijke aspecten zijn ook de technische gegevens (massa, gehalte, stempelstand, vorm van het muntplaatje) relevant voor de studie van het karolingische muntwezen. Ook in dit opzicht geldt dat meer vergelijkingsmateriaal de statistische onderbouwing van de conclusies betrouwbaarder maakt. Bij het besluit tot aankoop van de vondst werd daarom uitgegaan van de stelling dat aanschaf alleen zinvol was indien de vondst in zijn geheel werd aangekocht.

De presentatie

Het Penningkabinet werd in de gelegenheid gesteld de munten voor bestudering enige tijd onder zich te houden; ondertussen werd de vraag gesteld of integraal behoud van de schat zinvol en uitvoerbaar zou zijn. De onderhandelingen waren nog niet afgerond, toen begin december naar de Friese pers het bestaan van de vondst uitlekte. Binnen enkele dagen was overeenstemming bereikt met vinder en grondeigenaar; vervolgens werd op 14 december in Leiden een persconferentie gehouden, waarbij de muntschat èn het besluit tot aankoop wereldkundig werden gemaakt. Hierop volgde een zeer ruime belangstelling voor de vondst in de pers, waardoor tevens de numismatiek en het Penningkabinet onder de aandacht van een breed publiek gebracht werd.[16]

Terwijl de bewerking van Tzummarum 1991 nog voortduurt, is tijdelijk een klein deel van de vondst tentoongesteld in het Penningkabinet. Wellicht zal in een later stadium een groter deel permanent worden getoond in de vaste opstelling van de 'Nederlandse afdeling' van het Rijksmuseum van Oudheden. Nadat een grondige bestudering van de vondst afgerond is, zal uiteindelijk ook een publicatie moeten verschijnen om dit belangwekkende materiaal voor de wetenschap toegankelijk te maken. ■

15 VAN GELDER (1961) 28-37
S. COUPLAND Dorestad in the ninth century; the numismatic evidence *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 75 (1988) 5-26, speciaal 18-23

16 Nieuwsflitsen over de vondst werden vertoond in diverse edities van drie verschillende tv-journaals, daarnaast werden zeven radio-interviews gegeven, terwijl tenslotte nog een veelheid aan krante-artikelen verscheen in landelijke, provinciale en regionale bladen (zie ook pag. 51).

Meer speelpenninkjes

H.W. JACOBI

Naar aanleiding van mijn artikel over 'Een doosje met speelpenninkjes', kreeg ik van een aantal verzamelaars speelpenninkjes toegestuurd ter beschrijving.[1] Sommigen stuurden losse stukken, maar ik ontving ook twee doosjes met penninkjes. De losse stukken heb ik beschreven en de beschrijvingen worden zorgvuldig bewaard. Naar mijn mening heeft het geen zin de losse exemplaren in *De Beeldenaar* te publiceren. Het is beter de beschrijvingen te verzamelen en op een later tijdstip in een speciale publicatie uit te geven. De twee doosjes met inhoud wil ik hier wél publiceren in de hoop nog meer dozen ter beschrijving te mogen ontvangen.

Het eerste doosje is vergelijkbaar met het in 1989 beschreven exemplaar uit het Penningkabinet, maar aanzienlijk kleiner. Het doosje is gedraaid uit hout met een fijne nerf. Het is aan de bovenzijde en zijkant wit geschilderd en versierd met enkele zwarte en rode lijnen. De grootste diameter (van de deksel) is 62-64 mm, terwijl de hoogte van het doosje met deksel 39 mm bedraagt; de inwendige diameter is 44 mm met een hoogte van 27 mm. Bij de doos van het Penningkabinet waren de uitwendige maten 101-106 bij 74 mm; de inwendige maten waren: diameter 81-83 mm en hoogte 48 mm. Door het trekken van het hout is de doorsnede van deze doosjes vaak enigzins ovaal.

Het doosje bevat twee ruw gefabriceerde benen dobbelsteentjes en 78 speelpenninkjes. De penninkjes zijn allen van hetzelfde type en dragen geen initialen van de maker noch andere gegevens waarmee ze gedateerd kunnen worden. Het type is echter welbekend en ongetwijfeld gemaakt door de firma Lauer te Neurenberg. Gezien het uiterlijk van de penninkjes en de benaming 'Spielmarke' in plaats van 'Rechenpfenning' is een datering laat in de 19e eeuw waarschijnlijk. Het type is in de catalogus van Mitchiner afgebeeld onder nr. 2045.[2] Het doosje en de penninkjes horen zonder twijfel bij elkaar. Met het relatief geringe aantal penninkjes van 78 stuks is het doosje behoorlijk gevuld, zodat het afvulaantal waarschijnlijk niet veel hoger heeft gelegen. De penninkjes zijn nog ongesleten, zodat we mogen aannemen dat het doosje nauwelijks is gebruikt.

1 De Beeldenaar 13 (1989) 182-186

2 M. MITCHINER *Jetons, Medalets & Tokens. The Medieval Period and Nuremberg* (Londen 1988)

Beschrijving van de speelpenninkjes:

doosje met penninkjes en dobbelstenen

Onbekende maker

1 diameter: ca. 21 mm **aantal: 78**

vz: zonder tekst, dubbelkoppige Rijksadelaar met op de borst het Oostenrijkse wapen schild, in de klauwen zwaard en rijksappel

kz: SPIEL MARKE, binnen een krans van samengebonden olijftakken

De tweede doos met speelpenninkjes is duidelijk een later samengesteld ensemble; de doos en de penninkjes zijn uit verschillende tijden en landen en horen dus oorspronkelijk niet bij elkaar. Ik vind de doos toch voldoende interessant voor publicatie, omdat hij laat zien hoe een Nederlandse familie haar Neurenbergse speelpenninkjes bewaarde. De doos is een tabaksdoos met een dekseI en bodem van geelkoper en een zijkant van roodkoper. De gravering op de bovenzijde laat de portretten van Prins Willem III en zijn vrouw Maria Stuart; op de onderzijde zijn de wapens van de zeven verenigde provincies te zien. Deze echt vaderlandse doos uit de late 17e eeuw bevat één dobbelsteen van rond 1900 en 36 Neurenbergse speelpenninkjes uit de 18e eeuw. Deze penninkjes, te verdelen in 12 typen, zijn alle sterk gesleten. Waarschijnlijk bevat de tabaksdoos de restjes van een jarenlang gebruikte, vroeger grotere partij speelpenninkjes.

Beschrijving van de speelpenninkjes:

Christian Sigmund Anert
(werkzaam: 1734-1768)

1 diameter: ca. 18 mm **aantal: 4**
VZ: GEORG . II . - D . G . M . BR . F . REX, gelauwerd borstbeeld naar rechts
kz: AVF GVT GLUCK, driemaster naar links op kalme zee; aan weerszijden: RE - PF; in afsnede: C . S . A .
dat: tussen 1734 en 1768; George II, koning van Engeland (1727-1760)

2 diameter: ca. 18 mm **aantal: 7**
VZ: LUD XV F - NA . B . RER, gelauwerd borstbeeld naar rechts
kz: BRING INV ZV BREIS, driemaster naar links op woelige zee; in afsnede: RE (CSA) PF
dat: tussen 1734 en 1768; Lodewijk XV, koning van Frankrijk (1715-1774)

Wolfgang Magnus Anert
(werkzaam 1778- ?)

3 diameter: 20-22 mm **aantal: 7**
VZ: IOSEPH . I . D . G . - ROM . ET HVNG . REX, gelauwerd borstbeeld naar rechts
kz: ARMIS - NUNC TOTA, soldaat, schuin naar rechts, met standaard in rechter en schild in linker hand, staande voor versterkt kamp (?); in afsnede: W M A
dat: na 1778 en vóór 1816: in 1816 sterft zijn weduwe; Ioseph I, Duits keizer (1705-1711)

Johann Jacob Dietzel
(werkzaam: 1711-na 1748)

4 diameter: 19 mm **aantal: 1**
VZ: GEORG . LVD . DG . M . - BRIT . FR . ET H . REX, gelauwerd borstbeeld naar rechts
kz: IOHANN . IACOB . DIETZEL . RECHP . COVNTERS, vier gekroonde wapenschilden, gegroepeerd in de vorm van een kruis: Engeland, Ierland, Frankrijk en Schotland, in de hoeken van het kruis viermaal een monogram van twee letters C
dat: na 1714: George I, koning van Engeland (1714-1727)

? Johann Adam Dietzel
(werkzaam: 1746-1762/1768)
? Johann Albrecht Dorn
(werkzaam: 1732-1783)

5 diameter: 27-29 mm **aantal: 1**
VZ: GEORG . II . D . - G . M . BR . F . ET . H . R, gelauwerd borstbeeld naar rechts
kz: Britse wapen binnen gekroonde kousen band met spreuk: HONI SOIT QUI MALY PENS, vastgehouden door de tenanten, een leeuw en een eenhoorn, staande op banderol met de spreuk: DIET ET MON DROIT; in afsnede: RE (IAD) PF
dat: tussen 1732 en 1783; George II, koning van Engeland (1727-1760)

Speelpenninkje met afbeelding van de Franse koning Lodewijk XVI, gemaakt door J.C. Reich

Speelpenning met afbeelding van de Engelse koning George II, vervaardigd door Dietzel of Dorn

Johann Albrecht Dorn
(werkzaam: 1732-1783)

6 diameter: 19-20 mm **aantal: 3**

VZ: LVD . XV . D . G . - FR . MA . ET REX, gelauwerd borstbeeld naar rechts

KZ: IOH . ALB . - DORN, staande soldaat, schuin naar links, met schild in de rechter en lans in de linker hand; aan weerszijden: RE - PF

dat: tussen 1732 en 1783; Lodewijk XV, koning van Franrijk (1715-1774)

cat: Mitchiner 1919

? Ernst Ludwig Sigmund Lauer
(werkzaam: 1783 - 1833)

? Johann Jacob Lauer
(werkzaam: 1806 - 1865)

? Ludwig Christian Lauer
(werkzaam: 1842 - 1873)

7 diameter: ca. 19 mm **aantal: 3**

VZ: ALEXAND - MAGN, gehelmd borstbeeld naar links

KZ: VOLL - MUTH, leeuw gaande naar links de kop terug gewend; in afsnede: L

dat: na 1783; Alexander de Grote, koning van Macedonië (336-323 v. Chr.)

Michael Leykauff
(werkzaam: 1724 - na 1746)

8 diameter: 19-20 mm **aantal: 1**

VZ: GEORGIVS - D . G . MAG RE . X, gelauwerd borstbeeld naar rechts

KZ: MICHAEL . LEYKAUF . RECHEN . PFENING, vier gekroonde wapenschilden, gegroepeerd in de vorm van een kruis: Engeland, Ierland, Frankrijk en Schotland, in de hoeken van het kruis viermaal een monogram van twee letters C

dat: 1724 - 1746; George I, koning van Engeland (1714-1727)

cat: Mitchiner, vergelijk 1866

9 diameter: ca. 19 mm **aantal: 5**

VZ: LVD . XV D G . - FR ET N REX, gelauwerd borstbeeld naar rechts

KZ: MICHAEL . LEICHKAUF . RECH . PFE, gekroond monogram van twee letters L, gecombineerd met drie lelies

dat: 1724 - 1746; Lodewijk XV, koning van Franrijk (1715-1774)

cat: Mitchiner, vergelijk 1858

10 diameter: 18-19 mm **aantal: 1**

VZ: [GOTTES [REICH [BLEIBT [EWIG, rijksappel in driepas

KZ: [MICHAEL . LEICHKAVF . RECH . RE, zon, maansikkel en vijf sterren

dat: 1724 - 1746

Johann Christian Reich
(werkzaam 1758 - 1814 te Fürth)

11 diameter: 19-20 mm **aantal: 2**

VZ: LUD XVI D . G . - FR ET NAV REX, borstbeeld naar rechts

KZ: IOH . CHRISTIAN . REICH . R . P, gaande leeuw naar rechts; afsnede leeg

dat: 1774 - 1814; Lodewijk XVI, koning van Frankrijk (1774-1793)

cat: Mitchiner, vergelijk 2169

Johann Adam Vogel
(werkzaam: 1737 - 1760/1789)

12 diameter: 19-20 mm **aantal: 1**

VZ: LVD . XV D . - G . FR . E . N . REX, gelauwerd borstbeeld naar rechts

KZ: IOH . ADAM VOGEL, driemaster naar links op kalme zee; aan weerszijden: RE - PF

dat: 1737-1789; Lodewijk XV, koning van Frankrijk (1715-1774) ■

tabaksdoos met speelpenninkjes en dobbelsteen

'VICTORIA AAAUGGGG'

Een solidus uit St.-Odiliënberg

J.P.A. VAN DER VIN

Per jaar worden in Nederland enige honderden Romeinse munten gevonden. Onder invloed van recente opgravingen (Nijmegen) is dit aantal de laatste jaren tot enkele duizenden gestegen. Gezien het gebruik van geld als dagelijks betaalmiddel voor soldaten mag men voornamelijk kleingeld van koper verwachten en slechts weinige gouden munten.

In het najaar van 1991 kwam op het Penningkabinet in Leiden weer eens zo'n zeldzame vondstmelding van een Romeinse gouden munt binnen. Dit goudstuk was kort tevoren in de omgeving van Sint-Odiliënberg gevonden en werd gemeld door twee leden van de Heemkundevereniging Roerstreek.

Het bleek een gouden solidus van een keizer met de naam Constantinus. De voorzijde toont de keizerlijke buste met draperie naar rechts; op het hoofd draagt de heerser een met rosetten en edelstenen versierde diadeem. Het opschrift luidt: D(ominus) N(oster) CONSTANTINUS P(ius) F(elix) AUG(ustus) [= onze heer Constantinus, de vrome, gelukkige, verhevene]. Dat deze keizer niet Constantinus I, beter bekend als Constantijn de Grote (306-337), voorstelde, was op grond van portret en diadeem en van de keerzijde-voorstelling direct al wel duidelijk.

Was het dan zijn zoon Constantinus II, die hem tezamen met zijn twee broers Constantius II en Constans in 337 opvolgde en slechts kort, tot 340, zou regeren? Of was het de wat schimmige figuur van Constantinus III, een generaal-usurpator die in de beginjaren van de 5e eeuw in westelijk Europa probeerde enkele jaren het keizerlijk purper te dragen?

Nader onderzoek wees al snel uit dat het inderdaad om een munt van deze Constantinus III (407-411) gaat; dat betekent voor Nederland een bijzondere vondst, want van deze heerser zijn mij uit ons land nog geen andere gouden munten bekend. Van deze keizer is tot nu toe in ons land slechts een kleine koperen munt in een 19e-eeuwse schatvondst uit Heerlen bekend.

De voor de late 4e en vroege 5e eeuw kenmerkende keerzijde toont de staande keizer naar rechts. Hij draagt een lang gewaad en evenals op de voorzijde heeft hij een diadeem op het hoofd. In de rechterhand houdt hij een rijkversierde militaire standaard, in de linkerhand draagt hij een globe met daarop een victoria. Deze kleine gevleugelde figuur heeft een krans in handen en maakt aanstalten daarmee de keizer als overwinnaar te bekransen. De keizer heeft zijn linkervoet opgeheven en drukt daarmee een half-liggende gevangene tegen de grond. Dit is een typisch Romeinse manier van propaganda, waarin op weinig subtiele wijze wordt duidelijk gemaakt dat de keizer al zijn tegenstanders zal verpletteren. Het opschrift past geheel bij dezelfde overwinningsgedachte: VICTORIA AAAUGGGG (= de overwinning/overwinnende kracht van de keizers).

De afkorting AAAUGGGG behoeft enige nadere verklaring. De normale Romeinse afkorting luidt AUG (= augusti), wanneer het om één keizer gaat, en AUGG (= augustorum) wanneer er twee of meer keizers tegelijk bedoeld worden. In de loop van de 4e eeuw, toen het gebruikelijk was geworden dat er meerdere keizers tegelijk als Augustus het rijk bestuurden, ging men met het aantal letters G het aantal keizers aangeven. Officiëel was dit niet correct en zou 2xG voldoende moeten zijn, maar in de praktijk was het wel efficiënt, want 3xG in een muntopschrift betekent dat op dat moment 3 keizers en 4xG dat 4 keizers tegelijk in functie waren. Voor de datering van de vele verschillende emissies uit de late 4e en vroege 5e eeuw is dit onderscheid dus soms van groot belang. Wie de medekeizers van

Constantinus III waren, zal in het vervolg van dit artikel nader aan de orde komen. Nog een bijzonderheid valt op in dit opschrift, want ook de letter A is in drievoud weergegeven. Uiteraard is dit volledig onzinnig en foutief; het roept echter tevens de vraag op, hoe echt-Romeins een (militaire ?) stempelsnijder van een usurpator in Gallië omstreeks 400 na Chr. nog was. Waarschijnlijk was het een Frank of Germaan die, al dan niet geletterd, zich de Romeinse traditie nauwelijks nog bewust was.

De muntplaats wordt aangegeven door de letters L en D in het veld, als afkorting van Lugdunum (Lyon). In de afsnede staat het op laat-4e en vroeg-5e eeuwse solidi gebruikelijke COMOB. Dit is een samenvoeging van twee afkortingen: het teken COM waarmee de Comes auri, ofwel de minister van financiën, die voor de muntslag verantwoordelijk was, wordt aangeduid, en het teken OB als afkorting van Obryzum, wat betekent dat het goudgehalte van de munt aan alle vereisten voldeed. Het gewicht is 4,478 gram en daarmee benadert dit vrijwel ongesleten exemplaar aardig het theoretische gewicht van een solidus, dat ongeveer 4,52 gram (het 1/72 deel van een romeins pond van 327 gram) bedraagt. Aangezien er nog geen moderne catalogus van deze periode bestaat, moet verwezen worden naar Cohens catalogus uit 1892: Cohen 6.

In welke context moeten we deze munt plaatsen en valt het wellicht te verklaren dat dit zeldzame stuk in ons land is aangetroffen? Deze twee vragen behoeven een nader antwoord.

solidus Constantinus III (407-408), gevonden in Sint Odiliënberg (2x vergroot).

In 395 werd bij de dood van keizer Theodosius I het Romeinse rijk officieel in twee delen verdeeld onder zijn zonen Arcadius en Honorius. Arcadius (383-408) werd op achttienjarige leeftijd in 395 heerser in het oosten met als zetel Constantinopel. In 402 verleende hij zijn dan één-jarige zoontje Theodosius II de titel Augustus en in 408 volgde deze dan zevenjarige Theodosius - uiteraard onder voogdij - zijn vader als keizer op. Arcadius' jongere broer Honorius (393-423) vestigde zich als heerser van het westen in Milaan en later in Ravenna. De feitelijke macht berustte echter niet bij deze in 395 elfjarige keizer, maar bij zijn voogd, de bekwame Vandaalse generaal Stilicho.

In de beginjaren van de 5e eeuw werd het Romeinse rijk van alle kanten bedreigd door op drift geraakte Germaanse stammen. Alaric met zijn Visigoten kwam in 395 in opstand in Noord-Griekenland, maar kon toen nog door Stilicho in bedwang worden gehouden. In 401 viel hij Noord-Italië binnen en bedreigde het hart van het Romeinse rijk. Een nieuwe poging van Alaric om in 403 Italië binnen te vallen werd door Stilicho afgekocht voor onder andere 4000 pond goud!

Stilicho werd echter door jaloerse intriganten aan het hof in 408 vermoord en daarmee viel de enige capabele verdediger van het rijk weg. Honorius sloot zich op in zijn paleis in Ravenna, veilig temidden van moerassen. Alaric met zijn Goten plunderde daarop in 410 gedurende drie dagen Rome, het vermaarde centrum van een tot dan onoverwinnelijk geacht rijk. Na de plotselinge dood van Alaric in 410 trokken de Visigoten naar Zuid-Frankrijk en vandaar over de Pyreneeën naar Spanje, waar ze zich voor langere tijd vestigden.

De Visigoten waren echter maar één volksstam in deze Grote Volksverhuizing. Andere stammen vormden op andere plaatsen eveneens een bedreiging voor de Romeinse gebieden. In 405 sloeg Stilicho een aanval op Italië af van de Vandalen en Alanen. In de oudejaarsnacht van 406 viel

een grote gecombineerde doorbraak van Alanen, Vandalen, Sueven, Bourgondiërs, Franken en Alemannen over de Rijn bij Mainz niet meer tegen te houden. Plunderend en brand stichtend trokken deze Germanen door Gallië in de richting van de Pyreneeën. Ook het Romeinse Engeland werd ernstig bedreigd door Angelen en Saksen. Deze dreiging was des te groter, omdat Stilicho in 402 een gedeelte van de troepen uit Engeland had teruggehaald ter verdediging van Italië. In hun paniek riepen de overgebleven legioenen in 406 achter elkaar drie lagere officieren tot keizer uit. Twee werden na een korte 'regering' van enkele weken opzij geschoven en vermoord. De derde, wiens eigenlijke naam niet bekend is, nam om zich enige legitimiteit te geven de namen van de familie van Constantijn de Grote aan: Flavius Claudius Constantinus. Aan zijn twee zonen gaf hij eveneens uit de periode van Constantijn bekende namen: Constans en Julianus.

Constantinus III hield het langer uit dan zijn voorgangers; hij regeerde van het eind van 406 tot september 411. Al snel na zijn uitroeping tot keizer stak hij met de overgebleven Romeinse troepen naar Frankrijk over, niet zozeer om daar de Germanen te gaan bestrijden, maar eerder uit angst voor de Angelen en Saksen. Een latere poging tot herstel van het Romeinse gezag mislukte en dus ging met het vertrek van Constantinus III Engeland definitief als deel van het Romeinse rijk verloren.

In Frankrijk en vanaf 409 ook in Spanje genoot Constantinus enig gezag, waarschijnlijk vooral in enkele steden. Zijn muntslag, die absoluut noodzakelijk was om zijn troepen te kunnen betalen en zich als keizer te handhaven, begon hij al snel, in 407, in Lyon. Het muntatelier in die plaats was echter sinds 394 gesloten geweest, zodat er in het voorjaar van 407 geheel opnieuw moest worden begonnen. De eerste emissies vertonen dan ook een enigszins experimenteel karakter. Er zijn nogal wat verschillende portrettypen en ook de technische uitvoering is aan sterke wisselingen onderhevig geweest. Vanaf midden 408 werd ook op zijn naam gemunt in Arles en Trier.

De solidus uit Sint-Odiliënberg kan heel nauwkeurig gedateerd worden tussen voorjaar 407 en mei-juni 408. Immers tot dat moment waren er vier keizers tegelijk in functie: Arcadius, Theodosius II, Honorius en Constantinus III. Met de dood van Arcadius in mei 408 veranderde deze situatie en de muntslag paste zich direct aan de nieuwe situatie aan: in de latere emissies van Constantinus III vertoont het keerzijdeopschrift het woord AUGGG met slechts 3xG. De solidus behoort dus tot de eerste series van Lyon en stamt uit de nog wat experimentele fase.

Hoewel Constantinus als usurpator was begonnen, slaagde hij er in 409 zelfs nog in -tijdelijk - van Honorius erkenning als Augustus te verkrijgen. Op dat moment zag Honorius zich namelijk genoodzaakt vanwege zijn eigen zwakke politieke positie (Stilicho was vermoord) de feitelijke 'machthebber' in het westen te erkennen. Het was echter niet van harte, want in 411 kwam aan deze erkenning een abrupt einde. Toen wist de opvolger van Stilicho in opdracht van Honorius Constantinus in de zomer in Arles in te sluiten en na een beleg van drie maanden in september gevangen te nemen. Constantinus III werd naar Italië gezonden om terecht te staan en kreeg uiteraard als gevaarlijke tegenstander de doodstraf.

Wanneer men het optreden van Constantinus III in de chaotische periode van de vroege 5e eeuw kritisch beziet, kan men mijns inziens slechts een genuanceerd oordeel vellen. Zeker is dat hij door zijn overhaaste vertrek Engeland aan de Angelen en Saksen verspeelde. Ook zijn operaties in Gallië als vierde Romeinse keizer hebben zeker niet bijgedragen aan het vestigen van stabiliteit in West-Europa. Anderzijds moet worden erkend dat hij oprecht pogingen heeft gedaan het Romeinse rijk te redden en in stand te houden. Wanneer men bovendien bedenkt hoe chaotisch de toestand in geheel West-Europa was en hoe onbekwaam de echte (kinder-) keizers waren, is het zeker mogelijk de activiteiten van Constantinus III enigszins positief te waar-

deren. In 407-408 wist hij de Germaanse invallen in Gallië te stuiten en de rust in enige mate te herstellen. Dit succes verheerlijkt hij in zijn munttype VICTORIA AAAUGGG(G). Nadat hij in 409 Spanje aan zich had weten te onderwerpen, deed hij in 410 zelfs een poging de Rijngrens te herstellen door daar weer legioenen te vestigen. Het ziet ernaar uit dat hij in 410 zelfs een - preventieve - militaire operatie in het Germaanse gebied ten oosten van de Rijn heeft uitgevoerd ter consolidering van de grens. Uit literaire bronnen weten we daar bijzonder weinig over. De munten kunnen ons echter toch wel enige informatie hierover verschaffen. Het tweede type van zijn goudstukken draagt namelijk het opschrift RESTITUTOR REIPUBLICAE (hersteller van de Romeinse staat) en heeft ongetwijfeld betrekking op deze militaire activiteiten.

Met militaire activiteiten hangen waarschijnlijk ook de -weinige- schatvondsten samen waarin munten van deze keizer zijn aangetroffen. Al deze schatvondsten dateren uit het eerste kwart van de 5e eeuw. In de grote goudschat van Dortmund-1908 (sluitdatum circa 410) zijn onder de ruim 400 solidi drie exemplaren van hem uit Lyon aanwezig. De schatvondst van Groß-Bodungen in Midden-Duitsland telde vijf exemplaren van Constantinus III, drie uit Lyon en twee uit Trier. In de goudschat van Menzelen-1754 in de omgeving van Xanthen, waren waarschijnlijk twaalf munten van hem aanwezig. In de muntschat Heerlen-19e eeuw bevond zich een koperen muntje van deze keizer.

Aangezien er geen munten van Constantinus III uit latere schatvondsten bekend zijn, mogen we aannemen dat ook de munt uit Sint Odiliënberg in het begin van de 5e eeuw kort na zijn produktie in de bodem is beland.

Het is terecht dat het lokale museum pogingen in het werk stelt deze interessante vondst in bezit te krijgen. ■

Devotiepenningen

De collectie van een bezield verzamelaar

In 1991 werd door Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een aanzienlijke collectie munten, penningen en 'medailles' met de afbeelding van heiligen aangekocht, een verzameling die door de heer Tijssen in ruim 30 jaar bijeen werd gebracht.

Herman IJsbrand Nicolaas Tijssen werd op 27 september 1907 geboren te Nijmegen en volgde aldaar zijn opleiding aan het Canisius College. Reeds in zijn jeugd begon hij met het verzamelen van munten. Aanvankelijk Duitse noodmunten uit de Eerste Wereldoorlog, maar al snel werden dat munten van alle landen. Zoals gebruikelijk onder verzamelaars werd er veel geruild en gesproken over elkaars collectie. Omdat het begrip wereldmunten nogal veel omvattend is begon Tijssen, op aanraden van een verzamelvriend, zich te richten op één bepaald onderwerp. Het werd een thema gericht op zijn katholieke geloof: munten, penningen en medailles met een religieuze afbeelding. Na allereerst een selectie gemaakt te hebben uit zijn bestaande collectie, begon het gericht verzamelen op het thema 'heiligen' pas na 1945. De vele jaren daarna heeft Tijssen samen met zijn vrouw op vele beurzen, markten en bij curiosa- en antiekhandelaren 'in alle potjes gesnuffeld' op zoek naar munten, penningen en medailles met betrekking tot heiligen. Naast het afstropen van de beurzen en markten werd de verzameling uitgebreid met jaarpenningen van het Vaticaan, gelegenheidsmunten van vele Europese steden en penningen aangekocht bij de 'Club Français de la Medaille' in Parijs. Niet alleen het verzamelen was voor Tijssen belangrijk. Hij heeft veel aandacht besteed aan de determinatie en registratie van zijn collectie. De gegevens van iedere munt, penning en draagteken werden nauwkeurig in een kaartsysteem ondergebracht. Literatuur over devotiepenningen is schaars en Tijssen deed dan ook vaak een beroep op de bibliotheek van het Koninklijk Penningkabinet. Zijn bezoeken aan het KPK bleven niet alleen beperkt tot het raadplegen van de bibliotheek. Het contact met de toenmalige conservator penningen, mevrouw Gay van der Meer, was voor Tijssen steeds weer een stimulans voor het uitbreiden van zijn verzameling en documenteren van zijn devotiepenningen. Enkele malen publiceerde Tijssen artikelen in *De Geuzenpenning* en *De Beeldenaar* over zijn 'uitzonderlijke verzameling'.[1] Vaak werd er via het KPK een beroep gedaan op de kennis van Tijssen.

Met de aankoop van de collectie Tijssen beschikt het Koninklijk Penningkabinet nu over een brede en goed gedocumenteerde verzameling religieuze penningen. De munten met een religieuze afbeelding blijven in dit artikel buiten beschouwing, evenzo de penningen die uit een meer kunstzinnig oogpunt zijn gemaakt. Het overgrote deel van de verzameling bestaat uit devotiepenningen: massaal geproduceerde draagtekens die herinneren aan een bedevaart, een religieuze gebeurtenis of een specifieke heilige. Het zijn objecten van devotie die aanspraak maken op de kwaadwerende specialiteiten van heiligen en die de drager dagelijks moest wijzen op de hulp van God en zijn heiligen. Penningen die de drager moest helpen zich te richten tot de Allerhoogste.

Devotiepenning van de Heilige Rochus. Frankrijk, midden 19e eeuw. Op de voorzijde de geknielde H. Rochus als pelgrim. Op zijn kleding zijn vijf pelgrimsinsignes bevestigd in de vorm van een St. Jacobsschelp, in zijn arm een pelgrimsstaf met bedelnap. Achter hem een hond. Tekst: St. ROCH PRIEZ POUR NOUS. Op de keerzijde de vraag om bescherming tegen de cholera; + DIEU DE BONTÉ ! PRESERVEZ NOUS DU CHOLÉRA. (messing, 20x29mm; KPK)

BOUKE JAN VAN DER VEEN

[1] H. TIJSSEN Kevelaer *De Geuzenpenning* 23 (1973) 26-29; Een gegraveerde jubileumpenning *De Beeldenaar* 2 nr 10 (1978) 20; H.Willibrordus *De Beeldenaar* 3 (1979) 263-265; Een Religieuze medaille van Karel Wiener *De Beeldenaar* 4 (1980) 21; De Benedictus médailles *De Beeldenaar* 4 (1980) 193-195; 'La Nativité' *De Beeldenaar* 4 (1980) 252-254; Twee Franciscaanse Heiligen in de numismattiek *De Beeldenaar* 7 (1983) 126-130; Het leven van Christus, Een klein deel van een uitzonderlijke verzameling *De Beeldenaar* 10 (1986) 343-347 en 373-377.

Een grote groep devotiepenningen herinnert aan het bezoek van een heilige plaats. Als heilige plaatsen kwamen in het vroege christendom als eerste de graven van martelaren in aanmerking. Het was gebruikelijk eens per jaar ter plekke de martelaren te vereren met een maaltijd. Als herinnering werden voorwerpen meegenomen die in aanraking waren geweest met het graf. Met de verspreiding van het christendom werden ook de resten van de martelaren en voorwerpen van verering verspreid. In basilieken werden deze relieken in kostbare houders en schrijnen tentoongesteld en bewaard. Ook in aanmerking als bedevaartsoord kwamen plaatsen waar mirakels, wonderbaarlijke genezingen en Mariaverschijningen plaatsvonden. Het meest geliefd om als aandenken mee naar huis te nemen was een 'echte' reliek: een stukje bot van een heilige of een splinter hout van het kruis van Christus. Ook golden ter plekke gevonden voorwerpen als bewijs van een volbrachte bedevaart. Vanaf de 12e eeuw zijn er ook andere souvenirs in de bedevaartsplaatsen verkrijgbaar, waaronder tinloden insignes. Deze gegoten insignes konden met ogen of spelden op kleding of hoed bevestigd worden. Het zichtbaar dragen van de insignes bood de drager bescherming onderweg en gastvrij onderdak in steden en kloosters. Het pelgrimsinsigne was niet alleen een reissouvenir. Het gold ook als afweermiddel tegen onheil en ziekte doordat het de heilzame en magische kracht zou bezitten van het bezochte heilige voorwerp of bedevaartsplaats.

De vorm van de insignes verandert in de loop van de eeuwen. De tin-loden insignes tonen veelal opengewerkte voorstellingen van de heilige, het vereerde reliek of beeld. In de 15e en 16e eeuw worden de opengewerkte insignes verdrongen door eenzijdige, bracteaat- achtige penningen van messing. In de 17e en 18e eeuw worden de draagtekens dubbelzijdig gegoten of met de hand geslagen. De produktiemogelijkheden worden nog groter met de introduktie van de schroefpers en verregaande mechanisering aan het eind van de 18e eeuw. Met de veranderende produktiemethode verandert ook de plaats van produktie. De vroege insignes en devotiepenningen werden lokaal door ambachtslieden vervaardigd en verkocht. Tijdens de industriële revolutie in de 19e eeuw ontstaan er grote produktiecentra van devotiepenningen zoals de fabrieken van Penin in Lyon, Kissing in Menden en Johnson in Milaan.

Hoewel vorm, materiaal en produktiewijze in de loop van de eeuwen drastisch is veranderd, wijzigt de voorstelling van het bedevaarts-aandenken zich nauwelijks. Afgebeeld worden de objecten van devotie. Op de vroege pelgrimsinsignes tot aan de moderne draagtekens uit de Dom van Trier is de Heilige Rok van Christus te zien. Een grote groep devotiepenningen uit de collectie Tijssen is afkomstig uit een bedevaartsoord ter ere van Maria. Naast draagtekens uit de vroege Mariabedevaartsoorden zoals Kevelaer, Scherpenheuvel, Einsiedeln en Halle, zijn het vooral de in de tweede helft van de 19e en in het begin van de 20e eeuw ontstane bedevaartsplaatsen die dit beeld bepalen. De verschijning van Maria aan Catherine Labouré in 1830 leidt tot de massale produktie van een algemene Mariapenning: de 'mirakuleuze medaille'.

Rozenkrans van Delftsblauwe kralen. Nederlands 17e-18e eeuw. Aan het gebedssnoer is een crucifix en een devotiepenning van Maria O.L. V. van Kevelaer bevestigd. (Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht)

Daarnaast verschijnt Maria onder andere in Lourdes aan Bernadette Soubirous (1858) en in Fatima aan de drie herderskinderen (1914). De draagtekens uit deze plaatsen zijn in vele vormen en materialen voorhanden. Ongeveer 10 procent van alle devotiepenningen uit de collectie Tijssen (de gehele verzameling omvat 1430 stuks) is afkomstig uit - of te relateren aan - de grootste bedevaartsplaats van het Christelijke geloof: Lourdes. De afbeelding op deze penningen beperkt zich tot een eindeloze herhaling van een zoet, gesluierd portret van Maria en het tafereel van de verschijning. Een populaire plaats om een aandenken van een Mariabedevaartsoord te bewaren was de rozenkrans. De penning werd tussen de kralen van het gebedssnoer geregen.

De devotiepenning was niet alleen een persoonlijke herinnering aan een volbrachte bedevaart. De contra-reformatie in het midden van de 16e eeuw zorgt voor een opleving van de volksdevotie en mystiek van het geloof. De penning wordt dan een propagandamiddel van orden en broederschappen ter verspreiding en aanwakkering van de devotie. Het dragen van een penning met de afbeelding van een heilige wordt nog sterker bevorderd doordat ze door de paus worden gewijd en met aflaten begunstigd. Een vroeg voorbeeld hiervan zijn de draagtekens van O.L. Vrouw van Halle. Op initiatief van de hertog van Aarschot, een felle tegenstander van het protestantisme, worden er in 1566 draagtekens vervaardigd met op de voorzijde Christus als 'Salvator Mundi' (Verlosser der wereld) en op de keerzijde de beeltenis van Maria O.L. Vrouw van Halle. De aanleiding hiertoe was een bedevaart naar Halle om Maria bescherming van het 'ware geloof' te vragen. Tijdens de veldtochten in de Nederlanden werden deze penningen door de Spaanse soldaten op hun hoofddeksel gedragen als tegenhanger van de Geuzenpenning. Deze zilveren draagtekens werden door paus Pius V (1566-1572) in het eerste jaar van zijn pontificaat gezegend en met een volle aflaat verrijkt.[2]

Vanaf de 16e-17e eeuw worden er devotiepenningen gemaakt met meer algemene voorstellingen van Christus en Maria. Een veelvuldige combinatie is de voorstelling van Christus als Verlosser en een afbeelding van Maria ontleend aan een van haar vele titels, zoals Maria O.L. Vrouw van de Rozenkrans of Moeder van de Zeven Smarten. Deze draagtekens zijn vaak te verbinden met de bovengenoemde religieuze orden en hun propaganda ten tijde van de contra-reformatie. De Dominicanen waren felle voorstanders van de rozenkransdevotie. Maria zou de H. Dominicus het rozenkransgebed hebben geleerd. De penningen ter propaganda van de rozenkransdevotie tonen dan ook altijd Maria als O.L. Vrouw van de Rozenkrans en de H. Dominicus. Veel verspreid zijn ook de

[2] G. VAN LOON *Inleiding in de hedendaagsche penningkunde* (Amsterdam 1717) 88-89

Devotiepenning uit Lourdes. Frankrijk, eind 19e begin 20e eeuw. Op de voorzijde het zoete, gesluierde portret van Maria. Op de keer-zijde het telkens terugkerende tafereel van de verschijning van Maria aan Bernadette Soubirous in de grot van Lourdes. (Verzilverd metaal, 36x58mm; KPK)

Devotiepenning van de Dominincanen ter propaganda van de rozen-kransdevotie. Italië 17e eeuw. Vz: borstbeeld van de H. Dominicus met stralennimbus, tekst: DOMINICVS. *Kz: zittende Maria, O.L.V. van de Rozenkrans met het kind Christus op haar schoot. Beide hebben een rozenkrans in de handen. Tekst:* R.S., *in de afsnede* ROMA *(messing, gegoten 20x22mm, het oog is afgebroken; KPK)*

Onze Lieve Vrouw van Halle, tegenhanger van de Geuzenpenning. Zuidelijke Nederlanden, eind 16e begin 17e eeuw (v/a 1566). Vz: Staande Christus met aardbol en zegenende rechterhand, tekst: SALVATOR. *Kz: Het gekroonde beeld van Maria O.L.V. van Halle met het kind Christus op de arm, beide in wijde mantel. (zilver, 15x16mm; KPK)*

draagtekens van de Jezuïeten met de afbeelding van hun oprichters. Tot in onze eeuw vormen deze draagtekens een propagandamiddel voor de door de orde voorgestane devotie. Mogelijk zijn deze penningen ook een teken van lidmaatschap van een orde, congregatie of broederschap zoals de in de collectie veelvuldig voorkomende draagtekens uit de 19e- en 20e eeuw van de Aartsbroederschap van de Heilige Familie en Mariacongregaties. Nauwkeurig dateerbaar zijn de devotiepenningen die gemaakt zijn naar aanleiding van een speciale gebeurtenis: de opening van de Heilige Deur in de St. Pieter ter gelegenheid van een Heilig Jaar, de canonisatie van heiligen, een Mariajaar of de eeuwfeesten van bepaalde gebeurtenissen en heiligen.

Draagtekens en devotiepenningen met als onderwerp een aanroep tot steun en bescherming van een specifieke heilige zijn ontstaan uit een levendige volksverering van heiligen met een eigen kwaadwerende specialiteit. Veel heiligen ontlenen dit vertrouwen aan een gebeurtenis uit hun leven. Aan het waarheidsgehalte van de levensbeschrijvingen en wonderbaarlijke gebeurtenissen kan in veel gevallen worden getwijfeld; vanaf de 17e eeuw zij er veel heiligen van de officiële kalender van de kerk geschrapt. In ieder geval waren de legendes een bron voor intense verering. In tijden van onrust, epidemieën en andere nood werden de heiligen aangeroepen ter bezwering van het kwaad. Steden, broederschappen en gilden kenden veelal een eigen patroonheilige. Vanaf de vroege middeleeuwen worden deze patroonheiligen veelvuldig afgebeeld op het geld van de betreffende steden. Voor de gebruikers kregen deze munten vaak de meerwaarde van amulet. Een fel begeerde munt als amulet kwam uit Zuid-Duitsland aan het eind van de 17e eeuw: de 'Georgstaler' van Mansfeld. Georgius (St. Joris) is vanouds de patroon van ridders en strijdvolk. Hij stierf als romeins officier de marteldood onder keizer Diocletianus (ca. 303). Zijn patroonschap ontleent hij aan de later ontstane legende van zijn succesvolle strijd tegen de draak die de stad Silena in angst hield. Uit het muntstuk ontwikkelt zich een grote groep draagtekens met op de voorzijde de voorstelling van St. Joris te paard die met zijn lans de draak doodt. Een vaste keerzijde wordt de verbeelding van het bijbelverhaal van het scheepje met Christus en de apostelen in de storm. Terwijl Christus ligt te slapen zijn de apostelen bang om te vergaan hoewel ze door Zijn aanwezigheid toch niet hoeven te vrezen (Matth. 8: 23-27). Door deze populaire thematiek verspreidde de Georgiuspenning zich in de 18e eeuw in alle lagen van de reizende en strijdende bevolking.

Vele heiligen boden bescherming tegen plagen en ziektes. Een populaire devotiepenning tegen ziekten, duivelse invloeden en aanvallen was de 'Benedictusmedaille'. Ook van deze penning ligt de oorsprong waarschijnlijk in Zuid-Duitsland. De Benedictusmedaille is een herinnering aan de bijzondere krachtdadigheid van het kruisteken en de daarbij uitgesproken zegen. Het verhaal wil dat toen Benedictus de zegen uitsprak over een beker met vergif, deze in stukken uiteen viel. De draagtekens tonen aan de voorzijde Benedictus met kruis, de gebroken beker en een raaf. Op de keerzijde staan het Benedictuskruis en

Devotiepenning van de Jezuïeten. Italië 18e eeuw. Vz: Halfbeeld van de H. Ignatius van Loyola. In zijn handen een boek met tekst, in het omschrift een stralend Christusmonogram. Tekst: S IGN DE LOYOLA SOC IES. Kz: Het sterven van H. Franciscus Xaverius. Franciscus liggend op een doek tegen een hoop stenen, boven hem een afdak met twee engelenkopjes. Op de achtergrond een schip in een onweerstorm. Tekst: S FRAN X (messing, gegoten 37x52mm; KPK)

Devotiepenning ter ere van het Heilig Jaar 1750, Italië. De met de tiara gekroonde paus opent de dichtgemetselde Heilige deur in de St. Pieter. De deur wordt door een hemelse stralenbundel verlicht. In het gevolg van de paus vele kardinalen, bisschoppen en clerici. Tekst: ANNVS IVBILEI 1750. (messing, gegoten 34mm; KPK)

de afkorting van de zegen: CSSML, *Crux Sancta Sit Mihi Lux* (het heilig kruis zij mijn licht), NDSMD, *Non Draco Sit Mihi Dux* (de duivel zij mij niet tot leidsman), VRSNSMV, *Vado Retro Satana Non Suada Mihi Vana*, (wijk terug satan, fluister mij geen ijdelheden in), SMQLIVB, *Sunt Mala Quae Libas Ipse Venenum Bibas*, (het is boosheid, wat gij schenkt, drink zelf uw vergif). In 1741 gaf paus Benedictus XIV (1740-1758) zijn goedkeuring aan de draagtekens met het kruis en zegeningsformule. Hij verleende er vele aflaten aan. De abdij Monte Casino verkreeg in 1880, ter gelegenheid van het 14e eeuwfeest van de geboorte van Benedictus, het recht een eigen Benedictusmedaille te vervaardigen, waaraan bovendien bijzondere aflaten verbonden waren. Het is deze gesigneerde en gedateerde penning ('jubileummedaille') die tot in onze tijd als gewijd en beschermend draagteken voorkomt.

De bovenstaande beschrijving van twee groepen draagtekens is slechts een keuze uit het grote aanbod van devotiepenningen met betrekking tot heilzame of beschermende vermogens van heiligen. In de loop van de eeuwen werden er vele, al dan niet door de kerk erkende, heiligen vereerd om hun specifieke kwaliteiten elk met hun eigen voorwerpen van devotie, zoals ook de penningen. Als laatste twee groepen devotiepenningen die door de kerk officieel zijn erkend: de 'scapuliermedaille' en de 'mirakuleuze medaille'.

De scapuliermedailles zijn ontstaan ter vervanging van het stoffen scapulier en de daaraan verbonden devotie. De scapulier (lat. scapulae = schouders) was aanvankelijk een overkleed dat kloosterlingen droegen bij hun werk. Dit overkleed wordt later een onderdeel van de monnikspij: een strook stof die over de schouders werd gehangen. De scapulier als voorwerp van devotie is bij leken ontstaan door vereenzelviging met de religieuze levenswijze van kloosterlingen. Als een teken van verbondenheid werd dag en nacht een mini-scapulier onder de kleding gedragen. Deze mini-scapulier bestond uit twee wollen lapjes met een afbeelding verbonden door een strook stof. De voorstelling toonde het onderwerp van devotie waarmee de scapulier verbonden was. De meest bekende is Maria als O. L. Vrouw van de Karmel, naar aanleiding van het scapulier van de Karmelieten.

Georgiuspenning van Lauer in Neurenberg. Duitsland 19e eeuw. Op de voorzijde de H. Georgius te paard die met zijn lans de draak doorsteekt. Tekst: S. GEORGIVS EQVITVM PATRONVS. Op de keerzijde het schip met de slapende Christus in de storm. Tekst: IN TEMPES-TATE SECVRITAS (messing, 31,5x31,5mm; KPK)

Benedictusmedaille van de abdij Monte Casino, Italië 1880. Vz: Staande H. Benedictus, in zijn linkerhand een boek, in de rechter een kruisstaf. Achter hem op een bank de gebroken kelk waaruit een slang kruipt en een raaf met een broodje. Tekst: EIVS IN OBITV NRO. PRAESENTIA MVNIAMVR. - CRVX S PATRIS BENEDICTI. Op de keerzijde het Benedictuskruis met de afkorting van de zegen. (brons, 32mm; KPK)

In de tweede helft van de 19e eeuw wordt de Mariadevotie gecombineerd met de verering van het Heilig Hart van Christus. Het dragen van een gewijd en met aflaten begunstigd scapulier werd zeer populair. Ter verspreiding van de scapulier en de daarbij behorende devotie, stond paus Pius X (1903-1914) op 16 december 1910 toe de stoffen scapulier te vervangen door een metalen draagteken. Deze 'scapuliermedailles' moesten dan wel voldoen aan een vaststaande thematiek: de voorzijde moest een beeltenis dragen van het Heilig Hart van Christus, de keerzijde een voorstelling van Maria. Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962) werd besloten niet alleen het Heilig Hart van Christus toe te staan, maar ieder willekeurige afbeelding van Christus. De term 'scapulier' wordt vaak gebruikt bij de determinatie van een algemene devotiepenning.[3] Gezien de datum van de pauselijke goedkeuring en voorgeschreven thematiek van de draagtekens, is de term 'scapulier' voor iedere algemene, niet locaal gebonden devotiepenning dan ook onjuist.

Een zeer populaire devotiepenning gewijd aan de Onbevlekte Ontvangenis van de maagd Maria en de devotie tot de Heilige Harten van Christus en Maria, kwam tot stand in opdracht van Maria zelf. In 1830 verscheen Maria drie maal aan de novice Catherine Labouré in de rue du Bac te Parijs. In de eerste verschijning vertelde Maria aan Catherine dat God haar wilde belasten met een zending. Tijdens de tweede verschijning op 27 november gaf Maria de opdracht tot het laten vervaardigen van een devotiepenning en liet Catherine zien welke beeltenis de voor- en keerzijde zou moeten dragen. Maria verscheen in een stralend ovaal staande op een wereldbol, met haar voeten een slang vertrappend. Uit haar neerwaarts gehouden handen schoten stralenbundels. Om het ovaal verscheen in gouden letters de tekst van de penning; *O Marie, conçue sans pêché, priez pour nous qui avons recours à vous.* Op de vraag van Catherine wat voor een keerzijde de penning zou moeten dragen, draaide het ovaal zich om: een grote letter M, waarboven een kruis met balk, onder de balk twee harten. Het Heilig Hart van Christus omgeven door een doornkrans, het hart van Maria met een dolk doorstoken. Tijdens de verschijning sprak Maria de woorden: *Laat toch een medaille slaan naar dit model. De personen die haar met aflaat verrijkt zullen dragen en godsvruchtig dit kort gebed bidden, zullen een heel bijzondere bescherming genieten van de Moeder Gods.* In een derde verschijning klaagde Maria over het feit dat het vervaardigen van de penning zo lang op zich liet wachten en maande tot spoed. Als medailleur werd de Parijse juwelier Adrien Vachette aan het werk gezet. Aan hem was het de taak de verschijning om te zetten in metaal. De beeltenis moest zowel voldoen aan de verschijning als aan de strenge kerkelijke voorschriften inzake de iconografie. De afbeelding van Maria met geopende handen waaruit stralenbundels vallen was een geheel nieuwe uitbeelding van de Heilige Maagd. De eerste 1500 exemplaren werden door de Dochters van Liefde, de orde waarvan Catherine Labouré novice was, verspreid in Parijs waar zojuist een cholera-epidemie woedde. De wonderbaarlijke wijze waarop deze medaille, als wel de bijzondere kracht die de mensen haar dankten, bezorgde de devotiepenning

Scapuliermedaille. Italië 20e eeuw. Op de voorzijde de gekroonde Maria met het kind Christus op de arm, in de rechterhand houdt Maria een scapulier. Tekst: REGINA SACRI SCAPULARIS. Op de keerzijde het borstbeeld van Christus met kruisnimbus. Met zijn rechterhand wijst Christus op zijn zichtbare Heilig Hart. Tekst: O MI JESU MISERICORDIA ! (wit metaal, 32mm; KPK)

De mirakuleuze medaille door Adrien Vachette. Frankrijk eind 19e eeuw. Vz: Maria staande op een wereldbol met haar voeten vertrapt zij een slang, uit haar geopende handen vallen stralenbundels. Aan de door Maria voorgeschreven tekst is het jaartal van de verschijning toegevoegd: 1830. Kz: de 'M' met kruis en balk, daaronder de harten van Christus en Maria. (brons, 19x27mm; KPK)

[3] Bijvoorbeeld de beschrijving van een 16e eeuws draagteken met het 'Agnus Dei' (Lam Gods) in J. BAART ed., *Opgravingen in Amsterdam*, (Amsterdam 1977) 397 nr. 746.

de volksnaam 'mirakuleuze medaille'. Hoewel Catherine Labouré heeft uitgesproken dat er nooit iets aan de beeltenis van de penning veranderd mag worden, zijn er zeer veel uiteenlopende varianten op deze penning voorhanden. Van alle devotiepenningen uit de collectie Tijssen ter ere van Maria draagt bijna de helft de voorstelling van de mirakuleuze medaille.

Besproken zijn enkele voorbeelden van de devotiepenningen uit de collectie Tijssen. De penningen illustreren op bijzondere wijze het geloof van mensen. De volksdevotie is in de tweede helft van onze eeuw sterk afgenomen. Het is geen gewoonte meer een scapuliermedaille onder de kleding te dragen of een plaquette van de heilige Christoffel op het spatbord van de fiets of in de auto te bevestigen. Met de collectie Tijssen bezit het KPK een compleet beeld van deze verdwijnende draagtekens. Inmiddels is de collectie beschreven en geregistreerd in het geautomatiseerde gegevensbestand van het KPK. Literatuur over devotiepenningen is schaars en veelal verspreid in tijdschriften en algemene werken over bedevaartsplaatsen en volksdevotie. Voor dit artikel is dankbaar gebruikt gemaakt van de serie artikelen over aspecten van de religieuze numismatiek die J. Philippen publiceerde in het Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde.[4] Meestal moeten conclusies over de herkomst, gebruik en datering van de penningen aan de voorwerpen zelf ontfutseld worden. Met de aankoop van de collectie Tijssen en de basisregistratie daarvan in de computer beschikt het KPK nu over een ruime mogelijkheid daartoe. ■

[4] J. PHILIPPEN *Jaarboek Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* Bijdrage tot de religieuze numismatiek - (1983) De Miraculeuze Medaille, (1984) De medailles van Lourdes, (1985) De Scapuliermedailles (1986) Inleiding tot de religieuze numismatiek.

Munthandel Verschoor

Inkoop - Verkoop - Taxaties - Adviezen

merelsingel 12
3291 vh strijen

lid n.v.m.h.

tel : 01854 - 1719
fax : 01854 - 4424

Het vetgemeste varkentje

Of 11 ware geschiedenissen van onze munten

CHRISTEL SCHOLLAARDT

Op de valreep van 1991 kreeg de bibliotheek van het Penningkabinet een leuk boekwerk kado van prof. P.W. Kasteleyn uit Leiden.

Het betreft een boek uit ca. 1913 waarvan de titel luidt: *Het vetgemeste varkentje of 11 ware geschiedenissen van onze munten.* Het is geschreven door G.J. Visscher en geïllustreerd door André Vlaanderen.

Het boek bevat 11 hoofdstukken die ieder een bepaalde munt behandelen, in oplopende volgorde van de waarde: halve cent, vervolgens de cent, halve stuiver, stuiver, dubbeltje, kwartje, halve gulden, gulden, rijksdaalder, vijf guldenstuk en eindigt bij het gouden tientje. De verhalen gaan over de lotgevallen van de muntstukken die zelf aan het woord zijn, ze zijn als het ware gepersonifieerd. Opvallend is dat naarmate de nominale waarde van de munt stijgt, het gevoel van eigenwaarde evenredig toeneemt. De verteltrant maakt op de hedendaagse lezer nogal een oubollige indruk, wat natuurlijk niet zo verwonderlijk is bij een boek uit 1913.

De verhalen spelen in het begin van deze eeuw, net na de invoering van een aantal nieuwe munttypen. Het wereldbeeld van de auteur is nog typisch 19de-eeuws, duidelijk geïllustreerd als men leest over kannibalen met rieten rokjes en grote kookpotten en indianen die goud ruilen voor spiegeltjes. De muntpersonages beleven allerlei avonturen, variërend van het verwisselen van eigenaar tot aan het lijden van schipbreuk. In de verhalen wordt meestal een voor die munt kenmerkend probleem of opvallende eigenschap verwerkt, bijvoorbeeld het uiterlijk van de nieuwe stuiver (type 1907) die veel op het kwartje lijkt, of de verwarring die ontstond toen in 1901 op de nieuwe cent het woord KONINKRIJK met een 'k' gespeld werd in plaats van KONINGRIJK met de in de muntwet voorgeschreven 'g'. De numismatische kennis van de auteur moet heel goed zijn geweest, want alle feiten die genoemd worden kloppen.

Ik zal een tweetal verhalen wat nader belichten:

Grappig zijn de lotgevallen van het splinternieuwe dubbeltje (kroningstype) dat - ondanks zijn hoge aspiraties om kennis te maken met de Koningin of, mocht dat niet lukken, op z'n minst terecht wilde komen in het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage - zijn bestemming in een boerenbeurs vindt. Het dubbeltje neemt daar geen genoegen mee, het wil meer van het leven genieten en besluit om te ontsnappen. Dat lukt als de vrouw van de boer, Kaat genaamd, het blinkende nieuwe dubbeltje ook wel eens van dichtbij wil zien. Zij pakt het muntje aan met vette handen, want zij had net de boter uit de karnton gehaald. Het dubbeltje neemt een sprong en valt tussen de spleten van de houten vloer door in de kelder. De boer wil het niet kwijt en breekt de vloer open.
Daar vindt hij het, samen met een oude tegel, waaronder een pot met dukaten!! Enigszins onwaarschijnlijk is het feit, dat er in de pot een briefje zit met daarop de mededeling dat de eigenaar geen familie meer heeft. De boer en zijn vrouw krijgen 1600 gulden voor de dukaten die geslagen zijn tussen 1750 en 1787. Zij zijn verstopt toen de Pruisen in 1787 een inval in ons land deden, om de belediging te wreken, die de gemalin van Willem V bij Goejanverwellensluis was aangedaan.
De boer is zo blij met zijn 'geluksdubbeltje' dat hij er een gaatje in laat maken en het met een zilveren kettinkje aan zijn horlogeketting bevestigt. Het dubbeltje is uiteindelijk heel tevreden met zijn lot: *Mij dunkt, dat ik van geluk mag spreken. Ik denk nog*

wel eens aan mijn dwazen wensch van vroeger, om opgenomen te worden in het Penningkabinet. Zou ik me daar niet doodelijk verveeld hebben?

Minder tevreden met zijn lot is de halve gulden. Hij beklaagt zich over het feit dat hij geen bijnaam heeft. *De cent wordt 'spie' genoemd, een halve stuiver een 'plak', een dubbeltje een 'duppie', een kwartje een 'vijfje', een gulden een 'pop', een rijksdaalder een 'riks', een gouden tientje een 'geeltje' en mij noemen ze altijd een halven gulden, of zij geven mij den lakenschen en helaas ook zoo akelig zuiveren naam van tienstuiverstukje. Waarom ik zoo graag een bijnaam zou hebben? -Omdat er altijd iets amicaals in ligt. 't Is een bewijs, dat er veel over je gesproken wordt. Men heeft mij wel eens gezegd: 'Hoor eens halve gulden! De menschen houden niet veel van je, omdat ze het land hebben aan halfheid'.*

Omdat de halve guldens soms jarenlang in een kastje of laatje zitten, zijn zij de diepste denkers onder de munten geworden. Eén van die denkers heeft het verhaal *van den ongeluksvogel, die geluk aanbracht* verzonnen. De jonge Frans, matroos ging op reis naar verre oorden. Van zijn liefhebbende moeder kreeg hij een halve gulden mee die hij niet mocht uitgeven, maar waarmee hij zijn moeder moest gedenken. De jongen maakte lange reizen en leed op een gegeven moment schipbreuk. Hij spoelde aan op een eiland waar menseneters woonden. Hij werd gevangen genomen en naar het dorp vervoerd. *Met ontzetting zag hij, hoe drie wilden een grooten ketel naar het midden van het dorpsplein rolden, terwijl een paar anderen met een armvol brandhout aankwamen; de bedoeling was duidelijk.* Ten einde raad haalde hij de halve gulden tevoorschijn, die aan een koordje om zijn hals hing. En zie daar: het wonder geschiedde. Iedereen wierp zich vol aanbidding aan zijn voeten.

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Eindelijk was de voorspelling van het vorige opperhoofd uitgekomen: diens opvolger zou *den man met de twee baarden* zijn; Frans zijn eigen baard en de baard van Willem III op de munt voldeden aan die eis. Vijf jaar lang was Frans opperhoofd van de kannibalen. Hij bepaalde daar enkele voorschriften: 1. Het was verboden mensen te eten, 2. Niemand mocht zich met modder insmeren tegen de vliegen, 3. Het was verboden om keukenafval tegen de muren van de hutten op te slaan, 4. wie zich aan moord of diefstal schuldig maakte, zou nimmer in een rijksbetrekking worden aangesteld.

Eindelijk, vijf jaar na zijn schipbreuk kwam er een schip langs en was Frans van zijn eiland verlost. Hij kwam veilig bij zijn moeder terug en leefde nog lang en gelukkig.

De halve gulden, de verteller, besluit met de wens dat dit verhaal ertoe mag bijdragen dat de halve gulden met een beetje meer onderscheiding behandeld zou worden want dankzij de halve gulden was Frans tenslotte niet gekookt! Helaas voor de halve gulden is het nooit echt goed gekomen en is hij in 1948 definitief afgeschaft.

Ondanks de gedateerde verteltrant is dit boek erg leesbaar. Het geeft een aardige kijk op het muntwezen in het begin van deze eeuw, vooral van de acceptatie door het publiek van de nieuwe muntserie en is vaak zeer vermakelijk. Ik beveel het iedereen van harte aan. Het is ingeschreven in de bibliotheek van het Koninklijk Penningkabinet onder nummer: 9 T 90

Andere verhalen waarin geld een hoofdrol speelt:

- H.C. Andersen : De zilveren schelling. In: *Sprookjes en vertellingen.* deel II, Utrecht, 1932.
- G. Komrij : *Geld dat spant de kroon : 250 jaar pecuniaire poëzie.* Den Bosch, 1987. 3 J 71
- *Een appeltje voor de dorst:* Honderd zegswijzen rond het thema geld en goed. Aarlanderveen, 1981. 3 J 40. ■

'Plugged, cut and countermarked'

Bewerkte munten uit het Caraïbisch gebied in het Koninklijk Penningkabinet

COR DE GRAAF JR.

In het kader van het Delta-plan wordt momenteel in het Koninklijk Penningkabinet gewerkt aan het wegwerken van registratieachterstanden. Eén van die achterstanden betreft de collectie-Van Rede, die zich sinds 1955 in het KPK bevindt. In de jaren '60 is een gedeelte reeds geïnventariseerd, maar het grootste deel bleef ongeregistreerd op de plank liggen. Hieronder bevonden zich 83 op diverse manieren bewerkte munten uit het Caraïbische gebied. Dat dit een welkome aanvulling was op de bestaande collectie, mag blijken uit het feit, dat deze verzameling tot nog toe bestond uit 23 exemplaren, waarvan de meeste afkomstig van Curaçao (9 stuks). Samen met de collectie-Van Rede komt het totaal dus nu op 106 exemplaren.

Wie het boekje Willem van Rede (1880-1953). Een verzamelaar uit hartstocht leest, zal merken dat Van Rede van mening was, dat een ware verzamelaar vooral veel verzamelde.[1] Zelf had hij dan ook verschillende collecties, zoals postzegels, meubelen, schilderijen, kevers, vlinders etc. De voor de lezers van De Beeldenaar meest interessante categorie is zijn muntenverzameling, grotendeels aanwezig in het Koninklijk Penningkabinet.

Het 'veel verzamelen' sloeg niet alleen op de verschillende soorten collecties, maar tevens geldt het bovenstaande voor zijn munten. Op veilingen kocht hij vele stukken tegelijk op, ondanks dat zij onderling niet of nauwelijks verschilden. Vaak leverde dat een grote hoeveelheid dubbele exemplaren op, maar blijkbaar was dat voor hem geen enkel probleem. Deze manier van verzamelen heeft ook zo zijn voordelen. De ruim dertig exemplaren van de 12e eeuwse penningen uit Rees (?) zijn allemaal bij dezelfde handelaar gekocht en lijken afkomstig te zijn uit één en dezelfde vondst.[2] Daarnaast lijkt Van Rede een voorliefde gehad te hebben voor 'vreemde' munten, dat wil zeggen: munten die door hun vorm enigszins afwijkend zijn. Enkele voorbeelden hiervan zijn de noodmunten van Landau uit 1702 en 1713, waarvan hij een 20-tal exemplaren had; zijn collectie meervoudige talers van Brunswijk-Lüneburg, die uit enkele tientallen exemplaren bestaat; de 20 Zweedse plaatmunten en een redelijk omvangrijke collectie 'plugged, cut and countermarked money' uit het Caraïbisch gebied.[3]
Deze laatste groep is het onderwerp van dit artikel.

Dit soort munten was aanvankelijk bij verzamelaars niet erg gewild. Naarmate meer mensen zich voor deze typische stukken gingen interesseren, stegen de prijzen ervan. Betaalde Van Rede in het eerste decennium van deze eeuw slechts zo'n tien gulden voor de wat grotere zilverstukken van Tortola (één van de Maagdeneilanden), in de vroege jaren dertig was hij daarvoor circa veertig gulden kwijt. Met name van de zeldzame exemplaren -die Van Rede helaas nooit gekocht heeft- zijn veel vervalsingen gemaakt.[4] Vooral in de jaren '60 zijn in de Verenigde Staten erg veel Spaanse munten voorzien van een al dan niet bestaande

[1] N. ZEMERING, *Willem van Rede (1880-1953). Een verzamelaar uit hartstocht* (Den Haag 1990) pag. 25.

[2] H.E. VAN GELDER, 'Vondst van 12e eeuwse munten te Arnhem', in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980), 107-136 type nr. 53.

[3] H.W. JACOBI, 'De Zweedse plaatmunten', in: *Willem van Rede* (1880-1953) pag. 93-110.

[4] Wat geheel ontbreekt, zijn bijvoorbeeld de goudstukken die op diverse eilanden werden ingestempeld.

Brits Guyana (Essequibo en Demerary), 3 guilders, 1808 (zilver, 40 mm) en 3 bitts, 1808 (zilver, 19 mm); Pridmore 4 en 3

Dominica, 2 bitts, ca. 1816 (zilver, 26 mm); Pridmore 30

mutatie. Bij de collectie-Van Rede hoeft daar geen rekening mee te worden gehouden: alle munten werden zeker vóór 1953 aangeschaft, terwijl uit zijn aantekeningen blijkt, dat hij de meeste exemplaren in drie periodes zijn gekocht. In de eerste periode van 1914-1917 kocht hij voornamelijk bij Schulman (Amsterdam) en Van Stockum (Den Haag). In 1922 (de tweede 'periode') verwierf hij zijn Caraïbische munten vooral bij Sotheby in Londen.[5] Het zou dan tot 1929 duren voor hij weer enkele exemplaren zou kopen. In dat jaar schafte hij bij een onbekende handelaar enkele stukken aan, terwijl hij een jaar later op de veiling van de collectie Fernand David bij Schulman een groot aantal exemplaren kocht. Deze laatste periode heeft tot 1932 geduurd. Nadien lijkt hij zijn aandacht op andere munten te hebben gevestigd, want er zijn geen Caraïbische stukken aangetroffen, die na 1932 zijn aangekocht.[6]

Niet alleen moderne vervalsingen zijn bekend van deze munten, maar ook contemporaine of eigentijdse vervalsingen, dat wil zeggen gemaakt in de tijd dat de echte munten ook circuleerden. Vrijwel elk eiland gebruikte de Spaanse acht realen en de onderdelen daarvan als grondstof voor de eigen munten. Sommige instempelingen waren zeer eenvoudig na te maken, hetgeen dan ook gebeurde. Deze contemporaine vervalsingen worden vaak gekenmerkt door hun te lage gewicht. De -te lichte- vervalsing circuleerde als volwaardige munt, wat voor de uitgever uiteraard een bepaalde winstmarge opleverde.

Enkele van deze contemporaine vervalsingen zijn wel te vinden in de verzameling-Van Rede. Meestal zal dat een gevolg zijn geweest van onbekendheid van handelaar en verzamelaar met dit soort munten. De laatste tijd zijn er enkele boeken, artikelen en veilingcatalogi verschenen over deze materie, zodat we nu meer weten over de verschillende vervalsingen. Desondanks kunnen we nog steeds niet alle kloppen en dergelijke aan de juiste eilanden toewijzen. Ik heb dat in een klein commentaar onder de munten verwoord.

5 Veiling Sotheby 27-31 maart 1922 betreffende de collectie van een onbekende edelman.

6 Van Rede heeft bij enkele stukken wel genoteerd bij wie hij de munten kocht (Schulman), maar helaas heeft hij nagelaten om te noteren in welk jaar hij dat deed. Het is waarschijnlijk, dat de munten hetzij circa 1914, hetzij circa 1930 zijn aangekocht.

Catalogus (in alfabetische volgorde):

Barbados

- ca. 1790, 1 'Birmingham' bitt (Pridmore 5): 1.29g, 0.98g
- ca. 1790, 1/2 bitt (Pridmore 7): 1.33g

Brits Guyana (Essequibo en Demerary)

- 1808, 3 guilders (Pridmore 2): 22.12g
- 1808, 3 bitts (Pridmore 3): 4.89g

Curaçao

- 1814, 3 1/2 reaal (Scholten 1369, Pridmore 2): 6.64g, 6.56g, 6.33g
- 1814, 3 reaal (Scholten 1370, Pridmore 1): 5.71g, 5.60g, 5.14g, 4.75g, 4.32g, 4.32g Gezien het te lage gewicht zijn de laatste twee exemplaren vermoedelijk contemporaine vervalsingen
- ca. 1815, 3 reaal (Scholten 1371): 5.46g, 5.40g, 4.94g, 4.90g
- 1818, 3 reaal (Scholten 1387a): 5.63g, 4.70g
- 1818, 3 reaal (Scholten 1387b): 4.87g, 4.30g, 4.24g
- 1838, 25 cent (Scholten 1388): 2.57g, 2.53g, 2.47g

Dominica

- 1770-1772, 1 bitt (Pridmore 19): 2.65g
- 1798, 1 1/2 bitts (Pridmore 22): 3.22g, 3.05g, 2.85g
- ca. 1798, 1 1/2 bitts (Pridmore 22A): 1.86g, 1.65g Gezien het te lage gewicht contemporaine vervalsingen
- 1813, 6 bitts (Pridmore 27): 8.59g
- ca. 1816, 2 bitts (Pridmore 30): 3.06g

Dominica, 1 bitt, 1770-1772 (zilver, 21 mm); Pridmore 19

Guadeloupe

- 1797, 3 sous 9 deniers (Pridmore pag. 228): 11.52g
- 1811, 9 livres (Pridmore 2): 24.06g, 22.89g
- 1811, 20 sous (Pridmore 3): 3.05g, 2.87g, 2.83g, 2.63g, 2.30g

Guadeloupe, 20 sous, 1811 (zilver, 13 x 13 mm); Pridmore 3

Martinique?, 1/2 escalin, ca. 1797 (zilver, 11 x 11 x 9 mm); zie Pridmore pag. 244

Martinique [zie ook Tortola / Martinique]

- 1797, 3 escalin (Pridmore 1): 6.75g
- ca. 1797, 1/2 escalin? (Pridmore –): 1.11g, 0.94g 1/12 deel van een Spaanse 8 reaal. Pridmore beschouwt deze stukken als moderne fantasiestukken, omdat deze denominatie niet in de ordonnantie van 1797 wordt genoemd.

Montserrat [zie ook Tortola / Montserrat]

- 1785-1801, 1 dog = 1 1/2 penny (Pridmore 8): 1.64g,1.53g, 1.35g

Nevis

- ca. 1801, 4 dogs (Pridmore 4): 1.17g

Nevis / St. Barthélemy

- ca. 1801, 9 dogs (Pridmore 1): 2.61g Deze munt is diverse malen geklopt. De oudste kloppen 'NEVIS'en '9' dateren uit 1801. Van iets latere datum is waarschijnlijk 'P in cirkel' van St. Eustatius (ca. 1809), maar deze klop is onduidelijk doordat de munt juist op die plaats is doorboord. De laatste klop 'gekroonde 9 boven M' is volgens Pridmore gebruikt in Montserrat tussen 1811 en 1816. Brunk en recentelijk ook Olrog beschouwen de bovengenoemde instempeling echter als een klop voor de waarde van 9 styvers uit ca. 1808 van St. Barthélemy. Volgens Olrog (pag. 185) is deze specifieke klop echter een iets latere vervalsing wegens de grove uitvoering.

St. Barthélemy [zie ook Nevis/St.Bartélemy en St. Maarten/St. Barthélemy]

- 1821, 9 styvers (Olrog, pag. 187): 2.41g Scholten schreef de klop 'C 9' toe aan Curaçao (nr. 1374); volgens Pridmore was deze niet nader indentificeerbaar (nr 39)
- vóór 1834, 9 styvers (privé-instempeling) (Olrog, pag. 188): 2.48g Scholten schreef deze klop '9' in ovaal eveneens toe aan Curaçao (nr. 1379); volgens Pridmore was ook deze niet nader identificeerbaar (nr. 37)

St. Eustatius

- 1797, stuiver (Scholten 1427): 2.38g, 2.04g

St. Lucia

- ca. 1798, 3 escalin (Pridmore 3): 6.62g
- ca. 1811, 1 1/2 escalin = 22 sols 6 denier (Pridmore 6): 1.64g
- ca. 1811, 3 tampées = 11 sols 6 denier (Pridmore 8): 1.61g
- 1813, 6 livres 15 sols (Pridmore 9): 13.53g
- 1813, 2 livres 5 sols (Pridmore 10): 6.09g, 6.04g, 5.89g

St. Lucia, 6 livres 15 sols en 2 livres 5 sols (2x), 1813 (zilver, geheel 40 mm); Pridmore 9 en 10 (2x)
De delen zijn niet afkomstig van dezelfde munt.

Nevis / St. Barthélemy, 9 dogs, ca. 1801 (zilver, 20 mm);

St. Maarten, 1 stuiver, voor 1805 (biljoen, 22 mm); Gadoury/Cousinië 2

St. Maarten, 18 stuivers, ca. 1809 (zilver, 21 x 21 x 2,4 mm); Scholten 1416

St. Maarten [zie ook Tortola/St. Kitts/ St. Maarten]

- vóór 1805, 1 stuiver of sou marqué (Scholten –, Gadoury/Cousinié 2): 1.60g, 1.49g Deze stukken hebben alleen een klop 'lelie'
- 1809-1817, 18 stuiver (Scholten 1414): 7.10g
- 1809-1817, 1/4 daalder (Scholten 1415): 6.13g Gewicht als Scholten 1415, maar met extra stempel ST MARTIN (als Scholten 1416)
- 1809-1817, 1/4 daalder (Scholten 1416): 5.63g, 5.52g, 5.38g, 4.97g Volgens Pridmore zijn Scholten 1414-1416 bewerkt in de periode 1797-1817, terwijl Scholten zelf ze op circa 1809 dateerde. Eén exemplaar draagt het jaartal 1808, hetgeen er op lijkt te wijzen, dat de munten inderdaad na 1808 gedateerd moeten worden, hoewel het uiteraard mogelijk is, dat een stempel over een langere tijd in gebruik is geweest.
- 1820, 1 stuiver (Scholten 1424): 1.63g
- 1820, 1 stuiver (Scholten 1425): 1.62g

St. Maarten / St. Barthélemy

- 1798, stuiver (Scholten 1421var): 1.16g
- Behalve de instempeling Scholten 1421 draagt dit stuk ook nog een klop St. Barthélemy ca. 1808 (Olrog, pag. 181)

Tobago

- 1798, 1 1/2 bitt (Pridmore 2): 3,36 g
- 1798, stampee (Pridmore 3): 1.65g, 1.63g, 1.57g, 1.50g, 1.32g

Tortola

- 1801, 1/2 dollar (Pridmore 1): 13.63g
- 1801, 1/2 dollar (Pridmore 2): 8.27g Gezien het lage gewicht vermoedelijk een contemporaine vervalsing
- 1801, 1/4 dollar (Pridmore 3): 5.96g
- 1801, 1/8 dollar (Pridmore 4): 3.20g
- 1801, 1 black dogg (Pridmore 7): 1.46g
- 1801, 1 black dogg (Pridmore 7A): 1.06g Vermoedelijk een contemporaine vervalsing
- 1805-1824, 1/2 dollar (Pridmore 8): 12.15g
- 1805-1824, 1/4 dollar (Pridmore 9): 6.23g
- 1805-1824, 1 bitt (Pridmore 11): 2.35g
- 1805-1824, 1/2 dollar (Pridmore 12): 11.83g
- 1805-1824, 1/8 dollar (Pridmore 14): 2.62g

Tortola/Martinique

- 1801, 1/4 dollar (Pridmore 33): 6.03g, 5.97g
- 1805-1824, 1/4 dollar (Pridmore 34): 6.79g

Tortola / Montserrat

- 1801, bitt (Pridmore 56var, type I i.p.v. type II): 2.87g

Tortola / St. Kitts / St. Maarten

- 1805-1824, 1/4 dollar (Pridmore 42var): 6.39g Behalve de instempelingen van Tortola en St. Kitts (=Pridmore 42) vertoont dit exemplaar ook nog de instempeling 'pijlenbundel' van St. Maarten (Scholten 1415)

Tortola / St. Kitts / St. Maarten, 1/4 dollar, 1805-1824 (zilver, 22 x 22 x 2,8 mm);

Trinidad

- 1804, 3 pence (Pridmore 2): 1.26g
- 1811, 9 shillings (Pridmore 3): 23.72g Gezien het te lage gewicht vermoedelijk een contemporaine vervalsing

Onbekende plaats

- klop 'raamwerk met ster' op Spaanse 2 realen van 1772, 1774, 1806, 1810, 1813, 1820, 1823 (Pridmore, not attributed 26var, zonder klop '18'): 5.91g, 5.73g, 5.71g, 5.48g, 5.33g, 5.26g, 5.09g Recentelijk op een veiling nog toegeschreven aan Cuba, provincie Trinidad (Glendining's 1989, lot 282 en 283)
- klop 'B' op Spaanse reaal 1786 (als Pridmore 1): 2.95g
- klop 'M in vierkant' op Franse munt 1782 (Pridmore –): 11.12g
- ongeklopt driekantje gemaakt van een Franse munt (Pridmore –, Gadoury/ Cousinié –): 4.57g. ■

Literatuur:

R. BYRNE, *Coins and tokens of the Caribees* (Los Angelos 1975), veilingcatalogus Peters no. 78.

G.G. BRUNK, *Revisions to Wood's 'The coinage of the West Indies'*, in: G.G. BRUNK (ed.), *World Countermarks on Medieval and modern coins* (Lawrence 1976) 251-253.

U. GADOURY, G. COUSINIÉ, *Monnaies Coloniales Françaises 1670-1980* (Monaco 1979)

Glendining's, West Indian cut and countermarked coins and similar necessity pieces, veilingcatalogus 16-10-1989 (Londen 1989)

F. OLROG, *'Mynt på St Barthélemy 1784-1878* (7)', in: *Svensk numismatisk tidskrift 1991*, 196-201.

F. OLROG, *'S:T Barthélemys Kontramarkeringar', in: Numismatiska Meddelanden XXXI* (Stockholm 1973) 157-210.

F. PRIDMORE, *The coins of the British Commonwealth of Nations III , West Indies* (Londen 1965)

C. SCHOLTEN, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdeelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951)

Overige literatuur:

N.L. ARKESTEIJN, *'Sint Franciscus geklopt door St. Maarten?'*, in: De Beeldenaar 1983, 21-23.

T.V. BUTTREY JR, *Coinage of the Americas* (New York 1973)

R.C. GORDON, *West Indies countermarked gold coins* (z.p. 1987)

J. DE MEY, *Les contremarques sur les monnaies* (Wemmel 1989)

KUNST VOOR DE HAND

2600 JAAR VORMGEVING IN HET PENNINGKABINET

RIJKSMUSEUM
HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

Penningen uit de Gouden Eeuw in de computer

ESTHER RONNER

Met de financiële middelen die in het kader van het Deltaplan ter beschikking van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet zijn gesteld, kon een extra medewerkster op part-time basis worden aangetrokken. Zij is voor de duur van een jaar belast met de registratie van de collectie zeventiende-eeuwse Nederlandse penningen. In de tweede helft van augustus 1991 werd een begin gemaakt met de opzet van een geautomatiseerd gegevensbestand van deze collectie penningen.

De registratie vindt plaats aan de hand van het zogenaamde moederformulier, waarover een jaar geleden in dit tijdschrift nadere bijzonderheden werden gepubliceerd.[1] Voor dit registratieproject is gekozen voor het gebruik van een zo uitgebreid mogelijke lijst van vakjes of velden (de 'maximum-optie'). Allerlei gegevens over de penningen zijn vooralsnog in een platte database ingetypt en zullen in de toekomst in een collectie-registratieprogramma worden opgenomen. Het moederformulier is voor de registratie van deze collectie penningen nog uitgebreid met twee extra velden: een veld voor het invullen van trefwoorden en een veld voor het verlenen van tenminste één tot hooguit drie Iconclass-notaties. Iconclass is een internationaal classificatiesysteem voor de westerse beeldende kunst, waarmee afbeeldingen middels codes kunnen worden beschreven. Dit systeem is in de jaren '50 ontworpen door prof. dr H. van de Waal, die toen verbonden was aan de Rijksuniversiteit te Leiden en opgesteld in de Engelse taal. In de afgelopen 25 jaar is Iconclass nader uitgewerkt door drs L.D. Couprie en vele andere medewerkers van dezelfde universiteit.

Met het maken van een trefwoordenlijst, opgesteld uit woorden die een duidelijke relatie tot de penningen hebben, kunnen bovendien meer zoekingangen worden gecreëerd.

Na een inwerkperiode kon met de eigenlijke werkzaamheden worden aangevangen. Tot eind december 1991 zijn in totaal 350 penningen van 15 verschillende medailleurs in het computerbestand opgenomen. Voor de registratie van een penning moet dus gemiddeld ruim een half uur worden uitgetrokken. De meeste tijd vergt het creëren van een korte en bondige beschrijving van de voor- en keerzijde van de penning, de nauwkeurige weergave van teksten inclusief interpuncties, het opzetten van een relevante trefwoordenlijst en tenslotte het verlenen van de juiste Iconclass-notaties.

Voor de beschrijving van de voor- en keerzijde van de penningen wordt gebruik gemaakt van de handboeken over penningen, zoals de boeken van Van Loon, Frederiks, Dirks en Franks.[2] Vooral bij Van Loon moet rekening worden gehouden met een verouderd (18e eeuws) taalgebruik en derhalve dient de overgenomen tekst deels te worden aangepast en 'vertaald' naar algemeen gangbaar Nederlands. Bij vergelijking van de desbetreffende gravures en teksten over de penningen in Van Loon en in mindere mate bij Frederiks bleek, dat deze niet altijd een juiste weergave geven van wat er op de penning te zien en geschreven is en omgekeerd komen er in de teksten op de penningen duidelijke verschrijvingen voor. Op de keerzijde van de mogelijk door Johannes Smeltzing in 1693 vervaardigde penning op het schenden van de keurvorstelijke graven te Heidelberg door de Fransen, komt bijvoorbeeld het volgende opschrift in de afsnede voor: NON PARC: ELECT: SEPULT: HEIDELBERG: VAST: MDCXCIII. De overeenkomstige tekst in Van Loon luidt: NON PARC ELECT SEPULC HEIDELBERG VAST. MDCXCIII. De conclusie is dat het woord SEPULC(RIS) foutief is weergegeven op de penning.

Het is opmerkelijk dat 20% van de

[1] H.W. JACOBI Basisregistratie van numismatische voorwerpen *De Beeldenaar* 15 (1991) 323-327

[2] LOON, G. VAN, *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen*, deel 1 t/m 4, uitg. door ('s-Gravenhage Christiaan van Lom, Pieter Gosse 1723-1731); FREDERIKS, J.W., *De Meesters der Plaquette-Penningen* (Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde, 's-Gravenhage, 1943); J. DIRKS *Penningkundig Repertorium, Mededeelingen ter aanvulling van de Penninggeschiedenis der Nederlanden*, dl. 1 en dl. 2 ('s-Gravenhage); *Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland*, compiled by E. Hawkins and edited by A.W. Franks and H. A. Grueber, vol.1 en vol. 2 (London, 1885)

computeruitdraai penning met inv.nr. 3033

Project: Nederlandse penningen 17-de eeuw

voorwerp: penning
rubriek:
land: Nederland
periode/jaar: 1693 1693 1693
ontwerper: Smeltzing, J.?
ontwerper kz: Smeltzing, J.?
graveur:
graveur kz:
signaturen:
maakwijze: geslagen, in ring?
onderwerp: Het schenden der keurvorstelijke graven te Heidelberg door de Fransen
beeld vz: Hoofd van Lodewijk XIV, en profil, naar r. De koning draagt tot op de schouders vallend krullend haar.

tekst vz: LVDOVICVS MAGNVS REX

beeld kz: Franse soldaten bewerken lijkkisten met bijlen en gooien sommige kisten open. Op de achtergrond rookwolken (afkomstig van een brandend Heidelberg)

tekst kz: QUOUSQUE RABIES PERGET Onderschrift: NON PARC: ELECT: SEPULT: HEIDELBERG: VAST: MDCXCIII. Op kisten: SEP: ELEC:, CAR: LUDOV.,FRID: V., CHARLOT.

rand: glad
formaat in mm: 37 x vorm: rond
gewicht in g.: 32,38
materiaal: zilver
conditie:
catalogi:
cat. KPK: 1721 vL.: IV.64 Franks:
inventarisnr: 3033
herkomst:
ingevuld door: ER datum invullen: 10-10-1991
opmerkingen: In onderschrift kz. "SEPULT:" in tegenstelling tot v.L. "SEPULC"

trefwoorden: Lodewijk XIV (1638-1715), koning, Frankrijk, hoofd, profiel, portret, soldaat, lijkkist, keurvorst, skelet, beenderen, Heidelberg, graf, schenden

iconclass code: 61 B 2 (LOUIS XIV of France) 11(+ 51 3), 42 E 49, 45 C 13 (AXE)(+ 63)

350 geregistreerde penningen op de keerzijde een uitvoerige tekst laat zien, hetgeen wellicht als typerend voor de zeventiende-eeuwse penningkunst kan worden beschouwd. Het overnemen van deze tekst vergt veel tijd en bovendien is het voortdurend vergelijken van die tekst met de erbij horende literatuur een tijdrovende aangelegenheid. Op sommige penningen wordt ook een randschrift aangetroffen, dit wordt in het daarvoor bestemde veld overgenomen.

Er is een trefwoordenbestand opgezet. Daarbij is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van enkelvoudige zelfstandige naamwoorden en persoonsnamen, eventueel voorzien van een geboorte- en sterfdatum, en werkwoorden. Bij de woordkeuze is bovendien uitgegaan van het maken van een hiërarchisch op te stellen trefwoordenlijst: een slang is zowel met het woord 'slang' als met 'reptiel' en 'dier' in de lijst opgenomen. Na registratie van 200 penningen is de trefwoordenlijst gegroeid tot circa 800 woorden. Aangezien de zeventiende-eeuwse penningen voor een groot deel portretbustes, zee- en veldslagen, oorlogen, symbolische en allegorische voorstellingen weergeven, waarvoor steeds terugkerende woorden kunnen worden gebruikt, is het aannemelijk dat het trefwoordenbestand niet veel groter zal worden.

Voor het vinden van de juiste Iconclass-notaties is een goed begrip van de symbolische betekenis van de afbeeldingen als ook kennis van de Bijbel en de klassieke mythologie onontbeerlijk. Gelukkig heeft Van Loon hiernaar ook al veel interpretatie-onderzoek verricht en zijn handboeken vormen dan ook een goede ondersteuning. Voor de hierboven genoemde penning werden de volgende Iconclass-notaties genoteerd: 61 B 2 (LOUIS XIV of France)11(+ 51 3), 42 E 49 en 45 C 13 (AXE)(+ 63). De eerste notatie staat voor: 'historical person known by name, portrayed alone, with head in profile'. Omdat de naam van de persoon bekend is, wordt deze eveneens vermeld in de notatie. De notatie 42 E 49 staat voor: 'desecration of grave' en '45 C 13 (AXE)(+ 63)' voor: 'handling hacking and thrusting weapons', in dit geval dus bijlen.

Naast de hierboven beschreven velden was het veld waarin een beschrijving van de conditie van de penningen kon worden genoteerd voor dit penningproject van belang. De gouden penningen blijken over het geheel genomen in zeer goede staat te verkeren, gevolgd door de zilveren penningen, die hier en daar wat groene of bruine aanslag vertonen. Vooral rond gaatjes in en aan de rand van de plaquettepenningen van Pieter van Abeele en Wouter Muller heeft zich oxydatie gevormd. De tinnen penningen zijn er veelal slecht aan toe; de

penning met inv.nr. 3033: Het schenden van de keurvorstelijke graven te Heidelberg door de Fransen (1693), ontwerp van J. Smeltzing? vz en kz 37mm

afbeeldingen zijn in enkele gevallen nog nauwelijks herkenbaar,de teksten zijn geheel of gedeeltelijk vervaagd.

Tenslotte blijkt het zeer nuttig te zijn om alle penningen opnieuw te wegen en te meten en bij deze werkzaamheden werd duidelijk dat sommige penningen van een gelijk type in de verkeerde doosjes waren opgeborgen. Ook hieraan wordt veel aandacht besteed en de penningen zijn in de juiste doosjes teruggelegd.

Dat deze manier van registreren een tijdrovende aangelegenheid is, moge duidelijk zijn. Daar staat echter tegenover dat het gebruik van de computer de mogelijkheid biedt gegevens middels een diskette uit te wisselen met andere musea. Deze gegevens kunnen op overzichtelijke wijze worden gepresenteerd en elk veld kan met behulp van een daarin voorkomend woord worden geselecteerd. Wil men bijvoorbeeld alle penningen van Johannes Smeltzing zien, dan wordt het veld met 'ontwerper' aangeklikt en het woord 'Smeltzing, J.' ingetypt. De computer haalt dan alle formulieren met penningen van J. Smeltzing te voorschijn. Hetzelfde kan men bijvoorbeeld ook doen als men woorden uit de trefwoordenlijst aanklikt of uit ieder ander gekozen veld.

Door het gebruik van Iconclass-notaties worden de zeventiende-eeuwse penningen ook internationaal toegankelijk gemaakt en is uitwisseling van gegevens mogelijk. Het zou een aardige bijkomstigheid zijn als de beschikbaar gekomen informatie over deze penningen de basis zou vormen voor het opstellen van een catalogus of een aanleiding voor het maken van een interessante tentoonstelling. Het gaat tenslotte om de ontsluiting van een zeer waardevolle collectie penningen. Enerzijds werden deze penningen vervaardigd in de Gouden Eeuw, waarin ook de Nederlandse penningkunst een hoogtepunt bereikte. Anderzijds vormt deze collectie een kostbaar bezit van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. ■

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat:
N.A.J. Visser, Van der Meystraat 1,
1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820
Penningbestellingen:
M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830-26543

Algemene ledenvergadering/ jaarvergadering 1992

De Algemene ledenvergadering 1992 van de Vereniging voor Penningkunst zal worden gehouden op zaterdag 23 mei a.s. te Schoonhoven. De leden ontvingen reeds een uitnodiging en nadere informatie betreffende het programma.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274.

Thema-dag NEHA

Ter gelegenheid van de presentatie van de catalogus op de numismatische collectie van het NEHA, zal op 23 mei a.s. -van 10.00 tot 18.00 uur- een thema-dag worden georganiseerd over de nieuwe historische visies op het gebruik van papiergeld in Nederland en koloniën. De bijeenkomst staat onder voorzitterschap van Bert van Beek, oud-voorzitter van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en één van de numismatische conservators van het NEHA. Het programma vermeldt o.m. een viertal lezingen; ook zullen stukken uit de numismatische collectie van het NEHA worden tentoongesteld.

U kunt zich opgeven bij het Nederlands Economisch Historisch Archief, Jan Lucassen of Peter Boorsma, Cruquiusweg 31 te Amsterdam (020-6685866). ■

Aktiviteitenkalender

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

Tot 19 mei Streekmuseum 'Het land van Valkenburg', Grotestraat 31 te Valkenburg (L.): expositie van de zegelcollectie van Pater Stephan Beissel. Door middel van een 500-tal zegels wordt een representatief beeld gegeven van één van de omvangrijkste verzamelimgen op dit gebied ooit bijeengebracht.

Tot 16 april Centraal Bureau voor de Statistiek, Kloosterweg 1 te Heerlen: expositie *Vorm van Geld* (geopend werkdagen van 9 -16 uur).

8 april-herfstvakantie Streekmuseum 'Land van Axel': de permanente expositie wordt uitgebreid met munten en penningen uit eigen bezit.

11 en 12 april Casinocomplex te Valkenburg (L): 6e Europese Papiergeld Beurs / European Papermoney Bourse in de zaal Cocarde.
Openingstijden 10.30-18.00 uur. Toegang *f* 7.50. Deze inmiddels grootste beurs in Europa biedt de verzamelaars van Papiergeld een aanbod van Internationaal niveau en wordt georganiseerd door de Nederlandse afdeling van de International Bank Note Society.

11-20 april Breda's Museum: voorselektie van tentoonstelling *Rond in Reliëf*, gepresenteerd in de stand van de ABN-AMRO Bank op de 26e Kunst- en Antiek beurs te Breda. (De complete tentoonstelling vindt plaats van 12 september t/m 15 november 1992 in het Breda's Museum).

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

29 april-21 juli Rijksmuseum Paleis Het Loo Apeldoorn: expositie *Oranje op de Penning*; (de collectie van Dr. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus).

1 mei-27 juni Numismatische route door Dordrecht; waarin o.a. opgenomen de Grote Kerk (muntmeesterskapel), Museum Mr. Simon van Gijn (zegelstempels, muntslag van Holland en penningen), het gebouw van de Munt van Holland en het Dordrechts Museum (penningen betreffende de gebroeders de Witt en Ary Scheffer).

Begin mei Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen: opening van de permanente expositie van de Muntvondst Remmerden 1988.

8 mei-28 juni Rijksmuseum Twenthe te Enschede: expositie van *Wederdoper-penningen.*

9 mei Rijksmuseum Twenthe: themadag over 'Wederdoper-penningen'.

9 mei-12 juli Museum Huis Lambert van Meerten te Delft: expositie *Delftse penningen door de eeuwen heen* waarin aandacht geschonken wordt aan penningen van de schutterij, de gilden en de Delftse burgers.

10 mei tot mei 1993 Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L.): expositie *400 jaar oude werkplaats van valsmunters.* In 1985 werden in de grotten bij Sibbe een complete valsmunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

Vanaf 13 mei Universiteitsmuseum te Amsterdam (Agnietwenkapel): expositie *De Universiteit op de penning.*

16 mei-21 juni Historisch museum 'Het Palthe-Huis' te Oldenzaal: expositie gewijd aan muntvondsten in Twenthe. Deze expositie zal voor een deel worden ingericht met materiaal uit eigen bezit en deels met munten uit de collectie van de Oudheidkamer Twenthe te Enschede.

16 mei-27 juni Streekmuseum Het Admiraliteitshuis te Dokkum: expositie van 17e en 18e eeuwse Nederlandse familiepenningen uit particulier bezit en de eigen vaste numismatische expositie.
16 mei-28 juni Gemeente Museum 'Het Markiezenhof' te Bergen op Zoom: expositie zeldzame munten uit de Zuidelijke Nederlanden van 1300 tot het begin van het Koninkrijk.
19 mei Presentatie PTT Post van de postzegelemissie gewijd aan het Eeuwfeest van Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
20 mei Vooruitlopend op de tentoonstelling Mr. J. Dirks (3juli -23 augustus) in het Fries Museum, is een lezing over Dirks georganiseerd op woensdag 20 mei van 20 tot 22 uur. Dr . J.J. Huizinga zal spreken over Dirks als politicus en de heer G.Elzinga zal spreken over Dirks als numismaat. Kaartverkoop (*f* 7.50) aan de bali van het Fries Museum te Leeuwarden.
22 mei-12 juli Stedelijk museum 'De Lakenhal' te Leiden: expositie *Een leven in penningen.*
23 mei Nederlands Economisch Historisch Archief (NEHA), Cruquiusweg 31 te Amsterdam (020-6685866): thema-dag ter gelegenheid van de presentatie van de catalogus op de numismatische collectie van het NEHA, onder de titel: *Nieuwe historische visies op het gebruik van papiergeld in Nederland en koloniën.*
Vanaf 5 juni Museum voor Volkenkunde te Rotterdam: exposite van ceremoniële ruilmiddelen uit Oceanië
6 juni-5 juli Stedelijk Museum Zutphen: expositie *De Zutphense muntslag.*
9 juni-25 sept. Gemeentearchief Tilburg: expositie *Munten, penningen en waardepapieren uit de collectie van het Gemeentearchief Tilburg.*
10 juni Historisch Museum Het Schielandshuis te Rotterdam: opening van het Numismatisch kabinet in het Historisch Museum Het Schielandshuis, genoemd naar de Rotterdamse verzamelaar Willem van Rede (1880-1953). Expositie gewijd aan de persoon Van Rede en zijn collectie die mogelijk de grootste is die ooit in ons land door een particulier is bijeengebracht.
11-14 juni Viering van het 100-jarig bestaan van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam
12 juni Officiële feestelijke viering van het eeuwfeest met aansluitend een meerdaags symposium in het Rijksmuseum te Amsterdam. Op dit symposium zullen in een serie van voordrachten door prominente numismaten de vele aspecten van de 'Muntslag van de Lage Landen, beïnvloed door en van invloed op andere landen' worden belicht.
12 juni-26 juli Rijksmuseum te Amsterdam: expositie *VOC-Numismatiek.*
Vanaf 12 juni Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum' te Amsterdam: expositie *Maritieme penningen uit eigen bezit.*
15 juni-6 september Joods Historisch Museum te Amsterdam: expositie van Nederlands-Joodse penningen, tekens en insignes.
20 juni-19 juli Maarten van Rossummuseum te Zaltbommel: expositie van de Bommelse muntslag. Tijdens de opening van de tentoonstelling op 20 juni zullen enkele lezingen worden gehouden over de Bommelse muntsleg. Tevens zal gedurende de expositie in het museum een 17e eeuws muntwisselkantoor te zien zijn.
20 juni-18 oktober Geologisch Museum te Heerlen: expositie *Mijnbouw in de numismatiek.* Munten, penningen en papiergeld met afbeeldingen die betrekking hebben op de mijnbouw en andere vormen van delfstoffenwinning.
27 juni Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum' te Amsterdam;: themadag 'VOC-Numismatiek'.
29 juni-27 sept. Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda: expositie *Penningen en prenten, de Latijnse school te Gouda.*
3 juli-23 aug. Fries Museum te Leeuwarden: expositie over het leven en werk van mr Jacob Dirks.
3 juli-begin sept. Museum van Scheepsarcheologie in het Provinciehuis te Lelystad: expositie *Geld van de Zuiderzeebodem.*

In deze expositie zullen o.a. muntvondsten uit scheepswrakken en vuurbakenloodjes worden tentoongesteld.
Vanaf 4 juli Zeeuws Museum te Middelburg: expositie van de vroegste munten en muntvondsten van Domburg.
13 juli-14 sept. Rijksmuseum 'Het Catharijneconvent' te Utrecht: 'mini'-expositie *Van Pelgrimsteken tot bedevaartsmedaille.*
15 juli-15 jan.'93 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *90 jaar Staatsbedrijf.*
juli-september Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/Museum van het Boek te 's-Gravenhage: expositie *Een numismatische bibliotheek uit de 18e eeuw* gebaseerd op de collectie Van Damme.
12 sept.-15 nov. Breda's Museum: tentoonstelling *Rond in Relief.*
12-26 sept. Stichting Hedels Historie: In de Muntkamer van het Historisch Museum zal een tentoonstelling worden gehouden van een collectie van 34 unieke muntstempels en vele daarbij behorende geslagen munten van de voormalige Munt van Hedel.
Eind sept.-begin okt. Veluws Museum te Harderwijk: expositie *De gelderse Munt te Harderwijk.*
1 oktober-1 april '93 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *Valse munterij.*
3 oktober-6 december Haags Historisch Museum te 's-Gravenhage: expositie over Haagse Wijk-, Buurt- en Begrafenispenningen.
3 oktober najaarsbijeenkomst van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Middelburg.
7 oktober-31 jan. Museum 'Dit is Bethlehem' te Gorinchem: expositie *Muntslag te Gorinchem.*
Vanaf maandag 2 november Uitzending 8-delige TV-serie Numismatiek door TELEAC, TV3, 19.30 - 20.00 uur.
1 december Goud-, zilver en klokkenmuseum te Schoonhoven: presentatie en aansluitende expositie van penningontwerpen vervaardigd door studenten van de Zilver Vakschool te Schoonhoven. ∎

Tentoonstellingen

Zie ook blz. 98, Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar.

KUNST VOOR DE HAND 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
Tot 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990
Belangrijkste veranderingen in de penningkunst aan de hand van de meest sprekende penningen.
Van 31 januari tot 25 oktober 1992 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht, Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur. ∎

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

West-Friesland
Halve zilveren rijder
1764 prachtexemplaar

J. B. Westerhof
NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

De HBU helpt U

met de uitbreiding van Uw verzameling

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Herengracht 434-440

1017 BZ Amsterdam

tel.(020)-6 29 80 12

Vraag onze brochure

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

TERVURENLAAN 65 B 1040 BRUSSEL
Tel. + 32.2 734.63.56/736.07.12 Fax.+ 32.2 735.77.78

MUNTEN UIT DE OUDHEID, DE MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
PENNINGEN
OPENBARE VEILINGEN - VASTE PRIJSLIJSTEN
2600 NUMISMATISCHE BOEKEN

AANKOOP **VERKOOP** **EXPERTISE**

Wij houden jaarlijks vier veilingen met afwisselend een aanbieding van antieke munten (kleten, Grieken en Romeinsen), byzantijnse en oosterse penningen, jetons en papiergeld anderzijds.
Hiervoor aanvaarden wij verzamelingen en losse stukken van hoge kwaliteit.
De veilingvoorwaarden worden op verzoek graag meegedeeld.
De veilingskalender ziet er als volgt uit:

N°	Inhoud	Aanvaardlimiet	Veilingsdatum
25	Middeleeuwen, Moderne Tijden	31-03-92	13-06-92
26	Oudheid, Byzantium, Oosten	30-06-92	14-09-92
27	Middeleeuwen, Moderne Tijden	30-09-92	13-12-92
28	Oudheid, Byzantium, Oosten	31-12-92	13-03-93

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1992, 16E JAARGANG NR. 3

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.
Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden.
Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Zet- en drukwerk
Text & Design Group
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Juno Moneta, denarius van T. Carisius 46 v. Chr. (zilver, 17x19 mm)
zie pag. 106

Juno Moneta **106**
J.C. ENTERS over deze Romeinse godin en de oorsprong van het woord munt

Een tweetal onbekende muntontwerpen van Wienecke **109**
L.M.J. BOEGHEIM over een tweetal ontwerpen voor een zinken pasmunt uit 1941

Drie Reckheimse duiten en een Hollandse penning **112**
D. PURMER over Reckheimse imitaties met klop van Meurs

Nederlandse Penningkunst 1890-1990 **115**
K. SOUDIJN over de penningexpositie in het Koninklijk Penningkabinet

100 Jaar Penningkunst **117**
J.W. SCHROFER over penningkunst t.g.v. de opening van de expositie Nederlandse Penningkunst 1890-1990

In Memoriam **120**

Penningnieuws **122**

Muntennieuws **124**

Tentoonstellingen **125**

Jaarverslag 1991 van de Vereniging voor Penningkunst **131**

Verenigingsnieuws **134**

Activiteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar **135**

In het volgend nummer zal een interview verschijnen met de per 1 juni 1992 benoemde nieuwe directeur van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet mw. drs Marjan Scharloo

Waarom Juno Moneta?

JOHAN C. ENTERS

Op de voorpagina van dit nummer van *De Beeldenaar* treft U een afbeelding aan van een Romeinse munt, waarop het hoofd van Juno Moneta. Oplettende lezers zullen gezien hebben dat deze munt identiek is aan die welke op de postzegel staat, die ter ere van het 100-jarig bestaan van het Genootschap op 19 mei van dit jaar door de PTT is uitgegeven. Waarom heeft de ontwerper van deze zegel voor deze munt gekozen en wie was Juno Moneta?

Om met de beantwoording van de laatste vraag te beginnen, moeten we teruggaan naar de Romeinse geschiedenis in de periode van de Republiek (509 v.Chr. tot 27 v.Chr.); in deze tijd werd de stad Rome, die in de koningstijd uit niet veel meer bestond dan de bebouwde Capitolijnse heuvel, uitgebreid met bebouwing van de andere zes heuvels. Na het geleidelijk wegtrekken van de bewoners van het Capitool naar de nieuwere woonwijken, werd deze heuvel steeds meer volgebouwd met officiële gebouwen, waaronder de vele tempels, ter ere van verschillende goden en godinnen, een belangrijke plaats innamen. Zo ontstonden er ook meerdere tempels gewijd aan de godin Juno, de belangrijkste van de godinnen, identiek aan de Griekse godin Hera, de echtgenote van de hoofdgod Jupiter (de Griekse Zeus).

Ter onderscheiding van de verschillende tempels, gewijd aan dezelfde god of godin, werden ze opgedragen aan de aan deze god of godin toegedichte eigenschappen. Er waren zodoende tempels voor onder andere Juno Sospita (de beschermster, vereerd onder andere in Lanuvium), Juno Lucina (de 'lichtende' maar ook voor het moederschap en de geboorte behoedster), Juno Caprotina (van de vruchtbaarheid) en Juno Moneta (de waarschuwende voor onheil en goede raadgeefster).

Op een aantal denarii, de belangrijkste (zilveren) munt, uit de republikeinse tijd (geslagen vanaf 211 voor Christus) zijn afbeeldingen te vinden van de verschillende Junos. De oudste is de munt van de muntmeester C. Renius uit 138 voor Christus, waarop aan de voorzijde het gehelmde hoofd van Roma, de beschermster van de stad en op de keerzijde Juno Caprotina. staande in een biga (tweespan) getrokken door geiten. De volgende denarius, waarop een Juno voorkomt, is die van L. Thorius Balbus uit 105 voor Christus, met het hoofd van Juno (Sospita?) van Lanuvium (de stad van de eerste Juno vereringen), met een geitevacht getooid, waaronder de letters I.S.M.R. (Juno Sospes Mater Regina) en op de keerzijde een aanvallende stier, vermoedelijk het naambeeld van de familie van de muntmeester (Taurus). Hierna volgt in 87

Rome, denarius C. Renius, 138 v. Chr (zilver, 17 mm) KPK

Postzegel 100 jaar bestaan Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Ontwerp Conor Clarke (Ierland) © PTT Post B.V.

Rome, denarius L(ucius) Thorius Balbus, 105 v. Chr (zilver, 19 mm) KPK

voor Christus de denarius van L. Rubrius Dossenus met het gesluierde hoofd van Juno Lucina op de voorzijde en Victoria, staande in een overdekte overwinnings quadriga (vierspan) op de keerzijde. L. Procilius volgt in 80 voor Christus met twee denarii, één met het hoofd van Jupiter op de ene zijde en een lopende Juno Sospita met schild en opgeheven speer op de keerzijde, de tweede met het hoofd van Juno Sospita, getooid met geitevacht op de ene kant en Juno Sospita met schild en speer, staande in een biga op de andere kant.

Dat de verering van Juno een belangrijke plaats innam in het dagelijks leven kunnen we onder andere afleiden uit het feit dat het jaar hierop, 79 voor Christus, de volgende muntmeester L. Papius wederom Juno Sospita, met de geitevacht op het hoofd en een galopperende griffioen op de keerzijde, op zijn munten afbeeldt. In 74 voor Christus is het L. Plaetorius Cestianus die voor het eerst Juno Moneta op zijn munt afbeeldt met op de keerzijde een lopende atleet met een palmtak en een boksriem in de handen. In 64 voor Christus is het L. Roscius die weer terug gaat naar Juno Sospita (met geitevacht) en op de keerzijde een staande Juno Sospita die een slang voert; deze afbeelding slaat op een Lanuviumse legende, waarin ieder jaar een jonge vrouw een slang in een grot voedsel moest brengen; was zij kuis dan keerde ze terug, was zij dit niet dan doodde de slang haar.

Hierna wordt er een twintigtal jaren geen munt geslagen waarop een Juno voorkomt, maar vanaf 46 voor Christus zal gedurende een aantal jaren ieder jaar een munt met Juno verschijnen. De eerste is van T. Carisius, die in 46 voor Christus de denarius van onze voorpagina slaat, met het hoofd van Juno Moneta aan de ene zijde en aambeeld, hamer en tang met boven het aambeeld de muts van Vulcanus aan de keerzijde. Gedacht wordt dat deze gereedschappen in verband kunnen worden gebracht met het muntersambacht. De 'muts van Vulcanus' zou geen muts zijn maar het

Rome, denarius L. Rubrius Dossenus, 87 v. Chr (zilver, 18 mm) KPK

Rome, denarius L. Procilius, 80 v. Chr (zilver, 19 mm) KPK

Rome, denarius L. Papius, 79 v. Chr (zilver, 20x18 mm) KPK

Rome, denarius L Roscius, 64 v. Chr (zilver, 19x17 mm) KPK

Rome, denarius L. Plaetorius Cestianus, 74 v. Chr (zilver, 19mm) KPK

Rome, denarius T(itus) Carisius, 46 v. Chr (zilver, 19x17 mm) KPK

bovenstempel moeten verbeelden. In het volgende jaar (45 voor Christus) slaat L. Papius Celsus een denarius met het hoofd van Juno Sospita, weer getooid met geitevacht, met op de keerzijde een wolf die een vuur aansteekt (of aanblaast) en een adelaar die met zijn vleugels dit vuur aanwakkert. In 44 voor Christus slaat M. Mettius een quinarius (dit is een halve denarius) met op de voorzijde Juno Sospita met de geitevacht en Victoria in een biga op de keerzijde. Hierna komt, in 43 voor Christus, L. Flaminius Chilo met een denarius waarop Juno Moneta aan de ene zijde en Victoria in een biga op de andere zijde. Al deze afbeeldingen van Victoria (godin van de overwinning) slaan vermoedelijk op de succesvolle acties van C. Julius Caesar in Gallië en België. De laatste denarii met een afbeelding van Juno worden in 42 voor Christus door Q. Cornuficius geslagen, in een serie van drie, de eerste met het hoofd van Jupiter Amon en een staande Juno Sospita die een zittende Cornuficius kroont met een laurierkrans op de keerzijde, een tweede met het hoofd van Ceres (godin van de oogst) met zelfde keerzijde als de eerste en een derde met het borstbeeld van Africa en wederom dezelfde keerzijde als de vorige twee.

Rome, denarius L. Papius Celcus, 45 v. Chr (zilver, 17 mm) KPK

De lezer zal zich na deze opsomming wellicht afvragen wat al deze Romeinse denarii (en quinarii) met ons Genootschap of met 'munten' te maken hebben. Wel, in het begin is gesproken over de verschillende aan Juno gewijde tempels, één hiervan was de tempel van Juno Moneta. In de keldergewelven van deze laatste tempel werd, nadat de senaat van de Republiek besloten had over te gaan op eigen munten (ongeveer 270 voor Christus), het Romeinse geld geslagen. De Romeinen zijn tamelijk laat hiertoe over gegaan, tot die tijd waren de drachmes en staters van de Griekse koloniën in Zuid-Italië ook in gebruik bij het (toen nog kleine) Romeinse rijk, voor lokaal gebruik was er alleen maar gegoten kopergeld in omloop.

Het woord Moneta is nu in vele talen de oorsprong voor het woord 'munt': monnaie (Frans), moneda (Spaans), mint en money (Engels), Munz (Duits) enzovoort.

De Ierse ontwerper – Conor Clarke van de Design Factory – heeft vermoedelijk niet lang geaarzeld om, toen hij symboliek moest vinden voor een postzegel, die iets met munten te maken moest hebben, hiervoor Juno Moneta te gebruiken, die op geheel toevallige wijze. haar naam aan het woord 'munt' in zovele talen gegeven heeft. ■

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING houdt donderdag 21 mei a.s. haar voorjaarsveiling ten eigen kantore, Rokin 50 te Amsterdam. Circa 1700 kavels komen in twee zittingen ter tafel, t.w. 's-middags van 13.00 tot 17.00 uur en 's-avonds van 19.00 tot 22.30 uur. De veiling bestaat o.m. uit een mooie afdeling *Provinciale munten* w.o. diverse noodmunten van Amsterdam, Haarlem en Leiden. De Zuidelijke Nederlanden zijn vertegenwoordigd met een aantal *gouden Middeleeuwse munten van Lodewijk van Male* (1346-1384). Onder de *Historiepenningen* bevinden zich enkele zeldzame stukken, zoals West Indische Compagnie 1683 en Menno van Coehorn 1703. Een groot aantal munten van het Koninkrijk Holland en het Koninkrijk der Nederlanden, w.o. *5 cent Willem II 1848* en andere zeldzame stukken. Van de buitenlandse munten noemen we een aantal mooie en zeldzame talers van Duitsland en Oostenrijk, w.o. *Kärnten Taler Ferdinand I* (1521 -1564) en diverse antieke munten w.o. *een schitterende Aureus van Marcus Aurelius (139-161 na Chr.)* in F.D.C.kwaliteit. Tot besluit worden ca 300 lots en collecties aangeboden.
Een catalogus wordt op aanvraag toegezonden.

DE NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING B.V. ROKIN 60 1012 KV AMSTERDAM tel. 020-6230261 fax 020-6242380

Een tweetal onbekende muntontwerpen van Wienecke

L.M.J. BOEGHEIM

Het zogenaamde 4e type met het portret van wijlen Koningin Wilhelmina met opgestoken haar, dat in 1919 gereed kwam, vormde het laatste ontwerp voor een Nederlandse munt van de hand van de graveur Wienecke. Wel ontwierp Wienecke nog de bronzen cent voor Nederlands-Indië, die in 1936 in omloop kwam, maar tot muntontwerpen voor Nederland kwam het niet meer.

Johan Cornelis Wienecke werd 24 maart 1872 te Heiligenstadt uit Nederlandse ouders geboren.[1] Zijn aanstelling als tweede stempelsnijder bij 's Rijks Munt vond in 1900 plaats. Na een conflict met de toenmalige muntmeester, dr C. Hoitsema, werd Wienecke per 1 oktober 1921 op weinig elegante wijze van zijn functie als rijksstempelsnijder ontheven en op wachtgeld gesteld. Hoitsema nam in 1933 ontslag. Diens opvolger, dr W.J. van Heteren, nam direct weer

[1] L. FORRER *Bibliographical Dictionary of Medaillists* (London 1916)

ontwerp 10 cent 1941 (voor- en keerzijde) op 70% ware grootte

contact met Wienecke op en speelde hem diverse opdrachten voor het ontwerpen van penningen toe.

Begin 1990 bleek echter dat Wienecke ook als muntontwerper voor Nederland nog activiteiten heeft ontplooid, die tot dusverre onbekend waren. De eer voor deze ontdekking komt toe aan de heer A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt, die in het archief een tweetal onbekende ontwerptekeningen voor een zinken pasmunt aantrof, die Wienecke in 1941 heeft vervaardigd.[2] Het betreft een ontwerp voor een cent, gedateerd 28 mei 1941 en een ontwerp voor een dubbeltje, gedateerd 2 juni 1941. De tekening toont een cent met centrale doorboring. Ook werd een briefje van Wienecke teruggevonden, waarmee hij een verbeterde nota indiende.[3] Uit een op 28 mei 1941 gedateerde nota bestemd voor de Secretaris-generaal van het Departement van Financiën blijkt dat aan de muntmeester opdracht was verstrekt voor het treffen van voorbereidende maatregelen voor aanmaak van zinken munten van 1 en $2^1/_2$ cent en dat dr van Heteren zich daartoe reeds met Wienecke had verstaan. Deze laatste had toegezegd tekeningen te vervaardigen en Van Heteren hoopte deze 4 juni in bezit te hebben.[4] Typisch is dat de ontwerpen een cent en een dubbeltje tonen, terwijl in de nota sprake is van 1 cent en een $2\ ^1/_2$ cent.

Dr van Heteren was eind 1940 reeds op de hoogte van de Duitse plannen tot intrekking van de bronzen- en nikkelen pasmunt en vervanging hiervan door zinken munten uiterlijk per 30 juni 1941.[5] Het schijnt dat hij spoedshalve Wienecke heeft gevraagd ontwerpen te vervaardigen omdat hij niet op de hoogte was gesteld van het feit dat mr M.M. Rost van Tonningen, die inmiddels tot waarnemend Secretaris-generaal van het Departement van Financiën en tot President-directeur van de Nederlandse Bank was benoemd, het ontwerpen van zinken munten had opgedragen aan Nico de Haas.[6] De muntmeester schijnt diens ontwerpen niet eerder dan op 3 juli 1941 tijdens een bespreking met Duitse autoriteiten onder ogen te hebben gekregen. De Haas zelf zond de vijf ontwerpen eerst met een brief van 22 juli 1941 aan de muntmeester toe.[7] Merkwaardig is overigens dat noch dr van Heteren, noch diens opvolger dr J.W.A. van Hengel in hun naoorlogse artikelen gewag hebben gemaakt van deze ontwerpen van Wienecke.[8]

De tekeningen van Wienecke zijn fraaier dan de afbeeldingen op de zinken munten die door De Haas werden ontworpen en die tenslotte in omloop zijn gebracht. Wel zijn Wienecke's ontwerpen veel gedetailleerder, hetgeen bij uitvoering in zink de duidelijkheid niet ten goede zou zijn gekomen. De ontwerpen dragen zowel het muntteken van Utrecht – de mercuriusstaf met de slangen – als het muntmeesterteken van Van Heteren – de druiventros. Wienecke had als omschrift de tekst 'Koninkrijk Nederland' gebezigd en dat zou, ware het tot aanmaak gekomen, door de Duitse bezetter ongetwijfeld niet zijn getolereerd. ■

[2] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden. Doos 46, omslag zinken pasmunt 1941

[3] Schrijven dd. 11 aug. 1941 van J.C. Wienecke, medailleur, aan dr W.J. van Heteren.

[4] Archief van het Ministerie van Financiën, plaatsingslijst 649 - doos 1 omslag 3 - Correspondentie voorbereidingen zinken pasmunt

[5] Muntverslag over het jaar 1941 - 's-Gravenhage 1946 -5

[6] Nico de Haas was de zoon van een loodgieter. Hij had vanaf 1936 bij het Nationale Dagblad – destijds de spreekbuis van de NSB – gewerkt onder Rost van Tonningen als hoofdredacteur. Ten tijde van de invoering van de zinken munten was De Haas hoofdredacteur van het weekblad *Storm*. (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam Nr. 11708 KB I - Verzamelmap verschillende personen)

[7] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden. Doos 46, omslag zinken pasmunt 1941

[8] *Muntverslag over het jaar 1941* - 's-Gravenhage 1946 en DR J.W.A. VAN HENGEL. *De zinken pasmunt in Jaarboek van het KNGMP* (1947 dl. I 38-49)

ontwerp 1 cent 1941, met centrale doorboring (voor- en keerzijde) op 70% ware grootte

Drie Reckheimse duiten en een Hollandse penning

D. PURMER

In de 17e eeuw circuleerden in de Nederlanden grote hoeveelheden duiten en in mindere mate oorden met een duidelijk te laag gewicht. Met name Reckheim imiteerde met grote fantasie het omlopende kleingeld.

Ten behoeve van het muntwezen werd door stedelijke en provinciale overheden een groot aantal plakkaten uitgegeven, waarin de eigen muntslag werd beschermd en de van buiten komende munten werden verboden of gereduceerd. Deze plakkaten worden tussen 1630 en 1685, alsmede rond 1702 veelvuldig aangetroffen. Zo staat te lezen in het plakkaat van de stad Amsterdam van 16 juni 1681: *Echter hier ter stede ingebracht en aan de gemeente uytgegeven en opgedrongen werden groote sommen, niet alleen van veelerhande duyten, ter Munte van andere potentaten buyten de gemelde Geünieerde Provincien geslagen, maar voornamelijk van snoode duyten die by particulieren valschelijk na die van Vriesland, Utrecht en anderen geconterfaiet en nagemaakt worden, sijnde seer kleyn, dun en licht en midsdien van gantsch weynig waarde en daarom ook seer gemakkelijk te kennen en te onderscheyden, als mede daar uyt dat het meerendeel aan de een sijde in plaatse van* FRISIA, FRICIR *en in plaatse van* TRAIECTUM, TRARECHEM *hebben uytgedrukt.*

Reckheim, duit 1653. Fries type (koper 20mm); klop Meurs ca. 1700

Reckheim, duit 1633. Fries type (koper 20mm); klop Meurs ca. 1700

Vervolgens komt een groot aantal maatregelen zoals halveren van de waarde en worden *Figuren van de duyten in de Geünieerde Provintien* geslagen weergegeven, die hun waarde bleven behouden. Overigens is hieronder tevens een Fries oordje opgenomen. Een andere beschermende maatregel van de eigen muntslag was het voorzien van de munten van een instempeling, een zogenaamde klop. Binnen korte tijd echter werd deze klop veelal vervalst, zodat ook deze maatregel niet het gewenste rendement opleverde. Bekend zijn de kloppen van de steden Utrecht en Deventer, die aangebracht werden in 1702 en slechts een zeer korte tijd hun werking behielden.

De meeste verzamelaars hebben wel een Reckheims duitje of een munt met een klop in hun verzameling. In mijn jongensjaren haalde ik voor een gering bedrag een muntje met op de voorzijde het wapenschild van de stad Utrecht en op de keerzijde TRARECHEM, in drie regels, uit een grabbelbak en het heeft lang geduurd voordat ik wist dat het een Reckheimse vervalsing betrof. Het heeft wel mijn belangstelling voor de Reckheimse muntslag sterk doen groeien. Het is boeiend te zien, dat er vrijwel geen twee gelijke munten van Reckheim te vinden zijn: altijd is er wel een klein verschil in tekst, interpunctie of wapenschild. Het aantal gebruikte stempels en dus de productie moet wel erg groot geweest zijn, waardoor de plakkaten en andere beschermende maatregelen te verklaren zijn. Het aantrekkelijke van het verzamelen van Reckheimse munten wil ik illustreren met enkele voorbeelden.

Enige jaren geleden kreeg mijn zoon van de heer J. Schulman een Reckheims duitje met de opmerking, dat hij het muntje maar eens

goed moest bestuderen. Het type kwam vrijwel overeen met Lucas (Reckheim) 391[1]. Op de voorzijde een versierde imitatie van het Friese wapenschild, op de keerzijde FRICIR 1653 in drie regels, in een bladerkrans. Het bijzondere echter – en daarom vond de heer Schulman nadere studie noodzakelijk – was de op de voorzijde aangebrachte, helaas slechts gedeeltelijk leesbare klop, met de letter M.

Tot mijn grote genoegen werd mijn verzameling later uitgebreid met een Reckheimse imitatie van een Friese duit (variant Lucas 367) met op de keerzijde FRICIR 1633, in drie regels, met eveneens een klop, die ook gedeeltelijk leesbaar is.

Op zich zelf is het merkwaardig om op hagemunten kloppen tegen te komen, terwijl bovendien de herkomst van de kloppen onbekend was. Het gaat hier om twee imitaties, van Friese munten, dus bedoeld voor circulatie in de Noordelijke Nederlanden en om deze circulatie te bevorderen zou een klop zeer wel denkbaar kunnen zijn. Tien jaar geleden schreef Van der Wis over kloppen uit de Noordelijke Nederlanden.[2] Hierin beschrijft hij onder meer de redenen, die geleid hebben tot het aanbrengen van een klop, zoals: 1° het geldig verklaren van uitheemse munten voor inheems verkeer, 2° het verhinderen van afvloeiing van munten naar andere gebieden, 3° het weren van valse of minderwaardige muntsoorten, 4° het saneren van de geldcirculatie, 5° het heffen van belasting. Door Van der Wis wordt de klop met de letter M niet behandeld; de kans dat deze instempeling van Nederlandse oorsprong is, is daarom kleiner.

In de veiling Jacques Schulman BV van september 1989 kwam onder nummer 101 een penning 1573 Holland voor *Ingestempeld met: M boven wapenschildje van Malchem in Mecklenburg*. Bij vergelijking van deze instempeling met die op de Reckheimse imitaties, bleek dat het om dezelfde klop ging. Voor toeschrijving van deze klop aan Malchem is echter geen grond aanwezig en daarom is een Noordduittse herkomst van deze klop niet zonder meer acceptabel. Van drs A. Pol (KPK) vernam ik dat de heer R. Fritsch te Meurs een klop met daarin de letter M en een balk wel meer had aangetroffen en deze instempeling toeschreef aan het graafschap Meurs. Dit graafschap ligt ten westen van de Rijn tussen Kleef, Gelder en Berg en werd in 1597 veroverd door Prins Maurits. Maurits erfde in 1600 het graafschap, dat ruim honderd jaar in het bezit bleef van Oranjes, tot 1702.

De toeschrijving aan Meurs, die in de mij bekende literatuur niet bevestigd wordt, acht ik zeer goed mogelijk. Het wapen van de graven van Meurs bestaat uit een balk, d.w.z. een dikke liggende streep. De oordjes van Huissen, geslagen door de zgn. Possidierende Fürsten in 1609-1611 hebben op het wapenschild in het 6e veld een gelijk wapenschild van Meurs opgenomen. Daarnaast is bekend, dat in het grensgebied veel uit Nederland afkomstig geld circuleerde. Een Nederlandse geldcirculatie is nog waarschijnlijker voor een gebied, dat aan de Oranjes toebehoorde.

[1] P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Hennuyères 1982)

[2] J.C. VAN DER WIS Kloppen van Noord-Nederlands oorsprong *De Beeldenaar* 6 (1982) 131-141, 177-184 en 213-227

Gulik-Berg, Viertelstübe 1611, Huissen (koper 27mm)

Holland, penning 1573 (koper 20mm); klop Meurs ca. 1700

Reckheim, duit 1661, Westfaliae-type

Wanneer de klop is aangebracht is, bij gebrek aan literatuur, niet exact te bepalen.[3] De jongste munt draagt het jaartal 1653 en zal dus geïmiteerd zijn in 1653 of enige jaren daarna. Gezien de slijtage van de munten en de weliswaar slecht aangebrachte, doch weinig gesleten klop is een ruimschoots latere datering wel waarschijnlijk. In het Grafschafter Museum te Meurs worden twee munten met een iets afwijkende klop 'M met balk' bewaard; één daarvan is een duit 1687 Zutphen. Uit Nederlandse bodem is een ondetermineerbaar koperstuk met diezelfde klop bekend geworden, waarop nog juist de drie eerste jaartalcijfers 169 leesbaar waren, zodat die klop in ieder geval niet eerder is dan uit de '90-er jaren van de 17e eeuw.[4] Zo komt de datering van de instempelings-aktviteiten in Meurs heel dicht in de buurt van die van Utrecht en Deventer, kort vóór de duiten-hervorming van 1702 – naar mijn mening is gelijktijdig heid van de beide kloppen van Meurs met die van Utrecht en Deventer heel goed mogelijk.

Blijft nog de vraag naar de reden van de klop. Indien de redenen van Van der Wis worden doorgenomen zou een goede verklaring zijn het geldig verklaren van uitheemse munten voor inheems verkeer, waarbij men zich niet beperkte tot de muntslag uit de aangrenzende gebieden, maar zelfs munten uit Holland accepteerde. Het weren van valse of minderwaardige munten zal beslist niet de bedoeling van de klop geweest zijn. Al met al een curieuze klop.

Mochten er onder de lezers ander opvattingen leven, dan zou ik hieromtrent gaarne geïnformeerd worden. Tevens zou ik het op prijs stellen te vernemen of er nog andere kloppen op Reckheimse munten bekend zijn.

Een derde muntje, dat ik onder uw aandacht wil brengen is een Reckheimse duit met de tekst WESTFALIAE, een imitatie dus van de Westfriese duiten. In een ander artikel besteedde J.C. van der Wis aandacht aan een tweetal duiten met op de keerzijde WESTFALIAE 1660, in drie regels.[5] De voorzijde van beide munten was verschillend, namelijk imitaties van de wapenschilden van Utrecht en West-Friesland. Op een veiling in 1986 werd deze munt aan Reckheim toegeschreven met de verkeerde omschrijving WESTFALIAC. Bij nadere bestudering blijkt de munt gelijk te zijn aan de in 1977 beschreven duit, echter nu met het onbekende jaartal 1661. De in eerste instantie door mij gesignaleerde afwijking in de stand van de luipaarden blijkt veroorzaakt te zijn door het in spiegelbeeld afdrukken van de munt in *De Beeldenaar* in 1977.

Gezien de grote overeenkomst kan ook de duit 1661 – conform de door Van der Wis gegeven bewijsvoering – worden toegeschreven aan Reckheim en is de duit geslagen onder Ferdinand d'Aspremon-Lynden (1636-1665). Onlangs verwierf het Penningkabinet een exemplaar van deze WESTFALIAE-duit met de bovenbehandelde klop M uit Meurs.[6] ■

[3] Naar eventuele archivalische bronnen is ter plaatse geen onderzoek ingesteld

[4] Dezelfde munt vertoonde ook nog de klop 1702 Deventer

[5] J.C. VAN DER WIS Een Reckheimse duit? *De Beeldenaar* 1 (nr 2: februari 1977) 15 en 2 (nr 3: maart 1978) 17

[6] *De Beeldenaar* 14 (1990) 102 nr 9

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Nederlandse penningkunst 1890-1990

KAREL SOUDIJN

Hoe moeten we ons de geschiedenis van de moderne Nederlandse penningkunst voorstellen? J.N. van Wessem memoreert in zijn boekje uit 1988, dat Lambertus Zijl in 1887 als eerste landgenoot in volle vrijheid een penning boetseerde: hij brak met het dominante neoclassicisme. Behalve Zijl kennen we nog enkele grondleggers: Pander, Jeltsema, Dupuis en Van der Hoef.*

Bij Van Wessem krijgt de geschiedenis echter snel een bijbelse dimensie. In den beginne was er vooral Jan Bronner die beeldhouwers voortbracht met belangstelling voor penningen. Eén van Bronners leerlingen was Piet Esser die op zijn beurt vele medailleurs voortbracht.

In Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet kunt u tot 25 oktober 1992 de expositie *Nederlandse Penningkunst 1890-1990* zien. Het lijkt mij, dat deze tentoonstelling beschouwd mag worden als een beschaafde polemiek met Van Wessem. De geschiedenis wordt hier namelijk met iets andere accenten geschreven.

Ook in het KPK begint de moderne penningkunst met Lambertus Zijl, maar daarna lopen de interpretaties uiteen. Bronner en Esser krijgen een bescheidener plaats toebedeeld; ze komen pas halverwege de tentoonstelling in beeld en zijn niet slechts de vaders van een grote schare kinderen. De 'school van Bronner' wordt in het KPK gepresenteerd als een heroriëntatie op de oorsprong van de penningkunst, de Renaissance. Aan die bron laafden zich ook kunstenaars, zoals Oswald Wenckebach, die niet bij Bronner of Esser in de leer zijn geweest.

Van Wessem ziet de geschiedenis van onze penningkunst als een reeks opeenvolgende generaties: leermeesters en leerlingen. In de KPK-tentoonstelling ligt het accent meer op artistieke stromingen.

Is deze tentoonstelling inderdaad polemisch? Ik denk het wel. Bij Van Wessem staat bijvoorbeeld geschreven: *De Art Nouveau of Jugendstil heeft in de penningkunst maar weinig sporen achtergelaten* (pag. 9). Voor zover het de Art Nouveau betreft, probeert de tentoonstelling in het KPK deze bewering te logenstraffen: in de eerste helft van de expositie wordt benadrukt, dat stromingen zoals Art Nouveau en Art Deco in ons land schitterende penningen hebben opgeleverd.

Het boek van Van Wessem werd in 1988 ten doop gehouden bij de opening van een grote tentoonstelling in het Singer Museum in Laren: er werden toen – vele – penningen van zestig kunstenaars getoond. Het KPK exposeert nu veel minder kunstenaars: een veertigtal. Van diverse belangrijke medailleurs krijgen we slechts één penning te zien. In de opzet van deze tentoonstelling wordt de associatie met een fraai weefsel opgeroepen. Stromingen volgen elkaar niet netjes op; ze zijn soms tegelijkertijd in het werk van een kunstenaar zichtbaar. In een vouwblad – een zaalpapier – bij deze

* J.N. VAN WESSEM, *Nederlandse penningkunst*. 's-Gravenhage: SDU, 1988.

Lambertus Zijl, Labor et ars, 1887 (brons, eenzijdig 70mm) KPK .... Zijl boetseerde in 1887 als eerste landgenoot in volle vrijheid een penning ....

Nel Klaassen, Dr H.P.Berlage, 1934 (brons, 60 mm) VPK .... de voorzijde is onder invloed van Bronner in Renaissance-stijl, terwijl de keerzijde aan de Art Deco herinnert. ....

expositie wordt bijvoorbeeld gewezen op de penning die Nel Klaassen maakte bij het overlijden van Berlage (1934): de voorzijde is onder invloed van Bronner in Renaissance-stijl, terwijl de keerzijde aan de Art Deco herinnert.

Hoe zal de penningkunst zich verder ontwikkelen? Momenteel is geen enkele stroming dominant. Opdrachten voor het ontwerpen van muntstukken van vijftig gulden blijken zeer veel kunstenaars, waaronder vooral ook grafici, uit te dagen: daar zal de penningkunst misschien van profiteren.

Deze tentoonstelling is een lust voor het oog. In de vitrines wordt de wisselwerking met andere vormen van kunst zichtbaar gemaakt met behulp van enkele beeldhouwwerken en keramische produkten. Sommige penningen liggen voor het grijpen. Aan 12 exemplaren is een oog gemonteerd waaraan een staaldraad is bevestigd: deze penningen mogen worden vastgepakt en betast. In dit deel van de tentoonstelling is bovendien de toelichting in braille geschreven. ■

Heeft u het gemerkt?

Wij hebben een advertentie gemist, maar we zijn er nog steeds, Nederlands meest bescheiden (!) en internationale munthandel

Veiling 17 was echt een groot succes.

Wij werken aan veiling nr.18, op 12 en 13 oktober a.s. en kunnen nog goede losse munten en goede verzamelingen – op welk gebied dan ook – gebruiken.

Wij hebben al het één en ander in de kluis van de bank.

U wordt vriendelijk verzocht zo spoedig mogelijk contact met ons op te nemen.

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

100 jaar Penningkunst

Openingstoespraak Tentoonstelling Nederlandse penningkunst 1890 -1990

JANWILLEM SCHROFER*

* Prof. drs Janwillem Schrofer, is hoogleraar-directeur van de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Zijn toespraak ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling *Nederlandse penningkunst 1890 -1990*, op 31 januari 1992 te Leiden, is hier onverkort weergegeven.

Dames en heren,

Zo'n halve eeuw lang zijn uit de Rijksakademie van Beeldende Kunsten – naast penningen door Pier Pander en Jan Toorop – belangrijke bijdragen geleverd aan de Nederlandse Munt- en penningkunst door kunstenaars-docenten Bronner, Esser en door andere beeldhouwers uit hun 'school'. Vanaf omstreeks 1970 verslapte echter de band tussen beeldende kunst en munten en penningen. Het ontstane vacuum werd opgevuld door grafici met een overwegend tweedimensionale aanpak waarbij het plastische op de achtergrond verdween. Sieraadontwerpers traden buiten de cirkel als uitwendige vorm; soms werden het juwelen. Ook industrieel vormgevers hebben munten en penningen ontworpen; hun kracht komt onder meer naar voren in grote serie-produkties zoals de huidige Nederlandse muntserie.

In 1987 pakte de Rijksakademie – daartoe onder andere gestimuleerd door beeldend kunstenaars Auke de Vries en Eric Claus – de draad weer op. Er werd gezocht naar herstel van de relatie tussen munt en (jonge) beeldend kunstenaars. In 1988 werd een workshop *Munt en beeldende kunst* georganiseerd, door een commissie waarvan ik voorzitter was. De advertentie-oproep levert tachtig aanmeldingen op, waaruit twaalf deelnemers worden geselecteerd. Roberto Ruggiu, beeldend kunstenaar, ontvangt de eerste prijs (*f* 5000 en een proefslag) voor zijn vijftig gulden munt en de resultaten worden tentoongesteld in het Centraal Museum Utrecht. De workshop-commissie, waarin ook drs Hans Jacobi, directeur van het Koninklijk Penningkabinet participeerde, concludeerde dat er een aanzet is gegeven tot herstel van de band tussen munt en beeldende kunst: 'De uitdaging van de beperking' lijkt te werken.

Twee jaar later, in 1990, ben ik betrokken bij de kunstenaarsvoordracht voor de vijftig gulden munt van 1991. Wij – de Commissie Bijzondere Muntuitgiften – besluiten de gok te wagen om af te stappen van inschrijving alleen op uitnodiging. Een advertentie levert (weer) tachtig geïnteresseerden op, waaronder kunstenaars, die zich tot nu toe vooral geprofileerd hebben met autonoom, vrij werk. Op grond van deze belangstelling en de intensieve samenwerking met enkelen van hen in het daaropvolgende ontwerp-traject, constateren we dat de uitdaging *je eigen wereld samen te ballen op de kleinst mogelijke maat (de beperking) in een voorwerp dat - maatschappelijk - grootschalig is* inderdaad werkt. De belangstelling aan kunstenaarszijde is er dus; of de band (met munten en penningen) weer echt hersteld wordt, ligt ook aan opdrachtgevers en verzamelaars.

Een penning, klein en muntachtig. Vaak rond, meestal handzaam. Relatief plat; een beperkte derde dimensie in de vorm van reliëf, maar wel een voor- en achterkant. Belangrijk is de voelbaarheid, je kan het aanraken. Dat doe je meestal niet alleen, want vaak is het een voorwerp in oplage, dat bij meerdere mensen – het publiek – terecht komt. De penning wordt geproduceerd omdat iemand – een opdrachtgever – dat vraagt.

Ik ga even in op publiek en opdrachtverlening, om af te sluiten met een aantal kanttekeningen over artistieke kwaliteit van penningen; het gaat hier tenslotte over penningKUNST.

Particuliere verzamelaars en – kleinere – bedrijfsverzamelaars, die zich aanvankelijk toelegden op grafiek, worden (ondanks pogingen om op het gebied van grafiekprenten nieuwe artistieke impulsen op te roe-

pen) geconfronteerd met meer van hetzelfde en er treedt marktverzadiging op.

Kleinplastiek en andere 'multiples' komen in beeld als reële alternatieven en daarmee naar mijn mening ook 'bijzondere penningen', namelijk penningen die zich onderscheiden door artistieke kwaliteit en een gelimiteerde oplage.

Zoals al gezegd, constateer ik dat kunstenaars uitgedaagd worden door beperkingen, en kiezen voor minder 'geïsoleerd' werken. Naast een opstelling die meer marktvoorzienend is op grond van de behoefte aan economische zelfstandigheid, kiezen meer kunstenaars ervoor ook dichter bij het publiek te staan om andere dan louter economische redenen. Dat is belangrijk voor verzamelaars en opdrachtgevers van penningen, want er ontstaan nieuwe mogelijkheden.

Karrevrachten aan technische beperkingen, met name bij munten (op grond van de Muntwet) worden hanteerbaar als de achtergrond van die eisen duidelijk wordt gecommuniceerd. Bij de ontwerpen van de vijftig gulden munt 1991 en die van 1990 hebben we ervaren hoe inspirerend een bezoek aan 's Rijksmunt in dat verband kan zijn. Een opdrachtgever hoeft niet bang te zijn om technische randvoorwaarden op tafel te leggen zolang die ook echt noodzakelijk en gefundeerd zijn. Een paradox is dat het erop lijkt dat bij meer technische eisen de artistieke vrijheid juist toeneemt en dat bij het niet stellen van dergelijke eisen de artistieke vrijheid vaak stilzwijgend – meer aan banden gelegd wordt. Die artistieke speelruimte – bij opdrachten – lijkt plezierig voor de kunstenaar, maar het is niet altijd goed voor het uiteindelijke resultaat. Ik licht dat toe.

Even is er vrije ruimte voor ideeën en voor eigen verbeelding, maar als dan aan het slot van het ontwerptraject het ontwerp toch nog wordt afgewezen, dan was het beter geweest wel degelijk van te voren als opdrachtgever en kunstenaar, niet alleen grondig te praten over technische randvoorwaarden, maar ook – vrij indringend – over artistieke ideeën. Met andere woorden: als we eerst de ruimte gunnen, wat later resulteert in loslaten, dan is er wel een uitdaging verloren gegaan.

Er zijn vele soorten criteria. Ik noem er drie in verband met penningen. Is er sprake van een goede - herkenbare en aanspreekbare *representatie* van een historische – of binnenkort historische – gebeurtenis. De bril waardoor gekeken wordt is – als alleen op dit aspect wordt gelet – die van de realistische weergave. Het risico van afglijden naar een vlak commercieel produkt ligt hierbij op de loer. Wanneer de penning als *kleinplastiek* wordt gezien, wordt meestal erop gelet of deze mooi en boeiend is en vakkundig gemaakt; aandacht voor het ambachtelijke overheerst daarbij. Als verzamelaars en opdrachtgevers de penning of munt ook willen respecteren als kunstwerk met een waarde of betekenis die uitgaat boven de anekdote of louter realistische weergave en boven de ambachtelijke prestatie, dan gaat het om de materiele verbeelding van een persoonlijk idee; dan zijn we aangekomen in het domein van beeldende kunst.

En weet u, in drie van de vier gevallen hoeft u zich bij een sterk idee geen zorgen te maken over herkenbaarheid en aan-

Hans van Houwelingen, proefslag 50guldenstuk

spreekbaarheid en ook niet over ambachtelijkheid. Het een vloeit uit het ander voort. Ik kan dat illustreren aan de hand van het ontwerp in proefslag van Hans van Houwelingen. De kracht van een bijzonder vijfentwintig jarig huwelijk en de kracht van de indruk, van het technisch 'slaan', komt tot uitdrukking in het tot essenties teruggebrachte beeld, waarbij op uiterst plastische wijze het materiaal werd verplaatst en het reliëf – een van de oudste visuele middelen in de beeldende kunst – ten volle werd uitgebuit. Kijkt u zelf maar (in vitrine nr 6).

Ik vat samen. Er is potentiele belangstelling voor bijzondere penningen en munten, zowel bij bestaande en nieuwe verzamelaarsgroepen als bij - met name jonge - beeldend kunstenaars. Wordt die wederzijdse interesse goed benut, dan is het prettig kijken en voelen; dan is er opnieuw sprake van emancipatie van munten en penningen in de beeldende kunst.

Het is een genoegen daar de laatste jaren – en ook vandaag – kleine bijdragen aan te mogen leveren. En het is verheugend dat de Rijksakademie van Beeldende Kunsten vroeger en nu een rol speelt voor de munten penningkunst. Ik open graag deze intieme, 'beetje mysterieuze' tentoonstelling van 100 jaar penningkunst, waarin door conservator Marjan Scharloo in samenwerking met anderen, aan de hand van een selectie, essentiële ontwikkelingen worden getoond. Ik dank u voor uw aandacht. ■

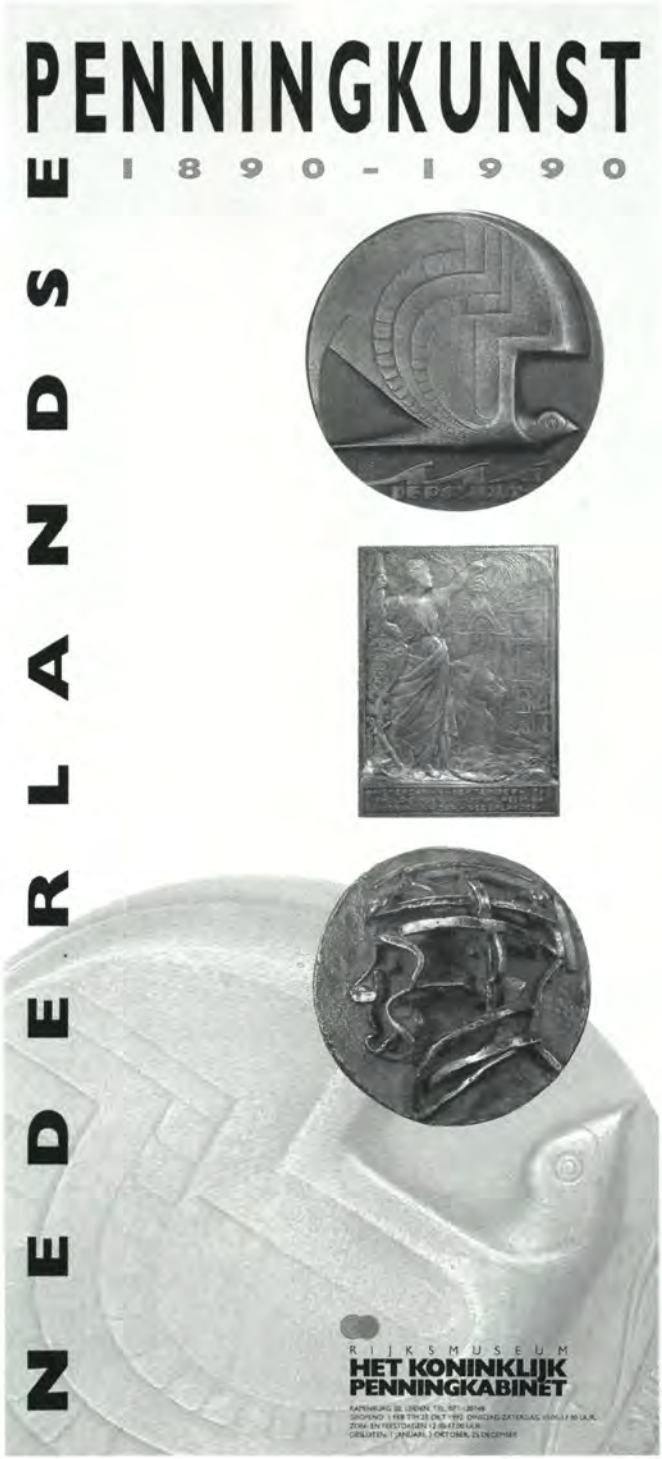

In Memoriam

dr A. J. Bemolt van Loghum Slaterus 1902-1992

BERT VAN BEEK

Op 17 maart 1992 overleed te Amsterdam, na een ziekbed van enkele maanden, Adrianus Jan (Ak) Bemolt van Loghum Slaterus, historicus, numismaat en één van de meest markante leden van ons Genootschap. Hij werd geboren op 8 juli 1902 te Dordrecht, waar zijn vader predikant was. Deze begon later de uitgeverij Van Loghum Slaterus. De naam Bemolt, afkomstig van een oudtante, werd aan de familienaam toegevoegd toen deze bekende Dordtse naam door uitsterven dreigde te verdwijnen. Zijn omgang met deze lange familienaam was typerend voor zijn manier van leven. Zelf kondigde hij zich aan met Van Loghum Slaterus, maar hij had er alle vrede mee dat hij in de numismatische wereld meer bekend was als Bemolt, omdat zijn goede vriend J. Schulman hem altijd zo genoemd heeft. Door zijn leerlingen liet hij zich Slaterus noemen. Zelf gebruikten die liefdevol de bijnaam Bommeltje: dat leek op Bemolt en het paste voortreffelijk bij de beminnelijke 'heer van stand', die hij voor ze was.

Zijn oudtante Bemolt uit Dordrecht heeft bij hem de liefde voor de numismatiek wakker gemaakt. Hij heeft mij dat vele malen uitvoerig verteld als wij na afloop van ons bezoek aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, dat gevestigd is in een aantal eigen zalen in het Rijksmuseum, bij Sama Sebo het stof van de voorbijgegane eeuwen weg gingen spoelen. Dat bezoek aan die gelegenheid verliep overigens volgens een vast ritueel. Zo gauw wij gezeten waren, kwamen ongevraagd de glazen omdat we toch altijd hetzelfde dronken. Zijn verhalen over de vele numismaten die hij gekend had, zoals bijvoorbeeld de penningkundige Zwierzina, brachten mij indirect in contact met de oudste leden van ons Genootschap, waardoor Slaterus voor mij op een bijzondere manier de gehele geschiedenis van het Genootschap vertegenwoordigde. Hij was een rasverteller, vol kleurrijke verhalen over markante en excentrieke personen, waarbij hij overigens goed in de gaten had dat hij in de loop van de jaren zelf zo'n markante figuur was geworden.

Zijn levensgeschiedenis is onlangs al in grote lijnen in de Beeldenaar gepubliceerd, daarom volgen hier alleen enkele aanvullingen.[1]

Na zijn gymnasiumtijd te Arnhem studeerde hij geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij promoveerde in 1938 op de geschiedenis van het klooster Frenswegen, net over de grens gelegen in het graafschap Bentheim. Van 1942 tot 1943 is hij enige tijd als assistent verbonden geweest aan het Koninklijk Penningkabinet. Daarna was hij waarnemend directeur van een particuliere school. Na de oorlog werd hij leraar geschiedenis aan de MMS te Bergen N.H. en aan de kweekschool te Alkmaar.

[1] E. VAN HEUVEN-VAN NES/W. STEURBAUT Oranje op de penning *De Beeldenaar* 16 (1992) 2-9

Hij werd in 1929 lid van ons Genootschap en in 1930 lid van de Commissie voor het Munt- en Penningkabinet van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (KOG).[2] Hij was bestuurslid van het Genootschap voor munt- en Penningkunde van 1946 tot 1970. Ook na die tijd bleef hij de bijeenkomsten van het Genootschap met veel enthousiasme bezoeken. Zo ook vorig jaar de bijeenkomst met onze Duitse zustervereniging te Coevorden, waarin tijdens de excursie naar Frenswegen en Bentheim zijn proefschrift nog werd gememoreerd.

Wegens zijn grote verdienste werd hij in 1970 benoemd tot erelid van het Genootschap voor Munt- en Penningkunde en in 1983 tot erelid van het KOG. Het hoogtepunt in zijn numismatische leven was echter de publikatie van De Nederlandse Familiepenningen tot 1813 in 1981.[3]

Samen met J. Schulman richtte hij in 1947 te Amsterdam de eerste Nederlandse Numismatische Kring op. Hij was daar 42 jaar lang voorzitter van tot 1989. Tijdens deze periode heeft hij voor deze en de andere Kringen meer dan honderd lezingen gehouden, waarin hij de aanwezigen liet delen in zijn liefde voor de geschiedenis en de penningkunde.

Op 23 maart j.l. hebben velen in Westerveld afscheid genomen van deze altijd opgewekte, beminnelijke en enthousiaste mens. Hij leeft voort in onze herinnering. Wij wensen zijn vrouw Titia zeer veel sterkte toe. ■

[2] BERT VAN BEEK Jubileum Dr A.J. Bemolt van Loghum Slaterus *De Beeldenaar* 4 (1980) 259

[3] BERT VAN BEEK De Nederlandse Familiepenningen tot 1813 *De Beeldenaar* 6 (1982) 13 -14

KUNST VOOR DE HAND
2600 JAAR VORMGEVING IN HET PENNINGKABINET

RIJKSMUSEUM
HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

RAPENBURG 28, LEIDEN, TEL. 071-120748
GEOPEND VANAF 15 JUNI 1991: DINSDAG-ZATERDAG 10.00-17.00 UUR,
ZON- EN FEESTDAGEN 12.00-17. 00 UUR
GESLOTEN: 1 JANUARI, 30 OKTOBER, 25 DECEMBER

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten.
Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.
Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

MARINA VAN DER KOOI
Electriciteitsbedrijf Zuid-Holland
Tweedelige bronzen gedenkpenning, 80 mm., ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het E.Z.H. in april 1991. Het object werd in twee delen ontworpen als zgn. 'spanningsveld' tussen positief en negatief: geslotenheid en mysterie van buiten, spectakel en dynamiek van binnen. De ontwerpster trok deze parallel tussen het bedrijf en haar penning; buitenop is de centrale in miniatuur weergegeven. (foto Katinka Claus)

A.J. DRIJVERS-SCHUTTE
Wijnaldum
Een penning van 30 mm. doorsnede, die geslagen werd ter ondersteuning van het archeologisch terponderzoek te Wijnaldum.(foto Hans Kokx)
Vz.: In het linker bovenkwartier de provincie Friesland met daarin Wijnaldum omlijnd. Verder de fictieve hoogtelijnen en de opgravingssleuven ter plekke. Omschrift Wijnaldum, en de Friese naam ervoor: Winaam.
Kz.: Drie skeatta's opgegraven te Wijnaldum, en een Friese eeuwigheidstekst, die gebruikt werd in de twaalfde eeuw bij het opmaken van kontrakten en die nu staat voor de Friese volksaard: *Zolang de wind van de wolken waait en de wereld blijft bestaan... (...tot zolang zal men z'n gelofte gestand doen).*

PIERROT VAN LEEST
Gemeentepenning Raamsdonk
Een bronzen gietpenning, 65 mm., die in opdracht van het gemeentebestuur vervaardigd werd in 1991, en jaarlijks toegekend wordt aan personen die zich op cultureel vlak verdienstelijk hebben gemaakt voor de gemeente Raamsdonk. Pierrot van Leest ontwierp er een draagspeld bij (16 mm.)
Vz.: De figuur van Simon van Son, die in 1725 een eigen gemeentezegel schonk, geflankeerd door een zgn. vrouwen wapen met daarop, naast zijn eigen wapen, dat van zijn moeder en grootouders. Omschrift: Honos praemium virtutis. (Vertaling: Eer is het loon der deugd).
Kz.: Het gemeentewapen van Raamsdonk met het omschrift: GEMEENTEPENNING VAN RAAMSDONK. ■

Muntennieuws

Arubaanse 25 florin munt

HANS DE KONING

Muntmeester drs Chris van Draanen overhandigt de nieuwe munt aan Minister-President Nelson Oduber (foto Eddy Rijsmus)

Donderdag 12 maart 1992 heeft bij 's Rijks Munt te Utrecht de officiële eerste muntslag plaatsgevonden van de Arubaanse 25 florin, ontworpen ter gelegenheid van de Olympische zomerspelen 1992 in Barcelona.

De plechtige handeling werd verricht door de Minister-President van Aruba de heer Nelson O. Oduber, in aanwezigheid van zijn echtgenote mw. Glenda Oduber-Croes. Onder de aanwezigen bevonden zich voorts onder meer de in januari jl. benoemde gouverneur van Aruba mr O. Koolman en echtgenote en de Gevolmachtigd Minister mw. E. Tromp-Yarzagaray.

De nieuwe munt heeft een nominale waarde van 25 florin (dit komt overeen met ongeveer 25 Ned. guldens), de diameter is 38 mm en het zilvergehalte bedraagt 925/1000e. Voor verzamelaars zal deze munt ook in de speciale proofkwaliteit worden vervaardigd. De voorzijde is uitgevoerd met het officiële muntportret van Koningin Beatrix -met tekst- zoals dat voorkomt op de munten met de waarden van 2.50 en 1 florin. Het ontwerp is van de Arubaanse kunstenaar Evelino Fingal. Op de andere zijde staat de tekst ARUBA 25 FLORIN - OLYMPISCHE SPELEN 1992 en deze heeft als voorstelling windsurfers, naar een ontwerp van Derk-Jan Hegeman, modelleur bij 's Rijks Munt.

Windsurfen is een populaire sport op Aruba, dankzij de unieke combinatie van zon, zee en constante Noord-Oost passaat. Het Comité Olympico Arubano heeft plannen om twaalf deelnemers - waaronder windsurfers - af te vaardigen naar de Olympische Spelen, deze zomer in Spanje.

Bij de invoering van de Status Aparte op 1 januari 1986 heeft Aruba een eigen muntreeks geïntroduceerd, met de florin als eenheid. Deze muntreeks kent de waarden 2,5 en 1 florin, 50, 25, 10 en 5 cent, uitgevoerd in nickel bonded steel. Opvallend daarvan is het 50 cent-stuk: formaat en vorm komen overeen met de vroegere Nederlandse, Curaçaose en later Antilliaanse stuiver. Deze munt is door zijn vierkante vorm zeer populair bij de vele toeristen die het zonnige eiland in het Caraïbisch gebied komen bezoeken.

In 1991 werden ter gelegenheid van 5 jaar Status Aparte een tweetal herdenkingsmunten uitgegeven, eveneens een creatie van Evelino Fingal, uitgevoerd in goud (50 florin) en zilver (25 florin) met op de keerzijde een weergave van de Arubaanse vlag. ■

Aruba, 25 florin 1992 ('s Rijks Munt, zilver, 38mm, 25 gram) voor- en keerzijde

Tentoonstellingen

Samengesteld door
HANS DE KONING

Zie ook blz. 135, **Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar.**

In de expositieruimte van **Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet** te Leiden is een tweetal bijzondere tentoonstellingen te bezichtigen: KUNST VOOR DE HAND, 2600 JAAR VORMGEVING IN HET PENNINGKABINET (tot 1993) en NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990 Belangrijkste veranderingen in de penningkunst aan de hand van de meest sprekende penningen (tot 25 oktober a.s.).

Tot de verzameling van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet behoren munten en penningen, papiergeld en gesneden stenen. Hoewel deze voorwerpen wat betreft hun gebruik zeer verschillen, hebben ze een aantal gezamenlijke kenmerken. Het zijn kleine kunstwerkjes en om deze te bekijken behoren ze in de hand genomen te worden: KUNST VOOR DE HAND.

In plaats van de gebruikelijke opstelling van munten bij munten, penningen bij penningen enz., worden nu de verschillende voorwerpen uit één periode te zamen getoond. Dit kan verrassende inzichten opleveren. De bezoeker krijgt op deze wijze een beeld van de veranderingen die zich in het uiterlijk van de munten en penningen, papiergeld en gesneden stenen hebben voorgedaan. Voor de eerste munten uit Lydië werd nog gebruik gemaakt van technische stempeltjes waar geen kunstzinnige vormgeving aan te pas kwam. Maar al snel kon de mens het niet laten om van munten kunst te maken. Het blijkt dat in de romeinse tijd de portretten op gesneden stenen en de portretten op munten bijzonder veel op elkaar lijken. Ook zal te zien zijn dat de ontwerpers van munten en van penningen uit de Renaissance zich lieten inspireren door dezelfde voorbeelden. De tentoonstelling KUNST VOOR DE HAND 2600 JAAR VORMGEVING IN HET PENNINGKABINET laat zien dat de grote kunst ook op kleine voorwerpen zijn weg vindt en tot prachtige vormgeving kan leiden.

De andere tentoonstelling: NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990 werd eind januari jl. geopend, ter gelegenheid daarvan hield drs Janwillem Schrofer, directeur van de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, een toespraak, die elders in dit nummer van *De Beeldenaar* is opgenomen; dr Karel Soudijn geeft – eveneens in dit nummer – zijn indruk over deze expositie. Wat normaal nooit mogelijk is bij een tentoonstelling van het Koninklijk Penningkabinet wordt bij deze tentoonstelling wèl gerealiseerd: voor het eerst krijgen de bezoekers de unieke gelegenheid om een aantal penningen in de hand te nemen. Deze zijn speciaal voor dit doel verworven. De bezoekers kunnen zelf beleven hoe het is om zo'n fraai kunstwerkje in de hand te houden, het gewicht te ervaren en de voorstellling met de vingers te volgen. Dit gedeelte van de tentoonstelling is bij uitstek geschikt voor blinden en slechtzienden. Speciaal voor deze bezoekers zijn dan ook de teksten in braille aangebracht. NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990, tot 25 oktober 1992 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Op 13 mei is in het **Universiteitsmuseum De Agnietenkapel,** de tentoonstelling UNIVERSITEITEN OP DE PENNING, EREMETAAL VAN DE VIER OUDSTE UNIVERSITEITEN IN NEDERLAND geopend. Tevens is bij de opening van de tentoonstelling de catalogus *Universiteit op de penning. Penningen van Atheneum Illustre en Universiteit van Amsterdam, 1632-1992* gepresenteerd.

1992 is in meerdere opzichten een jubileumjaar. Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde bestaat 100 jaar en de Universiteit van Amsterdam viert het 260-jarig bestaan van de instelling van hoger onderwijs in Amsterdam; het Atheneum Illustre, voorloper van de universiteit van Amsterdam, werd immers in 1632 opgericht. Genoeg aanleiding om een catalogus te vervaardigen van penningen die betrekking hebben op Atheneum Illustre en Universiteit van Amsterdam. Met de voltooiing van deze catalogus is het penningbezit van de grootste universiteiten in Nederland nu gecatalogiseerd. Dat is ook de reden dat besloten is tot de organisatie van een kleine tentoonstelling UNIVERSITEITEN OP DE PENNING, EREMETAAL VAN DE VIER OUDSTE UNIVERSITEITEN IN NEDERLAND.
Opvallend is het grote aantal penningen dat vernoemd is naar hoogleraren die hun sporen in een bepaalde tak van wetenschap hebben verdiend, en die zijn ingesteld als prijspenning voor personen met bijzondere verdiensten op vergelijkbaar terrein. Maar ook het studentenleven komt aan bod, met name de momenteel sterk oplevende studentengezelligheidsverenigingen. Tevens wordt het artistieke aspect belicht. Bijzondere aandacht zal worden geschonken aan de ontwerpen van bekende medailleurs als Eric Claus, die bijvoorbeeld een nieuwe sta-penning heeft vervaardigd voor de Universiteit van Amsterdam. De maker van de catalogus en tentoonstelling, Erik van Scheepen, assistent-conservator bij het

Oudste penning in de collectie van de Universiteit van Amsterdam vervaardigd door Martin Brunner (1659-1725). Waarschijnlijk geslagen vanwege de invoering in 1682 van theologie als derde vak aan het Atheneum Illustre. (zilver, 56 mm)

E.Claus, Universiteitspenning 1990 (brons 60 mm) (Universiteitsmuseum Amsterdam)

Universiteitsmuseum De Agnietenkapel, is van mening dat de penningkunst als kunstvorm sterk wordt ondergewaardeerd en dat elke gelegenheid moet worden aangepakt om de hoge kwaliteit van de Nederlandse penningkunst te tonen. U wordt van harte uitgenodigd uw mening aan deze opvatting te toetsen: de tentoonstelling duurt t/m 2 oktober a.s. Het Unversiteitsmuseum De Agnietenkapel is gevestigd aan de Oudezijds Voorburgwal 231 te Amsterdam en geopend van maandag tot en met vrijdag van 9 tot 17 uur; toegang *f* 2.50. De catalogus *Universiteit op de penning. Penningen van Atheneum Illustre en Universiteit van Ameterdam 1632-1992* bevat illustraties van voor- en keerzijde op ware grootte van alle 85 catalogusnummers en is een uitgave van Laurens Schulman b.v., Amsterdam University Press, Hilversum/Amsterdam.

Onbekende graveur, Gouden huwelijk van Paulus Stockius en Sophia van Dylsen 1648 (goud, 60 mm) Stockius was lid van de Leidse vroedschap. (museum De Lakenhal, Leiden)

Het **Stedelijk Museum De Lakenhal** te Leiden presenteert in het kader van het Numismatisch jaar vanaf 22 mei de tentoonstelling EEN LEVEN IN PENNINGEN, LEIDSE FAMILIEPENNINGEN OP LEVEN EN DOOD. Ruim zestig penningen die in Leiden gemaakt zijn,of betrekking hebben op inwoners van Leiden, zijn in de Lakenhal samengebracht.

Familiepenningen zijn vanaf de zestiende eeuw vervaardigd bij belangrijke familiegebeurtenissen, met name doop, huwelijk (of huwelijksjubilea) en overlijden.Juist met de bedoeling deze sociale functie van de penningen toe te lichten, worden de penningen samen met andere voorwerpen en documenten gepresenteerd. Zo besteedt EEN LEVEN IN PENNINGEN aandacht aan gebruiken rondom geboorte en doop, waarvan de schenking van penningen aan de boreling door peetouders er maar één was. Penningen op een (eventueel zilveren of gouden) huwelijk bevatten veelal symboliek, maar die was niet altijd even origineel. Dit wordt geïllustreerd via het motief van de twee handen die samen een (brandend) hart vasthouden. Niet alleen komt dit symbool van huwelijkstrouw voor op penningen, maar het is ook terug te vinden op andere huwelijksvoorwerpen.

Regentengeslachten drukten hun familietrots onder meer uit in penningen, zoals blijkt in het geval van de gezusters Agatha Lydia en Emerentia van Lanschot en hun respectievelijke echtgenoten. Agatha Lydia was gehuwd met Jan Hubrecht. Bij hun gouden huwelijk maakte J.G. Holtzhey een penning boordevol symboliek met een bijbehorende toelichting. De zwager van het echtpaar Hubrecht- van Lanschot was Pieter Cornelis baron van Leyden. Hij bestelde vijf jaar voor zijn dood, eveneens bij J.G.Holtzhey, zijn eigen begrafenispenning,

waarvan ook de afrekening en de stempels (zonder datum!) te zien zijn.

Familiepenningen als de voorgaande werden 'op maat' gemaakt, maar er bestond ook 'confectie' in de vorm van algemene penningen. Het gebruik ervan wordt met Leidse voorbeelden getoond. Behalve begrafenispenningen van gewone Leidenaren, is er een speciale groep: de begrafenispenningen van Leidse hoogleraren. Hoewel sommigen van hen in het academisch leven felle tegenstanders warten, blijkt uit de penningen eerder dat ze een groep vormden. Portretgravures - de geportretteerde steevast in toga - versterken dit beeld.Een bijzondere penning is de begrafenispenning van Cornelis Mina, uit 1672. Al in de zeventiende eeuw haalde Mina - vanwege zijn oorlogsdood tegen de Fransen - de geschiedenisboeken. bovendien zijn lijkdichten op hem bewaard, die qua thematiek aansluiten bij de penning. Onlangs is ontdekt dat de penning werd gemaakt door de Leidse zilversmid Dirck van Werckhoven. Als soldaat had Cornelis Mina te maken met de familie Heidanus, van wie portretten en ook penningen getoond worden.

De Leidse familiepenningen zijn van hoge kwaliteit. De bekende medailleursnamen als Smeltzing en Holtzhey zeggen in dit opzicht voldoende. De tentoonstelling EEN LEVEN IN PENNINGEN, LEIDSE FAMILIEPENNINGEN OP LEVEN EN DOOD, is tot 12 juli a.s.te bezichtigen.

Verengeldrol, inheemse benaming: tan, ta of tawan; herkomst: Santa Cruz-eilanden Melanesië (museum voor Volkenkunde Rotterdam)

Onder de titel BRUIDSSCHAT EN ERFENIS, is vanaf 5 juni a.s.een tentoonstelling over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied te zien in het muntenkabinet van het **Museum voor Volkenkunde Rotterdam**. De prachtige voorwerpen, zoals een geldrol gemaakt van veertjes en halssieraden gemaakt van schelpen, hebben stuk voor stuk een belangrijke functie in de verschillende samenlevingen van Oceanië. Zij dienen bijvoorbeeld als deel van een bruidsschat.

Ondanks de economische invloed van de geïndustrialiseerde wereld op de samenlevingen van Oceanië, blijven de meeste culturen vasthouden aan het traditionele ruilsysteem In deze culturen is niet het bezit van deze ruilmiddelen het belangrijkste, maar het creëren van afhankelijkheidsrelaties door middel van een ingewikkeld ruilsysteem. In deze relatief kleine tentoonstelling komen de ruilmiddelen aan bod die op het hoogste economische, sociale of politieke niveau van de gemeenschap een rol spelen, Ze kunnen bestaan uit materialen als schelp, veren, steen, schildpad, metaal of hout, maar ook uit varkens, vrouwen of kennis.

Niet alle objecten hebben dezelfde functie en betekenis. De tentoonstelling BRUIDSSCHAT EN ERFENIS toont voorbeelden die een puur economische betekenis hebben, voorwerpen die voornamelijk ceremonieel worden gebruikt, en verschillende mengvormen.

Als voorbeeld is hierbij een veren-geldrol uit de Santa-Cruz eilanden (Melanesië) afgebeeld. Deze rollen, die een lengte hebben van circa acht meter, zijn gemaakt van plantaardig materiaal. Zij bevatten tussen de 50.000 en 60.000 veertjes van het honingvogeltje (Myzomela cardinalis), dat alleen op deze eilanden voorkomt en lokaal Manga wordt genoemd. De geldrollen werden gemaakt door verschillende specialisten, die hun kennis overdroegen aan hun zonen. Veren-geld was een belangrijk onderdeel van de bruidsprijs, of werd gebruikt als ruilmiddel tijdens interinsulaire transacties.

Het **Museum van 's Rijks Munt** te Utrecht heeft voor 1992 een groot aantal activiteiten op haar programma staan. Kort geleden werd de nieuwe filmzaal met plaats voor ruim 50 bezoekers in gebruik genomen. Aansluitend werd begonnen met een volledige renovatie van de productie-tentoonstelling en de inrichting van de voormalige filmzaal tot een ruimte voor tijdelijke exposities.

De grote thema-tentoonstelling van dit jaar 's RIJKS MUNT 90 JAAR STAATSBEDRIJF, staat gepland voor de periode 15 juli tot en met 15 januari 1993. Museum van 's Rijks Munt te Utrecht, Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

Het **Westfries museum** te Hoorn heeft, wegens de te verwachten grotere belangstelling voor numismatica, dit jaar het deel van de opstelling dat is gewijd aan de WESTFRIESE MUNT in een tweetal vitrines geheel opnieuw ingericht. Aandacht wordt besteed aan de volgende onderwerpen: Organisatie van de Westfriese Munt; Techniek van de vervaardiging van munten; Westfriese muntmeesters (vnl. namen en familierelaties: de meeste Westfriese muntmeesters waren aan elkaar verwant); Overzicht van de door de Westfriese Munt tijdens haar bestaan geslagen munten; een vrij zeldzame collectie muntstempels van de Westfriese Munt, hoofdzakelijk uit het laatste kwart van de 17e eeuw; een aantal hoofdzakelijk in de Westfriese bodem gevonden buitenlandse munten van de 14e tot de 18e eeuw; voorts diversen, waaronder een muntbalans, een glazen bokaal – vervaardigd bij het 200-jarig bestaan van de Munt in 1786 met gegraveerde voorstellingen van het muntbedrijf–, herdenkingsglazen van de muntmeestersfamilie Buyskes en een klein model van een 18e eeuwse muntpers.

In de bovenzaal van **Historisch museum Het Palthe-Huis** te Oldenzaal is tot 21 juni a.s. een presentatie ingericht waarmee de eigen muntencollectie van het museum weer gedeeltelijk aan het publiek getoond kan worden. Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde krijgt deze vaste presentatie tijdelijk een aanvulling bestaande uit meerdere in Twente gedane muntvondsten.

Eén van de meest opmerkelijke onderdelen uit de muntencollectie van het museum betreft de muntvondst uit Saasveld van 1936. Eind februari van dat jaar was Hendrik Detert, woonachtig in de buurtschap Dulder (Saasveld) een aarden wal aan het effenen, nadat de werklui, die in het kader van de werkverschaffing de loop van een beek verlegd hadden, naar huis waren gegaan. Groot was zijn verbazing toen hij op een klein bruin kannetje stootte, met daarin zilveren en gouden munten. De opwinding was enorm!

Pastoor Moekate van Saasveld werd ingeschakeld en hij heeft mr Ter Kuile, een jurist met oudheidkundige interesse, benaderd. Deze heeft er op zijn beurt voor gezorgd dat de muntvondst aan de Oldenzaalse Oudheidskamer, thans museum 'Het Palthe-Huis' werd verkocht. daar zijn de munten ettelijke jaren tentoongesteld. Helaas moest het bestuur – door toedoen van het grijpgrage publiek – medio de jaren zestig besluiten de vondst in de kluis op te bergen. Oorspronkelijk bevatte deze vondst 133 zilveren en 4 gouden munten uit het tijdvak 1450-1604. De verscheidenheid aan munten verbaast ons nu, maar het was in

Muntvondst Saasveld met kannetje (Historisch museum Het Palthe-huis)

die tijd heel normaal om munten uit andere landen en perioden te gebruiken. Er zijn munten bij van het Koninkrijk Spanje (geslagen in Mexico), van Holland, Zeeland, Gelderland, Brabant, Henegouwen, Vlaanderen en van de steden Utrecht, Doornik, Kampen, Deventer en Zwolle met benamingen als Spaanse matten, realen van Albrecht en Isabella, Philipsdaalders, Ducaten, Stoters, Driestedenstuivers en zelfs een goudgulden.

De Saasvelder muntvondst is onderdeel van de 'mini'-tentoonstelling MUNTVONDSTEN UIT TWENTE, waarin ook vondsten uit Buurse, Deurningen, Rossum en Ambt-Delden aanwezig zijn. De overeenkomst met deze vondsten is steeds de manier waarop de munten verborgen waren: in een kruikje of kannetje. Deze maken ook deel uit van de presentatie. De andere munten dateren allen uit de 15e tot en met de 17e eeuw.

Vanaf 27 juni tot en met 26 juli is in het **Ambachts- en Baljuwhuis**, Voorstraat 12 te Voorschoten de tentoonstelling PENNING, KUNST UIT DE HAND te zien. De tentoonstelling geeft een overzicht van de hedendaagse penningkunst; dit overzicht bestaat uit werk van tien kunstenaars, onder andere van Marianne Letterie, Geer Steyn en Elisabeth Varga. De tentoonstelling is vormgegeven en ingericht door twee studenten van de Reinwardt Academie Amsterdam, in opdracht van de gemeente Voorschoten.

Aureus van keizer Claudius (41-54 na Chr.)

Sestertius van keizer Vespasianus (69-79) De overwinning op de Joden in 71 na Chr., vastgelegd op de keerzijde in het opschrift IUDAEA CAPTA *(Judea is onderworpen)*

In het **Provinciaal Museum G.M. de Kam** te Nijmegen is sinds het begin van het Numismatisch jaar 1992 weer een groot aantal munten in de permanente expositie opgenomen. In een speciaal hiervoor bestemde vitrine in de hal van het museum zijn nu in totaal 104 gouden, zilveren en bronzen munten tentoongesteld en van tekst en uitleg voorzien. Deze Keltische, Romeinse en vroeg-middeleeuwse munten zijn voor het grootste deel in Nijmegen en omgeving gevonden.

Keltische munten werden vanaf de 3e eeuw voor Christus gegoten of geslagen door verschillende Keltische stammen in Midden- en West Europa, naar Griekse en Romeinse voorbeelden. In de vroeg-Romeinse militaire kampen, die rond 12 voor Christus in Nijmegen werden aangelegd waren Keltische munten in het dagelijks gebruik waarschijnlijk gelijkwaardig aan het Romeinse kleingeld. De Romeinen voerden in ons land een stelsel in van gouden, zilveren en bronzen munten met vaste onderlinge waardeverhoudingen. Deze munten werden geslagen in Rome en een aantal andere plaatsen in het Romeinse rijk. Op de voorzijde van Romeinse munten staat meestal het portret van de keizer met een omschrift, waarin naam , functies en eretitel worden genoemd. Voor de keerzijden werden als onderwerpen onder andere gekozen: actuele gebeurtenissen – zoals overwinningen in oorlogen –, viering van feestelijkheden, religieuze voorstellingen – zoals goden –, en personificaties van deugden. Met het vertrek van de Romeinen verdween ook het koperen kleingeld uit Nederland. In het begin bleven zelfs alleen gouden munten nog in gebruik. Aan het einde van de 7e eeuw maakten de gouden munten plaats voor zilveren. ■

Jaarverslag 1991
Vereniging voor Penningkunst

Bestuur
Op 1 januari 1991 was het Bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
Dr F.J.M. van Puijenbroek, voorzitter
N.A.J. Visser, verenigingssecretariaat
A.J. de Koning, bestuurssecretaris
V.J.T.M. Reijs, penningmeester
Mw. M. Kemper-Koel, penningverzending
Mw. drs M. Scharloo
Mw. C. Nijland, medailleur
F.T.S. Letterie, medailleur
G. Steyn, medailleur

Het bestuur is in het verslagjaar zeven keer bijeen geweest.

Leden/Donateurs
Het jaar werd begonnen met 631 leden.
In de loop van het jaar werden 42 leden uitgeschreven, waarvan 8 door overlijden, terwijl 45 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 634 leden. Voor royement kwamen 2 leden in aanmerking.
Het aantal donateurs in 1991 bedroeg 14. Leden hebben de mogelijkheid hun lidmaatschap om te zetten in een donateurschap. De nieuwe donateur komt in aanmerking voor de welkomstpenning.

Algemene ledenvergadering
De 66e Algemene ledenvergadering vond plaats op 1 juni 1991 in de aula van Teylers Museum te Haarlem en stond in het teken van de viering van het 65-jarig bestaan van de vereniging. De jaarstukken over 1990 werden goedgekeurd en vastgesteld.
De penning-uitgifte, het aktiviteitenplan en de financiële situatie kwamen onder meer aan de orde.

Financiën
De financiële situatie van de vereniging maakte een contributieverhoging noodzakelijk. Deze maatregel is onvermijdelijk geworden om de doelstelling van de vereniging – het uitgeven van penningen met een hoge artistieke kwaliteit en een verzorgde uitvoering – naar beste vermogen vorm te geven. Aanvankelijk ging het bestuur er van uit met een minder sterke verhoging te kunnen volstaan om de steeds weer stijgende kosten het hoofd te kunnen bieden. Tijdens de Algemene ledenvergadering kwam vanuit de vergadering het voorstel om, gelet op het te verwachten tekort op de jaarrekening, de contributie met ingang van 1992 met *f* 15 te verhogen tot *f* 105. Het voorstel kreeg algemene bijval. Het bestuur is de vergadering hiervoor zeer erkentelijk.

HANS DE KONING

Penningen
De verenigingspenning 1990-2 *Het woord op afstand*, ontworpen door de beeldhouwer Joop Hollanders werd gezonden aan de leden, die hun contributie over 1990 betaald hadden. De verenigingspenning 1991, *Vrouw in Raam*, ontworpen door de beeldhouwer Fons Bemelmans werd in december 1991 gezonden aan de leden, die de contributie over dat jaar betaalden. Te oordelen naar de reacties, werden deze penningen

Het voorstel tot verhoging van de contributie kreeg algemene bijval.

door de leden gunstig ontvangen. Zoals verwacht werd, is de achterstand in de uitgifte van penningen ingelopen.

Voor de verenigingspenning 1992 werd in het verslagjaar een opdracht verstrekt aan de beeldhouwer Paulus Reinhard met het onderwerp *Belle van Zuylen*. Er zijn contacten met Ellert Haitjema voor de tweede penning 1992. Haitjema nam in 1988 deel aan het project *Munt en beeldende kunst*.

Het bestuurslid Christien Nijland ontwierp in 1991, belangeloos, een nieuwe Welkomstpenning. Het is een geslagen penning, uitgevoerd in roodkoper. Deze penning komt in de plaats van het welkomstpenninkje van Theo van de Vathorst, waarvan 200 exemplaren werden uitgegeven. Een variant van de nieuwe penning – in messing uitgevoerd – werd aan de deelnemers van de jaarbijeenkomst in Haarlem verstrekt. In 1991 ontvingen 10 leden de welkomstpenning voor het aanbrengen van 3 nieuwe leden.

Door de leden werden 738 verenigingspenningen nabesteld,waarvan 530 penningen *Fier en ongebroken* (Japanse vrouwen kampen). Er blijkt steeds belangstelling voor de eerder uitgegeven penningen te bestaan. In verband met prijswijzigingen verscheen een nieuwe, aangepaste prijslijst van nog verkrijgbare verenigingspenningen. Prijsstijgingen maken tussentijdse aanpassing helaas noodzakelijk.

De Beeldenaar

In 1991 verscheen de 15e jaargang van *De Beeldenaar*. De vereniging is in het stichtingsbestuur van *De Beeldenaar* vertegenwoordigd door twee bestuursleden: Dr F.J.M. van Puijenbroek en de heer N.A.J. Visser. De heer F.T.S. Letterie, redactielid namens de vereniging sinds 1982, werd in 1991 opgevolgd door de heer J. Limperg. Hij verzorgt thans de rubriek Penningnieuws. De heer A.J. de Koning, eveneens redactielid namens de vereniging, nam in het najaar van 1991 het hoofdredacteurschap van drs A. Pol over.

Jubileumbijeenkomst en Tentoonstelling in Teylers Museum

Op 1 juni 1991 vond in Teylers Museum –'rondom' de jaarvergadering – de jubileumbijeenkomst plaats. Omstreeks 9 uur 's morgens arriveerden op die dag reeds de eerste deelnemers in Teylers Museum aan het Spaarne te Haarlem. Na de ontvangst met koffie en cake werden de meer dan

Christien Nijland, Welkomstpenning (voor nieuwe leden) 1990 (koper, 50 mm)

130 aanwezigen welkom geheten in de aula van het museum door drs Bert Sliggers, Hoofd presentatie van Teylers Museum en door de voorzitter van de Vereniging, dr Frans van Puijenbroek. Een speciaal welkom gold onze Britse gasten op deze bijeenkomst. De voorzitter memoreerde tevens in het bijzonder de steun van The British Council. Zonder deze steun zou de komst van de Britse gasten en de inzending moderne penningen van de British Art Medal Society niet mogelijk zijn geweest.

Dr Louk Tilanus, verbonden aan de Rijks Universiteit te Leiden, hield vervolgens een zeer interessante lezing met dia's over *Penningkunst en Beeldhouwkunst.* Zijn inleiding verscheen in aangepaste vorm in *De Beeldenaar.*[1]

Voor en tijdens de 'lopende' lunch was er gelegenheid de expositie *Moderne Penningkunst* te bezichtigen. Naast alle sinds 1926 door de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven penningen was er een selectie van penningen van de British Art Medal Society tentoongesteld. Met name deze laatste waren – ook voor Nederlandse *insiders* – een *eyeopener!*

's Middags, na de jaarvergadering, volgde een presentatie door de Engelse gasten Mark Jones, conservator van de afdeling Coins and Medals van het British Museum te Londen en Ron Dutton, beeldhouwer/medailleur uit Wolverhampton. Zij zetten voor een aandachtig gehoor de werkwijze van de *British Art Medal Society* uiteen en gaven, ondersteund door veel dia's, een overzicht van de penninguitgiften van de Britse zustervereniging. De organisatiestruktuur en de werkwijze van de British Art Medal Society is anders dan die van de Nederlandse vereniging. Deze Britse presentatie geeft zeker stof tot nadenken en vormt wellicht aanleiding tot een wat andere aanpak door de Nederlandse vereniging. Met een kort informeel samenzijn werd de succesvolle bijeenkomst afgesloten.

De tentoonstelling *Moderne Penningkunst* in Teylers Museum liep van 1 juni tot 1 september 1991. Ongeveer gelijktijdig was daar een tentoonstelling van tekeningen van de Italiaanse schilder Guercino (n.a.v. diens 400e geboortejaar). In die periode bezochten circa 12000 personen het museum. Aangenomen mag worden dat een groot deel van deze bezoekers de Penningexpositie bezocht.

Over het jubileum, de tentoonstelling en de BAMS verschenen bijzonderheden in *De Beeldenaar.*[2] In diverse regionale en nationale dag- en weekbladen kregen zowel de Vereniging als de Britse penningen ruime aandacht.

Links: Geanimeerde stemming tijdens de algemene ledenvergadering in Teylers Museum te Haarlem

Rechts: Interesse voor de penningen van de British Art Medal Society

[1] LOUK TILANUS Vorm en ruimte in de Nederlandse Penningkunst *De Beeldenaar* 15 (1991) 457-464

[2] HANS DE KONING De Vereniging voor Penningkunst 65 jaar *De Beeldenaar* 15 (1991) 346-347; MARJAN SCHARLOO British Art Medal Society *De Beeldenaar* 15 (1991) 348-349; KAREL SOUDIJN Moderne penningkunst in Teylers Museum *De Beeldenaar* 15 (1991) 384-385

Overige activiteiten

In het verslagjaar zond het bestuur een *aktiviteitenplan* aan de leden. In dit plan worden de aktiviteiten toegelicht, die kunnen bijdragen aan vernieuwingstendenzen in de penningkunst en aan een vermeerdering van de maatschappelijke belangstelling voor dit métier. Zo werden oriënterende besprekingen gevoerd betreffende het organiseren van een symposium en een workshop *Penningen*. De diverse aktiviteiten worden, door een speciaal daartoe in te stellen commissie, in 1992 voortgezet. Andere belangrijke punten die in het plan worden genoemd en die voor verdere uitwerking aan de orde komen zijn onder meer: promoting, frequentie penninguitgifte, limitering oplage jaarpenningen en het toewerken naar een verjonging van het bestuur.

Dankzij de diverse genoemde aktiviteiten kan de Vereniging voor Penningkunst, ondanks een moeilijke financiële positie, terugzien op een succesvol 1991! ■

Oud-voorzitter A. Koningsveld in gesprek met Barbara de Clerq-Brinkgreve

Vereningingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen:
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, tel. 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

Het jaarverslag 1991 van de Vereniging voor Penningkunst is in dit nummer van *De Beeldenaar* gepubliceerd.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
tel. 020-5242274
Informatie over lidmaatschap bij het secretariaat. ■

Aktiviteitenkalender

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

Tot 30 mei Hoogeveens Museum Venendal te Hoogeveen: expositie van munten, penningen en papiergeld (in samenwerking met de Numismatische Kring Hoogeveen.
Tot 30 mei Bibliotheek te Lisse: expositie samengesteld door de Numismatische Kring Bloembollenstreek over numismatiek, heraldiek en de geschiedenis van het Koningshuis.
Tot 13 juni Streekmuseum 'It Bleekerhûs' te Drachten: expositie samengesteld uit de collecties van leden van de Numismatische Kring Frisia en het museum; de nadruk ligt op het educatieve aspect. Tevens wordt aandacht besteed aan het werk van Pier Pander en Auke de Vries.
Tot 21 juni Historisch museum 'Het Palthe-Huis' te Oldenzaal: expositie gewijd aan muntvondsten in Twenthe. Deze expositie zal voor een deel worden ingericht met materiaal uit eigen bezit en deels met munten uit de collectie van de Oudheidkamer Twenthe te Enschede.
Tot 27 juni Streekmuseum Het Admiraliteitshuis te Dokkum: expositie van 17e en 18e eeuwse Nederlandse familiepenningen uit particulier bezit en de eigen vaste numismatische expositie.
Tot 27 juni Numismatische route door Dordrecht; waarin o.a. opgenomen de Grote Kerk (muntmeesterskapel), Museum Mr. Simon van Gijn (zegelstempels, muntslag van Holland en penningen), het gebouw van de Munt van Holland en het Dordrechts Museum (penningen betreffende de gebroeders de Witt en Ary Scheffer).
Tot 28 juni Gemeente Museum 'Het Markiezenhof' te Bergen op Zoom: expositie zeldzame munten uit de Zuidelijke Nederlanden van 1300 tot het begin van het Koninkrijk.
Vanaf 3 juli Rijksmuseum Twenthe te Enschede: expositie van *Wederdoperpenningen.*

Tot 12 juli Museum Huis Lambert van Meerten te Delft: expositie *Delftse penningen door de eeuwen heen,* waarin aandacht geschonken wordt aan penningen van de schutterij, de gilden en de Delftse burgers.
Tot 21 juli Rijksmuseum Paleis Het Loo Apeldoorn: expositie *Oranje op de Penning;* (de collectie van wijlen dr. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus).
Tot de Herfstvakantie Streekmuseum 'Land van Axel': De permanente expositie wordt uitgebreid met munten en penningen uit eigen bezit.
Tot oktober Streekmuseum Stevensweert: expositie van munten geslagen in Stevensweert in de 16e en 17e eeuw door de graven van Bergh.
Tot mei 1993 Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L.): expositie *400 jaar oude werkplaats van valsmunters.* In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsmunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.
Tot en met 2 oktober Universiteitsmuseum te Amsterdam (Agnietenkapel): expositie *De Universiteit op de penning.*
Vanaf begin mei Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen: permanente expositie van de Muntvondst Remmerden 1988.
19 mei Presentatie PTT Post van de postzegelemissie gewijd aan het Eeuwfeest van

Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

22 mei-12 juli Stedelijk museum 'De Lakenhal' te Leiden: expositie *Een leven in penningen.*

22 mei-29 december Purmerends Museum te Purmerend: expositie Munten en penningen.

23 mei Nederlands Economisch Historisch Archief, Cruquiusweg 31 te Amsterdam: thema-dag *Nieuwe historische visies op het gebruik van papiergeld in Nederland en koloniën.*

vanaf 5 juni Museum voor Volkenkunde te Rotterdam: *Bruidsschat en erfenis,* expositie over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied.

6 juni-5 juli Stedelijk Museum Zutphen: expositie *De Zutphense muntslag.*

6 juni-5 september Streekmuseum De Grote Sociëteit te Tiel: expositie *Gespaard en bewaard,* munten, penningen en zegelstempels uit eigen streek

9 juni-25 sept. Gemeentearchief Tilburg: expositie van munten, penningen en waardepapieren uit de collectie van het Gemeentearchief Tilburg.

10 juni Historisch Museum Het Schielandshuis te Rotterdam: opening van het Numismatisch kabinet in het Historisch Museum Het Schielandshuis, genoemd naar de Rotterdamse verzamelaar Willem van Rede (1880-1953). Expositie gewijd aan de persoon Van Rede en zijn collectie die mogelijk de grootste is die ooit in ons land door een particulier is bijeengebracht.

11-14 juni Viering van het 100-jarig bestaan van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam

12 juni Officiële feestelijke viering van het eeuwfeest met aansluitend een meerdaags symposium in het Rijksmuseum te Amsterdam. Op dit symposium zullen in een serie van voordrachten door prominente numismaten de vele aspecten van de *Muntslag van de Lage Landen, beïnvloed door en van invloed op andere landen* worden belicht.

12 juni-26 juli Rijksmuseum te Amsterdam: expositie *VOC-Numismatiek.*

Vanaf 12 juni Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum' te Amsterdam: expositie *Maritieme penningen uit eigen bezit.*

Vanaf 13 juni Museum Frerikshuus te Aalten: expositie van Provinciale munten van Gelderland en het Graafschap Zutphen.

15 juni-6 september Joods Historisch Museum te Amsterdam: expositie van Nederlands-Joodse penningen, tekens en insignes.

20 juni-19 juli Maarten van Rossummuseum te Zaltbommel: expositie van de Bommelse muntslag. Tijdens de opening van de tentoonstelling op 20 juni zullen enkele lezingen worden gehouden over de Bommelse muntslag. Tevens zal gedurende de expositie in het museum een 17e eeuws muntwisselkantoor te zien zijn.

20 juni-18 oktober Geologisch Museum te Heerlen: expositie *Mijnbouw in de numismatiek.* Munten, penningen en papiergeld met afbeeldingen die betrekking hebben op de mijnbouw en andere vormen van delfstoffenwinning.

27 juni Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum' te Amsterdam;: thema-dag *VOC-Numismatiek.*

29 juni-27 sept. Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda: expositie *Penningen en prenten, de Latijnse school te Gouda.*

3 juli-23 aug. Fries Museum te Leeuwarden: expositie over het leven en werk van mr Jacob Dirks.

3 juli-begin sept. Museum van Scheepsarcheologie in het Provinciehuis te Lelystad: expositie *Geld van de Zuiderzeebodem.* In deze expositie zullen o.a. muntvondsten uit scheepswrakken en vuurbakenloodjes worden tentoongesteld.

Vanaf 4 juli Zeeuws Museum te Middelburg: expositie van de vroegste munten en muntvondsten van Domburg.

13 juli-14 sept. Rijksmuseum 'Het Catharijneconvent' te Utrecht: 'mini'-expositie *Van Pelgrimsteken tot bedevaartsmedaille.*

15 juli-15 jan.'93 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *90 jaar Staatsbedrijf*

juli-september Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/Museum van het Boek te 's-Gravenhage: expositie *Een numismatische bibliotheek uit de 18e eeuw* gebaseerd op de collectie Van Damme.
12 sept.-15 nov. Breda's Museum: tentoonstelling *Rond in Reliëf*.
26 september Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch: Studiemiddag *Brabantse Numismatiek*.
eind sept.-begin okt. Veluws Museum te Harderwijk: expositie *De gelderse Munt te Harderwijk*.
1 oktober-1 april '93 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *Valse munterij*.
3 oktober-6 december Haags Historisch Museum te 's-Gravenhage: expositie over Haagse Wijk-, Buurt- en Begrafenispenningen.
3 oktober najaarsbijeenkomst van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Middelburg.
7 oktober-31 jan. 1993 Museum 'Dit is Bethlehem' te Gorinchem: expositie *Muntslag te Gorinchem*.
Vanaf maandag 2 november Uitzending 8-delige TV-serie Numismatiek door TELEAC, TV3, 19.30 - 20.00 uur.
14 november-17 januari '93 Belastingmuseum Prof. dr Van der Poel te Rotterdam: expositie van hondenpenningen *De gemeentelijke hondenbelasting. Historie en toekomst*.
28 en 29 november Congrescentrum De Leeuwenhorst te Noordwijkerhout: *Lisser Coin Fair* onder auspiciën van de N.V.M.H. en de Numismatische kring Bloembollenstreek.
1 december Goud-, zilver en klokkenmuseum te Schoonhoven: presentatie en aansluitende expositie van penningontwerpen vervaardigd door studenten van de Zilver Vakschool te Schoonhoven. ■

KUNST VOOR DE HAND
2600 JAAR VORMGEVING IN HET PENNINGKABINET

RIJKSMUSEUM
HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

WILT U MUNTEN VERKOPEN?

muntenveiling biedt u:

Contant geld
of
'n topopbrengst op haar internationale muntenveilingen

Let eens op de volgende voordelen:
* vakkundige verkaveling met hoge opbrengst *
* uw munten zijn bij ons volledig verzekerd *
* u heeft binnen 14 dagen na de veiling het geld in handen *
* renteloze voorschotten op belangrijke inzendingen *
* u kunt als inzender anoniem blijven *

Bel ons voor 'n vrijblijvende afspraak

muntenveiling
(eig. Theo Peters)
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6261818

Wij zijn lid van de

nederlandse vereniging van munthandelaren

THEO PETERS NUMISMATIEK

Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6222530
fax 020-6222454

inkoop — verkoop en taxatie van:
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
bankpapier
moderne 's Rijksmunt uitgiften

Vraag onze gratis prijslijst!

Onze winkel is geopend:

maandag t/m vrijdag: 10.00 tot 17.30 uur
zaterdag: 10.00 tot 17.00 uur

n
v
m
h

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per 1 januari 1992

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Batavia
G.J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

Coinselling Hoogeveen
B.H. Hagemeijer
v. Echtenstraat 21a
7902 EK Hoogeveen
05280-73634

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Herengracht 434-440
1017 BZ Amsterdam
020-6298012
fax 020-6292285

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15[2]
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

NMB Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Munthandel Trajectum
L. Loffeld
Croeselaan 249
3521 BR Utrecht
030-949709

Fa. Velraeds
Viel 6
6456 AT Bingelrade
04492-3700

Munthandel Verschoor
Merelsingel 12
3291 VH Strijen
01854-1719

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
postbus 5803
3290 AC Strijen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,-- en *f* 25,--?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Een "kei" van een bank

Voor Uw munten bij:

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Herengracht 434-440

1017 BZ Amsterdam

tel.(020)- 6 29 80 12

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

TERVURENLAAN 65 B 1040 BRUSSEL
Tel. + 32.2 734.63.56/736.07.12 Fax.+ 32.2 735.77.78

MUNTEN UIT DE OUDHEID, DE MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
PENNINGEN
OPENBARE VEILINGEN - VASTE PRIJSLIJSTEN
2600 NUMISMATISCHE BOEKEN

AANKOOP **VERKOOP** **EXPERTISE**

Wij houden jaarlijks vier veilingen met afwisselend een aanbieding van antieke munten (kleten, Grieken en Romeinsen), byzantijnse en oosterse penningen, jetons en papiergeld anderzijds.
Hiervoor aanvaarden wij verzamelingen en losse stukken van hoge kwaliteit.
De veilingvoorwaarden worden op verzoek graag meegedeeld.
De veilingskalender ziet er als volgt uit:

N°	Inhoud	Aanvaardlimiet	Veilingsdatum
25	Middeleeuwen, Moderne Tijden	31-03-92	13-06-92
26	Oudheid, Byzantium, Oosten	30-06-92	14-09-92
27	Middeleeuwen, Moderne Tijden	30-09-92	13-12-92
28	Oudheid, Byzantium, Oosten	31-12-92	13-03-93

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

West-Friesland
Halve zilveren rijder
1764 prachtexemplaar

J. B. Westerhof
NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Munthandel Verschoor

Inkoop - Verkoop - Taxaties - Adviezen

merelsingel 12
3291 vh strijen

lid n.v.m.h.

tel : 01854 - 1719
fax : 01854 - 4424

Muntenhandel

Willem van Alsenoy

Numismaat

Openingstijden: 12-18 uur
Telefoon: 09-32-3-2321429
Privé: 09-32-3-5688056
Veilinglijsten en prijslijsten op aanvraag met opgave van verzamelgebied

Oudaan 6
B-2000 Antwerpen (België)

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1992, 16E JAARGANG NR. 4

Zojuist verschenen

Universiteit op de penning

Penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632–1992

door Erik van Scheepen

Nieuwe uitgave samengesteld door Erik van Scheepen, assistent–conservator van het Amsterdamse Universiteitsmuseum.
Naar aanleiding van het honderjarig bestaan van het Koninklijk Genootschap van Munt– en Penningkunde en het 360–jarig bestaan van de Amsterdamse universiteit is deze publikatie tot stand gekomen waarin de penningen met betrekking tot de Amsterdamse universiteit zijn omschreven en gecatalogiseerd. Hierdoor is een standaardwerk ontstaan dat een uitstekende aanvulling vormt op de reeds bestaande publikaties ten aanzien van de universiteitspenningen van Leiden en Utrecht
Het boek biedt een volledig geïllustreerd overzicht ingedeeld in vijf categoriën:

I Jubilea, II Hoogleraren en Lectoren, III Prijs–, Ere– en Promotiepenningen, IV Aanverwante en eigen instellingen, V Studenten.

Voor zover mogelijk wordt hierbij verwezen naar reeds bestaande literatuur en standplaats. De bijlagen bevatten een compleet overzicht van alle geraadpleegde literatuur, gebruikte afkortingen, medailleurs en ontwerpers, samenvattend overzicht en index.
Kortom een duidelijk en overzichtelijk boekwerk dat niet alleen maar bedoeld is voor de verzamelaars van penningen maar tevens niet mag ontbreken bij iedereen die geïnteresseerd is in de Amsterdamse universitaire geschiedenis en achtergronden daarvan.

ISBN 90-74162-02-9
E. van Scheepen
Universiteit op de penning.
Harde kaft, genaaid
112 pagina's
geïllustreerd met vele foto's
f 45,– incl. b.t.w.

Te bestellen door overschrijving van f 52,50 (incl. verzendkosten) bij:

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.
Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden.
Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Zet- en drukwerk
Text & Design Group
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Penning Valkenswaard 1989 (brons, 70x55 mm)
zie pag. 146

Vijf staande penningen voor Valkenswaard **146**
A.H. VAN OTTERDIJK over penningen van de gemeente Valkenswaard

Noodgeld van Tilburg **152**
L.M.J. BOEGHEIM over zeldzaam papieren noodgeld

Bruidsschat en erfenis **159**
C.H. VAN DEN MEIRACKER over ceremoniële ruilmiddelen uit de Stille Zuidzee

Een nieuwe directeur bij Het Koninklijk Penningkabinet **163**
A.J. DE KONING in een kort gesprek met drs M. Scharloo over haar nieuwe functie

Jhr A.C. von Weiler 100 jaar **165**
F. VAN PUIJENBROEK over een honderdjarig erelid van 'het Genootschap en de Vereniging'

Een honderdjarige **167**
H. ENNO VAN GELDER over Jhr A.C. von Weiler

De penning als kunstwerk **170**
J.N. VAN WESSEM over penningkunst

Een zilveren huwelijk in brons **174**
K. SOUDIJN over de huwelijkspenning van Ria en Bert van Beek

Boekbespreking **176**

Tentoonstellingen **179**

Symposium **182**
Informatie over het symposium 'Penningkunst in beweging'

Verenigingsnieuws **183**

Activiteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar **187**

Vijf staande penningen voor Valkenswaard

TOON VAN OTTERDIJK*

* A.H. van Otterdijk is ambtenaar in algemene dienst bij de gemeente Valkenswaard

Wie zichzelf tracteert op een bezoek aan de tentoonstelling, die de FIDEM (Fédération Internationale de la Médaille) in september 1992 in Londen organiseert, zal bij de Nederlandse inzending ook werk van Jos Reniers aantreffen. Natuurlijk, zou men kunnen toevoegen. Jos Reniers behoort tot de toonaangevende kunstenaars als het om penningen gaat. Zijn penningen gaan de wereld rond. Zo bezit president Bush van de Verenigde Staten de door Reniers gemaakte penning *Hugo de Groot.*[1]

Vijf penningen zijn het geworden die hij in opdracht van de gemeente Valkenswaard vervaardigde. Vijf in één serie, alle betrekking hebbend op het onderwerp *valkerij.* Valkenswaard ontleend zijn naam aan die vorm van jacht met roofvogels.

In 1989 wilde het Gemeentebestuur een nieuwe gemeentelijke onderscheiding. De oude, al zo'n vijftig jaar in gebruik, was wat sleets geworden en bevatte nog het oude gemeentewapen. Tegelijk was er behoefte aan een nieuw systeem met de nieuwe criteria en aan een verscheidenheid, zowel categoriaal als in rangvolgorde.

Vanaf de veertiende eeuw heeft men zich in Valkenswaard beziggehouden met de valkerij, vertelt Jac. van Gerven, één van de twee valkeniers die Valkenswaard nog rijk is. *Vanaf de zestiende eeuw is Valkenswaard toonaangevend geworden op dit gebied in Europa. In feite verkreeg men een monopoliepositie. Dat kwam door het contact met de Deense koning, die het vangrecht beheerste op het Noordelijk halfrond. Vooral IJsland was daarbij belangrijk: daar werd de witte geervalk gevangen, die zeer geliefd was aan de Europese hoven. Na de Franse revolutie raakte de valkerij op haar retour, maar over de hele wereld wordt het vak nog steeds als hobby beoefend. Het is een stuk cultuurgoed dat op deze manier behouden blijft. Het gaat niet om de buit, maar om het spel.* In Nederland houden rond de negentig mensen zich nog met de valkerij bezig. Een hoofdrol dus voor de valk op de penningen van de gemeente Valkenswaard.

[1] GEER STEYN De Hugo de Grootpenning (met lijst van 15 penningen vervaardigd in de periode 1980-1984) *De Beeldenaar* 8 (1984) 112

Erepenning Gemeente Valkenswaard 1989 (brons, 90x80 mm)

Jos Reniers: Een levensechte valk zat even op mijn hand...

Daarmee begon het werk voor de kunstenaar: Het zoeken naar een vorm voor een erepenning, een penning van verdienste, penningen voor cultuur en sport en een gemeenschapspenning.

Ik ben met zo'n penning heel lang bezig, zegt Reniers. *Het is bijzonder arbeidsintensief werk. Ik heb alles gelezen wat er over de geschiedenis van Valkenswaard en de valkerij te vinden was. Ik heb de valk zelf en de attributen voor de valkenjacht bestudeerd. Een levensechte valk zat voor even op mijn hand, de klauwen door de handschoen heen diep in mijn vlees drukkend.*
Bij de uitvoering van deze opdracht heeft hij zich ten doel gesteld iedere penning een afzonderlijk karakter te geven en de vijf penningen samen toch een eenheid te laten zijn. Na veel tekenstudies volgt dan de stap naar de was en de klei. In hele series terracotta's zie je het groeiproces, dat uiteindelijk resulteert in *de penning.*

Op de werktafel in zijn atelier liggen allerlei instrumenten; daaronder van die enge haakjes van de tandarts – nog eens bijgeslepen – precies goed voor het werken in de klei. Reniers behoort tot de weinige mensen die graag tweemaal per jaar naar de tandarts gaan. Zijn bezoek wordt vaak met een stukje voor hem geschikt gereedschap beloond.

Jos Reniers, in 1948 geboren in het Brabantse Langeweg, volgde zijn opleiding vrije plastische vormgeving aan de Academie voor industriële vormgeving in Eindhoven, waar Geer Steyn zijn mentor was. Al geruime tijd krijgt hij diverse opdrachten voor het maken van penningen, maar ook maakt hij portretten in brons en levensgrote plastieken. Deze zijn uitgevoerd in bijna zuiver wit marmer, dat hij persoonlijk in Italië gaat kopen. Vanuit die achtergrond is het begrijpelijk dat hij van iedere penning als het ware een plastiekje maakt. Een meestal in brons verstilde vorm van een eerder in zijn levendige fantasie ontstaan idee. Een penning moet niet te dik en niet te dun zijn, moet lekker in de hand liggen, holten hebben waar de vingers in passen. Er moet een *aaibaarheidsfactor* in zitten.

Een relatie met zijn achtergrond als

beeldhouwer is ook te bespeuren in het gegeven dat veel van Reniers' penningen kunnen staan. Ook die voor Valkenswaard: De gehandschoende vuist doet dan als zitplaats voor de valk tevens dienst als basis voor de penning. Het best komt dat tot uiting bij de *Erepenning*, de grootste van de serie. Deze penning staat op de handschoen van de valkenier, waarvan de riempjes een extra steunpunt vormen. Aan de voorzijde de valk op de gehandschoende vuist. Hij heeft een kapje op en de kop gewend in de richting van de vlucht. De compositie loopt van links naar rechts: van handschoen naar de naam Valkenswaard en via de valk weer terug. Links onder een inkeping, waar de duim van degene die de penning in de hand houdt als vanzelf invalt en die uitnodigt om de penning van rechts naar links om te draaien. *De keerzijde moet één geheel vormen met de beeldzijde*, zegt Reniers. Aan de keerzijde komt de handschoen terug. Het woord *erepenning* suggereert de vlucht van de vogel, meebewegend met de ronding van de penning. *Belettering vindt ik heel belangrijk. De tekst moet voor mij zo gemodelleerd en gecomponeerd worden dat zij een logisch geheel vormt met de beeldzijde.*

De *penning van Verdienste* heeft meer vaart in zich. Hier komt de valk aanvliegen en strijkt neer op de hand. Het kapje ontbreekt daarbij dus. Reniers: *Het is min of meer een zigzagcompositie. Het licht op de vleugel correspondeert met het licht op de handschoen.*

De keerzijde is geheel beletterd in een fraaie compositie: Verdienstelijk voor Valkenswaard is de tekst. De rechte basis voor de penning gaat over in de rondvorm, die in zijn contour een opstijgende lijn –vlucht– aangeeft.

Zeer voornaam is de *penning voor Cultuur.* Deze penning steunt geheel op de riempjes waarmee de valk wordt vastgehouden. Aan de beeldzijde is de valk nu gestileerd uitgevoerd. de opengeslagen vleugels geven de vorm aan de penning.
De kop – met kapje en pluim – geeft de penning iets koninklijks en roept door zijn vorm herinneringen op aan de Farao's. Op de keerzijde komen de wiekende vleugels min of meer terug in de tekst, die een beetje bol op de penning ligt. Het woord Valkenswaard markeert de rug van de vogel en verbindt op deze wijze de vogelkop met zijn niet direct zichtbare, maar wel voelbare achterkant.

penning van Verdienste 1989 (brons, 55 mm)

De *sportpenning* toont aan de beeldzijde de valk als overwinnaar, op het hoogste punt van het één-twee-drie podium. Een ereplaats dus, daarmee de verdienste van de Valkenswaardse burger die zo'n penning ontvangt, benadrukkend. De rug van de valk loopt mee met de ronding van de penning, een houding die ook in de natuur valt waar te nemen. *Er is een ongelooflijke veelheid van sporten, daarom heb ik voor de tekst aan de keerzijde gekozen voor de vorm van een scorebord met allemaal verschillende letters,* vertelt Reniers.

penning voor Cultuur 1989 (brons, 70x 55 mm)

schetsen, om te komen tot het uiteindelijk ontwerp (verkleind weergegeven)

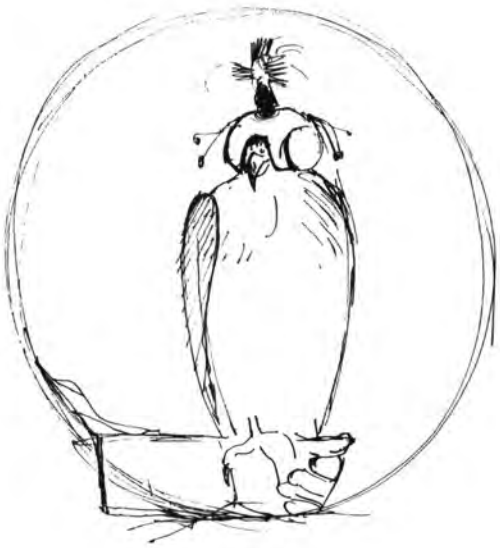

Belangrijke penningen van Jos Reniers

1981 Pastoor Janssens, ereburger van de gemeente Helmond (met totaal 7 varianten)
1982 Krabbedanspenning voor de stichting "De Krabbedans" te Eindhoven
1983 Penning voor de Katholieke Unversiteit Brabant te Tilburg
1984 Hugo de Groot voor de Vereniging voor Penningkunst [1]
1986 Tromp-penning voor het tweejaarlijks Tromp muziekconcours gemeente Eindhoven 1987 Museum-penning Noord Brabant voor de Vereniging van Musea in Brabant
1987 Nicolo Paganini- penning (met variant)
1988 Jubileum-penning, dubbelportret particulier
1989 Franz Liszt-penning voor het internationaal Franz Liszt-concours Vredenburg. Als gelegenheidspenning uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst [2]
1989 Penning Rabo Bank Eindhoven
1989 Gemeente Valkenswaard. 5 penningen: Erepenning, penning van Verdienste, Cultuurpenning, Sportpenning en Gemeenschapspenning
1989 Cultuurpenning
1989 Penning van verdienste Gemeente Eindhoven
1989 Bach-penning
1990 Sportpenning Gemeente Eindhoven
1990 Erepenning gemeente Mierlo [3]
1991 Jubileumpenning, dubbelportret particulier
1991 Vrijwilligerspenning gemeente Valkenswaard
1992 Penning voor het Doveninstituut te St. Michielsgestel
1992 Prof. Jan van Es-penning (Nederlandse Vereniging van Huisartsen)
1992 Penning Religieus museum Uden

Penningen van Jos Reniers werden onder meer aangekocht door het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, Muzeum Sztuki Medalierskiej te Wroclaw Polen, Museum Kempenland te Eindhoven en door particuliere verzamelaars.

Penningexposities: Fidem Florence (1983), Stockholm (1985), Colorado Springs (1987), Helsinki (1990), Londen (1992); in Nederland: Maastricht, Amsterdam, Eindhoven, Helmond, Laren nh., Tilburg en Valkenswaard.

Jos Reniers woont en werkt in Mierlo-Hout (Helmond), Houtsestraat 12 tel. 04927 - 62437.

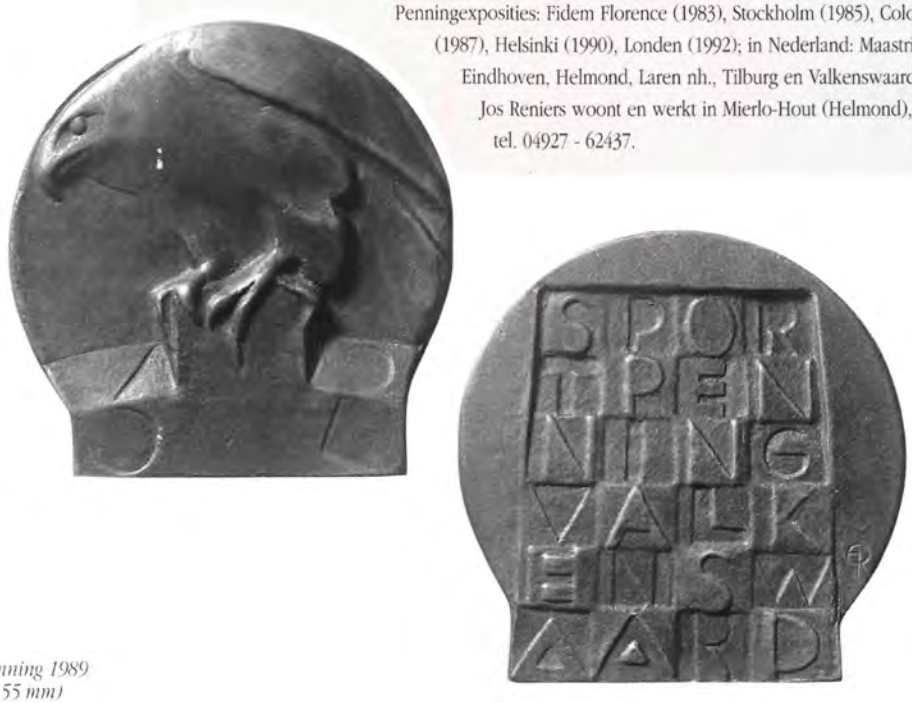

Sportpenning 1989 (brons, 55 mm)

[1] GEER STEYN De Hugo de Grootpenning (met lijst van 15 penningen vervaardigd in de periode 1980-1984) *De Beeldenaar* 8 (1984) 112

[2] GEER STEYN Franz Liszt-penning van Jos Reniers *De Beeldenaar* 10 (1986) 371-372

[3] MARJAN SCHARLOO De erepenning van de gemeente Mierlo *De Beeldenaar* 15 (1991) 382-383

Als laatste in de serie ontstond de *gemeenschapspenning*. Ook hier valt de relatie met de toekomstige bezitter van de penning waar te nemen: een borstbeeld voor veel verdiensten. De valk neemt op de penning zelf die ereplaats in als borstbeeld. Reniers vond dat aardig als afsluiting.
De sokkel van het borstbeeld is tevens de sokkel van de penning. Op het kapje een overdadige verentooi, zoals die ook in vroeger tijden soms groter was dan de kop van de valk. Wellicht een statussymbool.

De in brons vereeuwigde vingerafdrukken van de kunstenaar geven deze penning een zeer bijzondere signatuur. Aan de keerzijde springt het woord *gemeenschapspenning* door de manier van modelleren eruit als een soort bekroning.

Behalve de cultuurpenning, die in verband met zijn wat bijzondere vorm in *cire perdue* moest worden gegoten waarvoor Argentor in Haarlem tekende, zijn alle penningen gegoten bij de firma Binder in Haarlem. Elke penning is voorzien van Reniers' signatuur; soms op de beeldzijde, soms op de keerzijde.

Valkenswaard is bijzonder trots op deze penningen. Men heeft er al mee geëxposeerd op een tentoonstelling van het cultuurfonds van de Bank van Nederlandse Gemeenten. Het plaatselijk museum bezit de serie in terra cotta en het museum Kempenland in Eindhoven kocht een complete serie in brons aan.

Met zorg en aandacht worden de penningen bij de gemeente Valkenswaard omgeven. Een penning geef je niet zomaar in de hand. Elk exemplaar wordt geborgen in een fraaie suèdeachtige cassette, pasklaar gemaakt voor de diverse vormen. Elke penning wordt vergezeld van een fraaie bijsluiter, een drieslag in een ronde vorm. Bij het uitreiken van de penning aan een verdienstelijk burger van Valkenswaard gaat daar bovendien nog een fraai diploma bij, dat als achtergrond een vage afdruk bevat van de penning die wordt uitgereikt. Al met al een fraaie omlijsting voor een prachtig expressief geheel van Jos Reniers.

Gemeenschapspenning 1989 (brons)

Noodgeld van Tilburg

L.M.J. BOEGHEIM

Op 11 mei 1940 machtigde de toenmalige Secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse zaken mr dr K.J. Frederiks, via de Commissarissen der Koningin, de gemeenten telegrafisch tot uitgifte van noodgeld. Tilburg behoefde toen van deze machtiging geen gebruik te maken.[1] In september 1944 lag de situatie echter anders. Het wegverkeer was in de oorlogjaren steeds tot het uiterste beperkt en in de zomer van 1944 raakte ook het treinverkeer door beschietingen steeds meer gedesorganiseerd. De snelle opmars van de geallieerden bracht vanaf begin september 1944 een vrijwel volledige stopzetting van alle verkeer in en naar het zuiden des lands met zich. Ook de Postchèque- en Girodienst functioneerde nauwelijks meer.

Onder de gegeven omstandigheden vreesde het gemeentebestuur van Tilburg

[1] Dossier uitgifte van noodgeld 1940 -1945 (S. No.4 -XX - 1.822.153). Brief nr. 5914/4744 dd. 25 juni 1940 van het Gemeentebestuur vanTilburg aan de Secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken.

een tekort aan kasmiddelen, waardoor men in de onmogelijkheid zou komen te verkeren om lonen en salarissen uit te betalen. Omdat burgemeester mr J.C.A.M. van de Mortel niet bereikbaar was, besloot de waarnemend burgemeester, de heer Hondius, derhalve op 11 september 1944 de uitgifte van noodgeld voor te bereiden. Wethouder Van Dullemen werd met de praktische uitvoering belast. Nog op dezelfde dag voerde Van Dullemen daartoe een bespreking met de heer Kerstens, agent van de N.V. Nederlandsche Bank, filiaal Tilburg. Hierbij werden aan Van Dullemen de *Richtlijnen voor het vervaardigen en uitgeven van noodgeld aanbevolen door de N.V. Nederlandsche Bank* verstrekt. Deze uitvoerige richtlijnen behelsden een 17-tal punten waarmede bij noodgelduitgiften rekening diende te worden gehouden.
De voornaamste van deze punten waren: 1° Doel: Verzorging en levensonderhoud van de bevolking; 2° Uitgevende instantie: Uitsluitend het gemeentebestuur; 3° Vervaardiging en controle: Instelling van een tweetal commissies; 4° Waarden: In overeenstemming met die van de coupures van De Nederlandsche Bank en niet groter dan ƒ 50.–; 5° Adviezen inzake de uitvoering: Wit papier met gekleurde vezels, gebruik van diverse verschillende lettertypen, tekst- en drukvoorschriften, kleuren en druktechnieken; 6° Ongeldig maken: Door perforatie; 7° Aanbevolen afmetingen:
ƒ 5.– en lager: lengte min. 75 mm en max. 120 mm; breedte min. 50 mm en max. 80 mm;
ƒ 10.–: 144 x 82 mm;
ƒ 20.–: 155 x 82 mm;
ƒ 25.–: 155 x 88½ mm:
ƒ 50.–: 165 x 94 mm.

Eveneens op 11 september 1944 voerde Wethouder Van Dullemen nog een bespreking met de heer Bergmans, firmant van Drukkerij Henry Bergmans N.V. te Tilburg, inzake de technische voorbereidingen. Opgedragen werd hierbij:
a) Het reserveren van geschikt papier bij Bergmans en eventueel bij het filiaal van de firma Proost, groothandel in papier, te Tilburg.
b) Het vervaardigen van tekeningen voor het maken van cliché's, indien mogelijk bij de firma Verhees te 's Hertogenbosch.
c) Zodra de noodzaak zich voordeed een eerste aanmaak gebaseerd op een behoefte aan kasgeld van vier weken, zijnde ƒ 2.000.000.– met de volgende verdeling

150.000 stuks à ƒ 1.–	ƒ 150.000.–
100.000 stuks à ƒ 2.50	ƒ 250.000.–
50.000 stuks à ƒ 5.–	ƒ 250.000.–
20.000 stuks à ƒ 10.–	ƒ 200.000.–
20.000 stuks à ƒ 20.–	ƒ 400.000.–
10.000 stuks à ƒ 25.–	ƒ 250.000.–
10.000 stuks à ƒ 50.–	ƒ 500.000.–

Omtrent de verdeling zou advies worden gevraagd aan de agent van De Nederlandsche Bank.

Het verloop van de besprekingen werd door wethouder Van Dullemen op 18 september in een nota vastgelegd. Hierin vermeldde hij tevens dat wat de door De Nederlandsche Bank aanbevolen commissies betrof, besloten werd de hiervoor aan te wijzen personen nog niet te vragen, in verband met de vereiste geheimhouding. Deze geheimhouding was van groot belang, daar de uitgifte van noodgeld in eerste instantie reeds door een verordening van de Duitse bezetter in mei 1940 was verboden. Deze *Verordening van de bevelhebber der legergroep* van 17 mei 1940 stelde uitdrukkelijk, dat naast de gulden alleen de Reichskreditkassenscheine wettig betaalmiddel waren in de zin van de verordening van 10 mei 1940. Naast Nederlandse munten, zilverbons en bankbiljetten waren dus alleen Reichskreditkassenscheine geldig. De bevolking werd gewaarschuwd andere

betalingsmiddelen in het bijzonder Reichsmarkbiljetten niet aan te nemen. Zulks impliceerde uiteraard dat ook plaatselijk noodgeld op basis van de machtiging van 11 mei 1940 niet in betaling mocht worden aangenomen. Deze bekendmaking werd in mei en juni 1940 bijna dagelijks in de pers herhaald. De machtiging tot uitgifte van noodgeld was overigens op 17 mei 1940 door de Secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse zaken telegrafisch ingetrokken na overleg met de Duitse militaire bevelhebber in Nederland. Dit besluit werd op zaterdag 18 mei 1940 in de dagbladen gepubliceerd. Ook het besluit nr 206 van de waarnemend Secretaris-generaal van het departement van Financiën, Postma en van de Secretaris-generaal van het Departement van Justitie, Schrieke, afgekondigd in het Verordeningenblad nr 46 van 10 november 1941, verbood de uitgifte van noodgeld. De onmiddelijke aanleiding tot dit besluit vormde het, in Simpelveld tijdens de kermis van 1941 door de plaatselijke ceféhoudersvereniging in omloop gebrachte noodgeld van 10 cent, waarmee men in alle cafés van het dorp terecht kon.

Op 21 september 1944 liet Bergmans weten er niet in geslaagd te zijn verbinding met 's-Hertogenbosch te verkrijgen. Hij stelde voor clichés uit het bezit van de gemeente voor het ontwerp te gebruiken of eventueel foto's uit een door hem uitgegeven boekje Tilburg en omstreken. Uiteindelijk werden de ontwerpen met spoed gemaakt door de heer Van Uden, tekenaar van de drukkerij.[2]

Inmiddels stond Tilburg regelmatig bloot aan beschietingen, waardoor de platen voor de vervaardiging van de clichés enkele malen door scherven werden getroffen en beschadigd. Tenslotte slaagde men er toch met veel moeite in de clichés gereed te maken, drukproeven te vervaardigen en de kleurencombinaties vast te stellen.

Op 12 oktober 1944 bood Bergmans tijdens een vergadering van B en W de drukproeven van de zeven verschillende waarden ter goedkeuring aan. De burgemeester ging accoord, behoudens dat hij het kleurverschil tussen het biljet van *f* 1.– en dat van *f* 5.– te gering vond, waardoor hij vergissingen niet uitgesloten achtte. Besloten werd de waarde van *f* 20.– te laten

[2] *Rooms Leven*, editie van 23 oktober 1948 (in dit artikel is een serie niet geperforteerd noodgeld afgebeeld)

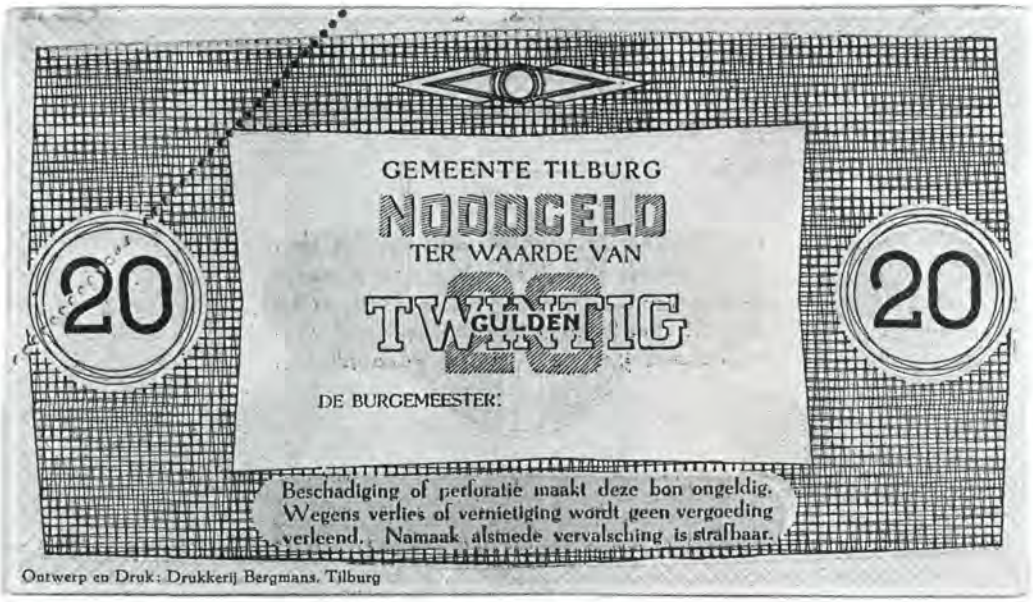

vervallen en de kleur ervan toe te passen voor het biljet van *f* 5.–. B en W hadden de volgende aantallen voorzien:

200.000 stuks à *f* 1.–	*f* 200.000
100.000 stuks à *f* 2.50	*f* 250.000
50.000 stuks à *f* 5.–	*f* 250.000
40.000 stuks à *f* 10.–	*f* 400.000
16.000 stuks à *f* 25.–	*f* 400.000
10.000 stuks à *f* 50.–	*f* 500.000

In het gemeentearchief van Tilburg is nog één serie geperforeerde proefdrukken aanwezig, derhalve ongeldig gemaakt als in de richtlijnen van De Nederlandsche Bank aanbevolen. Volgens *Het Nieuwsblad van het Zuiden* van 4 oktober 1979 zou een onbekende particulier ook nog één of meer biljetten in bezit hebben, terwijl *De Telegraaf* van 29 september 1979 stelt dat een serie in particuliere handen zou zijn. Wellicht zijn deze biljetten uit het archief van Drukkerij Bergmans afkomstig. De drukkerij werd in december 1978 overgenomen. Archiefstukken zijn – voor zover bekend – niet bewaard gebleven. Het Koninklijk Penningkabinet kwam onlangs in het bezit van deze complete serie.

De biljetten zijn tweezijdig bedrukt, op enigszins grijsachtig wit papier zonder watermerk. Alle biljetten dragen links aan de voorzijde de tekst *Ontwerp en druk Drukkerij Bergmans Tilburg.* Merkwaardigerwijze komt deze tekst op het biljet van *f* 2.50 op de keerzijde voor. Het encadrement op de voor- en keerzijde is op alle biljetten eender en bestaat uit een ruitmotief met aan beide kanten vermelding van de waarde. In het witte middenvlak van de voorzijde is in afwijkende kleur steeds eenzelfde patroon opgenomen met het gemeentewapen en de tekst: GEMEENTE TILBURG. NOODGELD TER WAARDE VAN — GULDEN. De ondertekening door de burgemeester ontbreekt op de proeven. In geval van definitieve bestelling zou deze door middel van een apart door de gemeente ter beschikking te stellen cliché moeten worden aangebracht. De keerzijde toont in het middenvlak – in afwijkende kleur – verschillende motieven, alsmede aanwijzingen omtrent inwisselbaarheid, geldigheidsduur, beschadiging of perforatie, verlies of vervalsing.

Noodgeld 50 gulden, 90% van ware grootte

De biljetten hebben de volgende afmetingen en kleuren:

f 1.–	110 x 65 mm	Bruin - ondergrond groen
f 2.50	110 x 65 mm	Groen - ondergrond lichtbruin
f 5.–	110 x 65 mm	Bruin - ondergrond grijs
f 10.–	125 x 73 mm	Donkerblauw - ondergrond grijs
f 20.–	135 x 80 mm	Lila - ondergrond rose
f 25.–	150 x 90 mm	Paarsrood - ondergrond rose
f 50.–	160 x 95 mm	Donkerbruin - ondergrond lichtbruin

Op 17 oktober 1944 deelde Kerstens mede dat de kaspositie van de bank zodanig was dat aanmaak van noodgeld niet noodzakelijk moest worden geacht. De bank zou tijdig waarschuwen indien dit wel het geval mocht zijn. Kerstens sprak zijn voldoening uit over de getroffen voorbereidingen. Hij adviseerde geen biljetten van *f* 25.– te doen drukken, daar *f* 20.– meer werd gevraagd dan *f* 25.–. Bovendien was een biljet van *f* 5.– voorzien, zodat er voldoende mogelijkheden tot betaling aanwezig moesten worden geacht.

De 'machtigingscommissie' werd samengesteld. Ze bestond uit: De heer Kerstens als agent van De Nederlandsche Bank, de heer H. Mannaerts, Vice-voorzitter van de Kamer van Koophandel Tilburg, de heer Van Dullemen, wethouder van de gemeente Tilburg, terwijl als secretaris zou optreden drs L. de Mast, referendaris ter gemeentesecretarie van Tilburg.

Wat de coupures betrof, besloot men andermaal tot wijziging en wel:

200.000 stuks à *f* 1.–	*f* 200.000
140.000 stuks à *f* 2.50	*f* 350.000
50.000 stuks à *f* 5.–	*f* 250.000
50.000 stuks à *f* 10.–	*f* 500.000
10.000 stuks à *f* 20.–	*f* 200.000
10.000 stuks à *f* 50.–	*f* 500.000

Tevens werd besloten dat indien opname van noodgeld door banken zou plaatsvinden een rentevergoeding zou worden berekend op basis van het laatst bekende wisseldisconto, zijnde $2^1/_2$ % per jaar.

Ook deze bespreking werd door Van Dullemen in een nota vastgelegd - 19 oktober 1944 - en door de gemeente op 20 oktober 1944 aan De Nederlandsche Bank bevestigd. Tevens zond de gemeente op 20 oktober 1944 aan de Kamer van Koophandel een overzicht en een uiteen-

[3] Wet van Gresham: Slecht geld verdringt goed geld uit de omloop

[4] Omtrent Van Laarhoven heb ik niets terug kunnen vinden. Deze naam komt verder nergens in het dossier voor.

zetting van haar bedoelingen, waarmede de Kamer van Koophandel zich op haar beurt op 25 oktober 1944 schriftelijk accoord verklaarde. Tenslotte bevestigde de gemeente op 20 oktober 1944 aan de heer L. de Mast diens aanstelling tot secretaris van de 'machtigingscommissie' en werd aan drukkerij Bergmans de voorlopige order doorgegeven. De agent van De Nederlandsche Bank bevestigde de ontvangst van de brief van de gemeente op 23 oktober 1944 en stelde daarbij opnieuw een wijziging in de specificatie der aan te maken biljetten voor en wel:

300.000 stuks à ƒ 1.–	ƒ 300.000
140.000 stuks à ƒ 2.50	ƒ 350.000
60.000 stuks à ƒ 5.–	ƒ 300.000
80.000 stuks à ƒ 10.–	ƒ 800.000
10.000 stuks à ƒ 20.–	ƒ 200.000
1.000 stuks à ƒ 50.–	ƒ 50.000

Na een zware beschieting werd Tilburg in de avond van 27 oktober 1944 bevrijd. De geallieerde soldaten beschikten elk over ƒ 75.– aan nieuwe in de U.S.A. vervaardigde munten en muntbiljetten. Hoewel direct de *Wet van Gresham* in werking trad en de bevolking begon met het oppotten van het fraaie nieuwe zilvergeld, kon toch een tekort aan kasmiddelen worden voorkomen, mede omdat circa ƒ 88.000.000.– aan nieuw bankpapier in omloop werd gebracht.[3]

Op 23 november 1944 deed de agent van De Nederlandsche Bank dan ook het voorstel de zaak van het noodgeld te laten rusten, daar ze niet meer actueel was. Hij verzocht daarbij het aan van Laarhoven ter hand gestelde cliché terug te vragen.[4]

Tenslotte bracht Bergmans op 8 maart 1945 aan de gemeente Tilburg voor 'ontwerpen tekeningen, clichés en afdrukken voor noodgeld' een bedrag van ƒ 1120.– in rekening, hetgeen prompt werd voldaan.

Met dank aan de heer Kobes van het Gemeentearchief Tilburg voor de beschikbaarstelling van de gegevens.

Publicaties

Rooms Leven, editie van 23 oktober 1948 - Noodgeld voor Tilburg in nood.
De Telegraaf, editie van 29 september 1979 - Zeldzaam noodgeld.
Het Nieuwsblad van het Zuiden, editie van 4 oktober 1979 -Tilburgs Noodgeld historisch van grote waarde.
Wie, Wat, Waar? Jaarboek editie 1961, Papieren noodgeld, 256

Muntenhandel

Openingstijden: 12-18 uur
Telefoon:09-32-3-2321429
Privé: 09-32-3-5688056
Veilinglijsten en prijslijsten op aanvraag met opgave van verzamelgebied

Willem van Alsenoy

Numismaat

Oudaan 6
B-2000 Antwerpen (België)

Bruidsschat en erfenis

Ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied

KEES VAN DEN MEIRACKER*

* Drs C.H. van den Meiracker is Conservator Oceanië van het Museum voor Volkenkunde Rotterdam

In de Stille Zuidzee, tussen Azië en Amerika, liggen ontelbare eilanden. Dit enorme gebied staat bekend om zijn verscheidenheid aan culturen. Deze uit zich onder andere in de verschillen in taal, gebruiken, plechtigheden en de voorwerpen die daarbij gebruikt worden. De voornaamste eilandengroepen zijn: Micronesië dat bestaat uit veel kleine koraaleilanden met witte stranden en wuivende palmen, Polynesië, de eilanden van vulkanische oorsprong met weelderige plantengroei en als laatste Melanesië met als grootste eiland Nieuw-Guinea, ondoordringbaar in zijn natuurlijke rijkdom. Vooral bij Polynesië en Micronesië vormde de zee de natuurlijke begrenzing van vaak kleine en in de ogen van de Europeanen geïsoleerde eilanden.
In Melanesië daarentegen leidde de ontoegankelijkheid van het gebied tot de isolatie van verschillende kleine bevolkingsgroepen. Deze afzondering is echter relatief. Eeuwenlang zijn er al onderlinge contacten tussen de eilandbewoners.
Handelscontacten waren vaak noodzakelijk om te kunnen overleven en konden pas plaatsvinden als een ceremoniële relatie, ondersteund met belangrijke en waardevolle voorwerpen opgebouwd was. Deze voorwerpen bepaalden voor een groot deel de culturele identiteit van de groep en werden gebruikt bij belangrijke gebeurtenissen in de samenleving zelf.

Terminologie als primitief geld, traditioneel geld, ceremonieel geld, traditioneel ruilmiddel of ethnografisch betaalmiddel zijn door het westen bedacht en geven geen van alle de functie volledig weer van voorwerpen die gebruikt worden bij ceremoniële transacties. Een ceremonieel ruilmiddel bezit een aantal functies, die per cultuur kunnen verschillen. Dit alles is sterk afhankelijk van tijd en plaats. Zo kan een ruilmiddel haar functie totaal verliezen, omdat bijvoorbeeld het ceremoniële aspect van de gemeenschap sterk gedevalueerd is, of er gebeurt het tegenovergestelde, zoals op het eiland Bougainville. Dit eiland met zijn sterk op het westen gerichte koperindustrie en daarmee gepaard gaande westerse betalingsverkeer werd afgesloten van de buitenwereld en was zodoende genoodzaakt het traditionele ruilmiddelensysteem weer in ere te herstellen.

Men kan geen algemene opvatting geven over het gebruik van traditionele ruilmiddelen in Oceanië. Zo zijn er culturen als de

Goederengeld, schelp met masker, Maprikgebied, noordoost Papua New Guinea. Collectie Museum voor Volkenkunde Rotterdam. (foto's H. van der Geest)

Tolai van Nieuw-Brittannië; Papua New Guinea en de Kapauku van het Centrale Bergland van Irian Jaya die een westerse opvatting betreffende bezit en handel hebben. Alles is te vertalen in geld en waardevolle voorwerpen, er wordt door niemand iets voor niets gedaan. Kinderen wordt al op zeer jonge leeftijd geleerd om te gaan met geld en traditionele ruilmiddelen. Gedurende het gehele leven probeert iedereen zoveel mogelijk bezit te vergaren ter verhoging van status en aanzien. Wie bijvoorbeeld toegelaten wil worden tot een genootschap, een ceremonie bij wil wonen of de clan schadeloos moet stellen, moet daar voor betalen. Bovendien kennen de Tolai een instelling die te vergelijken is met een westerse bank. Hier worden de geldringen, *tabu*, opgeslagen en beheerd door de oudere mannen van de clan. Deze bezit macht en aanzien in de gemeenschap, doordat hij een deel van zijn bezit tijdens belangrijke ceremoniën uitdeelt.

In tegenstelling tot de Kapauku en de Tolai hebben de verschillende culturen van het Centrale Bergland van Papua New Guinea een andere opvatting betreffende bezit. Hier was het belangrijkste ruilmiddel de *kina*, een maanvormige schelp. Deze schelpen werden vanaf de kust naar het Centrale Bergland gebracht. Voorzien van een gevlochten band kregen ze een functie binnen het ceremoniële ruilcircuit. Iedere man trachtte zoveel mogelijk kina te verwerven, echter niet om te houden maar om zoveel mogelijk weg te geven aan zijn ruilpartners. Iemand met veel ruilpartners en daarmee afhankelijkheidsrelaties wordt beschouwd als een *Big-man*, iemand met veel aanzien en invloed in de clan. Door deze uitgebreide netwerken konden de mannen beschikken over grote hoeveelheden zwijnen en schelpen, die noodzakelijk waren om relaties te onderhouden en ceremoniën te realiseren.

Een ander aspect waar rekening mee moet worden gehouden bij de bestudering van ruilmiddelen is het feit dat ze deel uit kunnen maken van een hoge of belangrijke sfeer of van een lagere sfeer. Zo kan een belangrijk voorwerp dat al generaties lang deel uitmaakt van het familiebezit, niet zomaar geruild worden met objecten uit een lagere sfeer. Doordat voorwerpen uit de hoogste sfeer generaties lang worden overgedragen hebben ze niet alleen een relatie met personen in het heden, maar ook met de voorouders.

Naast al deze waardevolle voorwerpen bestaat er maar een 'goed' dat de hoogste waarde vertegenwoordigt, de vrouw. Deze zijn in alle samenlevingen het 'hoogste' goed. Zij kunnen slechts verkregen worden door middel van de meest waardevolle goederen. Deze voorwerpen, die een onderdeel zijn van de bruidsprijs, moeten door de man en zijn verwanten aan de bruid en haar verwanten worden gegeven ter compensatie. Deze waardevolle voorwerpen komen vaak van ver of vereisen specialistische kennis om ze te maken. De meest uiteenlopende materialen zoals schelp, veren, steen, schildpad, metaal of hout worden daarbij gebruikt. Voorwerpen uit de hoogste sfeer kunnen alleen veranderen van eigenaar door middel van een belangrijke ceremonie. Vooral tijdens deze ceremoniën, waarvan huwelijk en begrafenis de belangrijkste zijn, worden de posities en de relaties van de verschillende groepen en hun individuele leden duidelijk.

Geldring of tabu van de Tolai, Nieuw-Brittannië, Papua New Guinea.

Het huwelijk is in Oceanië een van de belangrijkste ceremoniën. Het is echter geen zaak tussen individuen, maar tussen groepen. Al eeuwenlang worden vrouwen uit de verschillende groepen uitgewisseld. Om het verlies te compenseren moeten er voorwerpen, gebruiksgoederen en levensmiddelen tegenover staan. Men koopt hiermee geen vrouw, maar stelt de verwanten schadeloos voor het verlies. De noodzakelijke goederen voor de feesten, die soms dagen in beslag nemen, worden opgebracht door de verwantschapsgroepen van de betrokkenen en officieel overgedragen. Deze plechtigheden versterken het groepsbesef en brengen afwisseling in het vaak monotone leven. Ceremoniële objecten zoals de schelp met masker uit het noordoosten van Papua New Guinea, worden vervaardigd door verschillende culturen vanaf de kust tot aan de Sepikrivier. De schelp wordt aan de kust gevonden, nauwelijks bewerkt en geruild tegen gebruiksgoederen met de bewoners van het hoger gelegen bergland. Zij voorzien de schelp van een gevlochten masker en beschilderen dat. Dit voorwerp ruilen zij weer met bewoners uit het nog zuidelijker gelegen Sepikgebied, waar het zijn uiteindelijke functie als bruidsprijs krijgt. Het uitwisselen van bruidsprijzen schept verplichtingen tussen de verwantschapsgroepen van bruid en bruidegom. Voldoet een groep niet aan zijn verplichtingen, dan kan de ander de verbintenis verbreken. Dit gebeurt bijvoorbeeld als blijkt dat de vrouw na jaren nog geen kinderen heeft.

De hoogte van de bruidsprijs is afhankelijk van een groot aantal factoren, zoals de status van de verwantschapsgroepen en de leeftijd, ervaring en schoonheid van de bruid. Tegenwoordig zijn er veel jongeren, die niet meer volgens de 'oude' gebruiken hun huwelijkspartner aangewezen krijgen. Deze verandering betrof aanvankelijk alleen de mannen die werkzaam waren op de plantages ver buiten de eigen gemeenschap. Nu geldt dit ook in toenemende mate voor de vrouwen, die naar de stad trekken voor werk en daar een partner vinden. Dit heeft grote gevolgen voor de sociale structuur van de gemeenschappen en het gebruik van de traditionele ruilmiddelen. De huidige bruidsprijzen bestaan niet meer alleen uit deze ruilmiddelen, maar ook uit westerse goederen en geld. De ruilmiddelen hebben nog steeds een functie al is deze vaak minder belangrijk dan vroeger. De *kina* van het Centrale Bergland van Papua New Guinea wordt nog steeds door jonge meisjes gedragen als ze gereed zijn voor het huwelijk of om aan te geven hoe rijk men is. In 1934 bestond een bruidsprijs gemiddeld uit acht kina en acht zwijnen, in 1972 uit 32 kina, 16 zwijnen en $ 320.

Na het overlijden van een lid van de kleine gemeenschappen in Oceanië veranderen de sociale relaties en nemen anderen de opengevallen plaats in. Bovendien moet er gezorgd worden voor de geest van de over-

Kina, maanvormige schelp van de Mendi, Centrale Bergland, Papua New Guinea.

ledene door deze met gepaste eer te begeleiden naar het hiernamaals. Vaak krijgt de overledene een nog belangrijker functie dan tijdens zijn leven. De geest van de dode kan geraadpleegd worden bij geschillen, berichten doorgeven over de toekomst of de vruchtbaarheid van mens en dier bevorderen. De veranderingen kunnen alleen plaatsvinden gedurende uitgebreide ceremoniële feesten, die maanden kunnen duren en soms pas jaren na het overlijden gehouden worden. De ceremoniën kunnen namelijk pas beginnen als alle partijen de benodigde waardevolle voorwerpen, zwijnen en voedsel verzameld hebben. Zo wordt pas na het overlijden van een Tolai-man precies bekend hoeveel geldringen hij gedurende zijn leven verzameld heeft. Nadat aan alle verplichtingen is voldaan worden de geldringen verdeeld onder zijn verwanten. De overledene kan nu zijn positie als voorouder innemen en zijn invloed blijven uitoefenen in de gemeenschap, afhankelijk van de hoeveelheid geldringen en zijn daarmee verkregen status. Tegenwoordig spelen de geldringen nog steeds een belangrijke rol bij deze traditionele transacties. Ze zijn het symbool geworden voor de culturele identiteit van de Tolai en staan afgebeeld op de moderne bankbiljetten van Papua New Guinea.

Het fijnmazige netwerk van traditionele relaties in Oceanië veranderde sterk na de komst van de Europeanen, vooral na 1750 toen walvisvaarders directe ruil aangingen met de bewoners van Polynesië. Rum, geweren en messen werden geruild voor groenten, fruit en varkensvlees. Vanaf het begin van de 19e eeuw vestigden plantagehouders, handelsondernemingen, missie en zending zich op de eilanden. Hierdoor kwamen de traditionele samenlevingen sterk onder druk te staan. Het ronselen van duizenden arbeiders uit bijvoorbeeld India, leidde ertoe dat de Fijiërs nu een minderheid vormen op de Fiji-eilanden.

Naast de economie staat ook de sociale structuur binnen de kleine samenlevingen sterk onder druk. De nieuwe generatie heeft een eigen weg ingeslagen. Het is nu mogelijk als zelfstandig individu, zonder afhankelijkheidsrelaties te functioneren.

Al vroeg zagen de Europeanen het belang van de traditionele ruilmiddelen en hoe ze hiervan gebruik konden maken. Zo brachten ze aan het begin van deze eeuw duizenden schelpen direct per vliegtuig naar het Centrale Bergland. De samenhang van de gemeenschap en vooral de positie van de *Big-Man* werd aangetast toen de *kina* een sterke inflatie onderging nadat ze min of meer vrij toegankelijk werden voor ieder lid van de gemeenschap.

De functies van de *kina* zijn dan ook voor het grootste deel overgenomen door modern geld en speelt alleen nog maar een rol bij belangrijke ceremoniën. Ook de snelle technologische ontwikkeling van onder andere transportmiddelen en communicatietechnieken heeft ertoe geleid dat de betrekkelijke isolatie van vroeger nu voorgoed tot het verleden behoort.

De tentoonstelling *Bruidsschat en Erfenis* – tot medio 1994 in Museum voor Volkenkunde te Rotterdam – laat een groot aantal traditionele ruilmiddelen zien, die een kleine selectie vormen uit de collectie ceremoniële ruilmiddelen die het museum bezit. Deze voorwerpen o.a. gemaakt van schelp, steen en veren spelen voor veel culturen uit het gebied van de Stille Zuidzee een rol, vooral tijdens belangrijke ceremoniën als huwelijk en overlijden, naast het door de verschillende naties geïntroduceerde geld. Tegenwoordig ontlenen veel culturen een deel van hun culturele identiteit aan traditionele ruilmiddelen. Het is waarschijnlijk dat de productie van deze arbeidsintensieve voorwerpen, waarvan de kennis en ervaring per generatie moet worden overgedragen, steeds meer verdwijnt. Het is voor de huidige generatie veel eenvoudiger geld te verdienen door middel van het leveren van arbeid, dan om dit geld om te zetten in traditionele ruilmiddelen. Het museum heeft de afgelopen jaren toch kans gezien een aantal van deze belangrijke ceremoniële ruilmiddelen aan te schaffen. ■

Een nieuwe directeur bij Het Koninklijk Penningkabinet

Het *Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet* (KPK) beheert de grootste algemene collectie in Nederland op het gebied van de munt- en penningkunde. Koning Willem I stichtte het museum 176 jaar geleden – in 1816 – en sindsdien is de verzameling voortdurend uitgebreid. Momenteel bezit het museum rond 200.000 voorwerpen. Sinds de stichting heeft het KPK negen directeuren gekend. Per 1 juni jl. werd de tiende directeur benoemd: mevrouw drs M. Scharloo, als opvolger van drs H.W. Jacobi.

Na een periode van bijna 12 jaar heeft Hans Jacobi besloten zijn directeurschap neer te leggen. Vanwege de groeiende nadruk op managementtaken gedurende de laatste jaren werd het voor hem steeds moeilijker om inhoudelijk numismatisch werk te verrichten, het werk dat bijna steeds zijn grootste belangstelling heeft gehad. Met de verruiling van zijn functie als directeur voor die van conservator, verheugt Jacobi zich erop – als conservator afdeling munten en papiergeld van de nieuwe tijd – zich weer intensief met de numismatiek te gaan bezighouden.

Zijn opvolgster Marjan Scharloo (1957) studeerde Geschiedenis met als bijvakken Kunstgeschiedenis en Italiaans aan de Rijksuniversiteit te Leiden en Boek- en Bibliotheekwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam.

Naar aanleiding van haar benoeming tot directeur stelde de redactie van *De Beeldenaar* haar enige vragen.

Hoe kwam je in contact met het KPK?
Als student was ik voorzitter van een historisch dispuut en tijdens een vergadering was Arent Pol ook aanwezig. Hij merkte op dat er een part-time functie als assistent op het KPK vrij was. Ik toonde belangstelling en in mei 1981 ben ik toen begonnen met het beheren van de bibliotheek en daarbij het beantwoorden van eenvoudige vragen en het verlenen van diverse hand- en spandiensten.
Het KPK was toen nog gevestigd in de Zeestraat te Den Haag.

HANS DE KONING

drs M. Scharloo

Vervolgens?
In 1986 verhuisde het KPK naar Leiden. Met de nieuwe behuizing kwam de mogelijkheid om te exposeren. Ik werd toen projectleider van de nieuwe tentoonstellingen en was als zodanig verantwoordelijk voor de eerste exposities. In 1988 volgde ik drs Gay van der Meer op als conservator van de afdeling penningen. Een functie die ik met veel plezier vervul. De combinatie van kunst en geschiedenis, die in de penningkunde besloten ligt, vind ik bijzonder spannend. Vanuit het specialistische vakgebied bestrijk je met de penningen een zeer breed terrein van de cultuurgeschiedenis.

*BERT VAN BEEK, HANS JACOBI en MARJAN SCHARLOO *Klinkende Munt* (Eerste druk onder de titel *Geld door de eeuwen heen*). 1985 Elsevier Amsterdam/Brussel

De nieuwe functie omvat een meervoudige taak.....
De directeur van het KPK heeft de volgende primaire verantwoordelijkheden: ten eerste het management van de instelling, ten tweede de algemene museale functie van het Penningkabinet en ten derde het beheer van één van de afdelingen van het museum.

Als directeur heb je steeds meer met de managementtaken te maken, meer tijd nodig voor de bedrijfsvoering. Blijft er dan nog tijd voor wetenschappelijk werk?
Het Penningkabinet heeft weinig personeelsleden; maar iedere medewerker is goed op haar of zijn berekend. In verband met de verzelfstandiging zal overigens wel een extra medewerker worden aangetrokken ter versterking van de bedrijfvoering. Hoeveel tijd er in de toekomst overblijft voor mijn eigen wetenschappelijk werk valt nu moeilijk in te schatten. De uitvoerende werkzaamheden zullen zoveel mogelijk door een assistent worden gedaan.

Door mijn regelmatige bezoeken, in verband met redactiewerkzaambeden voor De Beeldenaar, ben ik het KPK als een 'bezig bedrijf' gaan ervaren, dat door steeds meer mensen geraadpleegd wordt.....
Mede dank zij vrijwilligers en medewerkers op tijdelijke basis kan er toch veel van dit extra werk verzet worden, zoals bijvoorbeeld de uitvoering van het zogenaamde Deltaplan voor de musea (het wegwerken van achterstanden in de inventarisatie, registratie en conservatie). De automatisering biedt veel mogelijkheden wat de registratie betreft.

Wij leven in 'een tijd van fusies en veranderingen'. Hoe moeten wij de toekomst van het KPK zien?
Hans Jacobi komt onder meer de verdienste toe van de nieuwe start – na de verhuizing naar Leiden – een succes gemaakt te hebben: Er is een goede huisvesting, met de collectie veilig en systematisch opgeborgen in *eigen huis* en een expositiemogelijkheid. Daardoor is de voorlichting aan het publiek sterk verbeterd. Tijdens zijn directeurschap werden de eerste computers aangeschaft. Zoals in ons jaarverslag over 1991 vermeld, stelt het rapport *Het KPK en de jaren negentig* ondubbelzinnig vast dat het museum in de toekomst als zelfstandige instelling kan blijven functioneren. Door de verzelfstandiging zullen er zowel intern als extern veranderingen plaatsvinden. Grote koerswijzigingen zijn echter niet te verwachten.

Als conservator penningen waren er goede en plezierige contacten betreffende hedendaagse penningkunst (met name ook via de Vereniging voor Penningkunst). Die contacten worden toch voortgezet?
Niet alleen moderne penningen, maar de numismatiek in brede zin, had en heeft mijn sterke belangstelling; dat mag blijken uit bijvoorbeeld het mede-auteurschap van het boek *Geld door de eeuwen heen/Klinkende munt.**
Wat mij betreft blijven vanzelfsprekend zowel voor de Vereniging voor Penningkunst als voor het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde deze – wat je noemt – goede en plezierige contacten gehandhaafd. Dat geldt ook voor *De Beeldenaar*, als één van onze kanalen voor publicaties.

Met vele anderen, wenst de redactie van *De Beeldenaar* drs Marjan Scharloo en drs Hans Jacobi van harte succes met hun nieuwe functie!

Jhr Ir A.C. von Weiler 100 jaar

Ni peur de l'avenir, deel uit het familiedevies van jhr ir A.C von Weiler en door hem op een bijzondere wijze gestalte gegeven. Op 6 juni jl. bereikte de in Maastricht geboren en in Zutphen getogen Arnold Carl von Weiler te Oegstgeest de leeftijd van de gezegenden: C.

Naar aanleiding van deze bijzondere gebeurtenis mochten wij een gesprek met hem hebben over zijn herinneringen aan zijn veelzijdige penningverleden en hem een exemplaar ter hand stellen van de welkomstpenning van de Vereniging voor Penningkunst naar ontwerp van Christine Nijland. Hij is de laatste onder ons, die de oprichting in 1925 van de Vereniging voor Penningkunst van zeer nabij heeft meegemaakt. Weliswaar is hij in formele zin er niet bij betrokken, maar wordt wel meteen lid van de nieuwe vereniging, die de plaats in zal nemen van de in 1914/15 ter ziele gegane *Belgisch-Nederlandsche Vereeniging van Vrienden van de Medaille als kunstwerk*. In een interview met W. F. van Eekelen, nu tien jaar geleden, herinnerde hij zich met veel genoegen de eerste penning waarmee hij in zijn bedrijfsfunktie te maken kreeg. Dat was kort nadat hij na zijn Delftse ingenieursopleiding - afgestudeerd op locomotieven- medio 1916 als directeur in dienst kwam van de N.V. Koninklijke Utrechtsche Fabriek van Juweelen, Zilverwerken en Penningen van C.J. Begeer. Zijn ervaring met deze penning van Toon Dupuis, zowel naar de kunstenaar als naar de opdrachtgever, lijkt van grote invloed te zijn geweest op zijn 'zwak' voor penningen. Dat niet Von Weiler maar wel zijn zwager Carel Begeer en zijn mede-directeur dr M. Brinkgreve van de na een fusie in 1919 ontstane N.V. Ateliers voor Edelsmeed- en Penningkunst v/h N.V. Koninklijke Begeer te Voorschoten bij de oprichting van de Vereniging voor Penningkunst betrokken zijn, zal een kwestie van bedrijfsstrategie zijn geweest.

Zijn actieve rol voor de Vereniging voor Penningkunst vangt aan met een inleiding bij de opening in 1928 van een penningtentoonstelling in Rotterdam, getiteld *Een beknopt overzicht van de geschiedenis der penningkunst*. Eerst in 1929 komt hij in het bestuur en wordt een jaar later lid van de uit bestuursleden samengestelde penningraad voor de keuze van medailleur en onderwerp van de uit te brengen penningen. Met of zonder penningraad neemt de betekenis van het advies van Von Weiler in de Vereniging al gauw toe. Te verbazen hoeft dat niet. Hij is de man, die met een vanuit zijn technische achtergrond ontwikkelde professionele deskundigheid en een meegekregen artistieke sensibiliteit een liefhebber van de penningkunst is geworden. Om zijn oordeel kan niemand heen. Uit de geraadpleegde gegevens komt de stellige indruk naar voren, dat hij aimabel maar

FRANS VAN PUIJENBROEK*

* Dr F.J.M. van Puijenbroek is sinds 1990 voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst.

Jhr Ir A.C. von Weiler

beslist – delegerend waar het mogelijk was – organiseren kan. Voor een vereniging met een nominaal bestuur en een chronisch tekort aan voldoende geldmiddelen een verlossende uitkomst. Typerend is de volgende anecdote. In reactie op een noodkreet van de penningmeester in 1949 schrijft Von Weiler bemoedigend terug: *Maar laat ik u troosten: de Vereniging heeft in feite altijd al aan de grond gezeten en we zijn toch maar doorgegaan. Vandaag kreeg ik weer een nieuw lid bij!*

Meer dan aan de Vereniging zelf moet het aan de persoon van Von Weiler hebben gelegen, dat ze haar bestaansrecht met de jaarlijkse uitgifte van penningen bewijzen kan. Zijn grote betrokkenheid bij de Vereniging komt naar voren als hij zich eens boos maakt over een te late afwikkeling van zaken door een medebestuurslid: *Op deze manier verder gaan, betekent dat de Vereniging binnen enkele jaren haar laatste adem uitblaast. En daarvoor heb ik niet al die 25 jaar geploeterd om de Vereniging in stand te houden.* Gelukkig voor ieder kan deze periode luisterrijk worden afgesloten met een internationale penningtentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam, toentertijd het 'art-is' van jhr Willem Sandberg. Het is Von Weiler, die als voorzitter van de tentoonstellingscommissie zijn Fidem-relaties mobiliseert en via de diplomatieke vertegenwoordigingen in Den Haag de buitenlandse inzendingen regelt. Uit alle gegevens blijkt zijn centrale positie, ook nog in de jaren daarna, zowel bij het kiezen van medailleur en onderwerp, als bij het opvangen van materiële problemen. Als we naar de kunstenaars kijken die voor het maken van een penning zijn aangezocht, dan mag de conclusie zijn dat de Vereniging daarbij in het algemeen een goede hand heeft.

Ook buiten de Vereniging blijkt zijn grote betrokkenheid als het over penningkunst gaat. Zo meldt hij in 1949 zijn medebestuursleden, dat twaalf jonge medailleurs voor rekening van een kunstnijverheidsfonds een vierdaagse excursie naar de internationale FIDEM-tentoonstelling in Parijs kunnen maken, waarvoor hij alles geregeld heeft. Von Weiler is betrokken geweest bij de oprichting in 1937 van de Fédération Internationale des Editeurs de Médailles.

penning door Pépé Gregoire (voor- en keerzijde)

Met de Parijse tentoonstelling herneemt deze organisatie haar reeks van tweejaarlijkse aktiviteiten. De Nederlandse inzending is door Von Weiler en de sinds 1949 nieuw aangetreden voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst, mr D. Giltay Veth samengesteld.

De eerder genoemde tentoonstelling in het Stedelijk was voor velen een eyeopener en is voor de Vereniging van stuwende betekenis geweest. Ze leidt bijvoorbeeld tot het lidmaatschap van een beeldhouwer-hoogleraar van de Rijksacademie, die vrij snel laat weten tegenstander te zijn van de reductiebank bij het maken van penningen. Voor Von Weiler lijkt die opvatting, die zijn invloed na verloop van tijd laat gelden, een tegendeel van bezwaar te zijn geweest, hij staat er voor open. Wel vindt hij in deze stellingname een aanleiding voor een korte beschouwing over *De techniek van de penning*.[1] Hij onderscheidt hierin vier technieken met het goede recht voor de geslagen penning. Zijn forum is *De Geuzenpenning*, het kort tevoren opgerichte periodiek van Genootschap, Vereniging en Penningkabinet, dat in *De Beeldenaar* zijn voortzetting vindt. Uiteraard is hij mederedacteur van dit orgaan en blijft dat tot 1957.

De voortdurende krappe kaspositie van de Vereniging ondergaat een structurele verlichting als vanaf 1956 het ministerie van O.K.en W. een jaarlijkse subsidie toekent. Voorwaarde daarbij is wel, dat de Vereniging contact zoekt met de Kring van beeldhouwers. Eén en ander geeft aanleiding tot ontwikkelingen, waarvan niet duidelijk is of Von Weiler zich daarin geheel kan terugvinden. Zijn loyaliteit naar de Vereniging lijdt er evenwel niet onder. In 1960 als Von Weiler 68 jaar is geworden, treedt hij terug uit zijn bedrijfsfunctie. De overigens op termijn minder wordende contacten van de Vereniging met Koninklijke Begeer verlopen voortaan via een ander bestuurslid. Hetzelfde jaar eert de FIDEM hem met de verkiezing tot vice-president. In deze hoedanigheid organiseert hij met anderen de in 1963 in het Haags Gemeentemuseum gehouden Nederlandse FIDEM-tentoonstelling met inzendingen uit dertig landen.

[1] De Geuzenpenning 1 (1951) 27

Een honderdjarige

H. ENNO VAN GELDER

Enkele dagen voordat het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde zijn eeuwfeest vierde, heeft merkwaardigerwijze ook zijn oudste lid die mijlpaal bereikt. Op 6 juni werd jhr ir A.C. von Weiler, nog levendig van geest, honderd jaar.

Alleen de oudere leden hebben hem nog geregeld meegemaakt en zij zullen zich zeker de markante persoonlijkheid van de leider van de afdeling penningen bij de N.V. Koninklijke Begeer nog levendig herinneren. Hij had lange tijd een belangrijk aandeel in het werk van het Genootschap, waarvan hij in de periode 1934 - 1965 vice-voorzitter was en sinds 1965 erelid. Nog intenser was hij betrokken bij de Vereniging voor Penningkunst, waarvan hij jarenlang een aktief bestuurslid was en sedert 1967 erelid.

Zelf heb ik bijzonder goede herinneringen aan de vele aktiviteiten waarbij ik samen met Von Weiler betrokken was. Dan denk ik aan zijn enthousiaste en deskundige inbreng bij de eerste grote numismatische tentoonstellingen: die bij het 50-jarig bestaan van het Genootschap in de opbouwperiode vlak na de oorlog (Amsterdam 1946) en die bij het 25-jarig bestaan van de Vereniging toen voor het eerst weer buitenlandse medewerking mogelijk was (Amsterdam 1950). Zijn charmante overredingskracht bewonderde ik toen hij in 1951 de niet zeer kunstzinnige en zeker niet ijdele Minister-president dr W. Drees wist te bewegen goed te vinden dat de Vereniging een penning aan hem wijdde. Zijn organisatietalent toonde hij toen wij in 1953 binnen enkele dagen een campagne moesten opzetten om een Watersnoodpenning ten behoeve van de slachtoffers te laten verschijnen. Met een verlate dank voor een penning van Telcs, die hij ons in 1950 bij de geboorte van onze oudste zoon kwam brengen, wil ik hem graag, mede namens talrijke oude vrienden, van harte gelukwensen.

Binnen de Vereniging voor Penningkunst blijft hij vooralsnog de aimabele, deskundige en bindende factor voor oudere en jongere bestuursleden. Hoezeer dit het geval is, blijkt, als hij in 1964 te kennen geeft zich uit het bestuur te willen terugtrekken, hij is dan 72. Namens de overige bestuursleden krijgt hij het dringende verzoek nog een periode aan te blijven: *Wij zouden het werkelijk betreuren indien wij in de toekomst onze tegenwoordige onder-voorzitter zouden moeten missen, en bij onze bijeenkomsten geen beroep zouden kunnen doen op zijn kennis en ervaring, noch zijn adviezen zouden kunnen vragen*. Of hij zich weer voor de gebruikelijke periode van drie jaar beschikbaar wil stellen. Von Weiler stemt toe: *O menselijke ijdelheid, de vleiende inhoud te geloven*. Als hij dan in 1967 zijn bestuursfunktie neerlegt, gebeurt dat in de jaarvergadering, die voor deze gelegenheid in de Rijksacademie te Amsterdam is belegd, waar onder supervisie van medebestuurslid Esser een tentoonstelling van eigentijdse penningkunst is ingericht. Het ligt voor de hand, dat de voorzitter met veel dankbaarheid zijn vele en belangrijke werk voor de Vereniging als organisatie en voor de penningkunst in het bijzonder eert. Met algemene stemmen en zoals het verslag vermeldt, onder enthousiasme van alle aanwezigen wordt Von Weiler tot ere-lid van de Vereniging benoemd. Een benoeming, die hij met welwillendheid aanvaardt.

Zonder overdrijving mag gezegd worden, dat het leven van Von Weiler geheel gewijd is aan de bevordering van de penningkunst, zakelijk voor wat zijn bedrijf aangaat, als deskundige liefhebber en bekwaam bestuurder voor wat de Vereniging betreft en daarnaast het Genootschap; op internationaal niveau penningactiverend via de FIDEM. Een bezig mens, waarvoor de schrijftafel niet de eerste werkbank is geweest. Zijn publicaties nopens penningen beperken zich tot korte informatieve stukjes, geschreven op impulsen van buiten. Naast de in de tekst genoemde zijn te vermelden: *De reduceer- of verkleinbank*, die in de 19e eeuw een omwenteling in het vervaardigen van de penningstempel teweeg bracht[2]; Penningen betrekking hebbend op Prinses Juliana[3]; Voorouders der Nederlandsche penningkunst; Johannis Candida[4]; Oorlogsgedenkpenningen[5]; De heraldiek in de penningkunst[6]; De naam 'Begeer' in de Nederlandse Penningkunst van de 19e en 20e eeuw.[7] Omvangrijker en nog graag geraadpleegd zijn de op Zwierzina aansluitende inventariserende beschrijvingen in twee delen van de penningen, die van 1935 tot 1960 en van 1960 tot 1975 bij Koninklijke Begeer B.V. geslagen en gegoten zijn.[8] Als het laatste deel verschijnt, is de auteur 83. Hij kon het niet laten. Dat blijkt ook als hij in het voorjaar van 1992 een bezoek brengt aan de tentoonstelling Nederlandse penningkunst 1890-1990 in het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. Met zijn honderste verjaardag in het vooruitzicht hebben zijn kinderen hem nog weten te verrassen met een door Pépé Grégoire ontworpen gietpenning met op de keerzijde de tekst: *100 mijlpaal van tijdelijk vergezicht, Arnold Carl von Weiler 1892 - 1992*. Daarmee brengen zij mede tot uitdrukking het tweede deel van zijn familiedevies: *Ni regret du passé*.

[2] Jaarverslag van de Vereeniging voor Penningkunst 1934

[3] 1937 z. pl.

[4] Jaarverslag van de Vereeniging voor Penningkunst 1939

[5] Jaarverslag van de Vereeniging voor Penningkunst 1945

[6] z. jr. z. pl.

[7] De Geuzenpenning 18 (1968) 1-4

[8] Koninklijke Begeer, Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1935-1960, idem, Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1960-1975.

n
v
m
h

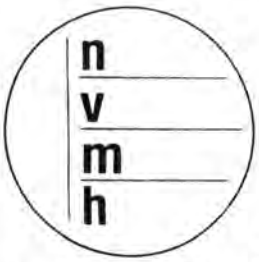

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per 1 september 1992

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Batavia
G.J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Herengracht 434-440
1017 BZ Amsterdam
020-6298012
fax 020-6292285

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15²
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

NMB Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Ettten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Munthandel Trajectum
L. Loffeld
Croeselaan 249
3521 BR Utrecht
030-949709

Munthandel Verschoor
Merelsingel 12
3291 VH Strijen
01854-1719

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
postbus 5803
3290 AC Strijen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,-- en *f* 25,--?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

De penning als kunstwerk

J. N. VAN WESSEM*

* Drs J.N. van Wessem, oud-hoogleraar aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, hield n.a.v. de opening van de expositie en de presentatie van de catalogus *Universiteiten op de penning* in het Universiteitsmuseum De Agnietenkapel te Amsterdam een inleiding over de penning als kunstwerk. Deze inleiding is hier onverkort weergegeven.

Penningkunst is een vorm van kunst, die zich bevindt op het grensgebied van de beeldhouw- en de tekenkunst. In het boek dat vanmiddag centraal staat merkt Erik van Scheepen op dat deze kunstvorm in vergelijking met andere niet de waardering krijgt die ze verdient.[1]

Wanneer we de penningkunst plaatsen in een ruim historisch en artistiek kader, moeten we een duidelijk verschil maken tussen penning en munt. Een verschil dat gegroeid is. In het 'Woord vooraf' van hetzelfde boek schrijft prof. Groenman- van Waateringe: *penningen kunnen weliswaar nooit als pasmunt dienen, omgekeerd hebben munten in het verleden de betekenis van penningen vervuld. (..) De vroegste munten waren duidelijk statussymbolen, echte penningen dus.*

De penningkunst is niet wijdverbreid en universeel, zoals de schilder- en beeldhouwkunst, maar is beperkt tot het Westen en de tijd vàn en na de renaissance. Zij is echter wel degelijk geïnspireerd door de antieke beschaving. Petrarca is de vroegst bekende verzamelaar van antieke munten. Jean Duc de Berry verzamelde penningen. En ook op dit terrein speelde hij een innoverende rol. In zijn verzameling bevonden zich twee penningen met portretten van Heraclius en Constantijn, die in zijn opdracht gemaakt moeten zijn, die we niet kunnen thuisbrengen, maar die als voorlopers van de Renaissancepenning gelden.

Als echt beginpunt van de penning als kunstwerk rekenen wij de penningen die Pisanello – *il dolce Pisano* – tussen 1438 en 1450 gemaakt heeft voor humanistische opdrachtgevers in Milaan, Mantua, Ferrara en Napels. Hij heeft de norm gesteld: de evenwichtige plaatsing van de buste in het vlak, het randschrift, het ruime fond, de originaliteit van de allegorie op de keerzijde. Hier is het model geschapen waar kunstenaars eeuwenlang met bewonderend ontzag naar keken. In deze weinige jaren markeert Pisanello de ontwikkeling van de internationale gothiek – de stijl waarin hij in Mantua en Verona zijn fresco's schilderde – naar de renaissancepenning. Het valt op dat hij zijn penningen signeert met Pisanello Pictor. In Rome ontstaat de eerste Paus-penning – Nicolaas V door Andrea Guacialoti – in 1455 en deze kunstenaar was als scriptor in Vaticaanse dienst. Wij zijn eerder geneigd de penning als een facet van de beeldhouwkunst te zien.

In het algemeen worden penningen ingedeeld in genre's: portret-, historie-, familie-, sier- of pronkpenning, gilde- of vroedschapspenning, prijspenning, verenigingspenning, penningen voor Rijk, Gemeente, bedrijven en zaken en natuurlijk Universiteitspenningen. Wat ik wil proberen, is in al deze genre's een gemeenschappelijke factor op te sporen: *de penning als kunstwerk*. Dit brengt meteen complicaties met zich mee: het is moeilijker indrukken te vergelijken en daardoor een objectieve norm te stellen. Het is nog moeilijker deze indrukken onder woorden te brengen. Robert Musil heeft gewaarschuwd: *das Bild soll ja eben ein Erlebnis einschliessen, das mit Wort und Gedanken nicht einzuschliessen ist, die Meinung des Bildes ist es selbst, ist seine Gestalt, und auch einen anderen Inhalt hat das Bild nicht, sonst könnte man Bilder reden.*

Wat maakt de penning tot een kunstwerk voor een kleine groep liefhebbers, *een tijdverdrijf voor enkele fijne luiden?*

Het is het ontwerp, de vormgeving en de techniek, niet een product van toeval maar van studie. Noodzakelijk is ten eerste: ambachtelijke bekwaamheid als basis voor een gevoelig en fijnzinnig kunstenaarschap. Vervolgens beheersing van de vorm: het kunnen overdragen van een stuctuur of

[1] ERIK VAN SCHEEPEN *Universiteit op de Penning*, 1992 Laurens Schulman/Amsterdam University Press (zie ook de rubriek Boekbespreking elders in dit nummer)

gegeven zonder dat de kracht of betekenis verloren gaat. Verbeelding en vakmanschap moeten samengaan. De kunstenaar moet beschikken over energie, het vermogen tot volhouden en zelfvertrouwen. Expressie vraagt exactheid.

De penning ontstaat in een logische en consistente ontwikkeling. De medailleur heeft het resultaat in zijn hoofd; hij mag lang aarzelen, opnieuw beginnen, maar het resultaat moet er uit zien alsof het in één doorlopende handeling en zonder moeite tot stand is gekomen. En in de derde plaats is het erkennen van de traditie noodzakelijk. Dit wil niet zeggen schools of benauwd, niet dogmatisch, wel dat bij het zoeken naar nieuwe formuleringen de traditie in acht wordt genomen en waarde toegekend.

Het reliëf is jonger dan de beeldhouw- of tekenkunst, het is een synthese van deze drie- en tweedimensionale kunsten en de maker van deze ruimtelijke voorstelling op een plat vlak moet zowel tekenaar als beeldhouwer zijn. Van groot belang is de cirkelvorm, die – zonder begin of einde – als volmaakt geldt. Louk Tilanus spreekt van de stimulerende werking van wat hij de *vormdwang* – de cirkel – en de *vormvondst* noemt.[2] Ook de achtergrond speelt een grote rol. Zij moet een eenheid met de voorstelling vormen en kan neutraal zijn of als voedingbodem – matrix – van de voorstelling dienen. Zij kan plat, convex of concaaf zijn. De persoonlijke ontvankelijkheid van de kunstenaar is van het grootste belang. Hij moet de gave bezitten om poëtische mogelijkheden van het gegeven uit te drukken in een voortdurende correctie en revisie die het scheppingsproces begeleidt en verfijnt. De vorm moet van binnenuit beleefd worden. Het creatieve proces vraagt om enthousiasme, spontaniteit, concentratie en het afwezig zijn van praalzucht. Instinct op zich is niet genoeg; wat uit instinct alleen ontstaat is niet compleet. Inzicht in het werken van de inventie verscherpt de actieve intelligentie op alle terreinen. Zij kan spontaan komen, zonder klaarblijkelijke voorbereiding, soms fragmentarisch, soms als geheel, dikwijls uit het samenkomen van twee of meer gedachtenstromen. Als een zuiver verstandelijke berekening komt zij niet voor. Er is intuïtie voor nodig om de juiste formulering te vinden en te weten wat overtuigt en wat niet. De oorsprong van het beeld is de voorstelling in onze gedachten. Aan het realiseren gaat ervaring vooraf. Ook verfijnde smaak en een scherp onderscheidingsvermogen onstaan niet zomaar, maar kosten inspanning. Een idee moet altijd ondergeschikt gemaakt worden aan de eisen van het materiaal waarin het vorm krijgt. Daarom is de afwerking, de aandacht voor de geringste details, belangrijk. Elk detail moet er uit zien alsof het niet anders kon. *Le poëte de plusieurs vocables refait un mot total* (Mallarmé).

Kunstwerken ontstaan niet in een isolement, maar aan de andere kant zullen sociale krachten nooit het talent kunnen bepalen of verklaren dat tot meesterschap zal leiden. Contact met de werkelijkheid voorkomt dat het smaakvolle de enige wegwijzer wordt. Ontlening hoeft de eigen expressie niet in de weg te staan. Welke grote kunstenaar heeft nooit anderen nagevolgd, zelfs nagebootst? Niets komt uit niets voort, kunst wordt uit kunst geboren. Goede vondsten onstaan door vertrouwd te raken met het werk van anderen. Esthetiek is geen exacte wetenschap en stijl is een masker dat evenveel verbergt als onthult.

[2] LOUK TILANUS *Vorm en ruimte* in de Nederlandse penningkunst *De Beeldenaar* 15 (1991) 457-464

Piet Esser, Zevende lustrum van het disputt Pallas, 1942 (plaquette in brons en terracotta, eenzijdig 75 mm) nr 81 cat. Universiteit op de penning

[3] KAREL SOUDIJN
Moderne penningkunst in Teylers Museum *De Beeldenaar* 15 (1991) 384-385

[4] MARJAN SCHARLOO
Helsinki in de ban van de penningkunst
De Beeldenaar 14 (1990) 202-205

Wij – als kijkers – moeten ons aan het kunstwerk overgeven als wij het zijn geheimen willen ontfutselen. Dr A.J. Bemolt van Loghum Slaterus – de onlangs overleden éminence grise van onze verzamelaars – heeft het treffend onder woorden gebracht: *Penningen moet je eigenlijk vastbouden en van dichtbij bekijken: het gevoel, het gewicht, het materiaal en de voorstelling samen, maken de vreugde uit van het in de hand houden van de penning.* Kunstwerken stellen ons in staat onze sensibiliteit te verrijken. De waarde ligt niet in het volgen van regels maar in duizend 'geheime harmonieën'. Perceptie is niet het mechanisch registreren van stimulansen die de wereld om ons heen onze zintuigen biedt, maar het actief en creatief vastgrijpen van structuren. Het geringe formaat van de penning hoeft de creatieve impuls van de kunstenaar niet te belemmeren; evenmin als het schrijven voor één instrument de componist verhindert zich geheel te uiten.

Hoe is de stand van zaken in het Nederlands Numismatisch Jaar 1992? Karel Soudijn constateert dat onze penningkunst in het slop is geraakt.[3] Als redmiddel beveelt hij de methode van de British Art Medal Society aan, die kunstenaars met zeer gevarieerde achtergronden uitnodigt hun geluk op dit terrein te beproeven. Het incidenteel ontwerpen van penningen door sierkunstenaars past in de gedachte die rond de eeuwwisseling vorm heeft gekregen. De sierkunstenaar was niet alleen op zoek naar een nieuwe vormgeving, hij experimenteerde tevens op verschillende terreinen. Dikwijls leidde dit tot goede resultaten op het penningvlak. Het gebrek aan belangstelling voor penningkunst bij een nieuwe generatie kunstenaars, dat Marjan Scharloo constateerde bij het Fidemcongres in Finland, blijkt overigens geen exclusief Nederlands probleem te zijn.[4] Sinds Piet Esser – wel onze belangrijkste penningmaker – met pensioen is, bestaat er op geen enkele kunstacademie een opleiding tot medailleur. Is de discipline, die nodig is voor een penning, teveel gevraagd in de eigentijdse speeltuin? Esser heeft in een brief geschreven: *als ik dan al iets deed voor de Nederlandse penningkunst dan is het dit: misschien heb ik de portretpenning van de reductiebank gered en gemaakt tot een met de handen op ware grootte gevormd stukje plastiek.* Zijn uitgangspunt is de beeldhouwerspenning.

Is de definitie van het begrip penning aan herziening toe? Is niet alleen de functie maar zelfs het voortbestaan van de penning in gevaar door het vervagen van de grenzen tussen de diverse kunstsoorten? De meest zinvolle vernieuwingen uit de beginjaren van het modernisme zijn in de beeldspraak van alle dag en in onze visuele omgeving gemeengoed geworden. Hedendaagse penningen hoeven niet meer rond te zijn, een afbeelding mag ontbreken, elke visuele informatie is achtergehouden, het materiaal hoeft niet edel te zijn, de penning mag uit meer delen bestaan. Ook de penning deelt in het grensverleggend patroon dat vandaag in zo'n hoog aanzien staat. Echte beeldhouwers laten duidelijk zien dat deze vrijheid kan leiden tot een volwaardige penning. Obstakels ontmoedigen het mediocre talent, maar voor de creatieven zijn zij het noodzakelijk voedsel om tot volle wasdom te komen. Het is niet de primaire taak van de kunstenaar om iets nieuws te vinden, maar iets persoonlijks en waardevols te maken. En daar komt bij: in de penningkunst veranderen de opvattingen geleidelijk. Al in 1821 waarschuwde Ingres tegen wat hij een absurde stelregel noemde: *Wij hebben het nieuwe nodig, wij moeten onze tijd volgen, wij moeten van onze eeuw zijn. Maar, stel je voor dat onze eeuw het bij het verkeerde eind heeft.*

Het is, schrijft Gombrich, *een gemeenplaats dat het toneel van de geschiedenis op elk willekeurig moment bevolkt is met verscheidene generaties mensen die qua opvatting, invloed, macht en smaak oneindig verschillen. Hier zou de theorie van de vooruitgang uitkomst kunnen bieden. Degenen die in het verleden bleven steken tellen niet mee, het tijdperk wordt vereenzelvigd met de avantgarde, die als enige de opmars van de*

geschiedenis vertegenwoordigt.

Karel van het Reve noemt vooruitgang in de kunst een hersenschim. Hij citeert Poesjkin: *De tijd kan vooruitgaan, de wetenschappen, de filosofie en het openbare leven vervolmaken zich en veranderen, maar de poëzie blijft waar ze is, haar doel is hetzelfde, haar middelen zijn dezelfde. De werken van de ware dichters blijven jong en eeuwig fris.* Het valt niet te ontkennen dat nieuwe bronnen aangeboord, andere tegelijkertijd in onbruik geraken, maar het peil van de hoogste uitingen verandert niet. De kunstenaar moet het experiment niet uit de weg gaan en openstaan voor nieuwe mogelijkheden, maar dat houdt ook in dat hij de vrijheid moet hebben ergens de grens te trekken. Ook de opdrachtgever kan – zonder te betuttelen – zijn eisen stellen. De kunstenaar moet zijn onderwerp eerlijk benaderen met zijn eigen, hedendaagse ontvankelijkheid. Nu het in de mode is het onbekende toe te juichen, bestaat het gevaar dat het onrijpe te gemakkelijk aanvaard wordt. De grootste vijand van de hedendaagse kunst is *the new as value*, het wegvluchten in het nieuwe. De kunstenaar hoeft zich niet te schamen wanneer hij zich beroept op de traditie, uit vergelijking onstaan de mooiste werken. Stijl is geen uitdrukking van de tijdgeest. Eerder bepalen stijlen de tijdgeest dan dat ze erdoorbepaald worden. Uiteraard is onze benadering subjectief. Aleen de veilingmeester staat open voor alle richtingen en kan ze allemaal bewonderen. Het gevaar schuilt in het modernisme als academisch stereotype; de anti-traditionalist is even beperkt als de meest beperkte academie-kunstenaar vroeger, maar mist diens vakmanschap. De nieuwe kunstenaar wil non-conformist zijn, zoals alle anderen. Het wordt dan moeilijk opportunisme te scheiden van artistiek succes. De kunst wordt gelijkgeschakeld met de mode. Het nieuwste wordt ons door de strot gewrongen, en dat heet cultuurbeleid. Maar kleffe gemakzucht geeft geen antwoord op de vragen van deze tijd. De echte vernieuwing ligt in het ontdekken van iets nieuws om het bestaande te verrijken. Er zijn gelukkig nog toegewijde penningmakers die hier van harte en overtuigend mee bezig zijn.

Piet Esser, Ontwerp (tweede versie) voor een erepenning (niet in gebruik), 1944 (gips, 86 mm) nr 29a cat. Universiteit op de penning

Een zilveren huwelijk in brons

KAREL SOUDIJN

Op 28 maart 1992 waren Ria en Bert van Beek 25 jaar getrouwd. De Utrechtse beeldhouwer en medailleur Theo van de Vathorst ontwierp voor deze gelegenheid een forse bronzen gietpenning, een stuk van niet minder dan 600 gram. Op de ene kant zien we de hoofden van het zilveren paar. Terwijl ze elkaar aankijken, legt Bert zijn rechterhand op de schouder van Ria.
Aan de andere kant van de penning zien we de bloemen en bladeren van een acanthus. Aan deze kant staan ook zwierig de namen en de datum gekalligrafeerd: *Bert van Beek & Ria de Lange 25 jaar getrouwd 28-3-1992*.
Het echtpaar had bij het verlenen van de opdracht twee duidelijke wensen: beide portretten moesten worden afgebeeld en het zou vooral een penning moeten worden.
Theo van de Vathorst heeft diverse penningen gemaakt bij een huwelijksjubileum. Voor zover daar echter goed herkenbare portretten op stonden, plaatste hij die aan de verschillende zijden. Een voorbeeld is de penning voor Jaap en Marth, de schoonouders van de kunstenaar, gemaakt ter gelegenheid van hun veertigjarig huwelijk.[1]
Op de ene kant kijkt de man naar rechts; op de andere kant staat het portret van de vrouw naar links. Pas als twee exemplaren van deze penning naast elkaar worden gelegd, kan het echtpaar elkaar aanzien.
Uit zijn eigen collectie liet Bert van Beek aan de medailleur onder meer een rekenpenning uit 1557 zien, geslagen ter gelegenheid van het huwelijk van Filips II en Maria van Engeland. De voorzijde van dit historische stuk toont twee elkaar aanziende portretten; de verbintenis wordt gesuggereerd door de los boven de koppen geplaatste kroon. Huwelijken of hun jubilea kunnen op zeer veel manieren worden gesymboliseerd. In vroeger eeuwen kwam het nogal eens voor, dat twee staande figuren elkaar een hand geven, al dan niet bij een altaar. Zo'n handdruk symboliseert de verbintenis. Het is alleen wat stijf om bij een 25-jarig huwelijk ook weer een handdruk op een penning te zetten: alsof het bruidspaar al die jaren bij Madame Tussaud in de vitrine heeft gestaan! Het gebaar dat Theo van de Vathorst op zijn nieuwe penning heeft gezet, is veel spontaner. Het symboliseert intimiteit en vertrouwelijkheid; bovendien wordt de scène er heel levendig door.
Het lijkt nu, alsof Bert en Ria van Beek niet poseren: ze worden door de kunstenaar betrapt terwijl ze vrolijk met elkaar staan te praten.

Filips II en Maria van Engeland mogen weliswaar door een kroon met elkaar verbonden zijn, hun beeltenissen lijken verder weinig met elkaar te maken te hebben.
Het armgebaar van Bert van Beek zorgt er voor dat hij bij Ria hoort. Het gebaar maakt de afbeelding veel natuurlijker. Bert en Ria staan niet zomaar afgebeeld op een penning, zij zijn die penning nu ook. De achterkanten van hun hoofden en de arm van Bert begrenzen de penning. Om deze compositie mogelijk te maken, is de arm van Bert wat kort gehouden in verhouding tot de werkelijke proporties. Overigens houdt iedere afbeelding haar eigen soort deformatie in. Theo van de Vathorst is van mening, dat letterlijke imitatie van de natuur slechts tot saaiheid leidt. Over zijn eigen werk praat deze kunstenaar niet gemakkelijk; hij drukt zich liever in beelden uit. Berts uit de schouder komende arm duidt Theo van de Vathorst aan als *de verbinding tussen de massa's*. Over de bovengenoemde anatomische deformatie merkt hij op: *Ik zoek zoveel mogelijk naar de compactheid*. En verder zegt hij over de twee portretten op deze penning: *Ik heb geprobeerd om het sfeertje dat ik in Bert en Ria gevonden heb, op een blije manier een zwiep te geven*. Bij het bekijken van de penning wijst Theo van

[1] PIET MOERENHOUT
Theo van de Vathorst
De Beeldenaar 5
(1981) 105-109

de Vathorst er op, dat de portretkant de vorm van een schaaltje heeft gekregen. De verdieping in het midden vormt aan de andere kant een hoogte: daar bloeit de acanthus. Waarom is deze plant afgebeeld? Met de acanthus heeft Theo van de Vathorst verschillende associaties bij elkaar gebracht. Ria van Beek houdt van tuinieren: zo'n weelderige plant is uiteraard heel passend voor iemand met die liefhebberij. Volgens Theo van de Vathorst kan de acanthus bovendien gezien worden als het symbool voor kunstnijverheid. Daarmee is dan tegelijkertijd verwezen naar Berts (vele) activiteiten op het gebied van de numismatiek.

De bloemen staan hier natuurlijk ook voor het huwelijk. En terwijl hij op de weelde aan bladeren wijst, zegt Theo van de Vathorst: *Daar ontstaat de groei, beneden uit de grond*. Zo is deze plant ook een symbool voor het leven.

Boekbespreking

KAREL SOUDIJN

ERIK VAN SCHEEPEN *Universiteit op de penning. Penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632-1992* (Bussum/Amsterdam, 1992) Laurens Schulman b.v./Amsterdam University Press, ISBN 90.74162.02.9, 112 blz., *f* 45

De afgelopen jaren publiceerde N.F. Hofstee drie overzichten van penningen die betrekking hebben op Nederlandse universiteiten. In 1980 verscheen zijn boek over 156 Leidse penningen en plaquettes.In het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde van 1983 beschreef Hofstee 42 penningen van de Groningse universiteit. In 1986 publiceerde hij een boek over 142 Utrechtse exemplaren. Erik van Scheepen heeft nu 85 penningen beschreven van de Universiteit van Amsterdam, een instelling die in numismatisch opzicht duidelijk achterloopt op Leiden en Utrecht, maar een ruime voorsprong op Groningen heeft. In zijn inleiding merkt de auteur op, dat aan de Amsterdamse universiteit een penningtraditie ontbreekt. Er zijn hier weinig penningen gemaakt ter gelegenheid van officiële gebeurtenissen; ook het studentenleven heeft ons niet veel opgeleverd. Er bestaan echter wel veel penningen met het portret van een Amsterdamse professor. In dit boek neemt het hoofdstuk 'hoogleraren en lectoren' dan ook de meeste ruimte in beslag. Daarnaast kent de catalogus nog vier rubrieken: 'jubilea', 'prijspenningen, erepenningen, promotiepenningen', 'aanverwante en eigen instellingen' en 'studenten'.

Van Scheepen volgt min of meer de methode die Hofstee toepaste bij de beschrijving van Leidse, Groningse en Utrechtse penningen. Per categorie is bij Van Scheepen het overzicht chronologisch naar gebeurtenissen; de hoogleraren en lectoren worden gepresenteerd in volgorde van het jaar van hun benoeming. Hun penningen kunnen echter in heel andere perioden tot stand gekomen zijn.

Bijna alle penningen die Van Scheepen beschrijft zijn op ware grootte afgebeeld. Een uitzondering wordt gemaakt voor enkele varianten van dezelfde penning. Een plaquette uit 1824 op de hoogleraar Kemper kon niet worden afgebeeld, omdat deze sinds een tentoonstelling uit 1876 spoorloos is. Van Scheepen beschrijft diverse penningen die we al kennen uit de catalogi van Hofstee. Bij de afgebeelde hoogleraren wordt namelijk niet gekeken welke universiteit het desbetreffende exemplaar heeft

Eric Claus, Ite Boerema (aangeboden bij zijn afscheid). 1972 (goud, brons en messing, 49 mm) cat.nr 62 blz. 80.

laten maken. Sommige hoogleraren zijn aan meer dan één universiteit verbonden geweest; zodra op die personen een penning is gemaakt, duiken zij in de verschillende catalogi op. In de Amsterdamse catalogus staat bijvoorbeeld een penning van Frank Letterie uit 1974 op A.E.J. Modderman (1838-1885); de tekst op de keerzijde van deze penning verwijst naar de Leidse universiteit. In Hofstee's Utrechtse boek stond van Huib Luns een plaquette uit 1928 op Romano Guarnieri (1883-1955); hierop is het wapen van Amsterdam afgebeeld. Uiteraard vinden we deze plaquette nu terug bij Van Scheepen. De toelichtingen van Van Scheepen zijn uitvoeriger en frivoler dan die van Hofstee. Bij de penning op de jurist Modderman geeft Hofstee een beknopte levensbeschrijving aan de hand van plaatsen en jaartallen. Van Scheepen laat de plaatsen weg waar Modderman werd geboren en overleed, maar hij vertelt iets over de strekking van het werk van de professor. Bij Guarnieri geeft Hofstee zes regels 'droge' personalia; Van Scheepen presenteert ons deze lector Italiaanse taal- en letterkunde daarentegen in zestien regels als een curieuze en kleurrijke figuur. Bij Van Scheepen leren we ook, dat Guarnieri overleed na aanrijding door een fietser. Helaas bevat het nieuwe boek nogal wat slordigheden. Nemen we weer die penning op Guarnieri. Van Scheepen schrijft zijn naam consequent als 'Guarneri'; op de penning zelf staat echter duidelijk 'Guarnieri' te lezen; ook Hofstee noemt hem zo in zijn Utrechtse catalogus. Als de spelling van Van Scheepen de juiste zou zijn, had hij ons wel even mogen vertellen waar het verschil vandaan komt. Er staan diverse schrijffouten in dit boek; van één medailleur wordt de naam in drie versies vermeld (alle drie fout). Op pagina 68 is een penning van Geer Steyn afgebeeld waarop volgens de beschrijving een kip te zien moet zijn. Deze afbeelding is een zoekplaatje; het kostte mij grote moeite om de kip te herkennen. Dat ligt niet aan Geer Steyn; de voorzijde van de penning is gekanteld, wat bij deze penning meteen een heel ander beeld oplevert.

Geer Steyn, Emma-kinderziekenhuis 1985 (brons 86 mm) cat. nr 54 blz. 68.

Afgezien van die fouten en slordigheden vind ik dit een leuk boekje. Het is bijzonder aardig om te zien hoe tientallen ontwerpers in de loop der tijd (vooral sinds eind vorige eeuw) hebben geprobeerd om 'kopstukken' op de penning te zetten of om aan het universitaire bedrijf een speciaal tintje te geven.

L.M.J. BOEGHEIM

ROBERT FRIEDBERG *Gold coins of the world - from ancient times to the present* (Clifton, New Jersey, USA 1992) 6e editie, herzien door Arthur L. en Ira S. Friedberg.: The coin and currency Institute Inc., ISBN 0-87184-306-4, 723 blz., *f* 116,50

De naam Friedberg is in de numismatische wereld een begrip sinds in 1958 de eerste druk van zijn standaardcatalogus verscheen met als ondertitel *complete from 600 AD to the present*. Van dit werk verscheen begin februari de zesde druk in 34 jaar, hetgeen op zich al een aanbeveling is. De gedegen en gedetailleerde uitvoering van de nieuwste druk is nauwelijks nog voor verbetering vatbaar. Deze zesde druk – herzien en uitgegeven door Arthur L. Friedberg en Ira S.

Friedberg – werd in Europa geïntroduceerd op de Muntenbeurs te Basel op 1 februari jl. De herziening is bijzonder grondig en het boek heeft hierdoor in hoge mate aan bruikbaarheid gewonnen. Niet alleen werden de gouden munten van de antieke wereld in een apart gedeelte ondergebracht, maar ook werden talrijke nieuwe vondsten aan het traditionele werk toegevoegd. Hierdoor ontstond de noodzaak de tekst bij tal van landen – o.a. Duitsland, Engeland, Frankrijk, Griekenland, Spanje, Nederland, USA enz. – volledig om te werken en te vernummeren. De oude nummers uit de vijfde druk werden steeds tussen haakjes toegevoegd, hetgeen veel zoeken voorkomt. Het aantal pagina's nam toe van nog geen 500 in de vorige druk tot ruim 700 thans. De beperking dat in het boek alleen munten vanaf 600 waren opgenomen kwam door deze completering te vervallen, zodat de ondertitel moest worden aangepast en thans luidt: from *Ancient times to the Present*.

De toevoeging van de munten uit de antieke wereld zal het aantal gebruikers zeker doen toenemen, temeer daar tot dusverre een dergelijk globaal overzicht nog nooit werd gepubliceerd. Het tweede gedeelte met de oude ondertitel is werkelijk tot de laatste minuut bijgewerkt en omvat zelfs al enkele munten uit 1992.

Het voorwoord en de inleiding geven op duidelijke en beknopte wijze in een vijftal talen datgene aan wat voor de verzamelaar van gouden munten van belang moet worden geacht. De indeling is zeer overzichtelijk. Van de ruim 15000 aangegeven typen zijn ruim 5000 afbeeldingen in de tekst verwerkt. Aan deze afbeeldingen is veel zorg besteed, waardoor ze goed tot hun recht komen.

De Nederlandse gebruikers zullen tot hun genoegen constateren dat ook het Nederlandse gedeelte geheel opnieuw werd bewerkt. Hierdoor is een uitgebreid overzicht van onze provinciale emissies ontstaan met 326 nummers van de Noordelijke provincies en 245 van de Zuidelijke. Deze laatsten zijn uiteraard onder België opgenomen.

Een eervolle vermelding verdient ook het gedeelte dat betrtekking heeft op India. Dit omvatte in de vijfde druk slechts 350 nummers en thans niet minder dan 773 nummers. de herbewerking van dit gedeelte is van de hand van Jan Lingen, voorzitter van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, die op dit gebied als uiterst deskundig bekend staat. Ongetwijfeld zal deze grondige beschrijving er toe bijdragen dat dit voor vele verzamelaars onbekende gebied in populariteit zal gaan toenemen.

De aangegeven prijzen zijn afgestemd op de Amerikaanse markt en moeten voor ons als globale richtlijn worden gezien. In vergelijking tot de vorige uitgave zijn sommige prijzen met 100% of meer gestegen, doch er zijn ook dalingen die tot 50% of meer gaan. De indruk bestaat dat de dalingen de overhand hebben. De goudprijs, die op 21 januari 1980 met $ 850 per troy ounce (31,1035 gram) een absoluut hoogtepunt bereikte, is inmiddels terug gelopen tot het niveau van $350/400, hetgeen hierbij natuurlijk ook een niet onbelangrijke rol speelt.

Uitgebreide tabellen met gewichten en gehalten, een Islamitische kalender, een overzicht van vreemde cijfers, omrekeningskoersen en een boekenlijst completeren dit waardevolle werk.

Friedberg's zesde druk is geen boek om even door te lezen. Het is een fraai uitgevoerd standaardwerk, dat aan iedere numismaat – ook aan degene die geen gouden munten verzamelt, van harte kan worden aanbevolen. Niet alleen de algemene verzamelaar, maar ook hij die zich op één enkel gebied specialiseert, zal er een uitstekende leidraad in vinden. Het solide gebonden boek werd van een frisse moderne stofomslag voorzien door Karel van Laar.

De prijs bedraagt *f* 116,50 en lijkt wellicht hoog. Voor het gebodene mag deze prijs echter uitzonderlijk laag worden genoemd, hetgeen misschien wel de beste aanbeveling vormt. Dit standaardwerk mag in deze uitgebreide uitvoering beslist in geen enkele numismatische bibliotheek van enige betekenis ontbreken.

Tentoonstellingen

Samengesteld door
HANS DE KONING

Zie ook blz. 187, Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar.

In het Fries museum te Leeuwarden is tot en met 23 augustus de tentoonstelling *Schatten uit Friese bodem (mr Jacob Dirks 1811 -1892)* te zien. Mr Jacob Dirks is één van de meest prominente leden van het Fries Genootschap uit de vorige eeuw. De aandacht die Dirks tot nu toe heeft gekregen staat in geen verhouding tot zijn verdiensten. Behalve een klein aantal korte biografische artikelen die vlak na zijn dood zijn verschenen, bestaat er hoegenaamd geen literatuur over Dirks. Hij is niet alleen een prominente Fries uit de vorige eeuw, maar tevens een belangrijk numismaat met een groot aantal publicaties op zijn naam. De 100e verjaardag van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde valt samen met het 100e sterfjaar van mr Jacob Dirks. De tentoonstelling geeft een globaal, maar representatief, overzicht van het leven en werk van Dirks en is gericht op belangstellenden voor de numismatiek en bezoekers met belangstelling voor de 19e eeuw.

Op 19 juni 1811 te Leeuwarden geboren als zoon van een steenfabrikant, doorliep Jacob Dirks aldaar de Latijnse school en ging toen een paar jaar later naar het Atheneum te Franeker. In 1835 sloot hij met succes zijn studie in de rechten af te Leiden. Hij vestigde zich in zijn geboortestad en werd er in 1836 lid van het Fries Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. In 1841 werd hij penningmeester en in 1852 voorzitter van dit Genootschap. Vanwege zijn gebleken voorliefde voor de munt- en penningkunde werd hem gevraagd de toen nog bescheiden collectie munten en penningen van het genootschap te beheren. Hij dong mee in een door Teylers Genootschap uitgeschreven prijsvraag met de inzending *De Noord-Nederlandse Gildepenningen wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld*, waarvoor hem in 1876 de Grote Gouden Medaille werd toegekend. Naast zijn penningkundige publikaties, die nog steeds als standaardwerk worden gehanteerd, heeft Dirks een grote bijdrage geleverd aan de kennis van de vroeg-middeleeuwse muntgeschiedenis. Zijn bijzondere belangstelling ging uit naar de muntvondsten in Friesland waar, bij het afgraven van de terpen, vele belangrijke ontdekkingen werden gedaan. Zo beschreef hij in de loop der tijd onder andere de bekende schatvondst van gouden Merovingische munten en sieraden te Wieuwerd. Ook de belangrijke goudschat van Dronrijp met muntjes van een toen onbekend type, een goudstaafje en fragmenten van een grote gouden mantelspeld werd door hem beschreven. Daarnaast publiceerde hij de sceatta-vondsten uit Terwispel, Franeker en Hallum en munten van hetzelfde type welke waren gevonden bij Domburg en Dorestad.

Mr Jacob Dirks 50 jaar lid van het Fries Genootschap, jubileumpenning 1886

Dirks heeft niet alleen gezorgd dat numismatische vondsten van grote betekenis bewaard zijn gebleven, hij heeft ook de kennis over de vroeg-middeleeuwse muntcirculatie verrijkt. Bij het 50-jarig jubileum van zijn lidmaatschap van het Fries Genootschap in 1886 werd hem een penning in goud, zilver en brons aangeboden, met op de voorzijde zijn borstbeeld, terwijl hem tevens het erelidmaatschap werd verleend.

Dat **Het Schielandshuis** – Historisch Museum Rotterdam– wisseltentoonstellingen van munten en penningen laat plaats vinden in een ruimte die Kabinet Van Rede is gedoopt, heeft goede gronden. Immers, het overgrote deel van de munten in het bezit van het museum is afkomstig uit de nalatenschap van Willem van Rede. Tijdens de eerste expositie in het Kabinet Van Rede is een selectie van meer dan 200 Nederlandse munten uit de verzameling van Willem van Rede (1880-1953) te zien. De munten beslaan een tijdvak van negen eeuwen en weerspiegelen de geschiedenis van Nederland. De verzameling Van Rede, nu in museaal beheer, was de grootste particuliere numismatische verzameling in Nederland. Deze tentoonstelling duurt tot en met 13 december 1992.

Tot 2 september wordt in het **Provinciehuis van Flevoland** te Lelystad een tentoonstelling gehouden met als titel *Geld van de Zuiderzeebodem*. In deze tentoonstelling, die is opgezet door het Centrum voor Scheepsarcheologie in Ketelhaven wordt een indruk gegeven van de vele munten die bij scheepsopgravingen in de IJsselmeerpolders zijn aangetroffen

Uit alle perioden dat de scheepvaart

Munten uit de collectie Van Rede (Het Schielandshuis – Historisch Museum Rotterdam)

op de Zuiderzee plaatsvond, zijn schepen gevonden met geld aan boord; vanaf een middeleeuwse kogge uit de tweede helft van de veertiende eeuw tot een vrachtschip dat aan het eind van de vorige eeuw op de Zuiderzee is vergaan. Totaal zijn er in 50 verschillende scheepswrakken ongeveer 1500 munten gevonden.

Verschillende soorten geld is in de scheepswrakken aangetroffen. Ten eerste de kleine muntjes die verloren waren geraakt en onder in een schip tussen de spanten of andere delen waren terecht gekomen. De waarde van deze muntjes was blijkbaar zo gering, dat men niet de moeite heeft genomen om ze weer op te zoeken. Deze muntjes, voornamelijk penningen, oordjes en koperen duiten, zijn uiteraard als zelfstandige exemplaren gevonden in een scheepswrak. Als tweede soort geld valt het zakgeld te onderscheiden; het makkelijkst te herkennen wanneer het ter hoogte van de heup van een skelet wordt aangetroffen. Het zakgeld bestond – niet veel anders dan nu – uit een aantal courante munten van beperkte waarde. Ook een groepje kleingeld, ergens in een wrak aangetroffen, wordt in de regel als zakgeld aangemerkt. Een derde, duidelijk te herkennen, soort geld is het spaargeld. Ook dit werd in diverse scheepswrakken aangetroffen.

Naast het gangbare geld zijn in de wrakken van Zuiderzeeschepen ook loden penningen gevonden, die als vuurgeld betiteld kunnen worden. Deze loodjes golden als betalingsbewijs voor de jaarlijkse bijdrage die de schippers dienden te betalen aan het onderhoud van de vuurtorens rond de Zuiderzee, vandaar de naam. Zo bestonden er ook loodjes die betrekking hadden op heffingen ten behoeve van de tonnen en de bakens die de vaarroutes markeerden: ton- of bakengeld met de bijbehorende tonneloodjes en bakenloodjes.Vuurgeld en bakengeld was geen uniek verschijnsel; van vuurtorens in Engeland en Duitsland zijn gedrukte betalingsbewijzen bekend uit de 17e en 18e eeuw. Over deze vuur-, baken- en tonneloodjes was tot voor kort nog geen samenhangende informatie voorhanden. De tentoonstelling *Geld van de Zuiderzeebodem* was aanleiding om een studie naar dit verschijnsel te doen. Aan de loodjes, de betonning en de bebakening van de Zuiderzee is een deel van deze tentoonstelling gewijd. ■

Symposium

Penningkunst in beweging - nieuwe ontwikkelingen in de penningkunst

Vorm en ruimte in de penningkunst

In het handzame formaat van een penning gaat een ongemeen spannende verhouding van ruimte en expressiemogelijkheid schuil. Door de eeuwen heen heeft dit gegeven veel beeldende kunstenaars uitgedaagd zich te bewijzen.

De oorsprong van de penningkunst is te vinden in het voorland van munten en gemmen uit de antieke wereld. Hieraan is ook de cirkelvorm ontleend waarmee in de renaissance de penningkunst een aanvang heeft genomen. Deze vorm kent geen begin en geen einde en heeft daarmee iets van het goddelijke, dat machthebberrs zich graag toeëigenen. Geen wonder dat de vroege penningen vrijwel zonder uitzondering broodheerlijke beeltenissen dragen.

De eerste, wat je noemt echte penningmaker, is de Noorditaliaanse schilder Pisanello (1395-1455). Hij is de eerste medailleur, die we bij naam kennen. Hij had de hoge aristocratie als opdrachtgever. Van zijn penningen zijn er vierentwintig bewaard gebleven. Hij schiep een model waar kunstenaars eeuwenlang met bewonderend ontzag naar keken, in de hoop zijn artistieke perfectie te kunnen evenaren. Rembrandt bijvoorbeeld kende het werk van Pisanello. Hij gebruikte diens portret van Gian Francesco Gonzaga voor de ruiterfiguur in zijn ets de drie kruisen. Door de eeuwen heen heeft de beoefening van de penningkunst de heen- en weerslag van de tijd gekend, waarbij de kwaliteit wisselend was. Na een inzinking tot een weinig geïnspireerde vorm van ambachtelijkheid, komt er eind 19e eeuw een keer ten goede met impulsen uit Frankrijk en Duitsland. In Nederland raken bij het ontwerpen van penningen beeldhouwers betrokken als Pier Pander, Toon Dupuis, Lambert Zijl, C.J. van der Hoef en anderen. Tot de tweede wereldoorlog worden penningen vrijwel uitsluitend als slagpenningen uitgevoerd, met gebruikmaking van de reductiebank. Na de oorlog treed een generatie medailleurs aan, die met het sterk grafisch resultaat van deze techniek geen genoegen neemt. Exponent van deze ontwikkeling is de beeldhouwer Piet Esser, leerling van Bronner aan de Rijksacademie te Amsterdam. Bronner bracht zijn studenten de aandacht voor het kleine bij aan de hand van middeleeuwse zegels, stempels en afdrukken van penningen van Pisanello. Het liet zijn sporen na bij Esser. Deze op zijn beurt wist als docent aan de Rijksacademie zijn studenten geestdriftig te maken voor het ontwerpen van penningen, resulterend in een boeiende generatie van medailleurs. Nu veertig jaar later staat de beoefening van de penningkunst weer open voor nieuwe impulsen en benadering van een nieuwe generatie van ontwerpers.

Om dit te laten zien en hierover met belangstellenden van gedachten te wisselen houdt de Vereniging voor Penningkunst op zaterdag 24 oktober 1992 een symposium *Penningkunst in beweging*. Aan de hand van de huidige stand van zaken vertelt een aantal ontwerpers over de inspiratieve context van het ontwerpen van penningen. Ze demonstreren de mogelijkheden van beeldende expressie, die verscholen liggen in het handformaat van een penning. Ze geven verdere tendenties aan, die door een nieuwe generatie van ontwerpers naar nieuwe hoogtepunten van vormgeving kunnen worden ontwikkeld.

Voor deelname aan het symposium nodigt de Vereniging voor Penningkunst in het bijzonder jonge ontwerpers uit, die zich door de monumentale uitdaging van vorm en ruimte van het kleine formaat aangesproken voelen.

Het symposium wordt gehouden in de Academie voor kunst en vormgeving St.

Joost te Breda. Er is plaats voor maximaal 50 deelnemers. Bij overintekening is de volgorde van aanmelding en betaling bepalend voor de mogelijkheid tot deelname. Sluitingsdatum voor de intekening is 15 september en betaling voor 1 oktober a.s. Dank zij financiële medewerking van het Prins Bernhardfonds en sponsoring van het drukwerk door het bedrijfsleven kunnnen de kosten voor deelname beperkt blijven. Ze bedragen *f* 40 voor studenten en voor leden van de Vereniging voor Penningkunst. Overige deelnemers zijn *f* 55 verschuldigd. Bij de kosten zijn lunch en informatiemateriaal inbegrepen. Betalingen via overschrijvingen naar girorekening 96820 van de Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem, danwel per bank- of postcheque te zenden naar Vereniging voor Penningkunst, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem.

De Vereniging voor Penningkunst is in 1925 opgericht en heeft als doelstelling de beoefening van de penningkunst in Nederland en de belangstelling voor deze vorm van beeldende expressie in eigen land en daarbuiten te bevorderen. Met ruim zeshonderd contributie betalende leden geeft zij opdrachten aan vormgevers voor het ontwerpen van penningen.

Inlichtingen over het lidmaatschap zijn te verkrijgen bij het secretariaat van de Vereniging voor Penningkunst: Greet Kemper, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, tel. 01830 - 26543.

Met genoegen wijzen wij op de tentoonstelling Penningkunst in Nederland 1890-1990 in het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. Centraal hierin staan de veranderingen in onderwerpkeuze, de manier van weergeven en de stilistische opvattingen van vormgevers gedurende de laatste honderd jaar. De tentoonstelling vormt door de gekozen benaderingswijze een goede introductie op het symposium. ■

Verenigingsnieuws

HANS DE KONING

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat, informatie over lidmaatschap en penningbestellingen:
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

Algemene ledenvergadering VPK te Schoonhoven

Op zaterdag 23 mei jl. werd in de MTS Vakschool Schoonhoven de 67e Algemene Ledenvergadering gehouden.

Welkomstpenningen bij afscheid

Tijdens deze vergadering werd afscheid genomen van N.A.J. Visser en V.J.T.M. Reijs als bestuursleden. Zij bezetten vitale funkties in het bestuur. In welgekozen bewoordingen richtte de voorzitter van de Vereniging, dr F.J.M. van Puijenbroek zich tot deze scheidende bestuursleden. Allereerst sprak hij tot Victor Reijs, die op 13 juli 1985 tijdens de Algemene Ledenvergadering – op voordracht van het bestuur – tot penningmeester werd benoemd. Een vertrouwenstaak, die veel voor anderen niet waarneembaar werk met zich mee brengt, waarvan het resultaat moet kloppen en ter jaarlijkse controle en goedkeuring wordt voorgelegd. Meer dan eens kreeg Reijs als penningmeester te maken met de spanningsverhouding van stijgende kosten en beschikbare kasmiddelen. Hij had dan de taak om de medebestuurders tot ingetogenheid te manen en dat was niet altijd eenvoudig. *Als penningmeester was bij jou de 'penningkunde' in goede handen. Daarenboven was er ook de toegewijde en de plezierige, collegiale manier waarop je als medebestuurder je taak vervulde. Zeer consciëntieus heb je je altijd ingezet voor de belangen van de Vereniging.* De Vereniging mag je daarvoor zeer erkentelijk zijn, aldus de voorzitter. Ter herinnering werd Victor

Reijs de door Christien Nijland ontworpen Welkomstpenning aangeboden. *Afscheid en welkom zijn uitwisselbare begrippen.* Voor deze bijzondere gelegenheid werd de penning in zilver geslagen en voorzien van een inscriptie.

Niek Visser is bestuurslid sedert 1977 en tot hem zei voorzitter Van Puijenbroek onder meer: *Als ik het wel heb begrepen ben je er in alle onschuld ingerold, toen je ervoor gepolst werd. De wat plotseling ontstane secretariaatsvacature bleek een gecumuleerd en veel tijd vragend takenbestand te omvatten. Al spoedig overtuigde je je medebestuurderen van de wenselijkheid van taaksplitsing en deling van de verantwoordelijkheden. Hieruit blijkt je bestuurlijke opvatting en inzicht. Zelf behield je de zorg voor de ledenadministratie en het verenigingssecretariaat. Maar er is meer: de bestuursvergaderingen, waar afwegingen moeten worden gemaakt, knopen worden doorgehakt, besluiten moeten worden genomen. Daar kwam je naar voren als iemand, die het gesprek op gang liet komen om vervolgens met een enkele vraag of opmerking een sturende wending te geven.* Visser was ook vertegenwoordiger van de Vereniging in de Stichting De Beeldenaar. Namens allen bedankte de voorzitter hem voor zijn inzet en bood ook hem de Welkomstpenning – in zilver, met inscriptie – aan en sprak daarbij de hoop uit dat deze penning een teken van blijvende verbondenheid mag zijn.

Jaarstukken 1991

De notulen, de financiële jaarstukken en het jaarverslag werden goedgekeurd.

Besluit omtrent Contributie 1993 en Aktiviteitenplan

Tijdens de vergadering werd het bestuursvoorstel aangenomen om in het komend najaar een buitengewone ledenvergadering te beleggen met op de agenda de belangrijke punten: Contributie 1993, Aktiviteitenplan (pré-advies) en Penninguitgiftesysteem. De leden zullen tijdig een uitnodiging ontvangen. Deze buitengewone ledenvergadering zal worden gehouden op zaterdag 14 novenber a.s. te Leiden.

Nieuw adres Verenigingssecretariaat

Mevrouw M. Kemper-Koel heeft de secretariaatswerkzaamheden van de heer Visser overgenomen. Het adres van het Verenigingssecretariaat wordt met directe ingang gewijzigd:
Vereniging voor Penningkunst, Mw. M Kemper- Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, tel. 01830-26543. Dit adres blijft voor penningbestellingen gehandhaafd.

Nieuw bestuurslid

Mr. J.P. Kruimel is als nieuw bestuurslid gekozen. Hij zal de functie van penningmeester van de heer V.T.J.M. Reijs overnemen.

Symposium

Met genoegen kon de voorzitter mededelen dat het symposium, zoals voorgesteld in het aktiviteitenplan (vorig jaar aan de leden voorgelegd) in uitvoering zal komen. Wel moeten de financiële eindjes nog aan elkaar geknoopt worden, maar het bestuur hoopt hiervoor tijdig het nodige 'zeel' te vinden. Het gaat om een bedrag van ongeveer *f* 3000, waarvoor nog dekking gezocht wordt, bijvoorbeeld in de vorm van sponsoring. Het bestuur houdt zich aanbevolen voor gestes en suggesties van de leden. Elders in dit nummer van *De Beeldenaar* zijn verdere bijzonderheden over het Symposium *Penningkunst in beweging* gepubliceerd.

Middagprogramma Zilverstad Schoonhoven

Op het middagprogramma stond een rondleiding en uitgebreide toelichting over graveren, edelsmeden en penningontwerpen in de MTS Vakschool Schoonhoven. Een school voor middelbaar beroepsonderwijs die opleidt tot edelsmid, goudsmid, zilversmid, juwelier, graveur of uurwerkmaker. De interessante toelichtingen door de docenten mw. Geertrui Visser en de heren Attie Kruysse en Louis Hankart werden met grote belangstelling gevolgd. In de namiddag werd een bezoek gebracht aan het Goud- Zilver- en Klokkenmuseum, waar speciaal voor deze gelegenheid een aantal vitrines met penningen uit het museumbezit was ingericht. Mw. Gemke Jager en de heer

Ger Boonstra gaven desgevraagd informatie. Ter herinnering aan deze geslaagde dag ontvingen de deelnemers een voor deze gelegenheid speciaal in zilver geslagen museumpenninkje ontworpen in 1990 door studente/ontwerpster Lenny Botter en voorzien van een gehalte-keurteken. Voor de leden die zich daarvoor hadden opgegeven was er ter afsluiting een diner in restaurant De Hooijbergh te Schoonhoven.

Met dank aan de medewerkers van de MTS Vaksschool Schoonhoven en het Goud- Zilver- en Klokkenmuseum kan de Vereniging voor Penningkunst terugzien op een in alle opzichten zonnige dag in de Zilverstad Schoonhoven.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5242274
Informatie over lidmaatschap bij het secretariaat.

Officiële presentatie postzegel 100 jarig bestaan*

Op 19 mei was een aantal leden van het Genootschap, met enige andere genodigden, aanwezig in het gebouw van de Nederlandsche Bank te Amsterdam om getuige te zijn van de officiële presentatie van de postzegel, die door de PTT werd uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

De heer A.J. Scheepbouwer, lid van de Raad van Bestuur van Koninklijke PTT Nederland NV verzorgde de presentatie van de fraaie postzegel. In het kort ging hij in op het emissiebeleid van de PTT en wees op het grote aantal aanvragen van velerlei instanties, die verzochten om een speciale uitgifte. Het Genootschap kan zich gelukkig prijzen, dat aan het jubileum een speciale postzegel wordt gewijd.

Daarnaast wees de heer Scheepbouwer erop, dat deze emissie ook commercieel, gezien het onderwerp, aantrekkelijk voor de PTT is. De oplage van deze emissie bedraagt 11.600.000 stuks. Hij wees ook op de door ons lid N.L.M. Arkesteijn ingerichte tentoonstelling over de numisfilatelie, die te zien was in het voorlichtingscentum van de Bank.

In het kader van het verenigd Europa heeft PTT het ontwerpen van speciale postzegels ondergebracht bij ontwerpers uit diverse Europese landen. Voor de zegel van het Genootschap was de opdracht verleend aan de Ier Conor Clarke, die ook bij de presentatie aanwezig was. Clarke heeft een zeer fraai ontwerp gemaakt met de beeltenis van Juna Moneta, de Romeinse godin van het geld. Op de postzegel zijn vermeld de oude alchemistische symbolen voor goud, zilver en nikkel. Dit zijn de metalen , die gebruikt zijn voor de vervaardiging van onze gulden.

Tot slot overhandigde de heer Scheepbouwer de eerste zegels aan dr W.F. Duisenberg, president van de Nederlandsche Bank en aan ing. J. Lingen, voorzitter van het Genootschap.

De heer Duisenberg stond in zijn toespraak uitgebreid stil bij overeenkomsten en verschillen tussen de postzegel en de bankbiljetten, zowel gezien vanuit de productie als vanuit het gebruik. Zo zijn de postzegel en het bankbiljet van oorsprong betalingsbewijzen, een zijn beiden oorspronkelijk bij 's Rijks Munt vervaardigd.

Ook de relatie tussen het Genootschap en de Bank kreeg zeer veel aandacht. Gewezen werd op de presidenten van de Bank rond de eeuwwisseling, Pierson en Van den Berg, die beiden lid van het Genootschap waren en voor de numismatiek veel betekend hebben. Via de muntenverzameling van de bank, één van de drie grootste in Nederland, werd onder meer aandacht besteed aan de conservatoren, die het secretariaat van het Genootschap bekle(ed)den. Tot slot sprak de heer Duisenberg zijn dank uit aan de PTT voor de postzegel, die hij in ontvangst mocht nemen en feliciteerde de heer Lingen met het eeuwfeest van het Genootschap.

DICK PURMER*

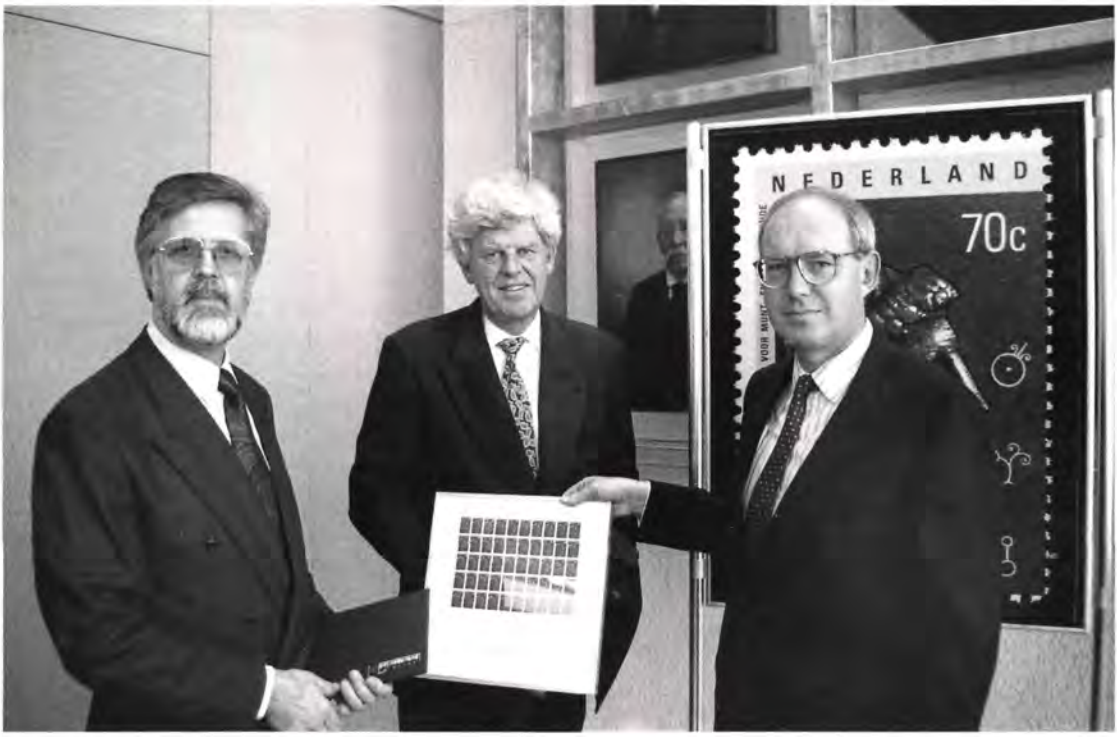

V.l.n.r. Ing. J. Lingen, dr W.F. Duisenberg en A.J.Scheepbouwer (foto D.Miedema DNB)

De heer Lingen benadrukte in zijn dankwoord, dat de uitgifte van de postzegel een bijzonder heuglijke gebeurtenis is ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Genootschap. Hij ging in op de vele activiteiten rond *Nederlands Numismatisch Jaar 1992*, zoals de meer dan 80 musea of openbare instellingen, die exposities houden op het gebied van munten, penningen, papiergeld en aanverwante zaken. Hij wees ook op de vele publicaties in het jaarboek van het Genootschap. Ook de publicaties van de Nederlandsche Bank liet hij niet onvermeld, zoals de belangwekkende studie van mr G. Vissering, president van de Nederlandsche Bank, in 1920 met als titel *Muntwezen en Circulatie-banken in Nederlandsch Indië*, J. Bolten met de recente publicatie *Het Nederlandse Bankbiljet en zijn vormgeving* en de serie van J.J. Grolle over *De geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet* in *De Beeldenaar*. Ook de activiteiten van A.M. van de Waal om na de tweede wereldoorlog het papieren noodgeld te verkrijgen, kreeg de aandacht. In het kort ging hij in op de relatie tussen munten en postzegels, waarbij de numisfilatelie de aandacht verkreeg. Lingen toonde zich uitermate content over de fraaie postzegel en legde via een conflict tussen de Griekse stadstaat Tarentum en de Romeinen een relatie met de godin Juno Moneta. Hij complimenteerde Clarke met de keuze Juna Moneta om daarmee het geld en de wetenschap, die zich met de bestudering hiervan bezig houdt, te symboliseren. Tot slot sprak hij zijn dank uit aan de PTT, die het jubileum extra glans heeft willen geven met de emissie van deze postzegel. Ook de president van de Nederlandsche Bank werd hartelijk bedankt voor het in ontvangst nemen van de eerste postzegel.

Na het officiële gedeelte werd het voorlichtingscentrum van de Nederlandsche Bank in de fraai gerestaureerde Pakhuizen bezocht, alwaar naast een fraaie diapresentatie het nodige over papiergeld bezichtigd kon worden, alsmede de expositie over allerlei relaties tussen postzegels en betaalmiddelen van de heer Arkesteijn.

Aktiviteitenkalender

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

Tot eind augustus Allard Pierson Museum te Amsterdam, Oude Turfmarkt 127 tentoonstelling *Een schat aan munten*. De geschiedenis van muntgeld wordt aan de hand van Griekse en Romeinse munten belicht.
Tot en met 1 september Museum van Scheepsarcheologie in het Provinciehuis te Lelystad: expositie *Geld van de Zuiderzeebodem*. In deze expositie zullen o.a. muntvondsten uit scheeepswrakken en vuurbakenloodjes worden tentoongesteld.
Tot 5 september Streekmuseum De Grote Sociëteit te Tiel: expositie *Gespaard en bewaard, munten, penningen en zegelstempels uit eigen streek*
Tot 6 september Joods Historisch Museum te Amsterdam: expositie van Nederlands-Joodse penningen, tekens en insignes.
Tot september Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/Museum van het Boek te 's-Gravenhage: expositie *Een numismatische bibliotheek uit de 18e eeuw* gebaseerd op de collectie Van Damme.
Tot 14 september Rijksmuseum 'Het Catharijneconvent' te Utrecht: 'mini'-expositie *Van Pelgrimsteken tot bedevaartsmedaille*.
Tot 25 september Gemeentearchief Tilburg, Kazernehof 75: expositie *Tilburg op de penning*
Tot 26 september Museum Frerikshuus te Aalten: expositie van Provinciale munten van Gelderland en het Graafschap Zutphen.
Tot 27 september Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda: expositie *Penningen en prenten*, de Latijnse school te Gouda.
Tot en met 2 oktober Universiteitsmuseum te Amsterdam (Agnietenkapel): expositie De Universiteit op de penning.
Tot 11 oktober Amsterdams Historisch Museum, Kalverstraat: tentoonstelling *De wereld binnen handbereik* w.o. munten, penningen en gemmen van verzamelaars uit de 17e eeuw en een reeks gouden zodiakmohurs (munten) afkomstig uit India.
Tot de Herfstvakantie (okt.) Streekmuseum 'Land van Axel': De permanente expositie wordt uitgebreid met munten en penningen uit eigen bezit.
Tot oktober Streekmuseum Stevensweert: expositie van munten geslagen in Stevensweert in de 16e en 17e eeuw door de graven van Bergh.
Tot 18 oktober Geologisch Museum te Heerlen: expositie *Mijnbouw in de numismatiek*. Munten, penningen en papiergeld met afbeeldingen die betrekking hebben op de mijnbouw en andere vormen van delfstoffenwinning.
Tot begin 1993 Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden: expositie *Nederlandse Penningkunst 1890-1990*
Tot 13 december Museum Flehite te Amersfoort: expositie *Amersfoortse penningen*.
Tot en met 13 december Numismatisch kabinet Van Rede in het Historisch Museum Het Schielandshuis te Rotterdam (genoemd naar de Rotterdamse verzamelaar Willem van Rede, 1880-1953): expositie gewijd aan de persoon Van Rede en zijn collectie, die mogelijk de grootste is die ooit in ons land door een particulier is bijeengebracht.
Tot 29 december Purmerends Museum te Purmerend: expositie Munten en penningen.

Tot mei 1993 Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L.): expositie *400 jaar oude werkplaats van valsmunters.* In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsmunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

Tot medio 1994 Museum voor Volkenkunde te Rotterdam: *Bruidsschat en erfenis,* exposite over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied.

Tot 15 januari '93 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *90 jaar Staatsbedrijf*

Tot 1993 Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden: expositie *Kunst voor de hand, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet*

Sinds begin 1992 Provinciaal Museum G.M. Kam te Nijmegen: In de permanente expositie is weer een groot aantal munten opgenomen.

Sinds begin 1992 Westfries Museum Hoorn: Opnieuw ingerichte opstelling gewijd aan de Westfriese Munt.

Sinds begin mei jl. Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen: permanente expositie *Muntvondst Remmerden 1988.*

Sinds 12 juni jl. Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum' te Amsterdam: expositie *Maritieme penningen uit eigen bezit.*

Sinds 4 juli Zeeuws Museum te Middelburg: expositie van de vroegste munten en muntvondsten van Domburg.

4-27 september Gemeentehuis te Oosterhout: expositie van pauselijke penningen uit de collectie van de St. Paulus Abdij.

12-26 september Muntkamer van het Historisch Museum, Voorstraat 2 te Hedel: tentoonstelling van een collectie van 34 unieke muntstempels en vele daarbij behorende geslagen munten van de voormalige Hedelse Munt.

12 september-15 november Breda's Museum: tentoonstelling *Rond in Reliëf.*

KUNST VOOR DE HAND
2600 JAAR VORMGEVING IN HET PENNINGKABINET

RIJKSMUSEUM
HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

RAPENBURG 28, LEIDEN, TEL. 071-120748
GEOPEND VANAF 15 JUNI 1991: DINSDAG-ZATERDAG 10.00-17.00 UUR,
ZON- EN FEESTDAGEN 12.00-17. 00 UUR
GESLOTEN: 1 JANUARI, 30 OKTOBER, 25 DECEMBER

19 september-8 november Noordelijk Scheepvaart Museum te Groningen: expositie over de strijd tegen het water onder de titel *Wie water deert, die water keert.*

26 september Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch: Studiemiddag *Brabantse Numismatiek.*

eind sept.-begin okt. Veluws Museum te Harderwijk: expositie *De gelderse Munt te Harderwijk.*

1 oktober-1april '93 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *Valse munterij.*

3 oktober najaarsbijeenkomst van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Middelburg.

7 oktober-31 januari 1993 Museum 'Dit is Bethlehem' te Gorinchem: expositie *Muntslag te Gorinchem.*

Vanaf maandag 2 november Uitzending 8-delige TV-serie Numismatiek door TELEAC, TV3, 19.30 - 20.00 uur.

14 november-17 januari '93 Belastingmuseum Prof. dr Van der Poel te Rotterdam: expositie van hondenpenningen *De gemeentelijke hondenbelasting. Historie en toekomst.*

21 november-17 januari '93 Haags Historisch Museum te 's-Gravenhage: expositie over Haagse Wijk-, Buurt- en Begrafenispenningen.

28 en 29 november Congrescentrum De Leeuwenhorst te Noordwijkerhout: *Lisser Coin Fair* onder auspiciën van de N.V.M.H. en de Numismatische kring Bloembollenstreek.

1 december Goud-, zilver en klokkenmuseum te Schoonhoven: presentatie en aansluitende expositie van penningontwerpen vervaardigd door studenten van de Zilver Vakschool te Schoonhoven. ■

KEVELAM MUNTHANDEL

Speulderweg 15²
3886 LA Garderen
Telefoon 05776-1955
Telefax 05776-1528

n v m h

MUNTENVERZAMELAARS OPGELET!

Regelmatig verschijnen onze muntenprijslijsten en nieuwsbrieven. Op aanvraag krijgt u deze GRATIS thuisgestuurd. U vindt hierin een uitgebreid aanbod van munten (koninkrijks- en provinciale munten) en bankpapier.
Onze lijsten zijn zowel voor de beginnend als voor de meer gevorderde verzamelaar zéér interessant. Wij hebben al munten te koop vanaf ƒ 2,50 per stuk.

Hieronder een kleine selectie uit ons munten-aanbod

Provinciale munten

Zeeland	6-stuiver	1791	ZF	35,-
Utrecht	Leeuwendaalder	1609	ZF	110,-
	1 gulden	1712	ZF-	60,-
	½ zilv. dukaat	1762	ZF+	325,-
	3 gulden	1793	ZF	165,-
West-Friesland	Ned. rijksdaalder	1619	ZF	295,-

Koninkrijksmunten bijv.

½ cent				½ gulden		
1827	Utr.	ZF	90,-	1905	ZF	70,-
1854		ZF	54,50	1910	ZF	75,-
1912		ZF	8,50	1921	ZF	7,50
1921		ZF	39,50	1930	ZF+	7,50
1 cent				1 gulden		
1822	Utr.	FDC	235,-	1820	ZF	375,-
1876		Pr	37,50	1907	ZF/Pr	95,-
1937		ZF+	5,-	1938	ZF+/Pr-	25,-
2½ cent				2½ gulden		
1881		FDC-	75,-	1848	ZF	75,-
1912		ZF	30,-	1870	ZF	60,-
1929		ZF	12,50	1898	ZF+	615,-
				1931	ZF	19,50
5 cent						
1822		ZF	700,-	**Gouden munten bijv.**		
1850		ZF	14,50	10-gulden 1897	Pr+/FDC	259,-
1929		ZF	12,50	10-gulden 1898	PR+	625,-
1933		ZF	87,50	10-gulden 1875	Pr+	150,-
				10-gulden 1911	Pr+	150,-
10 cent				5-gulden 1912	Pr	295,-
1855		FDC-	675,-			
1894		ZF+/Pr-	150,-	**Juliana-zilvergeld bijv.**		
1943 zink		ZF	7,50	1 gulden 1955	ZF+	3,50
				1 gulden 1963	ZF+	6,50
25 cent				2½ gulden 1959	ZF	6,-
1892		ZF+	175,-	2½ gulden 1963	ZF+	15,-
1905		Pr	195,-	10 gulden 1970	Pr+	16,50
1941		,Pr	7,-	10 gulden 1973	Pr+	16,50

Toezending is mogelijk - U bent ook hartelijk welkom bij ons op de zaak (wel graag telefonisch een afspraak maken - U krijgt dan deskundig numismatisch advies - En ... natuurlijk belangrijk: lid NVMH

WIJ WENSEN U VEEL VERZAMELPLEZIER!

WILT U MUNTEN VERKOPEN?

muntenveiling biedt u:

Contant geld
of
'n topopbrengst op haar internationale muntenveilingen

Let eens op de volgende voordelen:
* vakkundige verkaveling met hoge opbrengst *
* uw munten zijn bij ons volledig verzekerd *
* u heeft binnen 14 dagen na de veiling het geld in handen *
* renteloze voorschotten op belangrijke inzendingen *
* u kunt als inzender anoniem blijven *

Bel ons voor 'n vrijblijvende afspraak

muntenveiling
(eig. Theo Peters)
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6261818

Wij zijn lid van de n v m h **nederlandse vereniging van munthandelaren**

THEO PETERS NUMISMATIEK

Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6222530
fax 020-6222454

inkoop — verkoop en taxatie van:
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
bankpapier
moderne 's Rijksmunt uitgiften

Vraag onze gratis prijslijst!

Onze winkel is geopend:

maandag t/m vrijdag: 10.00 tot 17.30 uur
zaterdag: 10.00 tot 17.00 uur

EEN **KEI** VAN EEN BANK

Voor uw munten bij:

HOLLANDSCHE BANK UNIE N.V.

Herengracht 434-440, Amsterdam

Tel. 020-6298012

Nieuw adres per 1 oktober:

Coolsingel 104, Rotterdam

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

Munthandel Verschoor

Bataafse Republiek, Zeeland 1/8 Livire 1795

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Lid

C.J.G. SCHUUR

EMMASTRAAT 13, 7075 AL ETTEN-GELDERLAND NEDERLA

WERELD-MUNTEN

MUNTEN					
Alderney	1992	2 pond 40j. troonsbest.Elis.vikingschip	zilver	Proof	90,00
Alderney	1992	2 pond 40j. troonsbest.Elis.vikingschip	Cu/Ni.	Unc.	14,50
Australië	1991	5 dollar Kookaburra/vogel	zilver	BU	25,00
Australië	1992	1 dollar Kookaburra/vogel	zilver	BU	22,50
Australië	1992	10 dollar Kookaburra/vogel 10 ounce	zilver	BU	165,00
Canada	1991	5 dollar Maple Leaf	zilver	BU	20,00
Canada	1992	5 dollar Maple Leaf	zilver	BU	18,50
Canada	1992	1 dollar Postkoets	zilver	Proof	57,50
Canada	1992	15 dol.100j. Olympische beweging 2x p.st.	zilver	Proof	110,00
Denemarken	1990	20 kronen 50e verj.Koningin Margrethe	Cu/Ni.	Unc.	13,50
Denemarken	1990	200 kronen 50e verj.Koningin Margrethe	zilver	BU	110,00
Duitsland	1990	10 mark Barbarossa	zilver	Unc.	18,50
Duitsland	1990	10 mark 800 jaar Duitse Orden	zilver	Unc.	18,50
Duitsland	1991	10 mark Brandenburger Tor	zilver	Unc.	18,50
Duitsland	1992	10 mark Clara Zetkin	zilver	Unc.	18,50
Finland	1991	100 markkaa Aland schip	zilver	BU	95,00
Finland	1992	5 markka zeehond, circulatiemunt	Cu/Ni.	Unc.	6,50
Frankrijk	1985	10 francs Victor Hugo	zilver	Proof	145,00
Frankrijk	1986	10 francs Robert Schuman	zilver	Proof	185,00
Frankrijk	1984	100 francs Madame Curie [in doosje]	zilver	BU	60,00
Frankrijk	1985	100 francs Emile Zola	zilver	Proof	225,00
Frankrijk	1986	100 francs Liberty Vrijheidsbeeld	zilver	Proof	250,00
Frankrijk	1989	5 francs Eifeltoren	Ni.	Unc.	6,50
Frankrijk	1990-1991	9x 100 frs.Olympiade Barcelona	zilver	Proof	850,00
Gr. Brittannië	1984-1985	jaarsets in etui, per stuk	Cu/Ni.	BU	20,00
Gr. Brittannië	1992	jaarset in etui incl.50 pence EEG	Cu/ni.	BU	27,50
Gr. Brittannië	1986	2 pond Gemenebest spelen	zilver	BU	55,00
Gr. Brittannië	1992	25 ECU drie gratiën	zilver	Proof	75,00
Gibraltar	1988	20 pence Lady of Europa	Cu/Ni.	Unc.	4,50
Gibraltar	1990	1 crown penny black in kaart	Cu/Ni.	BU	15,00
Gibraltar	1992	10 pond/14 ECU ridder	zilver	BU	52,50
Hongarije	1991	500 forint Szechenyi/trein 150 jaar	zilver	Proof	85,00
Ierland	1990	1 pond harp/hert	Cu/Ni.	Unc.	6,50
Ierland	1990	10 ECU harp/hert	zilver	Proof	85,00
IJsland	1986	500 kr.100 jaar IJslandse bankbiljetten	zilver	Proof	55,00
Italië	1992	500 lire de Medici	zilver	BU	65,00
Italië	1992	500 lire Columbus IV schip	zilver	BU	65,00
Italië	1992	200 lire Filatelie expositie Genua	Cu/Ni.	Unc.	4,50
Japan	1986	10.000 yen 60j. regering keizer Hirohito	zilver	BU	325,00
Jersey	1991	1 pond zeilschip Tickler	Cu/Ni.	Unc.	10,00
Jersey	1991	1 pond schip Sir Percy Douglas	Cu/Ni.	Unc.	10,00
Jersey	1992	1 pond zeilschip Hebe	Cu/Ni.	Unc.	10,00
Luxemburg	1992	5 ECU Europa-parlement	Ni.	BU	25,00
Luxemburg	1992	20 ECU Europa-parlement	zilver	Proof	145,00
Eiland Man	1991	2x 1 crown 10j. huwelijk Charles/Diana	Cu/Ni.	Unc.	15,00
Eiland Man	1992	4x 1 crown ontdekking van Amerika/trein	Cu/Ni.	Unc.	30,00
Eiland Man	1992	1 crown Siamese kat	zilver	Proof	65,00
Monaco	1989	10 francs Prins Pierre	Cu/Ni.	Unc.	12,50
Monaco	1989	10 francs ruiter / bimetaal	Cu/Ni.	Unc.	12,50
Ned.Antillen	1970	1 gulden muntmeesterteken:haan	zilver	Unc.	50,00
Ned.Antillen	1978	21/2 gulden muntmeesterteken:haan	Ni.	FDC	12,50
Ned.Antillen	1978	10 gulden Juliana	zilver	FDC	14,50
Ned.Antillen	1980-1981-1989	jaarsets Juliana/Beatrix, per stuk	Cu/Ni.	FDC	18,50
Ned.Antillen	1976	25 gulden Andrew Doria / schip	zilver	BU	75,00
Ned.Antillen	1979	25 gulden Jaar van het Kind	zilver	Proof	45,00
Ned.Antillen	1990	25 gulden Paus Joh.Paulus II	zilver	Unc.	55,00
Oostenrijk	1991	100 sch.I,Mozart Bundestheater Wien	zilver	Proof	125,00
Oostenrijk	1991	100 sch.2,Mozart Dom zu Salzburg	zilver	Proof	115,00
Panama	1988	25 balbaos Von Richthofen/vliegtuig	zilver	Proof	195,00

PRIJZEN INCL. BTW – PORTO EXTRA – BESTELLINGEN VANAF F.200,— PORTOVRIJ

MAN-RIJNHOLT

EL.08350-27781 POSTGIRO 54 66 895 A.B.N. 53 32 39 052

Lid

N B A N K B I L J E T T E N

Portugal	1989	4 x 100 escudos ontdekkingsreizen I	zilver	BU	185,00
Portugal	1990	4 x 100 escudos ontdekkingsreizen II	zilver	BU	185,00
Portugal	1991	25 ECU Jan de Zeevaarder	zilver	Proof	150,00
Portugal	1991	200 escudos Gracia di Orte / bimetaal	Cu/Ni.	Unc.	9,50
Spanje	1989	5000 pes.schip Santa Maria in box	zilver	Proof	225,00
Spanje	1989	100-200-500-1000-2000 pes.Ontd.Amerika	zilver	Proof	190,00
Spanje	1990	100-200-500-1000-2000 pes.Ontd.Amerika	zilver	Proof	190,00
Solomon eil.	1991	1 dollar 50 jaar Pearl Harbour	Cu/Ni.	Proof	12,50
Suriname	1962	1 gulden Juliana	zilver	FDC	35,00
Suriname	1990	25 gulden voetbal WK-'90 Italie R.Gullit.	zilv.	Proof	95,00
USSR/Rusland	1988	1 roebel Leon Tolstoi	Cu/Ni.	Proof	30,00
USSR/Rusland	1988	1 roebel Gorki	Cu/Ni.	Proof	15,00
USSR/Rusland	1991	1 roebel Ivanov	Cu/Ni.	Proof	12,50
USSR/Rusland	1991	3 roebel Gargarin / ruimtevaart	zilver	Proof	150,00
USSR/Rusland	1991	5 roebel staatsbank	Cu/Ni.	Proof	15,00
Rusland	1992	3 roebel interkosmos	Cu/Ni.	Proof	15,00
Rusland	1992	3 roebel 750 jaar slag bij Nevski	Cu/Ni.	Proof	15,00
U.S.A.	1990	1 dollar American Eagle	zilver	BU	25,00
U.S.A.	1991	1 dollar American Eagle	zilver	BU	20,00
U.S.A.	1992	1 dollar American Eagle	zilver	BU	17,50
Zwitserland	1990	5 francs Gottfried Keller	Cu/Ni.	Unc.	12,50
Zwitserland	1991	20 francs 700 jaar confederatie	zilver	Unc.	45,00

BANKBILJETTEN

Australië	100 dollars	ND(1983)	P-48b	Unc.	235,00
Australië	10 dollars	ND(1988)	P-49	Unc.	43,00
Bahamas	1 dollar	1974	P-35b	Unc.	7,50
Belgie	1000 francs	27-02-1950	P-63	Unc.	125,00
Belgie	20 francs	01-07-1950	P-66a	Unc.	16,50
Belgie-Congo	100 francs	01-02-1957	P-33b	Unc.	140,00
Canada	100 dollars	1975	P-81b	Unc.	250,00
Denemarken	50 kroner	1972	P-50	Unc.	27,50
Denemarken	100 kroner	1972	P-51	Unc	55,00
Denemarken	500 kroner	1972	P-52	Unc.	225,00
Egypte	50 piastres	1981	P-51	Unc.	6,50
Finland	100 markkaa	1976	P-109	Unc.	85,00
Gr. Brittannië	10 shillings	ND (1966-70)	P-130c	Unc.	12,50
Gr. Brittannië	1 pond	NDP-	M36	Unc.	10,00
Indonesië	100 rupiah	1975	P-113	Unc.	15,00
Ierland	10 shillings	19-01-1950	P-56b	Unc.	50,00
Ierland	1 pond	04-03-1985	P-70c	Unc	7,50
Iran	50 rials	ND (1969-71)	P-85a	Unc.	6,50
Iran	200 rials	ND (1974-79)	P-103b	Unc.	7,50
Iraq	1 dinar	1980	P-69	Unc.	5,00
Iraq	5 dinars	1980	P-70	Unc.	15,00
Iraq	10 dinars	1981	P-71	Unc.	30,00
Iraq	25 dinars 'Saddam H'	1986	P-73	Unc.	45,00
Ned. Antillen	1 gulden	08-09-1970	P-15	Unc.	5,00
Ned. Antillen	21/2 gulden	08-09-1970	P-16	Unc.	7,50
Ned. Antillen	10 gulden	31-03-1986	P-18	Unc.	22,50
Ned. Indie	1 gulden	15-06-1940	P-27a	Unc.	20,00
Ned. Indie	21/2 gulden	15-06-1940	P-28	Unc.	27,50
P.N.Guinea	50 kin	aND(1989)	P-II	Unc.	185,00
P.N.Guinea	2 kina	1991	P-Nw	Unc.	7,50
Schotland	1 pond	04-11 1980	P-IIId	Unc	8.50
Schotland	1 pond	05-01-19	P-211b	Unc.	8,50
Turkije	500 lira	1970(1984)	P133	Unc.	2,50
Turkije	1000 lira	1970(1986)	P-134	Unc.	2,50
USSR/Rusland	1 roebel	1991	P-Nw	Unc.	2,50
USSR/Rusland	500 roebel	1991	P-Nw	Unc.	50,00

GRATIS PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG - BEZOEK UITSLUITEND OP AFSPRAAK

VEILING VEILING VEILING

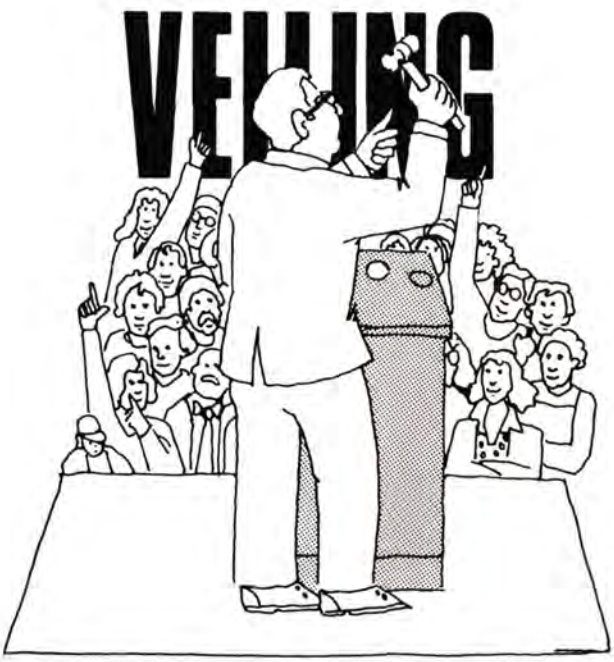

Veiling no. 10

Feilloos inveilen

Lever nu vast in
voor onze penningveiling

Inkoop
Verkoop
Taxaties
Veilingen

J.B. Westerhof
Gediplomeerd veilinghouder
Hoogend 18 - 8601 AE Sneek
Tel. (05150) 17198

Afspraak aanbevolen

Karel de Geus
MUNTEN HANDEL

Gespecialiseerd in gouden
en zilveren munten.
Tevens aan- en verkoop
van 's-Rijksmuntprodukten

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-123455
Telefax nr. 040-110845

MUNTEN VERZAMELEN, EEN BOEIENDE HOBBY!!!

Speciaal voor de vele nieuwe muntverzamelaars die deelnemen aan de cursus Numismatiek

UITNODIGING

Muntenhandel Karel de Geus heeft het genoegen u uit te nodigen om een bezoek te brengen aan onze speciaalzaak in munten.
Alles op het gebied van munten en aanverwante artikelen is bij ons in ruime mate aanwezig.
Mede daarom hebben wij gemeend in het kader van de cursus numismatiek een aantal speciale weekeinden te organiseren.
Steeds op vrijdag en zaterdag kunt u zich gedurende de cursus met raad en daad laten bijstaan.
Wij zijn dan met voldoende mensen aanwezig om u op plezierige wijze wegwijs te maken in muntenland.

- Gespecialiseerd in gouden en zilveren munten
- Aan- en verkoop van munten
- Kopen of verkopen per post
- Lid van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Wij zijn ook aktief deelnemer aan verschillende grote Muntmanifestaties in binnen- en buitenland. Op de agenda in Nederland staan in ieder geval genoteerd op 28 en 29 november de Lisser Coin Fair te houden in congrescentrum De Leeuwenhorst te Noordwijkerhout. en de traditionele Holland Coin Fair in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag op vrijdag, zaterdag en zondag 5, 6 en 7 februari 1993.

Veel plezier en genoegen met de cursus,

Karel de Geus

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

TERVURENLAAN 65 B 1040 BRUSSEL
Tel. + 32.2 734.63.56/736.07.12 Fax.+ 32.2 735.77.78

MUNTEN UIT DE OUDHEID, DE MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
PENNINGEN
OPENBARE VEILINGEN - VASTE PRIJSLIJSTEN
2600 NUMISMATISCHE BOEKEN

AANKOOP **VERKOOP** **EXPERTISE**

Wij houden jaarlijks vier veilingen met afwisselend antieke (Kelten, Grieken en Romeinen), byzantijnse en oosterse munten enerzijds, en munten van de middeleeuwen en de moderne tijden, alsook penningen, jetons en papiergeld anderzijds.
Hiervoor aanvaarden wij verzamelingen en losse stukken van hoge kwaliteit.
De veilingvoorwaarden worden op verzoek graag meegedeeld.
De veilingskalender ziet er als volgt uit:

N°	Inhoud	Einddatum inzending	Veilingsdatum
26	Oudheid, Byzantium, Oosten	30-06-92	14-09-92
27	Middeleeuwen, Moderne Tijden	30-09-92	13-12-92
28	Oudheid, Byzantium, Oosten	31-12-92	13-03-93
29	Middeleeuwen, Moderne Tijden	31-03-93	12-06-93

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Zilveren Griekse en Romeinse munten

07 Calabrië, Tarente didrachme 334-330 v. Chr. ƒ 485,-
21 Paphlagonië, Sinopa drachme 365-322 v. Chr. ƒ 525,-
57 Rom. Rep. Servilia I denarius ca. 136 v. Chr. ƒ 225,-

121 Julia Domna (193-211) denarius Hilaritas ƒ 110,-
130 Macrinus 217-218 denarius Annona ƒ 585,-
145 Maximinus I 235-238 denarius Fides ƒ 175,-

Nederlandse munten

338 Nijmegen 1/2 stuiver 1485 Passon 8 ƒ 365,-
456 Friesland sceatta 8e eeuw ƒ 585,-
626 Wilhelmina 10 cents 1903 ƒ 120,-

Vraag onze rijk geïllustreerde gratis prijslijst aan!

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

KELTEN
worden nu in onze streken gevonden en verzameld.

Een eeuw geleden maakte Henri de la Tour een atlas (platenboek) van deze munten met 55 platen.
Deze atlas werd door velen herdrukt, onder meer door Van der Dussen en is nog steeds leverbaar.

De toeschrijvingen zijn jammergenoeg achterhaald.

Prof. Scheers van de Universiteit van Leuven, schreef een herattributie van een groot aantal munten (41 pagina's).

Als U begint Kelten te verzamelen,
of van de nieuwe ontwikkelingen op de hoogte wenst te blijven, adviseren wij U bij ons te bestellen:

1) Henri de la Tour:
Atlas des Monnaies Gauloises
12 blz., 55 pl. Gebonden,
Herdruk 1991. ƒ 60

2) Het commentaar van Prof. Scheers
(ook in het Frans)
41 blz. Slappe kaft ƒ 40

(+ ƒ 6 port per bestelling)

Bestellingen gaarne door overmaking van het juiste bedrag op postgiro 15.38.597 t.n.v.

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5, NL-6211 HW Maastricht

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN	Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.
PENNINGEN	Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.
VEILINGEN	Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.
TAXATIES	Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.
PRIJSLIJSTEN	Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.
MANCOLIJSTEN	U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 1992, 16E JAARGANG NR. 5

Veiling — Auction

9–10 NOVEMBER 1992

hotel JAN TABAK Bussum

Ter veiling komen ± 1660 kavels:
Nederlandse provinciale munten, Koninkrijk en Nederlands Indië
Zuidelijke Nederlanden / Buitenlandse munten / Penningen
Decoraties / Papiergeld / Numismatische boeken

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus wordt medio oktober 1992 verzonden
Te bestellen, inclusief toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.
Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden.
Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Zet- en drukwerk
Text & Design Group
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Vrede van Breda, penning (kz) 1667 (zilver, 88 mm) Van Loon II, 555.4
Uiterst zeldzaam
Laurens Schulman B.V. Bussum

Indische Gulden en Rijksdaalder **202**
L.M.J. BOEGHEIM over niet uitgegeven Indische munten

De Gay van der Meer-penning door Geer Steyn **208**
J. TEEUWISSE en H. ROOSEBOOM over deze penning

Dagboek van een opdrachtgever **213**
K. SOUDIJN over zijn huwelijkspenning

Onbekend maakt onbemind **218**
L. BOEZELIJN over de opkomst der Mamelukken

Boekbespreking **226**

Activiteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar **227**

'De Geschiedenis van het Geld' **229**
informatie over de Teleac-serie Numismatiek

Indische Gulden en Rijksdaalder

Er is tenslotte niets van gekomen

L.M.J. BOEGHEIM

Nederlands-Indië beschikte sedert het midden van de 19e eeuw over kleingeld van eigen type. De munten van hogere waarden waren dezelfde als de Nederlandse. In het begin van de twintiger jaren gingen er in Nederlands-Indië stemmen op om voor Indië eigen halve guldens, guldens en rijksdaalders in omloop te brengen.

Kort na de eerste wereldoorlog was echter door het oplopen van de zilverprijs de intrinsieke waarde van de Nederlandse zilveren munten zodanig gestegen dat de nominale waarde werd overtroffen. Het loonde de moeite munten te gaan omsmelten. Om dit te voorkomen werd in 1919 een wet uitgevaardigd waarmee het zilvergehalte van de grotere zilverstukken werd teruggebracht van 945/1000 tot 720/1000. De munten met het hoge gehalte zouden worden ingetrokken en vervangen door die met het lagere gehalte.[1] Om het sorteren te vergemakkelijken werd een nieuw type uitgebracht. Deze munten, ontworpen door Wienecke, staan bekend als het *vierde type Koningin Wilhelmina.*

Teneinde in de vraagstukken van de eigen Indische munten en de verlaging van het zilvergehalte meer duidelijkheid te verkrijgen werd in april 1921 een Staatscommissie voor het Muntwezen ingesteld [2]. Deze Staatscommissie deed voor het eerst van zich horen met haar brief van 1 (sic!) januari 1925, waarmede zij zich afvroeg of aan invoering van nieuwe munten in Nederlands-Indië geen technische bezwaren waren verbonden, vooral waar het de halve gulden betrof. In 1926 werd advies uitgebracht. De Staatscommissie bleek van oordeel dat een scheiding van

[1] Zie de Muntverslagen 1919 t/m 1929 en het artikel van J.W.A. VAN HENGEL *Geschiedkundige aanteekeningen betreffende den muntslag in Nederland na 1887*, Muntverslag 1936, Bijlage VII, 85-88.

[2] Staatscommissie voor het Muntwezen, ingesteld bij KB van 6 april 1921 (no. 19). De commissie vestigde zich Rokin 127/129 te Amsterdam.

P. Ducro, Batavia 20 maart 1927, gulden en rijksdaalder, schaal 1-2.

het muntwezen wenselijk was. Daar de zilverprijs was gezakt tot het vooroorlogse peil was zij voorts van mening dat de wet van 1919 kon worden ingetrokken, omdat een gehalte verlaging geen zin meer had.

De Minister van Financiën, Jhr D.J. de Geer, voelde echter niet veel voor een scheiding; zijn ambtgenoot van Koloniën, dr J.C. Koningsberger, des te meer. Op 8 juli 1927 wendde de laatste zich dan ook tot zijn ambtgenoot van Financiën met de mededeling een verzoek van de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, Jhr A.C.D. de Graeff, te hebben ontvangen tot het doen uitgeven van een eigen Indische gulden en rijksdaalder.[3] Op 14 juli 1927 stelde de Minister van Financiën de Rijksmuntmeester, dr C. Hoitsema, van dit verzoek in kennis, waarbij hij verzocht aan het verlangen gevolg te geven.[4]

Het lag in de bedoeling van de Gouverneur-Generaal dat de beeldenaar van H.M. de Koningin en het omschrift op de gebruikelijke wijze zouden worden aangebracht en dat formaat en randschrift onveranderd zouden blijven. Als gehalte moest 720/1000 worden aangenomen. Aan de keerzijde moest het wapen vervangen worden door een specifiek Indisch motief (bijvoorbeeld een rijsthalm). De waardeaanduiding diende, evenals op de pasmunten het geval was, in het Maleis en het Javaans te worden aangebracht. Het verdiende aanbeveling zich te verstaan met deskundigen die Nederlands-Indië uit eigen aanschouwing kenden. De Gouverneur-Generaal noemde in dit verband de Heer J.W. Teillers te 's-Gravenhage, oud hoofd der reproduktie bij het Hoofdkantoor van de Topografische Dienst in Nederlands-Indië.

De Minister vroeg modellen om die ter beoordeling aan de Gouverneur-Generaal te kunnen voorleggen. De kosten kwamen ten laste van de Indische begroting. De opdracht bond tot niets en liep in geen enkel opzicht vooruit op beslissingen die zouden worden genomen op grond van het door de Staatscommissie voor het Muntwezen uitgebrachte advies.

Vanuit Batavia werd bij 's Rijks Munt nog een drietal ontwerpen van de heer P. Ducro ontvangen, respectievelijk gedateerd 20 maart 1927 (voor een gulden en een rijksdaalder) en 2 april 1927 (een kennelijk verbeterd ontwerp voor een gulden).[5] Hierop werd niet nader ingegaan.

Op 16 juli 1927 legde de toenmalige Rijksmuntmeester, dr C. Hoitsema, het verzoek tot het maken van ontwerpen voor aan de medailleur J.C. Wienecke

[3] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 97 omslag Indische gulden en rijksdaalder - brief van het Departement van Koloniën, Kabinet letter FII dd. 8-7-27.

[4] Ministerie van Financiën, afd. Generale Thesaurie No. 214 dd. 14-7-27.

[5] P. Ducro, wiens geboortejaar niet bekend is, werkte vanaf 1902 nauw samen met de bekende kunstenaar Chris Lebeau, die zich vooral had toegelegd op het batikwerk dat destijds in Nederland veel opgang maakte. Ducro werkte in Haarlem en Blaricum en ging op verzoek van de Vereniging Boeatan in 1908 naar Nederlands-Indië om de batiknijverheid te bevorderen. Na enige tijd in de vrouwengevangenis te Semarang en daarna in Djokja te hebben gewerkt, trad hij als meubelontwerper in dienst van de architect P.A.J. Moojen te Batavia. Tevens verstrekte het Topografisch Bureau hem een groot aantal opdrachten voor grafisch werk. Ducro nam onder de grafische kunstenaars in Nederlands-Indië een belangrijke plaats in. Hij ontwierp tal van oorkonden en een zevental ex-librissen. Ook het muntbiljet van vijftig cent, model 1920 (Mevius nr. 162) is door hem ontworpen en geproduceerd door de Topografische Inrichting te Batavia. Het succes met dit biljet vormde wellicht de aanleiding voor zijn in dit artikel vermelde ontwerpen. Zie ook: Frans Cleton, *Grafisch Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, vol. 6, nr. 3, 1926. J. Wolthers, *De Indische Navorscher*, jg. 2, nr. 12, Batavia dec. 1936, alsmede vervolg in jg. 3, nr. 1. (Met dank aan Mevr. Petra Godthelp van het Kon. Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde, Leiden en Mevr. A. van Opzeeland-Winkel van het Kon. Instituut voor de Tropen, Amsterdam voor de beschikbaarstelling van deze gegevens).

P. Ducro, Batavia 2 april 1927, schaal 1-2

te Bilthoven en de beeldhouwer C.J. van der Hoef te Kijkduin. Voor wat betreft de Maleise en Javaanse teksten wendde Hoitsema zich tot de Hoogleraren Prof. dr C. Snouck Hurgronje en Prof. dr G.A.J. Hazeu te Leiden. Beiden vroegen wegens vakantie uitstel tot medio augustus. Hoitsema stelde Wienecke hiervan in kennis en verzocht hem rekening te houden met een gezamenlijke bespreking in de tweede helft van augustus. Op grond van de aanbeveling van de Gouverneur-Generaal wendde Hoitsema zich ook tot Teillers, waarbij hij deze verzocht zich met Van der Hoef te verstaan voor het verstrekken van de gegevens die voor de tekeningen nodig waren. Teillers deelde omgaand mede akkoord te gaan, doch verzocht enig uitstel in verband met een reis naar het buitenland.

Uit een brief van Van der Hoef aan 's Rijks Munt van 6 augustus 1927 blijkt dat deze Teillers had bezocht. Teillers had voor de Maleise teksten Prof. dr Ph.S. van Ronkel te Leiden aanbevolen en voor Javaans Prof. dr G.A.J. Hazeu. Van der Hoef wilde weten welke tekst op de munten diende te worden aangebracht. Hij voegde er aan toe dat Teillers ontwerpen had laten zien die in Indië waren gemaakt maar hier afgekeurd. Ook hij vond deze verre van fraai. Kennelijk is hier gedoeld op de ontwerpen van Ducro. Op 8 augustus 1927 liet Hoitsema aan Van der Hoef telegrafisch weten hem op 9 augustus te zullen bezoeken. Over dit bezoek zijn geen gegevens bewaard gebleven.

Eind augustus 1927 verzocht Hoitsema per brief aan Van der Hoef een schets te maken voor een nieuwe beeldenaar van H.M. de Koningin.[6] Hij wenste een meer geaccentueerde, steviger en minder zoetflauwe beeldenaar dan de laatste van Wienecke, al had die kwaliteiten. Hoitsema stelde zich een grote beeldenaar voor, een groot stuk van het vlak vullende. Het was een los idee, geen opdracht, meer een vraag. Een strenge gelijkenis was geen hoofdzaak, meer een pittig niet ongelijkend portret. Een *KONINGIN*. Vooral eventueel voor Indië. Van der Hoef antwoordde al op 2 september 1927 *heden te zullen beginnen*. Hij zou enige gedachtenkrabbels brengen en daarna een goede tekening en voegde eraan toe veel plezier te hebben in ontwerpen.

Op 30 augustus 1927 bevestigde Hoitsema het onderhoud dat hij enkele dagen tevoren met Hazeu had gehad. Deze had zich bereid verklaard behalve de Javaanse ook de Maleise tekst te doen verzorgen, daar Prof. van Ronkel afwezig was. Nauwelijks 14 dagen later drong Hoitsema bij Hazeu aan op toezending van een model. Hazeu schreef op 14 september 1927 de volgende dag ontwerpen te zullen sturen met de nodige excuses voor de vertraging. Inderdaad volgde een dag later een uitvoerige brief van Hazeu. Hierin begint hij opnieuw met het aanbieden van verontschuldigingen, er aan toevoegend dat het *tot het laatst van de vorige week* niet makkelijk was de noodzakelijke medewerkers te vinden. Deze medewerkers bleken een tweetal hulpleraren voor Javaans en Maleis te zijn, die niet met name werden genoemd. Die voor Javaans was leraar op een tekenakademie in Den Haag. Hazeu voegde een achttal platen aan zijn brief toe, vier van de Javaanse en vier van de Maleise hulpleraar. Hij had een gedetailleerde omschrijving bijgevoegd. De Javaanse tekenleraar had zich, wat de omschriften betreft, veel moeite getroost en zijn schetsen bovendien resumerend samengevoegd in één tekening. Hierop werd aangegeven op welke manier de waardeaanduidingen in Javaanse tekens zouden kunnen worden aangebracht: seroepijah = één gulden; saringgit = één rijksdaalder; rong roepijah sèket sèn = twee gulden vijftig cent; rong roepijah satengah = twee gulden en een halve. Hazeu had overigens de gewenste tekeningen nog niet van hem ontvangen, maar meende niet langer te mogen wachten omdat hij er volstrekt niet zeker van was dat de tekeningen (van een bos rijsthalmen) van nut zouden kunnen zijn.

De Maleise hulpleraar had de verschillende Maleise benamingen in Maleise

[6] Brief nr. 1129 Be dd. 27-8-27 van 's Rijks Munt aan C.J. van der Hoef.

'Arabische' karakters geschreven. Groter schrijven achtte hij niet gewenst omdat zijn schrift dan *stijf*, dus minder natuurlijk zou worden, terwijl het bij Maleis schrift juist aankomt op de verbinding der karakters. Onderaan bij seroepijah stonden de Maleise karakters voor één gulden; de overige tekens gaven verschillende Maleise schrijfwijzen voor een rijksdaalder aan. Hazeu voegde hier nog aan toe dat het niet met zekerheid viel te zeggen welke uitdrukkingswijze de meest gebruikelijke was, omdat het Maleis in Nederlands-Indië in verscheidene kringen werd gesproken en er dus op dat gebied verschillende gebruiken heersten. De Maleise hulpleraar had bovendien zijn fantasie de vrije loop gelaten om aan te geven hoe hij zich voorstelde dat de aanstaande nieuwe munten er zouden kunnen uitzien. Hij had deze in enkele platen verwerkt. Tien schetsen van een rijksdaalder en tien van een gulden.

Overigens was Hazeu van mening dat allerlei symbolische aanduidingen van Indië mogelijk zouden zijn. Hij dacht hierbij naast rijsthalmen of bossen rijst aan typische bomen als klapper, landbouwers op sawahveld, de tijger, enzovoorts. Zelf achtte hij klapperbomen te verkiezen boven padi (jonge rijst). Ook had Hazeu zich de moeite gegeven hem bekende Indonesiërs te raadplegen. Enkele van hen meenden dat op- en randschriften gevoeglijk in Latijnse karakters zouden kunnen worden aangebracht, daar het Javaans eigenlijk alleen op een deel van Java bekend was en het Maleise schrift op een groot deel van Sumatra en een klein deel van Borneo en Zuid-Celebes. Deze kwestie diende volgens Hazeu dan ook nog wel te worden overwogen.

Hoitsema bedankte Hazeu op 17 september 1927 en nodigde een tiental dagen later Van der Hoef en Teillers uit voor een bespreking in Café Regina op het Haagse Buitenhof. Van deze bespreking zijn geen bijzonderheden bekend. Toen er twee maanden later nog niets was gebeurd nodigde Hoitsema Van der Hoef opnieuw – ditmaal telegrafisch – uit voor een bespreking in het Haagse restaurant Centraal. Het schijnt dat Hoitsema daarbij op spoed heeft aangedrongen want Van der Hoef stuurde op 30 november 1927 een ontwerp voor de gulden. Dit ontwerp moet hebben bestaan uit een portrettekening van H.M. Koningin Wilhelmina voor de voorzijde en een vijftal tekeningen bedoeld als keerzijde ontwerpen. Misschien is dit het portret dat is afgebeeld onder nr.1 in het artikel van Arent Pol over de nieuwe beeldenaar van Nederlandse munten in 1928.[7] In het dossier Indische gulden en rijksdaalder is alleen de brief van Van der Hoef aanwezig, maar er is in het dossier geen enkele schets van hem te vinden. Pol stelt in zijn artikel het niet uitgesloten te achten dat de schetsen (bedoeld zijn de door hem afgebeelde) al eerder gemaakt werden voor een ander doel. Wellicht is de portrettekening door v.d. Hoef vervaardigd als ontwerp voor de Indische munten. Van der Hoef rekende voor de tekeningen *f* 75, namelijk *f* 25 voor het portret en *f* 10 voor elk keerzijde ontwerp. Al op 5 december 1927 reclameerdeVan der Hoef de afrekening. Hoitsema liet hem per omgaande weten dat afrekening nog niet kon plaatsvinden; *Het zal later wel worden verrekend.* Van der Hoef bleek zeer teleurgesteld en vroeg een voorschot van *f* 35, hetgeen hem werd verleend.

Blijkbaar had Van der Hoef over de gehele kwestie zijn gedachten laten gaan want in een op 16 december 1927 gedateerde brief, die hij naar stijl en taalfouten te oordelen, in een opwelling moet hebben geschreven, stelt hij onder andere *daar het nog niet voorgekomen is dat een vordering op ingestuurde ontwerpen zo werd behandeld als laatste kwam bij mij de gedachte, zou daar een oorzaak voor zijn. Ik acht het niet onmogelijk, daar men hem niet heeft kunnen bewerken door allerlei mededelingen en verdachtmakingen tegenover U. Men langs andere kant hun wil gaan zoeken. Ik ben tegenover iedereen altijd vol lof over Uw behandeling. En gaat men daardoor altijd zonder hun doel te berijken (sic!) bij mij weg.* Hoitsema reageert kort en omgaand, Van der Hoef behoeft zich geen

[7] *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 65-66 1978-1979 - A. POL: Een nieuwe beeldenaar voor de Nederlandse munten in 1928? pp. 91 - 105.

zorgen te maken. Er is niets bijzonders aan de hand. De betaling is gedeeltelijk opgeschort omdat het ontwerp nog lang niet af is. Het betreft voorlopige schetsen.

Op grond van een aantal voorwerpen die Van der Hoef van het Koloniaal Museum (bedoeld is waarschijnlijk het Tropenmuseum) heeft ontvangen schreef hij op 19 januari 1928 te zullen gaan maken: *Twee ontwerpen rijstmotief, één ontwerp karbouwen, één ontwerp wensboompje (zeer mooi en gezien motief in Indië), één ontwerp sierletters (rijk en fijn gebeel). Voor de voorzijde een afbeelding van H.M. de Koningin met een rijk diadeem, zodat deze voornaam en rijk aandoet.*

Hoitsema antwoordde Van der Hoef dat hij het goed achtte voorlopige schetsen te maken. Er moest niet overmatig veel tijd aan worden besteed, want de zaak hing nog in de lucht en was nog in het begin. Hoitsema hoopte binnenkort op een *flinke stoot* althans betreffende de vraag of er iets van kon komen of niet. Op 25 februari 1928 kwam Wienecke terug op de brief van 21 juli 1927. Hij had zijn gedachten over het ontwerp laten gaan en kon enige resultaten laten zien. De keerzijde had hij echter moeten laten rusten omdat hij geen bericht had gehad in zake de besprekingen met de professoren Hazeu en Snouck Hurgronje die de nodige motieven met vreemde lettertekens moesten geven. Wienecke vroeg in verband met zijn tegenwoordige werk of de ontwerpen nog voortgezet zouden worden. Hoitsema schreef Wienecke op 29 februari 1928 dat het zich liet aanzien dat het in juli 1927 geopperde denkbeeld niet tot uitvoering zou komen. De bespreking met de Hooggeleerde heren had niet veel resultaat opgeleverd. Hij verzocht de werkzaamheden niet verder voort te zetten en zou nader berichten als de beslissing definitief was. Dit nader bericht volgde op 22 maart 1928, toen aan Wienecke werd medegedeeld dat de scheiding tussen het Nederlandse en het Nederlands-Indische muntwezen niet doorging. De vervaardiging

Schetsvoorstellen gulden

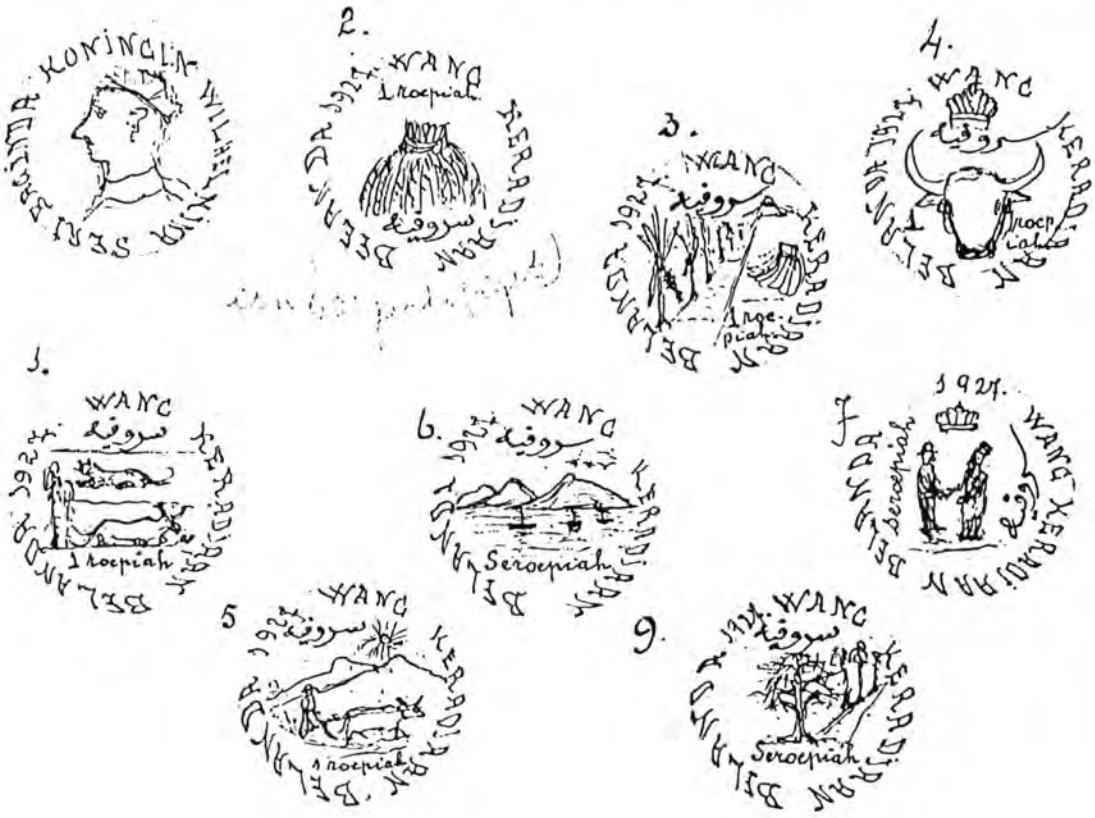

van een speciale Indische gulden was derhalve van de baan, doordat de Minister van Financiën zijn ambtgenoot van Koloniën er van had weten te overtuigen dat scheiding geen zin had. Veelzeggend is wel dat Hoitsema in het geheel niet inging op de mededeling van Wienecke dat hij enige resultaten kon laten zien. Daar Wienecke geen gegevens voor de keerzijde had ontvangen moet hier op de voorzijde zijn gedoeld. Heeft Wienecke misschien toch nog een ander ontwerp portret vervaardigd na het door Hoitsema verfoeide zogenaamde *vierde portret?*

Gelijktijdig werd aan Hazeu en Snouck Hurgronje medegedeeld dat definitief was besloten van een verandering in de bestaande toestand af te zien. Hoitsema bood hun zijn excuses aan dat niets meer was vernomen, doch voegde er aan toe dat dit buiten zijn schuld lag. Nederland en Indië behielden dus gelijke $2^1/_2$, 1 en $^1/_2$ gulden stukken en hiermede kwam een einde aan het voorlopige werk.

Aan Van der Hoef schreef Hoitsema dat voor de nota ad *f* 75 voor de in het voorjaar van 1927 geleverde schetsen *f* 35 was betaald. Er was dus nog *f* 40 te vorderen. Hij voegde er aan toe dat van het hele onderwerp Indische specie niets kwam en vroeg of nog meer werk was verricht waarvoor Van der Hoef vergoeding kon vragen. Deze haakte hier meteen op in en schreef reeds op 23 maart 1928 dat zijn onkosten *f* 100 bedroegen en dat hij dit bedrag gaarne volgende week in zijn bezit zag. Het werd hem per omgaande betaald. Niet vermeld is of de diverse kosten inderdaad ten laste van de Indische begroting werden gebracht.

Het dossier Indische gulden en rijksdaalder kreeg het veelzeggende opschrift: *Er is tenslotte niets van gekomen.* ■

Nawoord
Gaarne wil ik dank zeggen aan de heer A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt, die mij de gegevens verstrekte.

Schetsvoorstellen rijksdaalder

De Gay van der Meer-penning door Geer Steyn

JAN TEEUWISSE en HANS ROOSEBOOM*

* Drs J. Teeuwisse is kunsthistoricus en drs H. Rooseboom is cultuurhistoricus

Penningen nemen, ondanks hun geringe afmetingen, in het oeuvre van de beeldhouwer Geer Steyn een belangrijke plaats in. Tegenover het kleine formaat staat het grote aantal varianten en staten dat Steyn soms door zijn handen laat gaan voordat een definitief afgietsel gemaakt kan worden. In enkele gevallen heeft hij lang gezocht naar de juiste vorm. Zo bestaan van zijn Brecht-penning circa honderd versies, waarbij hij trachtte verschillende stemmingen uit te drukken.[1] *Brecht* werd in 1978 uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst. Een vrouw die in deze en andere instellingen en verenigingen op het gebied van de penningkunst zeer actief is geweest, Gay van der Meer, is het onderwerp van een penning door Geer Steyn die vorig jaar verscheen.[2] Ook hiervan maakte hij vele versies voordat hij geheel tevreden was. Aan al de kapjes – in gips gegoten negatiefvormen – waren nog verschillende getekende portretten voorafgegaan, waarvan de eerste ontstond tijdens een bestuursvergadering van de Vereniging voor Penningkunst.[3] Steyn schreef ooit over dergelijke schetsjes: *Tijdens gesprekken of waar ik maar mensen ontmoet, heb ik de neiging even slinks het profiel van mijn opponent te bekijken: het liefst om allerlei interessante, uitgesproken gelaatsvormen te ontdekken. Vaak leidt dit gedrag tot verwarring en irritatie: een vreemd oor kan mij meer boeien dan wat iemand te zeggen heeft.*[4]

Gerhard Hendrik – 'Geer' – Steyn werd op 3 mei 1945 in Amsterdam geboren. Hij bracht zijn jeugd door in Amsterdam en in Enkhuizen en bezocht het gymnasium in Hoorn. Na het eindexamen ging hij kunstgeschiedenis studeren aan de Universiteit van Amsterdam waar hij in het eerste studiejaar al tot het inzicht kwam dat hij liever zelf kunst maakte. *Als je, met je handen op de rug, met de mond moet zeggen wat kunst*

Gay van der Meer 1991 (brons, 86 mm) voor- en keerzijde

Johan George Holtzbey, prijspenning voor de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, 1752 (zilver, 52 mm) voorzijde

1 A.J. DE KONING Bertolt Brecht-penning van Geer Steyn *De Beeldenaar* 4 (1980) 23-27

2 Anoniem, News from the BAMS *The Medal 19* (1991); A.J. DE KONING Een Nederlandse penning van de British Art Medal Society *De Beeldenaar* 15 (1991) 478-479

3 GEER STEYN Appendix: Technieken in J.N. VAN WESSEM *Nederlandse Penningkunst* ('s-Gravenhage 1988) 65

4 GEER STEYN De penning, drager van het hoofd *De Beeldenaar* 13 (1989) 149

'Kapjes' in gips; Geer Steyn maakte circa 60 staten van het portret.

zou zijn, ga je precies verkeerd te werk, zou hij later schrijven.[5] De oorsprong van dit kunstenaarschap? Zoals vaker moet het ook in dit geval bij gissingen blijven: een moeder die gestudeerd had aan de kunstnijverheidsschool, een geboortehuis onder de rook van de ateliers in de Zomerdijkstraat waar beeldhouwers als Polet, Wezelaar en Carasso hun beste krachten hebben gegeven? Anderzijds moet opgemerkt worden dat de liefde en het ontzag voor de beeldhouwkunst er nog niet meteen in zaten. In de tijd van provo en 'peace' heeft Steyn Leenhoffs standbeeld van Jan Pieterz. Coen te Hoorn beklommen om het - in navolging van het Lieverdje - willens en wetens met verf te onteren.

Nadat Geer enige tijd de aanwijzingen van de Amsterdamse beeldhouwer Arie Teeuwisse had gevolgd, meldde hij zich aan bij de Rijksacademie van Beeldende Kunsten en volgde er de opleiding tot beeldhouwer. Piet Esser en Paul Grégoire waren hier zijn leermeesters. Met name eerstgenoemde zal Geer de liefde voor de penningkunst hebben bijgebracht. Tijdens het jaarlijkse practicum op Ameland zette Esser zijn leerlingen ertoe de regenachtige dagen te benutten door – gezeten rond een pot sterke koffie – elkaar te portretteren op penningformaat.[6] Geer sloot de studie in 1973 succesvol af met het behalen van de zilveren Prix de Rome voor vrije beeldhouwkunst.[7] Met deze prijs op zak ging hij naar Wenen om een jaar bij de beeldhouwer Fritz Wotruba (1907-1975) te studeren, een kunstenaar met internationale faam wiens invloed zich doet spreken in het monumentale oeuvre van Steyn. Na terugkeer uit Wenen vestigde hij zich in Amsterdam waar hij thans woont en werkt in genoemde Zomerdijkstraat. Sinds langere tijd is Steyn als docent verbonden aan de Hogeschool voor de Kunsten in Amsterdam en aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Den Haag. Als organisator en publicist is hij een actief pleitbezorger van de Nederlandse penningkunst. Steyn beschrijft het maken van penningen als *een voor de meeste beeldhouwers (...) toch bijkomstige gelegenheid*. Hij vervolgt: *Dit brengt een ontspannen en relativerende werkwijze met zich mee. Als je ziek bent, of het daglicht in het atelier begint weg te kwijnen: kortom onder minimale omstandigheden kun je altijd nog een penning maken.*[8] Zoals Mari Andriessen de kleinplastiek als de 'kamermuziek' van zijn oeuvre

[5] Geciteerd in W.F. VAN EEKELEN Op weg, *Muntkoerier* 9 (1980) nr 11 pag 28

[6] GEER STEYN op. cit. (noot 3) 70

[7] JACOB DIJKSTRA en RIEKE VAN LEEUWEN (red.) *100 jaar Prix de Rome*, 1884-1984, (Utrecht 1985) 47

[8] GEER STEYN op. cit. (noot 3) 70

CATALOGUS VAN PENNINGEN DOOR GEER STEYN

De volgende door de kunstenaar zelf samengestelde lijst bevat de door hem vanaf 1980 ontworpen penningen. Een opgave van zijn eerder gemaakte penningen is gepubliceerd in *De Beeldenaar* 4 (1980) 25-26 (nrs.1-21 penningen 1972-1979).[10]

22 Rut, 1980 (80 mm) gedreven in koper, eenzijdig, portret naar links, tekst: titel; afb. en toelichting *Muntkoerier* 10 (1981) nr 3
23 Mariët, 1980 (80 mm) gedreven in koper, eenzijdig, portret naar rechts. afb. en toelichting *Muntkoerier* 10 (1981) nr 3
24. Mariët, 1980 (75 mm) vz. portret naar links; kz. zwaan, tekst: titel. afb. *Muntkoerier* 10 (1981) nr 3
25. Gerhard Hendrik Steyn sr., 1981 (100 mm) vz. portret naar rechts, tekst: titel; kz. oude beer, tekst: 69 jaar oud.
26 Beer, 1981 (38 mm) variant van 23; vz. beer; kz. signatuur
27 Flaubert, 1982 (75 mm) vz. portret naar rechts; kz. Madame Bovary, tekst: titel. afb. vz. *De Beeldenaar* 7 (1983) 59
27a verschillende varianten
28 Pictura, 1982 (75 mm) beeldje (vrouw); t.g.v. 300-jarig bestaan Koninklijke Akademie Den Haag, uitgereikt aan ereleden. afb. en toelichting *De Beeldenaar* 6 (1982) 173
29 Jaarpenning, 1983 (70 mm) vz. kuifleeuwerik; kz. signatuur. afb. *De Beeldenaar* 11 (1987) na 110
30 Heleen, 1984 (75 mm) vz. portret naar rechts; kz. klimmende kikker, tekst: titel
31 Jaarpenning, 1984 (75 mm) vz. kikker en jaartal; kz. signatuur. afb. *De Beeldenaar* 8 (1984) 25
32 Jaarpenning, 1985 (85 mm) vz. hollende haas; kz. signatuur. afb. *De Beeldenaar* 9 (1985) 24
33 Emma Kinderziekenhuis, 1985 (85 mm) vz. kip met drie kuikens op de rug; kz. tekst: Cornelia de Lange Harrenstein Schoorl en titel. afb. *De Beeldenaar* 10 (1986) 272
34 James Joyce, 1986 (45 mm) vz. portret naar links; kz. paraplu, tekst: titel. afb. *De Beeldenaar* 11 (1987) 158
35. Jaarpenning, 1986 (65 mm) vz. wesp 1986; kz. signatuur. afb. *De Beeldenaar* 10 (1986) 272
36. Jennifer Elisabeth, geboortepenning 1986 (70 mm) vz. albatros en kuiken op nest; kz. tekst: born into the Parker Hollaar family en titel.
37. Thorbecke, 1986 (70 mm) vz. portret naar rechts; kz. staande Thorbecke en tekst: Thorbecke academie. afb. en toelichting *De Beeldenaar* 10 (1986) 477
38. Jaarpenning, 1987 (45 mm) vz. vis 1987; kz. signatuur. afb. *De Beeldenaar* 11 (1987) 158
39. Jaarpenning, 1988 (55 mm) vz. pinguïn 1988; kz. signatuur.
39a Artis (55 mm) variant van 39; vz. pinguïn en de jaartallen 1838 en 1988; kz. tekst: 150 jaar Artis. afb. *De Beeldenaar* 12 (1988) 453
40. Sarah Jansje, geboortepenning 1988 (70 mm) vz. albatros op nest met twee kuikens; kz. tekst: born into the Parker Hollaar family en titel. afb. *De Beeldenaar* 13 (1989) 27
41. Jaarpenning, 1989 (70 mm) vz. wolf; kz. tekst: lupus 1989. afb. *De Beeldenaar* 13 (1989) 27
41a speciale variant van 41, (70 mm) vz. wolf; kz. tekst: Piet Esser Lupus antiquus 75 jaar
42. Annemieke, 1990 (80 mm) vz. portret naar rechts, kz. rotgans, tekst: titel;.
43. Jaarpenning, 1990 (75 mm) vz. wezel; kz. jaartal. afb. *De Beeldenaar* 14 (1990) 66
44. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, 1990 (75 mm) vz. tekst: Beeldende vorming; kz. tekst: Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. afb. en toelichting *De Beeldenaar* 15 (1991) 405. (grote versie: voor ereleden).
44a Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, 1990 (60 mm) variant van 44; vz. en kz. tekst idem (kleine versie: voor Cum Laude studenten)
45. Jaarpenning, 1991 (80 mm) vz. visarend en jaartal; kz. visjes afb. *De Beeldenaar* 15 (1991) 369
46. Gustav Mahler,1991 (80 mm) vz. portret naar rechts; kz. leunende Mahler tekst: titel en jaartallen. afb. *De Beeldenaar* 15 (1991) 406
46a Varianten van 46.
47. Gay van der Meer, 1991 (90 mm) vz. portret naar rechts; kz. beeld, tekst: titel en optime meritis afb. en toelichting *De Beeldenaar* 15 (1991) 478; The Medal 19 (1991) 114
48. Jaarpenning, 1992 (55x75 mm) vz. vlinder; kz. rups en jaartal (sta-penning)

Alle penningen uitgevoerd in brons (gegoten) en/of terra cotta; m.u.v. cat.nrs. 22 en 23.

10 A.J. DE KONING Bertolt Brecht-penning van Geer Steyn, *De Beeldenaar* 4 (1980) 23-27 zie ook A.J. DE KONING Penningen van Geer Steyn *De Beeldenaar* 1 (1977) blz 10 nr 1

beschouwde, zo vormen de penningen de 'andere' helft binnen het oeuvre van Geer Steyn: de spontaan gemodelleerde impressies in broekzakformaat tegenover de monumentale scheppingen in steen. Dieren en portretten sieren veruit het grootste deel van zijn penningen. Verschillende portretten hebben op de keerzijde de afbeelding van een dier, terwijl op de jaarpenningen die Steyn maakt de beesten het rijk alleen hebben. Steyn portretteerde zowel historische figuren als personen die hij zelf kende. Hij schrijft: *'Amours' hebben mij altijd geïnspireerd tot het maken van penningen; alleen ontstond vrij snel de mythe dat zodra de penning voltooid was, de verhouding 'uit' ging.*[9] Inderdaad vinden we op verschillende van zijn penningen de naam en beeltenis van een vrouwspersoon. Steyn koos diverse keren een onderwerp of een citaat uit de wereldliteratuur: HOMERUS is twee maal ten voeten uit afgebeeld, van GUSTAVE FLAUBERT, JAMES JOYCE en BERTOLT BRECHT zien we de kop, en uit Homerus, Goethe, Baudelaire en Brecht nam Steyn een citaat. FRITZ WOTRUBA, JAN RUDOLF THORBECKE, GUSTAV MAHLER en zijn eigen vader werden eveneens het onderwerp van een penning.Voorlopig laatste in de rij van geportretteerden is Gay van der Meer (geb. 1924). Zij was van 1960 tot 1988 conservator penningen van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en bovendien actief in de Vereniging voor Penningkunst en in de Fédération Internationale de la Médaille (*FIDEM*). Vanaf 1961 was zij lid van de redactie van het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, waaraan zij zelf ook verschillende bijdragen leverde. Haar grote verdiensten waren voor de British Art Medal Society (*BAMS*) aanleiding om haar portret op een penning te laten zetten. Geer Steyn kreeg deze opdracht die hij op de hierboven geschetste wijze heeft uitgevoerd. Het eerste exemplaar – in gepatineerd brons – kon op een bijeenkomst van de Vereniging voor Penningkunst op 1 juni 1991 aan Gay van der Meer worden aangeboden. De voorzijde laat haar hoofd in profiel zien. Het bestaat uit een aantal grote vlakken, zodat het een gestileerd en tegelijkertijd krachtig portret is

[9] Schriftelijke mededeling van de kunstenaar, maart 1992

Onder: Een plastische schets (tissue-paper/ papier) van Gay van der Meers profiel. Linksonder: Een getekende voorstudie van Gay van der Meers profiel met belettering, een later verworpen idee. Rechtsonder: De eerste getekende schets van Gay van der Meers profiel, gemaakt tijdens een vergadering van de Vereniging voor Penningkunst.

geworden. De verschillende vlakken liggen tegen elkaar zonder in elkaar over te gaan. Het portret heeft een sierlijk welvend reliëf. Het kan daardoor de indruk wekken dat men het bekijkt terwijl het onder het oppervlak van licht golvend water ligt. De beeltenis van Gay van der Meer vult bijna de hele penning en raakt op enkele plaatsen de rand. Op de keerzijde staat de naam van de voorgestelde, het monogram van de maker, de spreuk *Optime Meritis* en een vrouwenfiguur. Spreuk en figuur zijn ontleend aan een achttiende-eeuwse penning van Johan George Holtzhey (1726-1808). De ontlening aan Holtzhey is niet toevallig. Gay van der Meer had grote belangstelling voor deze bekende medailleur en publiceerde enkele keren over hem en zijn vader Martinus (1697-1764), van wie hij het vak geleerd had. In 1752 sloeg Johan George de prijspenning voor de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, waarvan de voorzijde Geer Steyn tot voorbeeld diende. De vrouwenfiguur, personificatie van de Waarheid, houdt een olijfkrans in de ene hand en een palmtak in de andere, terwijl boven het hoofd 'de zon van klaarheid' is weergegeven.[11] Steyn heeft de figuur enigszins gestileerd, waardoor de nadruk meer is komen te liggen op de houding en minder op de attributen. Een heldere vlakverdeling waarin centraal een figuur ten voeten uit bepaalt ook de keerzijden van recente portretpenningen van THORBECKE en MAHLER. Binnen de portretpenningen van Geer Steyn vormt de Gay van der Meer-penning een fraaie, voorlopig laatste fase in een stilistische ontwikkeling waarin het streven naar een volstrekte vertaling van de inhoud in de vorm leidt tot een steeds verdergaande abstrahering in de weergave. Het overzicht vanaf de WOTRUBA-penning uit de jaren '70 tot en met de hier besproken beeltenis - met de BRECHT-serie als scharnierend stuk - toont dit aan. Bij de beschouwing van de portretpenningen van Geer Steyn raakt men minstens zo geboeid door het spel der vlakken als door het gelaat van de voorgestelde, door de materiaalbehandeling als door de expressie. Steyn tart de regels van de portretpenningkunst maar weet door het vinden van overtuigende oplossingen die regels telkens te versoepelen. Werkend vanuit de 'sculpturale' traditie die door Esser gegrondvest is, respecteert Steyn de traditionele cirkelvorm van de penning. Die begrenzing van de contour lijkt hem echter te inspireren. Hij zoekt de expansie van binnenuit en heeft met een aantal buitengewoon aantrekkelijke penningen aangetoond dat zijn mogelijkheden binnen deze traditie nog niet zijn uitgeput. ■

[11] GAY VAN DER MEER Prijspenningen van Nederlandse geleerde genootschappen in de achttiende eeuw, *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 57/58 (1983) 12 ; J.A. BIERENS DE HAAN *De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen* 1752-1952 (Haarlem 1952); MARJAN SCHARLOO Holtzhey and Son *The Medal* 17 (1990) 16-27

Thorbecke 1986 (brons, 70 mm) voor- en keerzijde

De Gay van der Meer-penning – een uitgave van de British Art Medal Society – is in ons land nog te bestellen via Mw. M. Kemper- Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem; telefoon 01830-26543. De prijs van de penning bedraagt *f* 235.

Dagboek van een opdrachtgever

KAREL SOUDIJN

Op 1 juni 1991 vond in Haarlem een bijeenkomst plaats van de Vereniging voor Penningkunst. Aan sommige mensen liet Jos Reniers zijn nieuwe Bach-penning zien. Ik bestelde deze bij hem. Jos gaf de penning niet mee; er moesten eerst nieuwe exemplaren worden gegoten. Op 30 juni reden we naar Helmond om Bach bij hem op te halen.

Dit artikel gaat niet over Bach, maar over de totstandkoming van een dubbelpenning bij ons 25-jarig huwelijk. Toch is Bach daarbij onmisbaar; zonder de genoemde bestelling zou er misschien nooit iets van die familiepenning gekomen zijn.

Op 14 juli 1967 trouwde ik met Ilse Cox; we zijn allebei in 1944 geboren. In 1972 werd onze zoon Melvin geboren (momenteel student sinologie in Leiden). Wat doe je bij een zilveren huwelijk? Ruim van tevoren fantaseerden we hierover. We konden een grote reis maken, een feest geven, of een penning laten gieten. Toen Ilse en ik de Bach-penning bij Jos Reniers afhaalden, kregen we ruimschoots de kans om zijn andere werk te bekijken. Bij het weggaan informeerden we naar de voorwaarden waaronder hij een penning zou willen ontwerpen. Jos vertelde, dat hij graag een half jaar de tijd krijgt; verder gaf hij een prijsindicatie. Op een penning wilde ik in elk geval een dubbelportret hebben. In *De Beeldenaar* van juli-augustus 1989 staat op p. 133 de penning afgebeeld die Jos Reniers maakte bij het 40-jarig huwelijk van het echtpaar Eliëns, een echtpaar dat ik kende. Dit portret vond ik treffend; door deze penning was ik al eerder gaan denken over een verzoek aan Jos Reniers. Kort nadat we bij hem op bezoek waren geweest, besloten we definitief om Jos te vragen een penning voor ons 25-jarig huwelijk te maken. Telefonisch ging hij accoord. Hij was blij dat hij ruim de tijd kreeg (een jaar). De formele overeenkomst zou worden vastgelegd in een standaardcontract, waarin onder meer wordt bepaald wat er gebeurt als de opdrachtgever ontevreden is met het ontwerp (de kunstenaar ontvangt dan een kwart van het overeengekomen honorarium).

Hoe verloopt het proces verder? Iedere kunstenaar heeft zijn eigen methode; ook opdrachtgevers verschillen onderling. In dit artikel beschrijf ik in de vorm van dagboekachtige aantekeningen hoe ons contact zich ontwikkelde. De totstandkoming van een penning, bezien vanuit het perspectief van de opdrachtgever.

Jos Reniers, Bach (brons 88 mm)

Op *4 september 1991* komt Jos bij ons eten in Oosterhout. Hij wil Ilse en mij buiten in de tuin fotograferen tegen een neutrale, witte achtergrond. We halen een oude kastdeur tevoorschijn, maar die is te smal als decor. Vervolgens zetten we een diascherm op. We moeten nu beslissen wie straks op de voorgrond wordt afgebeeld: dat zal Ilse zijn. Jos fotografeert ons eerst afzonderlijk, zowel in kleur als in zwart-wit. Op de penning zullen we naar rechts kijken. Bij het poseren fotografeert Jos ons van beide kanten. Ook laat hij ons recht in de camera kijken en neemt hij ons van driekwart. Jos maakt ook enkele foto's waarop we naast elkaar staan. Om de hoofden op gelijke hoogte te krijgen, moet ik door de knieën zakken. We worden geïnstrueerd om *streng* te kijken. Jos vertelt die avond onder meer, dat asymmetrische gezichten voor een kunstenaar het meest interessant zijn. Met modepoppen kan hij weinig beginnen. Wat moet op de keerzijde staan? In elk geval onze namen en de aanleiding voor deze penning.

Zondag 8 september 1991. Ilse heeft telefonisch contact met Jos: kan Melvin op één of andere manier ook op de penning komen? Dat is een lastige vraag, want met een derde portret op de keerzijde wordt het moeilijker om duidelijk te maken dat de penning voor een zilveren huwelijk bedoeld is. Jos bedenkt echter direct een oplossing. Hij suggereert een bol-holle penning waar een tweede in past, als een soort 'sluitpenning'. 's Avonds bellen we Jos terug om hem te melden dat we dit een aantrekkelijk idee vinden.

Op *17 september* ontvangen we een concept-contract, nadat we enkele dagen eerder telefonisch overleg hebben gehad over de prijs van een dubbele penning.

Zaterdag 5 oktober 1991. We gaan met Melvin naar Helmond om hem te laten poseren. Foto's worden in het atelier gemaakt. Een zoon van Jos houdt een groot stuk kar-

Jos Reniers, dubbelpenning Karel/Ilse en Melvin Soudijn (brons 95 x 83 mm en 59 x 61 mm)

ton vast, dat voor de neutrale achtergrond moet zorgen. We krijgen de foto's te zien die van Ilse en mij zijn gemaakt. Jos vindt van Ilse vooral een foto bruikbaar waarop een golf in het haar een mooie beweging suggereert.

Op *10 maart 1992* belt Jos om een afspraak te maken voor de beoordeling van zijn ontwerpen in klei; deze moeten echter nog gebakken worden. Jos vertelt, dat mijn kop hem de meeste moeilijkheden opleverde, omdat mijn achterhoofd (volgens hem het meest kenmerkende van me) achter Ilse's portret schuil gaat. De kop van Melvin was minder moeilijk, omdat hij een karakteristieke mond en kaakpartij heeft.

Zaterdag 28 maart 1992. In Helmond bekijken we een aantal varianten in gebakken klei. Van het dubbelportret laat Jos ons een dozijn exemplaren zien. Van Melvins portret liggen acht varianten op tafel.

Jos merkt op, dat onze portretten vrijer zijn uitgevoerd dan die op eerder door hem gemaakte huwelijkspenningen. De discussie tussen ons gaat vooral over de weergave van de ogen op het dubbelportret. Eén van de varianten van het portret van Ilse en mij vindt Jos duidelijk het meest geslaagd. Daar zijn wij het mee eens, maar we wijzen andere varianten aan waarop onze ogen beter staan afgebeeld. Op het favoriete ontwerp van Jos kijkt Ilse volgens ons veel te *verschrikt*. Jos noteert met potlood op twee andere ontwerpen welke ogen hij daarvan moet overnemen. Verder zegt hij, dat hij de bovenkant van Ilse's hoofd nog iets zal aanpassen. Melvin kiest voor het ontwerp waarop zijn kop het meest *ruig* is afgebeeld. Dit ontwerp vertoont meer reliëf; delen van het hoofd zijn dieper ingedrukt, waardoor verschillende vlakken in het portret scherper naar voren komen.

Bij de penning met het dubbelportret heeft Jos één keerzijde in klei ontworpen. Die vinden wij meteen goed. Voor de keerzijde van de penning met Melvins portret

heeft Jos enkele varianten gemaakt. Zijn voorkeur gaat uit naar de naam binnen een licht opstaande rand. Ook dat is wat ons betreft accoord.

De ontwerpen van het dubbelportret zijn bijna allemaal ovaal uitgevoerd. Op tafel ligt echter één vroeg ontwerp, dat rond van vorm is. Daar kan Melvins penning niet achter. We vragen aan Jos of we te zijner tijd van dit vroege ontwerp ook een in brons gegoten exemplaar kunnen krijgen. Ilse's haar is hier steiler op afgebeeld. De koppen van Ilse en mij zijn sterker ten opzichte van elkaar gekanteld. We vinden dit ontwerp heel charmant als schets. Jos wil dit vroege ontwerp echter niet zomaar als penning laten gieten; te zijner tijd wil hij er wel een keerzijde bij maken om dit ontwerp dan als volwaardige penning te kunnen presenteren.

In zijn atelier wijst Jos op een grote spiegel: om te zien of de compositie goed is, houdt hij zijn ontwerpen op de kop voor de spiegel. Jos vindt compositie de basis van een penning. Hij laat lijnen doorlopen tot buiten het afzonderlijke portret en zoekt naar mogelijkheden om patronen te herhalen.

Tijdens ons bezoek observeert Jos ons herhaaldelijk van opzij. Ik kijk hoe hij kijkt.

Zaterdag 23 mei 1992. Tijdens een bijeenkomst van de Vereniging voor Penningkunst in Schoonhoven vertelt Jos ons, dat het moedermodel van Melvins penning al is gebakken; het is klaar voor de gieter. Het model van de penning met de portretten van Ilse en mij is vochtig in plastic verpakt. Jos zit nog met een technisch probleem: in verband met de holte aan de keerzijde moet hij rekening houden met de krimp tijdens het bakken van dit model in zijn eigen oven. Hoe kan hij er voor zorgen dat het reeds eerder gebakken model goed past in de holte van het andere model dat tijdens het bakken iets zal krimpen? Zolang hij nog details wil veranderen, moet Jos dat ene model vochtig houden; hij kan moeilijk in droge klei werken.

Woensdag 27 mei 1992. Jos belt: de modellen voor de gieter zijn klaar. We spreken af dat we zondag komen kijken om ze te keuren.

Zondag 31 mei 1992. Naar Helmond. We keuren de moedermodellen goed. De penning van Melvin is ongewijzigd. Rekening houdend met onze opmerkingen

Keerzijde dubbelportret met in de holte de penning Melvin

heeft Jos een nieuw model gemaakt van de penning met het dubbelportret. Hij heeft niet alleen de ogen veranderd, maar ook de bovenkant van onze hoofden en de afsnedes van onze schouders. Aan de bovenkant vloeien de kapsels van Ilse en mij nu in elkaar over; de afsnedes van de schouder zijn schuiner en scherper gemaakt. Het geheel vertoont veel beweging en *beeldrijm*. De golf in Ilse's haar komt terug in mijn gezicht en in de golving van het penningvlak rechts van mijn kop. Jos vertelt over zijn werkwijze. Foto's gebruikt hij voor de verhoudingen in de gezichten (daarom moesten we streng kijken tijdens het poseren). Ideeën voor een portret krijgt hij vooral uit indrukken die hij tijdens gesprekken opdoet. De eerste opzet voor een penning boetseert Jos in was. Nadat hij hiervan een negatieve afdruk in gips heeft gemaakt, gaat hij al gauw in klei werken. Jos vindt het prettig om in klei te boetseren: in dat materiaal kneedt hij gemakkelijker grotere vlakken. Bij Ilse's eerste portret heeft hij het haar niet erg laten golven; later overdreef Jos de natuurlijke golving enigszins. Regelmatig maakt Jos afdrukken (negatief) in gips; hij kan dan altijd terugkeren naar een eerder ontwerp, om van daaruit opnieuw verder te boetseren. Bij het ontwerpen tekent Jos overigens ook met zacht potlood op kleine papiertjes; deze tekeningen gooit hij echter gauw weer weg. Tijdens het piekeren over mogelijkheden om onze namen op de penning te zetten, maakte Jos een groot aantal potloodschetsen met lettercombinaties. Voor de holte op de keerzijde heeft Jos een 'stamper' in gips vervaardigd, maar daar viel niet mee te werken: hij drukte er Ilse's gezicht op de voorzijde mee plat. De holte op de keerzijde is uiteindelijk uitgesneden.

Op *30 juni 1992* ga ik naar Helmond om de eerste exemplaren op te halen die gieterij Binder in Haarlem heeft geleverd. We bespreken mogelijkheden om bij volgende exemplaren te experimenteren met de kleur van het patina. Jos wijst nog op enkele fraaie details. Links van Melvins portret loopt de rand iets terug; in de holte van de penning waarin zijn portret kan worden gelegd, heeft Jos de rand ook iets laten wijken, zodat de combinatie extra levendig wordt.

Hiermee kan het dagboek worden afgesloten. De penning met de twee portretten naar rechts is ovaal: 95 x 83 mm. Het portret van Ilse is scherp afgesneden van mijn portret. De koppen zijn enigszins schuin ten opzichte van elkaar geplaatst. In de holte op de keerzijde zijn het cijfer 25 en de namen *KAREL* en *ILSE* uitgesneden. De andere penning, met het portret naar links, is niet helemaal cirkelvormig: 59 x 61 mm. Op de enigszins bolle keerzijde staat de naam *MELVIN* in reliëf.

Het is misschien nog aardig om enkele reacties op deze dubbelpenning te vermelden. Zelf hebben wij niet alleen op de compositie gelet, maar ook op details zoals ogen en neuzen. Nu we de penningen in huis hebben, valt me soms op hoe Ilse en Melvin op hun eigen portretten lijken (in plaats van omgekeerd). Een collega-kunstenaar van Jos Reniers merkte bij het zien van de penningen op: *Hij heeft de natuurlijke gelijkenis ondergeschikt gemaakt aan de compositie.* De directeur van het Koninklijk Penningkabinet kijkt met iets andere ogen: zij ziet bijvoorbeeld, hoe origineel het idee is van de keerzijde van de ene penning die de andere penning kan bevatten. Een kennis van me ging direct kijken welk portret het sterkst een 'karakterportret' was. Een vroegere klasgenoot van Melvin werd getroffen door de gelijkenis: *Je bent het helemaal!* Mijn 81-jarige vader merkte over mijn portret op: *Hoe kom je aan die neus?*

Andere mensen zeggen alleen maar: *Mooi* of: *Hoeveel heeft je dat gekost?* Sommige mensen worden in de war gebracht door het idee van een penning: *Wat ga je er mee doen?* Zouden ze die vraag ook hebben gesteld als we ons zilveren huwelijk met een *schilderij* hadden gevierd? ■

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

17. Van slaven tot meesters: de opkomst der Mamelukken

Op 2 oktober 1187 hadden de moslims onder aanvoering van de Ajjoebiedensultan Saladin Jeruzalem heroverd; het einde van het tijdperk van de Landen van Overzee - zoals de kruisvaardersstaatjes in het Westen ook wel werden genoemd - scheen nabij. Een op het oog schamel restant hield nog stand: Antiochia, Tripoli, Tyrus en een vijftal andere vestingen. Saladin liet de gelegenheid voorbijgaan om ook deze laatste Christelijke steunpunten in te nemen; het veroveren van de kastelen zou hem overigens nog heel wat hoofdbrekens hebben gekost, want niet voor niets werd het bekendste bolwerk, het *Crac des Chevaliers* door een Arabische geschiedschrijver *een graat in de keel van de moslims* genoemd. Toen de mare van de inneming van Jeruzalem Europa bereikte, bracht die bij velen een grote schok teweeg en uiteraard gingen opnieuw stemmen op om door middel van een nieuwe kruistocht het Heilige Land weer aan de Saracenen, zoals men de moslims noemde, te ontnemen. Het zou echter nog twee jaar duren alvorens een groot leger Duitsers onder aanvoering van hun keizer Frederik I van Hohenstaufen (*Barbarossa* vanwege zijn rode baard) op weg ging. Tijdens de tocht door Klein-Azie werden ze steeds door de Seldjoeken belaagd, maar bij een regelrecht treffen even buiten Konya in mei 1190 behaalden de kruisvaarders een duidelijke overwinning. Toch zou deze expeditie in een mislukking eindigen: niemand weet wat er precies gebeurde nadat de oude keizer met een groepje vrienden en lijfwachten een eindje vooruit was gereden, maar men vond hem verdronken in de rivier de Salef. Toen bleek hoezeer het leger op haar aanvoerder had gesteund: velen besloten terug te keren via dezelfde route, van de anderen vond het merendeel de dood in hun poging Antiochia te bereiken. De koningen van Frankrijk en Engeland, Filips Augustus en Richard *Leeuwenhart* vertrokken gezamenlijk vanuit Frankrijk; dit was niet omdat zij zo eensgezind aan dit waagstuk begonnen, maar omdat geen van beiden er op kon vertrouwen dat de ander zijn rijk niet zou binnenvallen gedurende een jarenlange afwezigheid. Ondanks het feit dat men in de kruisvaardersstaatjes om hulp verlegen zat, maakten beide koningen geen haast. Zij brachten de winter op Sicilië door en pas in april 1191 bereikte het Franse leger Tyrus. Richard was tien dagen na de Franse koning vertrokken, maar zijn vloot werd voorbij het zuiden van Griekenland door hevige stormen uit de koers geslagen. Men deed daarna Cyprus aan, welk eiland toentertijd bezet werd gehouden door de Byzantijnse troonpretendent Izaäk Comnenus; de wettige keizer Izaäk Angelus was niet bij machte geweest hem van het eiland te verdrijven.

Zilveren dirhem van de Mamelukkensultan Al Zahir Roekn al Din Bayars I (AD 1260-1277) geslagen te Caïro. Zoals opveel munten van deze heerser, ook hier de naar links gaande leeuw.

Een der schepen van de vloot vervoerde Richards zuster Johanna en zijn aanstaande echtgenote prinses Berengaria en dit had beschutting gezocht in de Golf van Limassol; op een verzoek om bevoorrading met water en proviand was een botte weigering gevolgd, iets wat Richard woedend maakte toen hij dit een paar dagen later hoorde. Byzantijns en Christelijk of niet, Richard had slechts korte tijd nodig om Cyprus zelf in bezit te nemen en een enorme buit te veroveren; na het aanstellen van twee Engelse gouverneurs werd de reis voortgezet en zodoende was het al begin juni toen de Engelsen bij Akko aankwamen.

Deze belangrijke havenplaats werd reeds door de kruisvaarders belegerd en moest nu op 12 juli door de uitgeputte bezetting worden overgegeven. De Franse koning die na zijn aankomst in het Heilige Land bijna voortdurend ziek was geweest, vond dat hij zijn Christenplicht had gedaan en vertrok eind juli richting Italië, het merendeel van zijn leger achterlatend. Na het vertrek van zijn rivaal, nam Richard zonder meer de leiding op zich; ook hij zou uiteindelijk niet lang in Palestina blijven en na geslaagde vredesonderhandelingen in oktober 1192 vanuit Akko terugkeren naar Europa. Een zwarte bladzijde tijdens zijn korte verblijf was wel zijn opdracht in koelen bloede tot het uitmoorden van de gevangengenomen burgers van Akko, een misdaad die in schril kontrast staat tot de geroma ntiseerde verhalen rond deze veelbesproken koning. Dat hij moedig was en over veel militair talent beschikte, bewees hij in de slag bij Arsoef waar het kruisvaardersleger een overwinning behaalde op Saladins troepen: in de moslimse folklore kent men hem sindsdien als de grote, woeste *Malik Rik*. Echter, ondanks enkele keren oprukken richting Jeruzalem, zou hij nooit een voet zetten in de Heilige Stad. Bij de vrede werd bepaald dat de Christenen de kuststeden tot Jaffa mochten behouden, de poort naar Egypte Askalon zou worden verwoest en de pelgrims kregen vrije toegang tot de heilige plaatsen in Jeruzalem, Bethlehem en Nazareth.

Zilverstukjes uit de regeringsperioden van Al Mansoer Salah al Din Mohammed (AD 1361-1361) en Al åsraf Nasir al Din Sha'ban II (1363-1376). Duidelijk is te zien dat slechts gedeelten van de teksten op de muntplaatjes zijn te vinden.

Lezend over veel strijd in deze gebieden, zou men de indruk kunnen krijgen dat de bevolking geen rustig ogenblik in haar bestaan beschoren was. Er zijn echter ook tijden geweest waarin moslimkaravanen door het land trokken van en naar de havensteden, waar de handel floreerde tussen de Islamieten en met name Italianen uit Genua, Pisa en Venetië. Nieuwkomers uit Europa zagen dit dan aan met stijgende verontwaardiging; zij waren veelal vervuld van de idee dat het met Gods bedoelingen strookte om de Saracenen te vuur en te zwaard te lijf te gaan. Zij die al wat langer in de Landen van Overzee verbleven, hadden ondertussen geleerd vreedzamer samen te leven met de plaatselijke bevolking.

Bezien door de ogen van de moslims, waren al deze Europese invallen weliswaar belangrijk, maar er gebeurde uiteraard meer in het uitgestrekte rijk van Saladin. Deze kampioen van de Islam overleed op vierenvijftigjarige leeftijd op 3 maart 1193 te Damascus, 17 zonen achterlatend. Het behoeft geen betoog dat er heel wat problemen werden veroorzaakt door strijd om de macht en de periode tot het einde van de dynastie der Ajjoebieden geeft dan ook een ingewikkeld beeld van een groot aantal vorstendommen onder bestuur van de leden van de diverse takken van de familie. Eén der leden werd meer of minder beschouwd als hoofd van allen en *sultan* genoemd. Dit leiderschap ging na Saladins dood over op zijn zoon al-Afdal 'Ali, die reeds sedert 1186 Damascus bestuurde. Om zich te kunnen handhaven moest men van bijzonder kaliber zijn en die gave had al-Afdal niet; drie jaar later reeds nam Saladins eerzuchtige, maar ook bekwame broer al-Adil I niet alleen de macht in de stad over, hij werd tevens de belangrijkste man in de familie. Reeds in het bezit van Centraal-Syrië, gebieden in al-Jazirah en de provincie Mayafariqin, nam hij verder in 1200 de macht in Egypte over; alleen in Aleppo regeerde nog een zoon van Saladin, al-Zahir Ghazi over dit bijna onafhankelijke vorstendom. Sultan al-Adil I die tot 1218 regeerde, benoemde een viertal zonen op bestuursposten voor belangrijke delen van het rijk; zijn zoon al-Kamil Mohammed werd daarbij onderkoning van Egypte en troonopvolger. Ook deze laatste heeft gedurende zijn gehele regeringsperiode tot zijn dood in 1238 moeten vechten tegen vijanden van zowel

Koperen munten uit het tweede deel van de veertiende eeuw; links van Hajji II, geslagen te Tripolis (1382), terwijl de munt met de zeer op een Franse lelie gelijkende afbeelding afkomstig is uit Aleppo. Dit stuk van Salih werd geslagen in AH 755/AD 13564

binnen als buiten de grenzen. Regelmatig trachtte men zijn en elkaars positie te ondergraven. Zo beschrijft Balog dat bij het verdrag van Tell al-'Ajul de Syrische en Mesopotamische provincies worden toegewezen aan een zestal vorsten, maar in het jaar daarop (1229) lag men alweer met elkaar overhoop waarna de gebieden in al-Jazirah opnieuw werden verdeeld.

Beide sultans hebben ook nog het nodige te stellen gehad met hernieuwde aanvallen van de kant van de kruisvaarders. De Vierde Kruistocht (1202-1204) was overigens geheel aan de moslims voorbijgegaan: de Christelijke aanval was gericht op het 'anders Christelijke' Constantinopel, waarbij na de val van de metropool de Fransen en Venetianen dagenlang rovend en moordend als beesten tekeer gingen. Aan de Vijfde Kruistocht, waartoe paus Honorius III had opgeroepen, namen hertog Leopold VI van Oostenrijk en koning Andreas van Hongarije deel; de bewoners van de Landen van Overzee zaten niet direkt op hen te wachten, want zij hadden sinds de dood van Saladin in vrede kunnen leven en daarvan de zegeningen ervaren. Tactisch liet al-Adil het niet tot een treffen komen en in 1218 vertrok Andreas met zijn manschappen via Anatolië terug naar huis. De anderen bleven en toen in april en mei nieuwe kruisvaarders op Friese schepen arriveerden, beraamde men een aanval op Egypte, dàár was immers het centrum van de Islamitische macht. De hele onderneming rond de stad Damietta eindigde met een smadelijke aftocht naar Akko als gevolg van verkeerde beslissingen, onderlinge onenigheid en militaire onkunde (1219-1221). Toch zouden de kruisvaarders nog eenmaal Jeruzalem binnentrekken en dat niet als gevolg van strijd, maar als resultaat van diplomatie! Dit staaltje had men te danken aan keizer Frederik II van Hohenstaufen, die in september 1228 te Akko aankwam; het willen voorkomen van gezichtsverlies bracht sultan al-Kamil er toe een vredesvoorstel te doen, waarmee de keizer graag akkoord ging. Het koninkrijk Jeruzalem kreeg behalve de Heilige Stad zelf, ook Bethlehem, Nazareth en een groot-deel van Galilea en het gebied rond Sidon terug; de Rotskoepel en de al-Aqsamoskee bleven moslim-heiligdommen met ongehinderde toegang, terwijl alle krijgsgevangenen naar hun vaderland mochten terugkeren en de vrede tien jaar zou duren. Helaas, van die vrede is weinig terechtgekomen: in de zomer van 1244 was Jeruzalem ingenomen en uitgeplunderd door Khwarezmische Turken, op drift geraakt na ontkomen te zijn aan vernietiging door de Mongolen. De kruisvaarders moesten zich weer in hun kuststeden terugtrekken na bij Gaza verslagen te zijn door een groot leger Egyptenaren en Khwarezmiërs. Het Christelijke Europa weigerde nog steeds zich bij de situatie neer te leggen, zodat in augustus 1248 een Frans leger onder Lodewijk IX van Frankrijk (*de Heilige*) scheep ging met als reisdoel Cyprus. Daar aangekomen besloot men Egypte aan te vallen en na de winter op het eiland te hebben doorgebracht, landde men in de Nijldelta bij Damietta. Tot hun verbazing troffen de kruisvaarders de stad geheel door haar bewoners verlaten aan; na deze meevaller was het leger echter gedwongen te wachten totdat de Nijl weer in haar bedding was teruggekeerd, waardoor pas in november het bevel kon worden gegeven voor een opmars naar Cairo. Daarbij zouden zij niet meer met een tegenstander uit de dynastie der Ajjoebieden te maken krijgen, want er hadden zich ingrijpende veranderingen voorgedaan op het politieke vlak. Het rijk der Ajjoebieden kende twee machtscentra, Cairo en Damascus; afgezien van verschillen in bevolking, cultuur en dergelijke was er nog een verschil dat nu opmerkelijk naar voren kwam: in Egypte waren op het eilandje ar-Rawda in de Nijl namelijk elitetroepen ondergebracht, bestaande uit voor het merendeel Turkse Qïpchaks uit zuidelijk Rusland, aangevuld met Koerden en Mongolen. Zoals bij de kaliefen van Baghdad vormden zij de garde waarmee de sultan zich omringde en op wie hij zonder meer moest kunnen vertrouwen. Deze soldaten werden *mamelukken* genoemd, een benaming afgeleid van het Arabische woord

mamloek, dat zoveel betekent als 'hem die men bezit' of slaaf. Ze waren als kind gekocht of geroofd om van hen soldaten te maken en bezaten, eenmaal volwassen geworden, niet meer dan hun wapens. Eigendom van hun hoofdman zijnde, deelden zij het lot van hun meester: ging het hem goed, ging het hen goed; ze kregen vaak de vrijheid terug als ze volwassen waren, maar aangezien slavernij niet als een schande werd beschouwd en hun meester vaak hun zekerheid betekende, bleven zij hem trouw vooral als hij hen goed behandelde. Met name tijdens het bewind van sultan as-Salih Nejm-ed-Din Ajjoeb (1240-1249 in Egypte) beseften de mamelukken meer en meer dat in feite niet zozeer de sultan, maar zij het waren die de macht uitoefenden. Al met al ruwe klanten die na klachten van de Cairose burgerij wegens ordeverstoringen gelegerd waren op bovengenoemd eilandje. De sultan overleed enige dagen nadat de kruisvaarders in beweging waren gekomen en nu vond een gebeurtenis plaats die zeldzaam is in de geschiedenis van de Islamieten. Teneinde het land voor een ramp te behoeden, hielden de sultane Shadjar ad-Durr (*Tak van paarlemoer*) en enkele ingewijden de dood van de sultan geheim; toen dit werd ontdekt, hadden zij de macht reeds vast in handen en was de crisis bezworen. Lodewijk was omzichtig opgerukt tot bij Mansoera, maar de opstand tegen de sultane bleef uit. De tijd werkte in het voordeel van de Egyptenaren die met succes bevoorrading van de kruisvaarders wisten te voorkomen. Honger, tyfus en dysenterie verzwakten hen zodanig, dat de koning zich met zijn gehele leger moest overgeven! Bij die gelegenheid was ook de nieuwe sultan aanwezig, de jonge al-Moe'azzam Toeran-Shah; deze was in zijn vorstendom in al-Jazirah op de hoogte gesteld van de dood van zijn vader, waarna hij zich in Damascus tot sultan had laten uitroepen. Kennelijk schatte hij de situatie in Egypte volkomen verkeerd in, want dwaas genoeg bejegende hij de mamelukken met een laagdunkendheid die zij van zijn vader nooit hadden gekend; bovendien schoffeerde hij zijn stiefmoeder Shadjar ad-Durr en hielp hij zijn vrienden uit het noorden aan winstgevende ambten. De mamelukken die van mening waren dat zij in eerste instantie daarvoor in aanmerking moesten komen, namen dit niet langer en ruimden hem uit de weg (648/1250); met dit feit kwam de dynastie der Ajjoebieden - althans in Egypte - tot een eind en nam die der Bahri-Mamelukken (*Rivier-Mamelukken*) een aanvang.

De emirs kozen nu Shadjar ad-Durr tot sultane, waartegen de kalief van Baghdad ernstig protest aantekende - men diene zijn invloed als geestelijk leider niet te onderschatten. Dit probleem werd opgelost doordat zij twee maanden later in het huwelijk trad met een der meest vooraanstaande mamelukken al-Moe'izz 'Izz-ed-Din Aybek (1250-1257). Lodewijk IX bevond zich in een hachelijke positie, maar besefte dat hij het belangrijke Damietta nog achter de hand had. Dit bleek de redding voor hem en het gedeelte van zijn leger dat nog niet om het leven was gebracht, want men kwam overeen dat zij konden vertrekken in ruil voor de stad en een enorme losprijs van 400.000 livres tournois.

Hoewel deze mislukte expeditie de kruisvaardersstaatjes in een moeilijke situatie had gebracht, ontkwamen zij ook nu weer aan de ondergang omdat de andere leden van de Ajjoebiedendynastie die nog aan het bewind waren in Syrië en elders in het noorden, de moordenaars van hun bloedverwant de oorlog verklaarden. De onderlinge strijd van de moslims verklaart dat het zelfs zover kon komen dat Lodewijk met de Mamelukken een verbond sloot in ruil voor de vrijlating van alle nog in gevangenschap verkerende Franken en halvering van de losprijs!

Tot 1517 zijn de Mamelukken aan het bewind geweest, een lange periode waarin veel over hen valt te verhalen; deze wordt gekenmerkt door veel strijd onderling en met hun buren, maar desondanks grote welvaart in Egypte wegens haar centrale ligging tussen Azie en Europa.

Pas toen de Portugezen de weg naar

India wisten te vinden, taande hun invloedrijke positie als doorvoerland (en dus als tolhuis!).

Eén der facetten van de Mamelukkenhistorie verdient hier nadere aandacht: hun muntslag.

Nadat de Mamelukken de macht in Egypte hadden overgenomen, ging de muntslag de eerste tijd voort alsof er niets was veranderd; de typen als gebruikelijk onder hun voorgangers bleven bestaan, zelfs met de naam van één der laatste Ajjoebiedensultans, as-Salih Nejm-ed-Din Ajjoeb. Er traden pas wijzigingen op toen de beruchte az-Zahir Roekn-ed-Din Baybars I (1260-1277) stevig in het zadel zat: we zien nu op de gouden en de in minder grote aantallen geslagen zilveren munten zijn karakteristieke symbool: een gaande leeuw naar links. Dit doet nogal denken aan de bekende munten van de Seldjoekenvorst Kai-Khoesroe II van het Sol in Leo-type.
Een ander verschil met de muntslag der Ajjoebieden is dat Baybars als eerste der Mamelukken zichzelf *sultan* noemt op de munten, want de meeste vorsten uit de voorgaande dynastie waren tevreden geweest met de titel el-Malik *de koning* of *de vorst.* Van as-Salih Ajjoeb is met zekerheid bekend dat hij zich sultan mocht noemen, want hij was in 643/1245 met deze titel door de kalief van Baghdad begiftigd; pas vier jaar later gebruikte hij deze op zijn zilveren munten uit Damascus. Van belang is hierbij te bedenken dat het kalifaat van Baghdad in 1258 door de Mongolen was verpletterd; een verwant van de kalief had aan het bloedbad kunnen ontkomen en werd in Egypte aangekomen aldaar geïnstalleerd als *Egyptische kalief* al-Zahir. Uiteraard benoemde hij Baybars tot sultan, wat diens positie in de moslimwereld alleen maar kon verstevigen.

Het is voor deze periode moeilijk vast te stellen hoe de gouden, zilveren en koperen munten tot elkaar in verhouding stonden; vermoedelijk was de standaardmunt nog steeds de zilveren dirhem, terwijl de dinars werden gewaardeerd op hun intrinsieke waarde. Hoofdschuddend kan men zich afvragen hoe het monetaire systeem moet hebben gewerkt, want de waardeverhouding tussen koper en zilver schommelde voortdurend, afhankelijk van het beschikbare zilver dat van elders moest worden ingevoerd.

Gouden munten zijn door de Mamelukken in groten getale geslagen: gezien hun winstgevende handelsbelangen is dit niet verwonderlijk. De dinar had onder Baybars nog het wat lage gewicht van 3,4 gram, maar uit de kortstondige regerings-periode van Qoetoez (1259) kennen we stukken met een variatie in gewicht van 4,63 tot 9,38 gram. De goudstukken waren tot het eind van de veertiende eeuw zware

Dirhems uit de tijd van de Burji-Mamelukken, die sedert 1382 de macht hadden overgenomen van de Barbi-Mamelukken. Deze zilverstukken zijngeslagen in Damascus en Aleppo tijdens het bewind van de sultans Al Asbraf Sayf al Din Aynal en Khushqadam (AD 1453-1461-1467)

munten van circa 6 gram, door Mitchiner maar *heavy dinars* genoemd.

Vermoedelijk vanwege de grote zilverschaarste trachtte men tijdens de regering van al-Nasir Faraj de dinar weer de exponent van de muntcirculatie te maken.
De eerste poging waarbij het gewicht was vastgesteld op de traditionele zwaarte van ongeveer 4,25 gram werd geen succes.
Deze Salimi-dinars, zo genoemd naar de emir die ze introduceerde, zijn zelfs bekend met het twee- en drievoudige van dit bedoelde standaardgewicht en alle geslagen in Cairo, in die tijd al-Mahroesat – de goed bewaakte (stad) – genoemd. Zes jaar later in 810/1407 werd weer een poging gedaan en nu met meer succes; het gewicht kwam nu uit op 3,4 gram, wat heel redelijk overeenkwam met dat van de Venetiaanse dukaat, de *zecchino* of *sequin* van ruim 3,5

gram. Deze muntstukken staan bekend onder de naam *Nasiri-dinars* en zijn alle weer te Cairo geslagen. Opvallend is hierbij dat de tekst van de voorzijde gescheiden wordt door twee horizontale lijnen. Sultan al-Ashraf Barsbay (1422-1437) voegde hier nog een derde lijn aan toe, terwijl ook de tekst op de keerzijde door drie lijnen werd verdeeld; deze scheidslijnen, uitgevoerd in een kabelpatroon, maken de Mamelukken-goudstukken tot opvallende munten. Men spreekt dan ook niet meer van *dinars*, maar van *ashrafi's*. Tot het einde van de dynastie zou dit type de standaardmunt blijven, zij het dat de muntplaatjes kleiner werden en later zelfs nog van variërende dikte, waardoor slechts een deel van de opschriften leesbaar werd. Zoals reeds eerder opgemerkt, was het zilver aanmerkelijk schaarser. Broome in zijn *A handbook of Islamic Coins* vermoedt dat dit maar al te vaak te wijten was aan de hogere intrinsieke waarde ten opzichte van de nominale, waardoor de dirhems uit de circulatie verdwenen en ook later niet in vondsten worden aangetroffen. De zilverstukken waren in het begin van het Ajjoebiedische vierkant in cirkel-type, geslagen in Cairo en nog op naam van sultan as-Salih Ajjoeb. Ook nu weer waren er veel vierkante deelstukjes van de *dirhem* in circulatie. Onder de derde (!) regeringsperiode van al-Nasir Mohammed (1309-1340) werd de dirhem-muntslag geconcentreerd in de Syrische munthuizen van Damascus, Tripoli, Hama en Aleppo. Vele Armeense trams - tribuutbetalingen aan de Mamelukken na hun invasies in 1322/3 - werden overgeslagen, overigens zonder iets aan de omvang van de muntplaatjes te veranderen; dit moet er op wijzen dat men het niet zo nauw nam met de gewichten. Behalve de *hele dirhem* kende men ook de *halve* en *kwart dirhem*; wel zeer bijzondere denominaties verschijnen onder al-Ashraf Barsbay, nl. van een $^1/_2 + {}^1/_4 = {}^3/_4$ dirhem en van $^1/_4 + {}^1/_8 = {}^3/_8$ dirhem! De achterliggende reden hiervoor was dat de sultan het gewicht van de circulerende munten niet wilde veranderen, maar wel een stabilisatie van gewicht in de muntslag tot stand wilde brengen. Ondanks alles viel de dirhem steeds verder terug; in 1438 is het gewicht al gedaald tot 1,5 - 1,8 gram. Het kabelpatroon, bekend van de gouden munten, werd nu ook voor de dirhems gebruikt. Kopergeld werd eveneens overvloedig aangemaakt, want dit was het geld van de eenvoudige burger; het is in vele grote muntvondsten bewaard gebleven. Zowel in Egypte als in Syrië werden deze *foeloes* vervaardigd, waarbij die uit Egypte gewoonlijk wat groter zijn. Zoals wel meer is voorgekomen bij kopermunten in de moslimwereld, zien we ook nu weer een rijke verscheidenheid aan uitvoeringen, bijvoorbeeld hexagrammen die verwijzen naar de muntplaatsen Aleppo en Tripoli en verder rozetten, adelaars of de Franse lelie. Vermeldenswaard is daarbij dat de koperstukken uit de Egyptische munthuizen alleen teksten dragen. Er zijn zelfs koperstukken geweest van circa 18 en 36 gram in de tijd dat er bijna geen zilver meer voorradig was (1382); deze zgn. *wuqiyyah*-uitgaven waren bedoeld als tijdelijke vervanging voor de $^1/_8$ en $^1/_4$ dirhem. Determinatie van munten der Mamelukken is vaak niet eenvoudig: één van de redenen is dat deze dynastie vele heersers heeft gekend die of *el-Malik az-Zahir* (7x) of *el-Malik al-Ashraf* (8x) werden genoemd. Daarbij komt dat vele zilveren muntjes slechts een klein deel van de tekst dragen, zodat vaak net het essentiële gegeven ontbreekt en dus langdurig moet worden vergeleken met afbeeldingen in het standaardwerk van Balog over deze dynastie. Kopergeld heeft het bekende euvel dat het veel in omloop is geweest en dus nogal gesleten is. Niettemin boeiend geld dat de aandacht der numismaten en verzamelaars meer dan waard is. ■

Gouden dinar van sultan Khushqadam met het veelvuldig op Mamelukken-dinars voorkomende patroon van horizontale 'kabels' (periode 1461-1467).

wordt vervolgd

Boekbespreking

JAN LINGEN

A.J.LANSEN; *Ondernemingsgeld* (Plantation - tokens), eigen publicatie. IJsselstein 1992. Xerox, in ringband 115 pagina's.

Scholten geeft in zijn boek *De Munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam, 1951) een opsomming van de particuliere munten van ondernemingen in Nederlandsch Indie zonder enige historische of andere achtergrond informatie. Lansen's werkstuk is een 'up-dating' van Scholten aangevuld met de tokens van ondernemingen op (Brits-) Noord-Borneo en Malakka. De toevoegingen bestaan merendeels uit nieuw ontdekte varianten (veelal afwijkende metalen) en denominaties. Verder bevat het boek een zeldzaamheidsgradering alsmede een prijsindikatie in Zeer Fraai en Prachtig/FDC. De 'up-dating' is met grote accuratesse uitgevoerd en is gebaseerd op het langdurig verzamelen van ondernemingsgeld en inventarisatie van enkele belangrijke collecties in Nederland. In sommige gevallen echter ontbreekt de informatie uit publicaties die na Scholten's boek zijn verschenen. Ook de Engelse editie van Scholten (1953), waarin reeds enkele correcties op de Nederlandse editie zijn doorgevoerd, is niet geconsulteerd. Ook ontbreken helaas nog al wat illustraties. Doordat de auteur blijkbaar niet bekend was met het manuscript van Prof. L. Wells: *Tokens of Indonesia:* The Netherlands East Indies, Portuguese Timor and the Republic of Indonesia (1987), zitten er onvermijdeliik toch enkele omissies in. Het manuscript van Wells is op zich weer een verdere completering van het werk van W.W. Woodside: *Catalogue of East Indies Estate Tokens* (1963). Prof. L. Wells heeft zijn manuscript eerder in Nederland voor publicatie aangeboden doch, helaas. vooralsnog zonder succes. Registratie van alle voorkomende tokens, de denominaties en de metalen waaruit ze zijn vervaardigd, is van belang.

Voor verzamelaars vormt de zeldzaamheidsaanduiding en prijsindikatie een nuttige handleiding. Echter de historische achtergrond, hoe de tokens gebruikt werden, de periode gedurende welke ze gebruikt zijn en de informatie omtrent de ondernemingen of personen die de tokens uitgaven ontbreekt in het werk van Lansen. Het boekwerk is uitsluitend een catalogus of inventarisatie, zoals de auteur zijn werk omschrijft. Vraagtekens die Scholten zet met betrekking tot de locatie van bepaalde ondernemingen zijn zonder meer overgenomen. Met enige naspeuring was het mogelijk geweest meer omtrent de ondernemingen en de juiste situering te vinden, b.v. 'Dolok' wordt volgens Scholten ook aan Borneo toegeschreven. Dit is onjuist; in het overzicht van de Landbouw *Ondernemingen ter Oostkust Sumatra* (Amsterdam Seyffardt's Boekhandel, 1898) wordt Dolok aangegeven, gesitueerd in de afdeling Batoe Bahara en toebehorend aan V. Birenstihl en Arn. Sulger. Ook het handboek voor Cultuur en Handelsondernemingen in Nederlandsch-Indië, vanaf 1888 jaarlijks te Amsterdam gepubliceerd. en de *Regeerings Almanak voor Nederlandsch-Indië* geven waardevolle informatie over de verschillende plantages en ondernemingen. Een verwarrende situatie vormen de vele metalen waaruit de tokens zijn vervaardigd. In het boek van Lansen worden de volgende metalen vermeld: aluminium, brons, geelkoper, koper, nikkel, nikkel/zink, roodkoper, tin, vernikkeld, vernikkeld zink, vernikkeld koper, wit metaal, ijzer/blik, zilver en zink. Door uitsluitend visuele waarneming krijgt men een waslijst aan metalen, waarvan een aantal omschreven metalen mogelijk identiek zijn. Alle nikkelen tokens en de daaraan

verwante metalen zijn waarschijnlijk koper-nikkel, een niet magnetish metaal met een nikkelkleurig uiterlijk. Nikkel is namelijk magnetisch, probeer het maar met onze huidige nikkelen pasmunten. Voor de benaming geelkoper zou beter messing gebruikt kunnen worden. Overigens ontgaat mij het verschil tussen koper en roodkoper. De verschillende metalen rechtvaardigen mijns inziens niet een apart catalogusnummer, hoogstens een toevoeging van een a, b of c aan het catalogusnummer van het hoofdtype of denominatie. Verder verdient het aanbeveling de gegevens van de tokens systematischer te vermelden, bijvoorbeeld:

- materiaal: (in plaats van metaal: bamboe is namelijk moeilijk hieronder te rangschikken)
- diameter:
- gewicht: (of massa)
- bijzonderheden: (randafwerking, instempelingen, perforaties e.d.)

Naast de verwijzingen naar Scholten is het wenselijk, voor de tokens van Brits Noord Borneo, ook de Pridmore nummers te vermelden. Het zou bijzonder wenselijk zijn indien het werk van Prof. L. Wells, tesamen met dat van A.J. Lansen tot een gezamenlijk handboek voor het ondernemingsgeld uit Nederlandsch-Indië zou kunnen worden gevormd. Deze twee publicaties samen zouden een geweldige hoeveelheid informatie over het ondernemingsgeld, de verschillende plantages en de ondernemingen verschaffen. Uit numismatisch, alsmede uit economisch-historisch oogpunt, is een goede documentatie van deze serie zeer wenselijk. Zolang hiervan geen sprake is vormt het boekwerk van A.J. Lansen als een 'updating' van Scholten en als (prijs)catalogus een goed alternatief dat, gelet op de redelijke prijs, de aankoop zeer wel waard is.

Te bestellen door overschrijving van *f* 32 (incl. porti) op giro 1986024, t.n.v. A.J. Lansen. IJsselstein of 447314, t.n.v. L. Schulman, Bussum. ■

Aktiviteitenkalender

1992 Nederlands Numismatisch Jaar

Tot 8 november Noordelijk Scheepvaart Museum te Groningen: expositie over de strijd tegen het water onder de titel *Wie water deert, die water keeert.*

Tot 8 november Zeeuws Museum, Abdij te Middelburg: expositie *Tijd is geld, maar zal geld ook tijd worden.* Vroege Nederlandse munten en muntvondsten van Domburg.

Tot 15 november Breda's Museum: tentoonstelling *Rond in Reliëf.*

Tot 13 december Museum Flehite te Amersfoort: expositie *Amersfoortse penningen.*

Tot en met 13 december Numismatisch kabinet in het Historisch Museum Het Schielandshuis te Rotterdam: expositie gewijd aan de Rotterdamse verzamelaar Willem van Rede (1880-1953) en zijn collectie, die mogelijk de grootste is die ooit in ons land door een particulier is bijeengebracht.

Tot 29 december Purmerends Museum te Purmerend: expositie *Munten en penningen.*

Tot begin 1993 Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden: expositie *Nederlandse Penningkunst 1890-1990.*

Tot 15 januari 1993 Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie *90 jaar Staatsbedrijf.*

Tot 31 januari 1993 Museum 'Dit is in Bethlehem' te Gorinchem: expositie *Muntslag te Gorinchem.*

Tot mei 1993 Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L.): expositie *400 jaar oude werkplaats van valsmunters*. In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsmunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

Tot medio 1994 Museum voor Volkenkunde te Rotterdam: *Bruidsschat en erfenis*, exposite over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied.

Tot begin 1993 Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden: expositie *Kunst voor de hand, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet*.

Sinds begin 1992 Provinciaal Museum G.M. Kam te Nijmegen: in de permanente expositie is weer een groot aantal munten opgenomen.

Sinds begin 1992 Westfries Museum Hoorn: opnieuw ingerichte opstelling gewijd aan de Westfriese Munt.

Sinds begin mei jl. Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen: permanente expositie *Muntvondst Remmerden 1988*.

Sinds 12 juni jl. Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum' te Amsterdam: expositie *Maritieme penningen uit eigen bezit*.

Sinds begin okt. Veluws Museum te Harderwijk: expositie *De gelderse Munt te Harderwijk*.

Vanaf 15 november Museum van 's Rijks Munt te Utrecht: expositie over valse munterij.

Vanaf zondag 29 november eerste uitzending van de 8-delige TV-serie Numismatiek door TELEAC, TV2, 19.20 - 19.50 uur. Bijzonderheden op pagina 229.

14 november-17 januari Belastingmuseum Prof. dr Van der Poel te Rotterdam: expositie van hondenpenningen *De gemeentelijke hondenbelasting. Historie en toekomst*.

21 november-17 januari Haags Historisch Museum te 's-Gravenhage: expositie over Haagse Wijk-, Buurt- en Begrafenispenningen.

28 en 29 november Congrescentrum De Leeuwenhorst te Noordwijkerhout: *Lisser Coin Fair* onder auspiciën van de N.V.M.H. en de Numismatische kring Bloembollenstreek.

1 december Goud-, zilver en klokkenmuseum te Schoonhoven: presentatie en aansluitende expositie van penningontwerpen vervaardigd door studenten van de Zilver Vakschool te Schoonhoven. ■

Leiden
Z.j. (1671)
Promotiepenning
van de Hogeschool

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

De geschiedenis van het geld

Teleac serie Numismatiek

Teleac maakte als sluitstuk van de evenementen van 1992 Nederlands Numismatisch Jaar de TV- en radioserie *De geschiedenis van het geld*. De serie omvat acht televisie- en zeven radioprogramma's en een gedegen studieboek met veel bijlagen.

Het boek bestaat uit tien hoofdstukken:

1. De oorsprong van het geld
2. De opmars van het geld in Europa
3. Geld in het nieuwe Nederland
4. Handel en geld
5. Banken en bankbiljetten
6. Het Nederlandse bankbiljet
7. Ontwikkeling van de penningkunst
8. Het namaken en vervalsen van munten en bankbiljetten
9. Tokens en gebruikspenningen
10. Verzamelen: een kwestie van kiezen

De bijlagen bestaan o.a. uit: De munten van de EEG-landen (hun geschiedenis in het kort en hun gewicht ten opzichte van de koers van de ECU); Verzamelaars en handelaren; Museummuntwijzer en een Muntalmanak.

Vanaf 1 augustus 1992 tot 1 januari 1993 zal op teletekst aandacht worden besteed aan verklaring en herkomst van talrijke termen en benamingen uit de numismatiek en geldgeschiedenis.

De televisie- en radioprogramma's volgen globaal de hoofdstukindeling van het boek. Deze programma's zijn uiteraard minder volledig dan het boek; wèl komen de omstandigheden, waarin het geld werd gebruikt zeer beeldend tot uitdrukking.

De acht televisie-uitzendingen starten op zondag 29 november aanstaande en worden wekelijks op die dag uitgezonden van 19.20 tot 19.50 uur via TV 2. De zeven radioprogramma's zijn vanaf donderdag 10 december aanstaande wekelijks op die dag te beluisteren van 12.30 tot 12.50 uur op radio 5.

Het handboek (inclusief bijlagen) kost *f* 49,75 en is te bestellen door dit bedrag over te maken op postgiro 54 45 32 ten name van Teleac, Utrecht onder vermelding van 'Numismatiek'. Het boek is ook te koop in de boekhandel (ISBN 90 6533 294 4). ■

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap)
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

DE TIJD GAAT SNEL BEDENKT DAT WEL

Wij hopen op 12 en 13 oktober onze veiling no. 18 succesvol ten einde te hebben gebracht.

Al dat gedoe met dollars en het referendum in Frankrijk werkt storend
Wellicht hebben echter wakkere Nederlandse verzamelaars hiervan kunnen profiteren.

Zo'n veiling vraagt voorbereiding. Verschillende inleveringen kwamen te laat; deze munten worden nu op **19 en 20 april 1993** geveild.

Indien u hieraan iets heeft toe te voegen horen wij dat graag van u.

Niet vòòr Pasen maar vòòr Kerstmis a.u.b.

Zoals altijd, beleefd aanbevelend:

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel: 043 - 215.119
fax: 043 - 216.014

WILT U MUNTEN VERKOPEN?

muntenveiling biedt u:

Contant geld
of
'n topopbrengst op haar internationale muntenveilingen

Let eens op de volgende voordelen:
* vakkundige verkaveling met hoge opbrengst *
* uw munten zijn bij ons volledig verzekerd *
* u heeft binnen 14 dagen na de veiling het geld in handen *
* renteloze voorschotten op belangrijke inzendingen *
* u kunt als inzender anoniem blijven *

Bel ons voor 'n vrijblijvende afspraak

muntenveiling
(eig. Theo Peters)
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6261818

Wij zijn lid van de nederlandse vereniging van munthandelaren

THEO PETERS NUMISMATIEK

Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6222530
fax 020-6222454

inkoop — verkoop en taxatie van:
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
bankpapier
moderne 's Rijksmunt uitgiften

Vraag onze gratis prijslijst!

Onze winkel is geopend:

maandag t/m vrijdag: 10.00 tot 17.30 uur
zaterdag: 10.00 tot 17.00 uur

EEN **KEI** VAN EEN BANK

VERHUISBERICHT

De afdeling Edele metalen en munten van de
HOLLANDSCHE BANK UNIE N.V.
is verhuisd van Amsterdam naar Rotterdam.

Ons nieuwe adres is:
HBU N.V.
Coolsingel 104, Postbus 249,
3000 AE Rotterdam
tel. 010-4307866, fax 010-4307397
telex 25244 hburnl

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Gespecialiseerd in gouden
en zilveren munten.
Tevens aan- en verkoop
van 's-Rijksmuntprodukten

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-123455
Telefax nr. 040-110845

INKOOP - TAXATIE - VERKOOP

Karel de Geus

Gespecialiseerd in gouden en zilveren munten
Open: dinsdag t/m zaterdag van 10.00-17.30 uur

HET ADRES VOOR GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN !!!
AAN- EN VERKOOP VAN GOUDEN TIENTJES,
ENGELSE PONDJES, EAGLES, MAPLE LEAF, KRUGERRANDS
EN ANDERE GOUDEN MUNTEN - OOK PARTIJEN
• AKTUELE PRIJZEN •

Lid Nederlandse vereniging
van munthandelaren

Munthandel Verschoor

Inkoop - Verkoop - Taxaties - Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

n v m h lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

TERVURENLAAN 65 B 1040 BRUSSEL
Tel. + 32.2 734.63.56/736.07.12 Fax.+ 32.2 735.77.78

MUNTEN UIT DE OUDHEID, DE MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
PENNINGEN
OPENBARE VEILINGEN - VASTE PRIJSLIJSTEN
2600 NUMISMATISCHE BOEKEN

AANKOOP **VERKOOP** **EXPERTISE**

Wij houden jaarlijks vier veilingen met afwisselend antieke (Kelten, Grieken en Romeinen), byzantijnse en oosterse munten enerzijds, en munten van de middeleeuwen en de moderne tijden, alsook penningen, jetons en papiergeld anderzijds.
Hiervoor aanvaarden wij verzamelingen en losse stukken van hoge kwaliteit.
De veilingvoorwaarden worden op verzoek graag meegedeeld.
De veilingskalender ziet er als volgt uit:

N°	Inhoud	Einddatum inzending	Veilingsdatum
27	Middeleeuwen, Moderne Tijden	30-09-92	13-12-92
28	Oudheid, Byzantium, Oosten	31-12-92	13-03-93
29	Middeleeuwen, Moderne Tijden	31-03-93	12-06-93

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN	Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.
PENNINGEN	Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.
VEILINGEN	Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.
TAXATIES	Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.
PRIJSLIJSTEN	Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.
MANCOLIJSTEN	U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

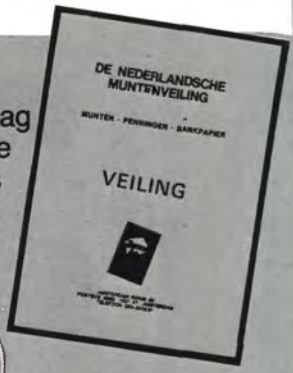

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1992, 16E JAARGANG NR. 6

Zojuist verschenen

Universiteit op de penning

Penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632–1992

door Erik van Scheepen

Nieuwe uitgave samengesteld door Erik van Scheepen, assistent–conservator van het Amsterdamse Universiteitsmuseum.
Naar aanleiding van het honderjarig bestaan van het Koninklijk Genootschap van Munt– en Penningkunde en het 360–jarig bestaan van de Amsterdamse universiteit is deze publikatie tot stand gekomen waarin de penningen met betrekking tot de Amsterdamse universiteit zijn omschreven en gecatalogiseerd. Hierdoor is een standaardwerk ontstaan dat een uitstekende aanvulling vormt op de reeds bestaande publikaties ten aanzien van de universiteitspenningen van Leiden en Utrecht
Het boek biedt een volledig geïllustreerd overzicht ingedeeld in vijf categoriën:

I Jubilea, II Hoogleraren en Lectoren, III Prijs–, Ere– en Promotiepenningen, IV Aanverwante en eigen instellingen, V Studenten.

Voor zover mogelijk wordt hierbij verwezen naar reeds bestaande literatuur en standplaats. De bijlagen bevatten een compleet overzicht van alle geraadpleegde literatuur, gebruikte afkortingen, medailleurs en ontwerpers, samenvattend overzicht en index.
Kortom een duidelijk en overzichtelijk boekwerk dat niet alleen maar bedoeld is voor de verzamelaars van penningen maar tevens niet mag ontbreken bij iedereen die geïnteresseerd is in de Amsterdamse universitaire geschiedenis en achtergronden daarvan.

ISBN 90-74162-02-9
E. van Scheepen
Universiteit op de penning.
Harde kaft, genaaid
112 pagina's
geïllustreerd met vele foto's
f 45,– incl. b.t.w.

Te bestellen door overschrijving van f 52,50 (incl. verzendkosten) bij:

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Zet- en drukwerk
Text & Design Group
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Dinar geslagen in Al Andalus 990 AD (goud, 21 mm)
zie pag. 252

Het opmerkelijke papieren noodgeld van Vaals **238**

E. van Gelder over de achtergrond van het Vaalser papieren noodgeld

Mundus vult decipi **244**

J.J. Grolle over het crimineel aspect van de Nederlandse muntslag

Twee 16e-eeuwse valsemunters in Leiden **248**

C. de Graaf jr. over valsemunters en hun straf

Onbekend maakt onbemind **252**

L. Boezelijn over munten in de wereld van de Islam

Het Fidem-congres in Londen **259**

K. Soudijn over het 23e Internationale 'penningcongres'

Boekbespreking **263**

Tentoonstellingen **265**

Verenigingsnieuws **266**

Eeuwfeestprijsvraag **266**

In dit nummer een tweetal artikelen over Valsemunterij, naar aanleiding van een expositie in het museum van 's Rijks Munt (zie rubriek Tentoonstellingen)

Het opmerkelijke papieren noodgeld van Vaals

ED VAN GELDER

Bekroonde inzending van de Eeuwfeest-prijsvraag van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt-en Penningkunde (categorie korte artikelen)

Inleiding

Deze eeuw hebben in Nederland diverse emissies papieren noodgeld plaatsgevonden. Daar noodgeld slechts onder specifieke omstandigheden kan ontstaan is het steeds nauwkeurig tussen bepaalde data te plaatsen. Zo kan de eerste emissie worden geplaatst tussen 5 en 22 augustus 1914. Vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog gingen meer dan veertig gemeenten er toe over om in het plotseling optredend gebrek aan muntgeld te voorzien door het uitgeven van papieren noodgeld. Een zelfde situatie op muntgebied deed zich voor in 1940. Direct na de Duitse inval in ons land op 10 mei werden door ongeveer honderd gemeenten maatregelen getroffen om het abrupt stokkend betalingsverkeer weer op gang te brengen. Het papieren noodgeld dat daarvoor werd gebruikt, heeft data die liggen tussen 10 mei en 1 juni 1940. Tenslotte is tussen 1 januari 1944 en 5 mei 1945 papieren noodgeld vervaardigd in – onder andere – Rotterdam, Den Haag en Terschelling. Om diverse redenen is het meeste daarvan nimmer in omloop gekomen.

Enige jaren geleden verscheen een boekwerk over het papieren noodgeld van Nederland, zijn voormalige Koloniën en van België.[1] Wie daarin van elk van de afgebeelde biljetten de datering bekijkt stuit als vanzelf op een opmerkelijke emissie. Gepresenteerd als behorend tot het noodgeld uit de Eerste Wereldoorlog wordt op bladzijde 25 een biljet getoond van de gemeente Vaals. Dit draagt echter de datum 26 november 1921! Op dat moment was de oorlog al drie jaar voorbij. Omdat verder geen andere Nederlandse emissie wordt genoemd uit 1921, noch uit in de buurt liggende jaren, zal derhalve voor dit noodgeld een eigen periode moeten worden afgebakend.

In dit artikel wil ik nader op het waarom van het Vaalser papieren noodgeld ingaan.

[1] *Papier Noodgeld 1914-18/1940-45 ea.* (AMNU) Ongedateerd

Vaals, een buitenwijk van Aken

Praktisch elke Nederlander kan de vraag beantwoorden waardoor Vaals bekend is.

afbeelding 1

Het *hoogste punt van Nederland* zal daarbij om voorrang strijden met het *drielandenpunt*. Al decennia lang zijn de grenspalen bovenop de Vaalserberg een toeristische trekpleister. De bereikbaarheid van deze attracties is echter voor de Nederlanders lange tijd ronduit slecht geweest. Vaals ligt in de uiterste zuidoosthoek van Nederland en was, tot enige jaren na de Eerste Wereldoorlog, verstoken van elke vorm van binnenlandse bus-, tram- of treinverbinding. Haar excentrische ligging, het daaruit voortvloeiend isolement met het land waartoe het staatkundig behoorde en de hoofdzakelijk uit financiële overwegingen voortspruitende onwil bij het Rijk en de provincie om daarin enige verandering aan te brengen ontlokte in 1890 aan burgemeester Ruland de opmerking *dat men daardoor Vaals met een Chineese muur heeft omringd.*[2] In deze muur zat nochtans een opening. Zij het dan dat deze uitsluitend op Duitsland was gericht en werd gemarkeerd met slagbomen en prikkeldraad. Op nauwelijks een steenworp afstand van Vaals ligt Aken. In de praktijk bleek het van Nederland geïsoleerd zijn dan ook slechts de Vaalse bestuurders te verontrusten. Zo niet de bevolking. Zij wisten niet beter dan dat zij bijna volledig op Aken waren aangewezen. Dat gold met name voor de arbeid. In het begin van de 19de eeuw had Vaals zelf nog behoorlijke textielindustrieën, maar gaandeweg sloten deze hun poorten. In het verslag van de gemeente over 1852 wordt melding gemaakt van *ongeveer 300 arbeiders, hoofdzakelijk wevers vroeger voor fabrieken te Vaals werkzaam, (die) nu voor fabrieken te Aken werken.*

In de loop der jaren nam het aantal arbeiders dat over de grens ging werken toe. Het moet volgens een bepaalde schrijver zelfs als bekend worden verondersteld dat *voor de oorlog alle Vaalsenaren in Duitsland werkzaam waren.*[3] Het intensieve contact van de Vaalsenaren met het buurland kwam ook in de voertaal tot uiting. In de kerken werd uitsluitend in het Duits gepreekt, het *Kirchenblatt* verscheen in het Duits evenals het sinds 4 oktober 1919 uitgegeven huis-aan-huisblad *Vaalser Anzeiger*. Pas in april 1940(!) kwam in dat laatste een verandering. Toen *gewerd ons (...) door de gewijzigde omstandigheden (...) de naturalisatie zoowel van onzen Vaalser Anzeiger als van het Kirchenblatt.*[4] Dit alles geeft aan dat voor de Vaalsenaren het Duits lange tijd de enige taal is geweest waarin men zich goed kon uitdrukken. En, zo werd in 1922 nog geconcludeerd, dat was ruim voldoende want *met eigen landgenoten kwam men niet in aanraking.*[5]

Het verkeer tussen Vaals en Aken is nimmer een eenrichtingverkeer geweest. Togen de Vaalsenaren dagelijks voor hun werk naar Aken, op hun beurt wisten steeds meer Akenaren de bossen van de Vaalserberg op hun recreatieve waarde te schatten. Vanaf 1880 lieten zij vanuit Aken tot aan de grens met Vaals een paardetram lopen, in 1894 vervangen door een elektrische *Kleinbahn*. Daarmee kon het *Vaalser Paradies* voor hen een geliefd *Ausflugsort* worden en menig Akenaar ging er zelfs toe over om er een buitenverblijf aan te schaffen. Het aanzien van Vaals is derhalve voor een belangrijk deel bepaald door scheppingen van Akense bouwmeesters. Met een gerust hart mag Vaals lange tijd worden beschouwd als niet meer dan een buitenwijk van Aken.

Gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voor Vaals

Voor de volledig op Duitsland georiënteerde samenleving van Vaals bracht de periode van de Eerste Wereldoorlog nauwelijks verandering. Omdat Nederland in het oorlogsconflict neutraal bleef konden de niet-gemobiliseerde Vaalsenaren ongestoord in Duitsland blijven werken. Vervelend voor hen was dat, al in het eerste oorlogsjaar, de zuurverdiende marken gingen lijden onder een toenemende inflatie. Uiteraard kwam dat in de wisselkoers tot uiting. Nog op 9 december 1914 was de koers van de mark door Gedeputeerde Staten van Limburg bepaald op 53 cent. Elke cent die de mark zakte betekende voor de in Duitsland werkende Vaalsenaren dan ook automatisch

[2] J.TH.H. DE WIN *De geschiedenis van Vaals* (Vaals 1941) 101

[3] *Kroniek der katholieke arbeidersbeweging afdeling Vaals 20.* Bedoeld wordt hier de oorlog 1914-1918

[4] *Vaalser Weekblad*, 21 jaargang nr. 27 (6 april 1940)

[5] *Kroniek* 4

een vermindering van hun inkomen. Op initiatief van de Arbeidersbeweging en de Coöperatieve Verbruiksvereniging *De Eendracht* werd in 1914 te Vaals een steuncomité opgericht. Hoofddoel was *de te Aken werkende arbeiders het nodige bij te stoppen om tot een weekloon te komen waarvan een normaal gezin enigszins kon bestaan.*[6] Een deel van de hiervoor benodigde gelden verkreeg het comité als subsidie van de gemeente.

Het einde van de oorlog betekende echter voor Vaals het begin van *een nooit gekende ellende*.[7] Als gevolg van de verloren oorlog moest Duitsland plots onderdak bieden aan een miljoenenleger van uitgehongerde, gewonde of kreupel geschoten soldaten die huiswaarts keerden. In deze toestand was voorlopig geen plaats ingeruimd voor de arbeiders uit Vaals waar dan ook een voorheen onbekend element de kop ging opsteken: werkloosheid. Voor zowel de gemeente als het plaatselijk steuncomité braken zware tijden aan. Met name dit laatste was niet langer in staat de toenemende noden te lenigen. Zij deed dan ook een dringend beroep op de gemeente de subsidie uit te breiden. Vaals, inmiddels geconfronteerd met een groeiend aantal werklozen dat rechtstreeks ten laste kwam van de bijstand, deed wat ze kon maar zag haar financiële positie steeds meer verslechteren. Het was namelijk niet alleen maar de bijstand die enorme happen uit de gemeentekas nam, *een andere factor welke aan de gemeentefinanciën een zware slag toebracht waren de abnormaal hoge distributiekosten. Door zijn geïsoleerde ligging moest de gemeente voor de aanvoer van noodzakelijke levensmiddelen en brandstoffen 500% meer betalen dan andere gemeenten.*[8]

Vanaf 1919 begon in Duitsland het normale leven zich weer te herstellen en groeide de behoefte aan arbeidskrachten, ook bij de rond Aken gelegen industrie. Niets om handen hebbend gingen als vanouds de Vaalsenaren weer de grens over. Het nog steeds niet aanwezig zijn van verbindingen met de rest van Nederland verhinderde namelijk dat de zuigkracht op de arbeidsmarkt, uitgeoefend door de opkomende Limburgse kolenwinning, Vaals kon bereiken. Aan het einde van 1919 wist de gemeente te melden dat *ongeveer 1500 arbeiders (...) gedwongen zijn in Pruissen hun brood te verdienen.*[9]

Instelling markenbijslag

Maar al hadden de Vaalsenaren dan in Duitsland hun werk, daarmee was de gemeente nog niet van het geven van ondersteuning af. Door de neergaande spiraalbeweging waarin de mark zich bevond waren de in Duitsland werkende Vaalsenaren steeds minder in staat hun gezin een normaal bestaan te geven. Voor de huur konden zij de marken vaak nog wel kwijt omdat *baast 90 pCt. der woningen in Duitse valuta verhuurd was.*[10] Maar voor het dagelijks brood moesten harde guldens worden neergeteld. Bij de aanvang van het jaar 1919 was de koers van de mark gedaald tot rond de 30 cent. Om de aanschaf van het meest noodzakelijke te kunnen betalen zou de koers op zijn minst 40 cent moeten zijn. Steeds meer gezinnen kwamen in nood en klopten aan voor bijstand. In onderling overleg zochten de gemeente en het steuncomité naar een oplossing. Uiteindelijk meenden zij die gevonden te hebben in een koppeling van een bijstandsuitkering aan het in Duitse marken ontvangen loon. Op 19 februari 1919 begonnen zij aan de daarvoor in aanmerking komenden een *markenbijslag* te geven die 10 cent bedroeg, vermoedelijk per vrij te besteden mark.[11] Echter, het daarmee gemoeide bedrag zou nimmer door de gemeente en het steuncomité kunnen worden opgebracht. Derhalve werd een aanvraag tot subsidie ingediend bij het Koninklijk Nationaal Steuncomité (KNS).[12]

Op 12 maart 1919 wordt het antwoord van het KNS ontvangen. Deze laat weten dat zij bereid is een subsidie toe te kennen van 75% van het bedrag dat is gemoeid met het verschil tussen de werkelijke koers van de mark en de voorgestelde koers van 40 cent. Uiteraard hing aan deze toekenning een lijst met voorwaarden waarvan de belangrijkste waren:

[6] DE WIN 104

[7] *Kroniek* 19

[8] DE WIN 104

[9] Gemeentearchief, Brief van 15-09-1919 aan de Dienst Werklozenverzekering en arbeidsbemiddeling

[10] *Kroniek* 13

[11] In aanmerking voor de markenbijslag kwamen alleen de in Vaals wonende en in Duitsland werkende mannen met de Nederlandse nationaliteit. Vooral deze laatste bepaling leidde tot schrijnende toestanden. Door enkele Nederlandse vrouwen die met niet-Nederlanders waren getrouwd zijn daarover brieven tot de Koningin gericht

[12] Door mij niet in het gemeente-archief van Vaals aangetroffen

- de toeslag zal ten hoogste 10 cent bedragen en wordt slechts gegeven als aanvulling tot 40 cent per mark.
- zij mag slechts worden gegeven over ten hoogste 60 mark per arbeider, voor kleine gezinnen eventueel lager.
- zij mag slechts worden gegeven als een grondige controle wordt uitgeoefend op de juistheid der opgegeven loonbedragen.

Voor Vaals moet deze beslissing een tegenvaller zijn geweest. Zij hadden de markentoeslag (in Vaals steeds *Markenbijslag* genoemd) wekelijks over een bedrag van 50.000 mark geschat zodat de uitkering een som van zeker *f*5.000 zou vergen. Door de beslissing van het KNS moest zij daarvan nog altijd *f*1250 per week voor eigen rekening nemen. Wat dat voor de financiële huishouding van zo'n kleine gemeente als Vaals betekende kan worden afgeleid uit de in 1919 opgemaakte gemeentebegroting voor 1920. Tegenover een geraamde inkomenskant van iets meer dan *f*134.000 staat een reeds opgebouwde schuldenlast van *f*171.000 terwijl in de loop van 1919 *nog is geleend wegens bestrijding distributiekosten, ondersteuning werkloozen en het geven van toeslag op de marken een bedrag van f150.000.*

Het instellen van de markenbijslag hield dus in dat wekelijks voor een bedrag van minstens *f*5.000 door de gemeente moest worden uitbetaald. Het aandeel subsidie, oorspronkelijk via het KNS, later door het Ministerie van Arbeid betaald, bedroeg 75% maar liep later op tot 90%. Hieruit valt eenvoudig af te leiden dat de som aan subsidie die Vaals moest ontvangen, bij een gelijkblijvend bedrag aan markenbijslag tenminste *f*3.750 per week bedroeg en opliep tot *f*4.500.

Voor Vaals duurde de ellendige tijd tot na november 1923. Toen werd in Duitsland, met behulp van de Rentenbank, een monetaire sanering doorgevoerd die de mark weer in een rustiger vaarwater bracht. Hierdoor kon de via de markenbijslag verleende bijstand drastisch worden verminderd en uiteindelijk zelfs verdwijnen. Op 28 februari 1925 sloot de gemeenteontvanger het boek over de markenbijslag definitief af.

Naar mijn mening is met het voorgaande met name de afhankelijkheid van Vaals van het buurland Duitsland en de ten gevolge daarvan slechte financiële situatie in de jaren na de Eerste Wereldoorlog afdoende aangetoond. Het beschrijven van de bijzondere positie waarin Vaals daarbij ten opzichte van Nederland heeft verkeerd kan echter door mij nooit zo treffend worden gedaan als de wijze waarop men het destijds zelf heeft opgetekend: *Vaals was voor Nederland een vergeten achterhoek, een stiefkind, hermetisch afgesloten, volkomen geïsoleerd.*[13]

In deze vergeten achterhoek zal destijds veel Duits geld in omloop zijn geweest. Naarmate de koers van de mark meer zakte werd dit steeds minder aantrekkelijk voor het gebruik. Daarbij zal door de geïsoleerde ligging van de gemeente de toevloed van Nederlands muntgeld uiterst miniem zijn geweest. Uit het gemeentearchief blijkt dat zeker eenmaal noodgeld uitgegeven is wegens zo'n gebrek aan muntgeld. Door de sterke inflatie van de mark konden met 'harde' Nederlandse guldens in Duitsland goedkoop artikelen zoals levensmiddelen aangeschaft worden. Er zijn door mij geen aanwijzingen gevonden dat noodgeld in plaats van gewoon geld is gebruikt om te verhinderen dat de markenbijslag in Duitsland besteed zou worden. Verder was het zo dat Nederlanders geen levensmiddelen en dergelijke over de grens mochten meenemen. Vandaar ook die kostbare aanvoerlijn met Wijlre als dichtstbijzijnde station.

Het papieren noodgeld van 26 november 1921

Eerder is de afbeelding van een exemplaar papieren noodgeld van Vaals in het AMNU-boek al opgemerkt. Hoewel daar alleen de gulden wordt genoemd en getoond, behoort nog een halve gulden tot dezelfde emissie. In de notulen van de gemeenteraad van 18 november 1921 is de aanmaak daarvan

[14] Zie literatuurlijst

aan de orde geweest: van de voorzitter is de mededeling dat hij *voor 10.000 (gulden) nieuwe bons heeft laten maken, namelijk 8.000 van f1,- en 4.000 van f0,50.* Beide coupures dragen de tekst: Gemeente Vaals, Bon wegens markenbijslag en zijn gedateerd 26 november 1921. Ze zijn op de voorzijde voorzien van de (gestempelde) handtekeningen van de Burgemeester (Hub. J. Rhoen), de Secretaris (E.M. Prick) en de Gemeenteontvanger (A. Rovers). In de linkermarge staat de naam van de drukker, Bröcheler & Thoma te Vaals. Op de achterzijde is de waarde in cijfers opgenomen, geplaatst in een ornamentele rand. Zowel bij DE WIN als in het Gemeentearchief is een afbeelding aanwezig van de halve gulden *(afbeelding 1)*.[14] Het afgebeelde biljet van *f*1,- *(afbeelding 2)* is in het bezit van een particulier verzamelaar.

Eerdere emissies

Uit het archiefmateriaal over de markenbijslag kan worden opgemaakt dat een eerdere emissie dan die van 26 november 1921 moet hebben plaats gevonden. Op 25 augustus 1921 laat de gemeente Vaals aan de Minister van Arbeid weten dat de uitbetaling van de markenbijslag gedeeltelijk met bons heeft plaats gehad. Dit wegens gebrek aan kleingeld maar, zo wordt er aan toegevoegd, *de inwisseling aan de winkeliers die deze bons in betaling namen heeft echter spoedig plaats gehad.* Gelukkig levert het Gemeentearchief ook de bevestiging van een eerdere emissie al hoeft deze niet dezelfde te zijn dan die waarover de Minister werd geïnformeerd. In de vorm van een kopie is een bon van *f*2,50 aanwezig, welke geldig is geweest tot 21 februari 1920. Tot en met 25 februari 1920 konden ze worden ingewisseld bij de gemeenteontvanger. Op dit door Bröcheler & Thoma gedrukte biljet valt op dat in plaats van de handtekening van de gemeenteontvanger het stempel van het gemeentebestuur is opgenomen. Het is niet bekend of de achterzijde blanco is gelaten. Het biljet is niet genummerd.

In een verhandeling over de markenbijslag, op 6 mei 1921 door Vaals aan Gedeputeerde Staten verzonden, kan een verwijzing naar weer een andere emissie worden gevonden: *Immers, de betaling met het thans bestaande papieren noodgeld van 25 en 50 pfennig, 1 en 2 mark zou kunnen blijven bestaan.* Over deze emissie is in het archief verder niets te vinden, noch in geschrift, noch exemplarisch. Tenslotte is er nog een coupure van *f*5.00 geweest. Het bestaan daarvan kan worden ontleend aan een advertentie in de Vaalser Anzeiger van 11 december 1921. Daarin maakt de Gemeenteontvanger de burgerij er op attent dat *de oude Gemeentebons van f5 en f2,50 tot uiterlijk 13 december 1921 ten zijnen bureele moeten worden ingewisseld.*

Het biljet dat is afgebeeld in het AMNU-boek is niet volledig. Het mist een schuin afgesneden deel van de linkerzijde. Het waarom van deze coupering werd mij duidelijk tijdens een op 10 november 1990 gehouden interview met de toen 84-jarige heer Thoma, voormalig firmant van drukkerij Bröcheler & Thoma. Hij liet mij weten zich van het drukken van het noodgeld niets meer te kunnen herinneren: het was voor ons zeker gewoon drukwerk. Maar hij kon zich daarentegen wel herinneren dat het noodgeld bij hun *onder de snijmachine moest worden gelegd.* Daarmee is het bijna zeker dat de gemeente Vaals bij Bröcheler & Thoma niet alleen haar noodgeld liet drukken, maar aldaar na intrekking ook liet vernietigen. Dat dit tot ieders tevredenheid moet zijn gebeurd kan worden afgeleid uit hetzelfde AMNU-boek en wel op blz. 61. Met een machinaal schuin afgesneden linkerbovenhoek wordt daar een vernietigd exemplaar getoond van het noodgeld dat Vaals in de eerste dagen van mei 1940 in omloop heeft gebracht: de geschiedenis herhaalt zich.

Is het Vaalse noodgeld uniek?

Uit de gegevens over de diverse emissies kan worden afgeleid dat het noodgeld te Vaals is gebruikt in de periode 1919-1922, mogelijk zelfs tot in 1923. Gezien die tijdsduur lijkt het mij waarschijnlijk dat ook door andere grensgemeenten papieren noodgeld

afbeelding 2

is vervaardigd. Deze gedachte wordt extra gevoed door het in het Vaalse archief aanwezig zijn van een brief van Burgemeester Habets van Kerkrade, gedateerd 16 april 1919. Belangstellend informeert deze bij zijn collega te Vaals naar *de bestaande regeling met Financiën over de in Uwe gemeente wonende in Duitsland werkende arbeiders die hun loon in Duits geld uitbetaald krijgen.* Dat doet de vraag rijzen of soms ook in Kerkrade een *markenbijslag* heeft bestaan en zo ja, of daarbij gebruik is gemaakt van *bonnen.*

Verder kan nog melding worden gemaakt van een curiositeit die mogelijk als noodgeld in de grensstreken heeft gecirculeerd. In het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet beschikt men over een fotokopie van een biljet met de tekst: *Waarde 2 mark, in te wisselen bij Uw winkelier tegen GROOT BANKPAPIER bij 10-25 of 50 stuks.* Uitgever was Caramidis & Co. In de rechterbenedenhoek is een getal opgenomen $\binom{148}{19\ \ 22}$ dat kan wijzen in de richting van een emissiejaar 1922. Caramidis is een in Nederland weinig voorkomende naam die ik nog slechts eenmaal heb kunnen lokaliseren: onder die naam werden in de twintiger jaren *Cigárettes Orientáles* verspreid door de Maastrichtse importfirma BALMA. Over een relatie tussen de door deze firma gebruikte naam en het noodgeld is mij echter niets bekend.

Nawoord

Aan het papieren noodgeld is en wordt, als aspect van de Nederlandse numismatiek, mijns inziens nog altijd veel te weinig aandacht geschonken. Het papieren noodgeld verkeert zelfs, als bron van numismatische studie, in dezelfde positie waarin Vaals zich destijds bevond. Het is dus een *voor Nederland vergeten achterhoek, een stiefkind.* Met deze verkennende studie hoop ik een aanzet te hebben gegeven tot nader onderzoek naar de monetaire situatie in de grensgemeenten van Nederland in de periode 1919-1923. Misschien zullen daardoor meer emissies papieren noodgeld bekend worden. ■

Geraadpleegde literatuur

Papier noodgeld 1914-18/1940-45 ea. AMNU (ongedateerd)

Uitkomsten der beroepstelling 31 december 1909 Centraal Bureau voor de Statistiek ('s-Gravenhage 1912)

Maatregelen van monetairen en financiëlen aard Documenten voor de economische crisis van Nederland in oorlogsgevaar, Koninklijke Bibliotheek ('s-Gravenhage 1914)

Kroniek der katholieke arbeidersbeweging afdeling Vaals, samengesteld door J. MANS, F. GLÜCK en J. WOUTERS (Vaals 1950)

Vaalser weekblad overdrukkenreeks: *Uit het verre verleden....* (In het bezit van de Heemkundekring Vaals)

Vaalser Anzeiger, jaargangen 1919 tot en met 1925.

Vaalser weekblad 'C.J. Thoma 60 jaar drukker en uitgever', speciaal nummer van 12 april 1980.

J.TH.H DE WIN *De geschiedenis van Vaals* (Vaals 1941)

Geraadpleegd archief

Gemeentearchief Vaals; *Markenbijslag* dossier nrs. 3077-3088

Mundus vult decipi

Crimineel aspect van de Nederlandse muntslag

J.J.GROLLE

Muntmisdrijven

Hoe meer regels en voorschriften, des te groter de mogelijkheid om die te overtreden of te ontduiken. Bovendien is de mens, aldus Niccolo Machiavelli (1469-1527), enerzijds zo wispelturig en baatzuchtig, dat hij geneigd is tot bedrog. Anderzijds is die mens zo onnozel dat iemand die bedriegen wil altijd wel iemand vindt die zich laat bedriegen.[1]

Kardinaal Giampierro Caraffa (1476-1559) – het mateloos strenge hoofd van de Romeinse inquisitie die sinds 1555 paus van Rome was onder de naam Paulus IV – zei dan ook *mundus vult decipi, decipiatur ergo,* de wereld wil bedrogen worden, zij worde derhalve bedrogen. Wel drukte de kunsthistoricus Max Friedländer (1867-1958) zich over de menselijke onoplettendheid minder sarcastisch uit: *das Auge schläft, bis es der Geist mit einer Frage weckt,* maar die vraag wordt helaas maar al te vaak gesteld nadat het bedrog een feit is. En reeds de joods-Griekse wijsgeer Philo van Alexandrië (ca 245 v. Chr.-45 na Chr.) was er zelfs van overtuigd, dat er niets bestond dat niet ook was nagemaakt of vervalst.[2]

Het hoeft ons dus niet te verwonderen dat vanaf den beginne overtreding en bedrog zich hebben meester gemaakt van het geldwezen, waardoor dit werd belast met een crimineel aspect, dat muntmisdrijven en de maatregelen daartegen omvat. Misdrijven zijn delicten (strafbare feiten) van zo'n ernstige aard dat men,ook zonder kennis van wetten en bepalingen, kan begrijpen dat zij strafbaar zijn; zij staan tegenover overtredingen, strafbare feiten van minder ernstige aard. Muntmisdrijven hebben betrekking op geld in het algemeen, doch die ten aanzien van papiergeld blijven hier buiten beschouwing en we beperken ons slechts letterlijk tot *misdrijven op het stuk van der munte.*

De Nederlandse strafwetgeving kent inzake muntmisdrijven drie van elkander

[1] N. MACHIAVELLI *De Heerser* uit het Italiaans vertaald en ingeleid door F. van Doorn, (Amsterdam 1976) 20 e.v.

[2] H. VOIGTLAENDER *Falschmünzer und Münzfälscher* (München 1976) 7 en 9

Dubbele ducaat van Utrecht 1654 van het Hollandse of lettertype, ingevoerd bij ordonnantie van de Staten-Generaal van 21 maart 1606 en te Utrecht geslagen van 1652 tot 1720 en volgens een vernieuwd type van 1739 tot 1794. (7 gram, 0,986 Au, 30mm, 2 ducaten (ca. 200 stuivers), oplage onbekend. vz.: Staande ridder met zwaard en pijlenbundel, met jaaraanduiding 16-54. Omschrift tussen binnencirkel en parelrand: CONCORDIA RES PAR-VAE CREScunt TRAiectensis (Eendracht maakt macht; van Utrecht). Mt.: wapen van de stad Utrecht. kz.: Opschrift in vierkante cartouche: MOneta. AVRea PROVINciarum CONFOEderatarum BELGicarum. AD LEGem. IMPerii. (Gouden munt van de Verenigde Nederlanden volgens de Rijkswet), omgeven door een parelrand. (P.Verkade, Muntboek, 98.1)

Valse dubbele ducaat van Utrecht 1653, in 1669 met zelf vervaardigde stempels geslagen te Amsterdam door Jannes Cristiaense, met een waarde van 25 stuivers aan goud en 10 stuivers aan zilver. De beeldenaar is onbeholpen (het jaartal staat bijvoorbeeld niet in één lijn); in het omschrift zijn fouten geslopen en de interpunctie van het opschrift is geheel weggelaten. (Plakkaat van de Staten-Generaal, 22 mei 1669)

MUNTMISDRIJVEN

Type	Soort		Methode	Kenmerken
Valsemunterij (contrefaçons)	minderwaardige valse munten		gieten, slaan galvanoplastisch	min of meer juiste beeldenaar minderwaardige substantie
	volwaardige valse munten (fausse bonne monaie)		gieten, slaan	afwijkende beeldenaar juiste substantie
	hagemunten		slaan	geïmiteerde beeldenaar vaak minderwaardige substantie
Muntvervalsing (falsifications)	verhoogde munten (gemajoreerde munten)		kleuren,bijwerken	min of meer juiste beeldenaar minderwaardige substantie
	verlaagde munten	fraude d'en haut	slaan	juiste beeldenaar minderwaardige substantie
		muntschennis	oppervlak: chemisch, galvanisch	juiste of afgezwakte beeldenaar minderwaardige substantie
			kern: uitboren, splitsen	
			rand: snoeien (=afknippen)	

onderscheiden begrippen: Valse munten, Vervalste munten en Geschonden munten. Aangezien echter schennis een bepaalde vorm van vervalsing is, lijkt het beter muntschennis onder te brengen bij muntvervalsing, zodat we twee categorieën muntmisdrijven kunnen onderscheiden, te weten: valsemunterij en muntvervalsing.

Valsemunterij is het vervaardigen van vals geld, hetgeen neerkomt op het namaken van echte muntstukken. Een munt is namelijk vals, wanneer deze niet aan de officiële muntinrichtingen (bijvoorbeeld 's Rijks Munt) – dus illegaal – is vervaardigd. Vroeger noemde men het namaken van munten *conterfeiten* en men spreekt dan ook in deze van *contrefaçons*. Bij deze frauduleuze namaak kan men enkele groepen onderscheiden.

Allereerst de groep van minderwaardige valse munten; dit zijn munten met een min of meer juiste beeldenaar, doch van een verkeerde, minderwaardige, substantie (koper, lood of zink in plaats van zilver of goud). Men maakt deze munten door gieten middels gietvormen van gips, pijpaarde of klei. Kenmerken van deze gegoten munten zijn afwijkend gewicht, afwijkende hardheid, gemis aan klank, gietgallen, korrelig oppervlak, kantschrift met losse slaglettertjes ingeslagen, resten van de 'verloren kop' (resten van het gietkanaal) en gevolgen van krimp bij afkoeling (geronde onscherpe gravure, ronde randen en kleinere diameter). Voorts produceert men deze munten

door slaan met behulp van opzettelijk daartoe gegraveerde, niet-officiële, stempels en tenslotte vervaardigt men deze minderwaardige munten door galvanoplastisch verkregen reproducties van voor- en keerzijde van een munt op een minderwaardig plaatje te solderen.

Naast deze groep van minderwaardige munten bestaat er de groep van *fausse bonne monnaie*, valse munten met een juiste substantie. Deze werden vervaardigd in de tweede helft van de 19e eeuw toen de zilverprijs beneden de geldprijs daalde als gevolg van de enorme Amerikaanse zilverproductie.[3] Deze munten werden aangemaakt zowel door gieten, als door slaan met nagemaakte, primitieve stempels.

Tot het type van valse munten kan men ook de groep *hagemunten* rekenen die geproduceerd werden in munthuizen van plaatselijke heren wier muntrecht dubieus was.[4] Deze hagemunten waren vaak imitaties van gangbare en gezochte landsheerlijke munten, doch meestal met een lager gehalte.

De tweede categorie muntmisdrijven, die van de *muntvervalsing* behelst alle echte muntspeciën waaraan opzettelijk veranderingen teweeg zijn gebracht. men noemt deze stukken *vervalste munten* of *falsifications*.[5] Hierbij onderscheidt men ten eerste de groep van gemajoreerde munten, munten van een lage waarde die door enkele kunstgrepen voor munten met een hoge-

[3] W.J. VAN HETEREN Muntmisdrijven, in Wetenschappelijke speurkunst, door J.Bolman , W.J. van Heteren, J.P.L. Hulst e.a., W.H. Schreuder 9ed Leiden 1951 blz 117 en 118

[4] Haag =klandestien, onwettig

[5] VAN HETEREN a.w. 107

... het zieden in een ketel ...

re waarde doorgaan. Deze kunstgrepen bestaan uit het langs galvanische weg kleuren (verzilveren, vergulden) en het daarbij behorende bijwerken van de beeldenaar. Voorwaarde voor deze manipulatie is dat de diameter van de te majoreren (verhogen) munt en van de munt met hogere waarde nagenoeg gelijk zijn, zoals bij de koperen cent en het zilveren kwartje (19 en 20 mm) en bij de zilveren halve gulden en het gouden tientje (22 en 22,5 mm) volgens de Muntwet 1901.

De tweede groep van deze categorie is die van de *verlaagde munten*. Tot deze groep behoren niet die munten, die als gevolg van normale slijtage een te laag gewicht hebben. Verlaagde munten worden verkregen door *fraude d'en haut* en door muntschennis. Bij *fraude d'en haut* (overheidsbedrog) worden de munten met het officiële stempel geslagen uit een metaallegering met een te laag gehalte. Dit bedrog werd gepleegd door muntheren van allerlei rang, bijvoorbeeld door de op geld beluste middeleeuwse vorsten en door Napoleon I, maar ook door frauderende monetarii, muntmeesters en essayeurs.[6]

Muntschennis bestaat uit het wegnemen van een deel van het metaal bij goede munten. Schennis kan allereerst geschieden aan het oppervlak van munten langs chemische of galvanische weg, waardoor deze munten ongeveer 10% van hun substantie verliezen. Kenmerken van langs chemische of galvanische weg geschonden munten zijn: afwijkend gewicht, vlakker uiterlijk, minder scherpe en strakke beeldenaar, afwijkingen op ondergrond door ongelijke aantasting door chemicaliën.[7] Voorts vindt muntschennis plaats aan het kerngedeelte van goede specie, door deze uit te boren en de ontstane gaten dan op te vullen met onedel metaal. Schennis aan de kern geschiedt ook door voor- en keerzijde van munten van elkaar te scheiden, deze aan de binnenzijde af te vijlen en vervolgens op koperen of ijzeren plaatjes te solderen. Dit is echter aleen mogelijk bij dikke munten en kwam dan ook voornamelijk voor bij grote goud- of zilverstuken, zoals de Louis d'or waaraan Jan Vos (+1667) het volgende puntdicht wijdde:[8]

Dit geldt is quaadt van hart: maar
't heeft een goede stempel,
Hier schuilt een kooperbeeldt in een
vergulde tempel.
Geloof de munter niet, zijn vleien heeft
slechts schijn:
Van buiten is Louys, van binnen Mazarijn.[9]

Tot slot komt muntschennis voor aan de rand van munten; men noemt dit snoeien van munten, hetgeen ongemerkt kon geschieden bij stukken met een onregelmatige vorm, veroorzaakt door primitieve manuele muntproduktie van vroeger. Globaal genomen hebben gesnoeide munten ongeveer 8% van hun waarde verloren. Ten gevolge van dit snoeien en de bijkomende normale slijtage waren de munten in de 19e eeuw zo in gewicht gedaald, dat een algemene hermunting van het metaalgeld noodzakelijk was geworden. Daarom besloot men tot een muntreiniging die van 1842 tot 1851 werd uitgevoerd.

Sinds goud en zilver uit de circulatie zijn verdwenen en de rol van het muntgeld ten gunste van bankbiljetten en giraal geld is teruggedrongen, wegen de voordelen van het vervaardigen van valse en vervalste munten niet meer op tegen de in deze productie te investeren moeite. Muntmisdrijven ten aanzien van courante munten komen derhalve nauwelijks meer voor. ■

wordt vervolgd

[6] S. WIGGERSMA HZN. *Valsch geld* TMPK (1908) 228

[7] VAN HETEREN a.w. 109

[8] J.E. TER GOUW *Over valsche munten en munters* TMPK (1909) 113

[9] Kardinaal Jules Mazarin (1602-1661), eerste minister van Frankrijk tijdens de minderjarigheid van Lodewijk XIV, verwierf door fraude een vermogen van 200 miljoen livres; prototype van bedrog.

Twee 16e-eeuwse valsemunters in Leiden

COR DE GRAAF JR.

Inleiding

In Leiden zijn aan het eind van de zestiende eeuw verschillende gevallen van valsemunterij bij de magistraat bekend geworden. De straf, die volgens de literatuur meestal met valsemunterij in verband wordt gebracht, is het zieden in een ketel. Dit hield in, dat de dader in een ketel met kokende olie werd gedompeld. De ketelstraf is een zogenaamde spiegelende straf, waarbij men moet denken aan het smelten of koken van muntmetaal.[1] Twee bekende gevallen uit de vijftiende eeuw zijn de muntmeester van Batenburg, die in 1434 te Deventer werd *gesoden* en de Amersfoortse valsemunter in Haren (Gr) die drie jaar later op de Markt te Groningen op dezelfde wijze werd geëxecuteerd.[2] Desondanks lijkt het er op, dat de ketelstraf een uitzondering was. In Utrecht bijvoorbeeld werd van de zes gevallen uit de veertiende eeuw in geen enkel geval de doodstraf, in welke vorm dan ook, geëist.[3] De daders werden voor langere tijd (meestal honderd jaar en een dag) uit de stad verbannen. Slechts in het geval van Harman vander Strijse in 1345 werd erbij vermeld: *opten ketel*.[4] Dit betekent dat hij, in geval hij toch binnen de gestelde termijn in de stad terug zou komen, alsnog de ketelstraf zou krijgen. De straf was dus in Utrecht wel degelijk bekend.

Ook in de praktijk van het zestiende eeuwse Leiden lijkt het allemaal wel wat mee te vallen. De eis was vaak wel de doodstraf, maar het vonnis blijkt beduidend milder. De ketelstraf werd in één geval geëist, maar dat betreft dan ook een recidivist die daarnaast nog meer op zijn kerfstok had. Het uiteindelijke vonnis luidde echter dood door ophanging.

Leiden, Catharinagasthuis, oordje (22 mm) echt

Leiden, Catharinagasthuis, oordje (22 mm) vals

[1] D.A. BERENTS *Misdaad in de Middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht* (Bunnik 1976) 86

[2] Beide gevallen o.a. aangehaald in MR. J.A. FEITH *'Valsche munters gezoden'*, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1900) 175-180

[3] Gemeentearchief Utrecht *Stadarchief I* inv. nr. 227 (= Th. 2 1315-1403)

[4] Gemeentearchief Utrecht *Stadarchief I* inv. nr. 227, fol. 7

Gillis Baerntsz van Amsterdam, 1576[5]

Het eerste geval van valsemunterij in Leiden betrof de in Amsterdam geboren Gillis Baerntsz. In zijn Amsterdamse tijd bezat hij een huis, dat hij had verhuurd aan valsemunters. Dit feit was bij hem bekend, zodat hij als medeplichtig werd beschouwd. Direct na het ontdekken had hij het geval moeten aankaarten bij de officier, maar dat had hij verzuimd. Sterker nog, hij was zelfs gaan meehelpen met de vervaardiging en uitgifte van deze valse munten, met name penningen met de P (Hollandse penning). Onder het mom van de religie is hij uit Amsterdam vertrokken en vestigde hij zich in Gouda, waar men de gereformeerde religie was toegedaan. Het ging van *quaat tot arger.* Geheel zelfstandig was hij nu munten gaan vervalsen. Hij sloeg penningen en liet die door anderen uitgeven. Hiervoor werd hij gevangen gezet, maar na enige tijd op borgtocht weer vrijgelaten. Hij vluchtte uit de stad en trok naar Leiden. Mogelijk woonde hij bij Jasper Joachimsz, rietdekker, alias Cleyn Jasper aan de Cellebroedersgracht (de huidige Kaiserstraat). Deze Jasper werd bij openbare aflezing van 14 april 1576 namelijk gezocht wegens het huisvesten van Gillis Baerntsz, waarvoor zelfs een beloning van vijftig gulden werd uitgeloofd. In Leiden werkte hij *met geenen minder ijver ende lust tot quaet doen.* Kortom, ook in Leiden vervalste hij weer de penningen met de P. Van stadswege werd een plakkaat gepubliceerd tegen deze penningen, waardoor hij eigenlijk tot inkeer had moeten komen. Dit gebeurde echter niet, integendeel. Hij ging steeds verder met zijn praktijken en breidde die uit naar de gasthuisoordjes van Leiden, die hij in grote aantallen namaakte. Deze gasthuisoordjes waren door de meesters van het St. Catharinagasthuis geslagen volgens een octrooi van 17 augustus 1573. Op 3 april 1576 werd in de stad afgelezen, dat gezien het grote aantal valse exemplaren (van Gillis Baerntsz) dat in de stad circuleerde, alle gasthuisoordjes moesten worden ingeleverd. Weliswaar waren de vervalsingen van erbarmelijke kwaliteit, maar de armen ondervonden er toch teveel nadeel van. Alle inwoners en burgers van Leiden werden geacht de oordjes tussen twee uur die middag en zonsondergang van de volgende dag in te leveren op het raadhuis. De gasthuismeesters en enkele gecommiteerden zouden registeren wie de muntjes hadden ingeleverd, waarna ze naar behoren schadeloos zouden worden gesteld. Terloops verbood de raad tevens de omloop van alle andere kleine munten onder de halve stuiver, die geslagen zijn door steden, gemeenten of armhuizen, met uitzondering van alle kleine munten die door de Staten zijn geslagen.

De gasthuisoordjes werden Gillis tenslotte noodlottig. Hoe men hem op het spoor is gekomen, blijft onduidelijk. In ieder geval werden bij zijn arrestatie stempels en andere materialen gevonden, die bij de officier werden ondergebracht. Diverse daden werden hem ten laste gelegd, zoals meineed, dieverij van de armen en van de gemeente, valsheid, godslastering en valsemunterij. Als eis werd gesteld de doodstraf. Dit zou op de gebruikelijke manier voor valsemunters moeten geschieden, namelijk koken in olie en water, totdat de dood volgt. Dit met een koord van zijn valse munten om zijn nek. Tevens werd geëist, dat zijn lichaam op

[5] Deze paragraaf is gebaseerd op stukken die te vinden zijn in het Gemeentearchief Leiden *Stadsarchief II* inv. nr. 14 (Aflezingsboek D), fol. 94 e.v. en *Rechterlijk Archief* inv. nr. 3 (deel 1) fol. 475.

Gelderland, Maria (1477-1482), Andriesgulden (23 mm) vervalsing uit de tijd

het galgeveld aan een staak gesteld werd, waarbij tevens de door hem gebruikte instrumenten aan zijn lichaam zouden worden gehangen. Tenslotte hoorde confiscatie van goederen tot de eis. Het vonnis van de Leidse rechtbank luidde als volgt: Met een koord van valse munten om de nek te worden gewurgd op het plein voor het Gravensteen, waarna het lichaam voor de periode van acht uur op het galgeveld wordt gehangen. Daarna zal hij op het galgeveld worden begraven, met confiscatie van de goederen. Tenslotte zal er een halve galg worden opgericht, waaraan de hamers en de valse munten gehangen zullen worden. Deze galg moet het opschrift dragen:

Tot een gedenckenisse dat
Gillis Baerntsz van Amsterdam
om munt vervalscht te hebben
mitter coorde es verworcht

Govert Huybrechtsz van Luyck, 1588[6]

Gezocht wegens valsemunterij: een man van gemiddelde lengte, *dic of vetachtich van lichaem*, een korte gedrongen hals en een blonde baard. Hij is meestal in het zwart gekleed, draagt een vilten hoed en is genaamd: Govert Hubrechtsz van Luyck of Godefroy Hubert, off hoe hij anders bij naeme *off toenaeme mach zijn genaemt.*

Zo luidde ongeveer het bericht dat op 20 januari 1588 in de stad Leiden werd afgekondigd. De gezochte, Govert Hubrechtsz, had gewoond in een huis van de bekende Leidse predikant Casper Coolhaes aan de Papengracht (het huidige nummer 19). De magistraat van Leiden was er zeker van, dat Govert zich nog in de stad bevond, zodat de stadspoorten speciaal gesloten werden gehouden. Desondanks was Govert nog steeds niet opgepakt. Iedereen, ook degenen die door bloedverwantschap of maagschap aan hem verbonden waren, werd verzocht aan te geven of en zo ja, waar men de gezochte had gesignaleerd. Een beloning van 100 gulden werd uitgeloofd voor de gouden tip. Wie de valsemunter verborgen hield, kon rekenen op dezelfde straf als de valsemunter zelf. Nog twee maal werd de bovenstaande oproep gedaan, maar uiteindelijk is hij niet gepakt.

Waarvoor werd hij nu gezocht? Uit de processtukken blijkt, dat hij rond 1578 in zijn toenmalige woonplaats Luik geleerd heeft stempels te snijden en te smeden. Hiermee maakte hij valse oude dubbele dukaten. Deze dukaten waren van binnen koper, met goud gebraseerd.[7] Hij liet ze door een niet met name genoemde vrouw uitgeven, die in 1582 werd opgepakt. De munten waren herkend als zijnde vals, zodat Govert moest vluchten. Hij wist te ontkomen naar de Noordelijke Nederlanden, gevolgd door zijn vrouw Elisabeth Nicolaesdr en hun dochtertje. Ze woonden meestal in Den Haag, maar af en toe in Noordwijk, Utrecht en Leiden. In Den Haag ontmoette hij een zekere Anthony Roosbeeck, waarmee hij rond 1584 ging samenwerken. Samen smeedden en sneden zij stempels voor dubbele zeeuwse dukaten en halve Vlaamse en Utrechtse nobels. Het totaal aantal valse munten uit deze periode bedraagt zo'n 1000 stuks. Omstreeks april 1587 vertrokken Govert, Elisabeth en Anthony naar Noordwijk. Daar vervaardigden ze de ponçoenen en stempels voor gouden Angelotten, waarvan ze er zo'n 400 hebben geslagen. Waren de munten uit Goverts Luikse tijd van koper, zijn 'Noord Nederlandse' valse munten hadden een zilveren kern en waren wel *dick vergult.* De intrinsieke waarde was hiermee tot min-

[6] Deze paragraaf is gebaseerd op de volgende archiefstukken: Gemeentearchief Leiden *Stadsarchief II* inv. nr. 15 (Aflezingsboek E) en *Rechterlijk Archief* inv. nr. 3 (deel 2) fol. 139-144.

[7] Aan metaal door branden een goudkleur geven; zie: J. VERDAM *Middelnederlandsch Handwoordenboek* ('s-Gravenhage 1964)

Turkse Rijk, Murad III (1574-1593), Altin (20 mm) vervalsing uit de tijd, afkomstig uit de vondst St Maartensdijk 1980

der dan de helft gereduceerd. Daarnaast had hij zowel in Den Haag als in Noordwijk zilveren *Conincxdaelders en alderhande zilvere Engels gelt gesnoeid*. Zijn vrouw, Elisabeth Nicolaesdr had zo ongeveer een dagtaak aan het distribueren van de produkten van haar echtgenoot. Daarnaast wisselde ze gesnoeide munten voor ongesnoeide munten. Soms was de produktie zo hoog, dat ook anderen werden ingezet.

Aangezien Govert was ontsnapt werd hij bij verstek veroordeeld. De eis luidde als volgt: In de eerste plaats op een kar met een ketting van valse munten om zijn nek door de straten van Leiden te worden gevoerd tot aan het plein Schoonverdriet (dat is het plein voor de gevangenis, genaamd het Gravensteen). Ten tweede amputatie van de rechterhand; ten derde radbraken en alle ledematen in stukken slaan, waarna het lichaam verbrand zal worden. Tenslotte werden alle goederen verbeurd verklaard.

De eis voor Elisabeth was enigszins verschillend. Allereerst zou zij eveneens op een kar vervoerd worden door de Leidse straten tot aan het Schoonverdriet, om daarna met koorden aan een paal gewurgd te worden. Het lichaam zou vervolgens worden verbrand of in een zak in de vest worden geworpen, om het tenslotte op een paal op het Galgenveld tentoon te stellen. Uiteraard zouden ook haar goederen verbeurd worden verklaard.

Het uiteindelijke vonnis is veel milder dan de eis doet vermoeden. Elisabeth werd op een kar gezet en met een koord van valse munten door de Breestraat, Rapenburg, Kloksteeg tot het Gravensteen gevoerd. Verder werd ze geslagen en gegeseld en werd haar de neus gesplitst. Tenslotte werd ze verbannen uit Leiden, Rijnland, Den Haag en Haagambacht, op straffe van een lijfstraf, met confiscatie van al hun goederen. Het vonnis voor Govert was ongeveer identiek, maar de straf voor de voortvluchtige zal wel nooit ten uitvoer zijn gebracht. ■

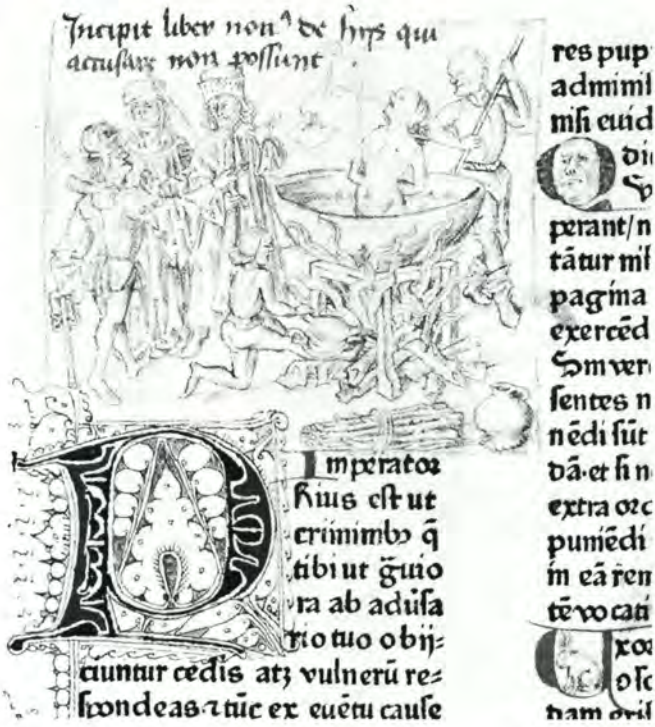

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

18: De Reconquista: de Christenen willen Spanje helemaal voor zichzelf

Het jaartal 1492 is een van die paar mijlpalen die de wereldgeschiedenis markeren; begrijpelijk omdat toen Europa tot de ontdekking kwam dat ver overzee volledig onbekende landen bleken te liggen. De eerste ontmoeting tussen de bewoners aldaar en de Europeanen moet voor beide partijen een wel zeer vreemde gewaarwording geweest zijn; helaas zou deze confrontatie tussen de wilden en de zich met of zonder wapens superieur voelende Europeanen het begin worden van een tragedie die in de geschiedenis nauwelijks haar weerga kent. Om nog een tweede reden is 1492 een monumentaal jaar: de laatste Islamieten verlieten noodgedwongen het Iberisch schiereiland, waarmee een einde kwam aan bijna acht eeuwen van hun aanwezigheid aldaar. Hoe en waarom het zover is gekomen, leert dit verhaal waarin daar waar mogelijk de gebeurtenissen de achtergrond vormen voor een dieper ingaan op de Iberisch-Islamitische numismatiek.

Fraai voorbeeld van een qirat geslagen onder het bewind van de laatste Almoravide Ishaq ibn 'Ali (AD 1146-1147)

Almoraviden, gouden Dinar geslagen in Gharnata (Granada) in AH 516 tijdens het bewind van 'Ali ibn Joesoef (AD 1106-1142)

De draad oppakkend uit aflevering 5 *Cordova, van emiraat naar kalifaat* bij de stichting van het kalifaat in *AH 316/AD 929*, is het nuttig even de toenmalige staatkundige situatie onder de loep te nemen.[1] De regeringsperiode van de Spaanse Omajjade 'Abd al-Rahman III (912-961) was het hoogtepunt uit de geschiedenis der Islamieten in het van Baghdad en Caïro onafhankelijke kalifaat van Cordova, dat het merendeel van het huidige Spanje en Portugal omvatte; slechts het Noorden, ten dele begrensd door de rivier de Duero, was in Christelijke handen verdeeld over de koninkrijken Leon, Navarra en Aragon en het graafschap Barcelona.

Met name het koninkrijk Leon was de bakermat van dat Christelijke Spanje; in het ruige onherbergzame gebied van het Cantrabisch Gebergte in Asturië hadden uit het zuiden verdreven Visigoten hun toevlucht gezocht bij de onstuimige bergbewoners. Een zekere Pelayo, erfgenaam van de laatste Visigotische koning, riep de Asturiërs op om in opstand te komen tegen de Islamitische overheersing. Zijn oproep vond gehoor; men koos hem in 718 tot koning, weigerde verder schatting te betalen en overviel de kleine Berbergarnizoenen die de streek onder controle moesten houden. De reactie op de gebeurtenissen in deze uithoek liet jaren op zich wachten, want pas in 722 werd een strafexpeditie uitgezonden; Pelayo echter lokte zijn tegenstanders in een hinderlaag in de bergen bij Covadonga en behaalde een klinkende overwinning. In de daaropvolgende jaren breidde het koninkrijkje Asturië zich naar alle kanten uit; de in 739 op de troon gekomen Alfonso I nam Galicië in bezit en heroverde in 749 Astorga. Onder de regering van Alfonso III (866-910) werd het gebied tot aan de rivier de Duero aan de moslims ontnomen; al deze uitbreidingen hadden tot gevolg dat het rijk niet

[1] *De Beeldenaar*, 11 (1987), 172 e.v.

meer vanuit de oude hoofdstad Oviedo kon worden bestuurd, zodat Garcia I (910-914) Leon tot zijn residentie koos.

Gedurende de negende eeuw was ten oosten en ten zuidoosten van deze stad Castilië ontstaan, bestuurd door markgraven onder controle van de koning van Leon. Dit gebied – thans Oud-Castilië genoemd – dankt vermoedelijk zijn naam aan de burchten, bedoeld om het pas veroverde land te vrijwaren van invallen uit het zuiden. Eenmaal veroverd betekende echter nog niet altijd in bezit, zoals ook Castilië zou ondervinden: in de 10e eeuw werd het weer tijdelijk bezet door de moslims. In 1009 namen de Castilianen de macht zelf weer in handen en hun land werd naderhand de toonaangevende mogendheid der Christenen op het Iberisch schiereiland. Verder naar het oosten vinden we Navarra, dat in de achtste en negende eeuw een zelfstandig rijkje vormde met als kerngebied de stad Pamplona. Koning Sancho I (905-925) die felle strijd moest leveren met de moslims, verwierf door huwelijk het aangrenzende Aragon; dit graafschap maakte zich geleidelijk wat zelfstandiger ten opzichte van Navarra. Sancho III Garcia, die van Navarra het machtigste rijk van Spanje had gemaakt, overleed in 1035 waarna zijn derde zoon Ramiro de eerste koning van Aragon werd. Aan Aragon grensde Catalonië met als belangrijkste stad Barcelona. Deze stad, lange tijd hoofdstad geweest van het Visigotische rijk, was in 713 door de moslims veroverd; de stadhouder maakte zich snel onafhankelijk van het kalifaat, maar moest toch in 781 de Frankische koning als heer erkennen. Karel de Grote was er niet echt gerust op en zond zijn zoon Lodewijk de Vrome naar de stad, die pas na een lang beleg in 803 werd veroverd. Barcelona werd de hoofdstad van de zogenaamde Spaanse Mark. Barcelona herwon haar zelfstandigheid na de dood van Karel de Grote, maar was van 914 tot 986 opnieuw in handen van de islamieten. Na weer een periode van onafhankelijkheid werd het graafschap door huwelijk in 1150 met Aragon verenigd.

Na de invallen der moslims was menigeen overgegaan tot de Islam; deze *moewalladoen* (letterlijk: de aangenomenen) genoemde bevolkingsgroep bestond hoofdzakelijk uit boeren, vissers, handwerkslieden, kleine handelaren en het leger der bezitlozen in de steden. Normaal gesproken zouden zij vanwege hun bekering dezelfde rechten moeten hebben als alle andere islamieten, maar de 'echte' bleven toch altijd de nodige afstand tot hen bewaren. Deze verschillen bleven onderhuids bestaan, zelfs nadat vele moewalladoen zich hadden opgewerkt op de maatschappelijke ladder en hun naam meer Arabisch-klinkend hadden aangepast. Daarentegen bleven vele anderen hun eigen Christelijke geloofsbeleving trouw; zij werden aangeduid met de benaming *mozaraben* een term afgeleid van het Arabische *moesta'riba* (te vertalen als: pseudo-Arabieren). Afgezien van hun geloof pasten zij zich aan de Arabische leefgewoonten aan. Ook zij moesten – zoals alle niet-moslims in de door moslims veroverde gebieden – de speciale belasting (de djizja) betalen, maar wonend in aparte wijken vielen zij onder hun eigen wetten en rechtspraak door de *qadi al-nazara* (de rechter van de Christenen) en werden zij bestuurd door eigen gezagsdragers, *koemis* geheten - een term verwant aan het bekende Latijnse 'comes'. Menig mozaraab was werkzaam als ambtenaar, zowel op lager als op hoger niveau, terwijl uit hun midden vele belangrijke mannen zijn voortgekomen op het gebied van filosofie, wiskunde en literatuur in de wetenschappelijke centra in Toledo, Cordova en Sevilla. Vloeiend zowel Arabisch als Latijn sprekend, schreven zij in het Arabisch; in niet geringe mate hebben zij bijgedragen tot de totstandkoming van de zeer hoogstaande cultuur van het Moorse Spanje. In het vervolg van dit verhaal zullen de moslims verder worden aangeduid als *Moren*, een naam afgeleid van het Latijnse 'Mauri', wat eigenlijk 'inwoners van Mauretanië' betekent. In de Middeleeuwen werden al gauw mensen met een lichtbruine tot zwarte huidskleur *Moor* genoemd, maar meer speciaal bedoelde men de bevol-

king van Noord-Afrika bestaande uit een mengeling van Arabieren en Berbers. De moslimlegers die Spanje hadden veroverd, bestonden voor een groot deel uit deze Moren en zodoende ging deze benaming over op alle Islamitische overheersers op het Iberisch schiereiland. Een bevolkingsgroep die in deze aflevering verder de volle aandacht verdient, betrof de Joden. Zij woonden er reeds eeuwenlang; nadat hun verzet tegen de Romeinse overheersing van hun land Palestina krachtdadig was onderdrukt – zo mocht sedert 135 geen enkele jood zich meer in Jeruzalem met haar in 70 verwoeste tempel ophouden – hadden velen hun vaderland verlaten. Sinds die tijd leefde het merendeel der Joden in *diaspora* (Grieks voor: verstrooiing) en hadden ze, behalve in Spanje, ook gemeenten gesticht langs de gehele kust van Noord-Afrika, Frankrijk en het Rijnland. Het is triest en beschamend te moeten vaststellen dat nadat het Christendom in de vierde eeuw staatsgodsdienst was geworden, de Joden steeds meer van hen te lijden kregen. Noch overreding, noch discriminatie en geweld hielden de Joden af van hun verlangen naar de komst van de Messias - volgens de Christelijke leer vervuld in Jezus van Nazareth. De langzamerhand groeiende haat tegen deze religieuze minderheid, gevoed door onbegrip en valse beschuldigingen, barstte na ongeveer 1000 uit in bloedige vervolgingen, zoals bijvoorbeeld voor de aanvang van de Eerste Kruistocht in verschillende steden van het Rijnland. In Spanje waren de binnenvallende Moren al met vreugde begroet, alhoewel ook de Islam aan de joden vele beperkende maatregelen oplegde zoals kledingvoorschriften, uitsluiting van allerlei ambten en beroepen en concentratie in bepaalde woonwijken.

Na de eerste dirhems van emir 'Abd ar-Rahman I uit AH 145/AD 762-3 was er in de daaropvolgende twee eeuwen weinig in het muntbeeld veranderd. De enige muntplaatsaanduiding blijft al-Andalus, dus de hoofdstad Cordova. De dirhem blijft ook de enige denominatie die geslagen werd afgezien van wat kopergeld tot aan de munthervorming door 'Abd ar-Rahman III in 317/929-30. Tot die tijd waren allerlei symbolen op de munt uitgegroeid tot hele arabesken, hoewel de kwaliteit van de gravering dusdanig achteruit was gegaan dat de gestyleerde teksten nog maar moeilijk te ontcijferen waren. Het gewicht dat normaal 2,97 gram behoorde te zijn, was gedaald tot ongeveer 2,5 gram; bij de munthervorming werd dit weer verbeterd tot gemiddeld 2,83 gram. Het gehalte zou echter daarna snel afnemen tot ongeveer 0,750.

De eerste gouden munten dateren ook uit de tijd van 'Abd ar-Rahman III, zowel hele dinars als onderdelen daarvan, meest kwart dinars alles gebaseerd op de standaard van 4,1 tot 4,2 gram. In 336/947-8 verplaatste de kalief de munt naar zijn nieuwe paleisstad Medinat al-Zahra, gelegen op enige kilometers ten westen van Cordova. Reeds in 936 was men met de bouw van het complex begonnen en pas onder zijn opvolger al-Hakam II al-Moestansir werden het paleis en de talloze bijgebouwen voltooid; dit alles werd afgeschermd door een muur van 1518 x 745 meter, terwijl de bewoners vers water kregen aangevoerd over een aquaduct. De stad was genoemd naar de favoriete slavin van de kalief Zahra, die overigens pas in het paleis wilde gaan wonen als de donkere kleur van de bergen was weggewerkt door de aanplant van een groen loofbos: het kleurverschil was anders de dame te groot! Kosten noch moeite werden gespaard voor de verfraaing van de gebouwen en het geheel moet sprookjesachtig mooi geweest zijn. De kalief die kon doen wat hij wou, had bijvoorbeeld gestyleerde dierenplastieken en halfreliëfs met erotische motieven laten aanbrengen en bij de ingang een standbeeld van Zahra opgericht: voor rechtgeaarde moslims echter een vorm van afgoderij. 'Abd al-Rahman nam het kennelijk niet zo nauw, want – ongehoord fenomeen in de Islamitische numismatiek – hij liet zelfs munten slaan met zijn afbeelding. De stad is geen lang leven beschoren geweest, want zo gauw

Berbertroepen – meer fanatiek in de leer – hun kans schoon zagen, verwoestten zij in 1013 het gehele complex; na hen zouden de Almoraviden en de Almohaden dit nog grondig herhalen, waarna de ruïne Medina Azahara nog lange tijd zou dienen als 'steengroeve' voor paleizen van latere heersers. Men bleef tot 365/975-6 munten in de paleisstad, daarna verscheen weer de vanouds bekende naam al-Andalus op de munten.

Na de dood van kalief al-Hakam II in 976 was zijn opvolger Hisham II nog te jong, zodat zijn moeder sultane al-Subh de regering waarnam.[2] Dit was zo geregeld door opperrechter Mohammed ibn Abi 'Amir, die – bedacht op eigenbelang – daarmee voorkwam dat een zoon van Abd al-Rahman III op de troon kwam. Deze doortastende jurist maakte snel carriere: als minnaar van al-Subh werd hij kort daarop vizier en reeds in 978 *hadjib* (zeg maar: eerste minister). Hij had de jonge kalief volledig in zijn macht en nam twee jaar later de leiding van de staat op zich. Stevig de macht in handen hebbend, noemde hij zich sedert 981 *al-Mansoer billah* (= de overwinnaar door God), in westerse kronieken verbasterd tot *Almanzor*. Meer dan vijftig veldtochten tegen hen ondernemend, werd hij de schrik van de Christelijke staten van Spanje. Deze leden de ene nederlaag na de andere en moesten, zij het tijdelijk, veel terrein prijsgeven: zo heroverden de Moren Zamora (981) en Leon (988) en werd in het oosten Barcelona geplunderd (985). Iets wat bij de Christenen hard aankwam, was de verwoesting van de bedevaartplaats Santiago de Compostela in 997. In de loop van de negende eeuw deed het verhaal de ronde dat daar het lichaam van de apostel Jakobus de oudere was gevonden, waarna er op last van koning Alfonso II een kerk boven zijn graf werd gebouwd. Ondanks de aangerichte verwoestingen hadden de Moren de graftombe ongemoeid gelaten en vanaf de elfde eeuw werd Santiago een van de belangrijkste bedevaartoorden van de middeleeuwen. De apostel werd een soort schutspatroon van de Reconquista en nog eeuwenlang gingen de Christenen de strijd tegen de Moren in met de kreet *Sant Jago!*

Uiteraard komt de naam van al-Mansoer op de munten uit deze periode voor; na zijn dood in 392/1002 nam zijn zoon de macht over, maar die werd zes jaar later door zijn broer vergiftigd. Daarmee kwam een einde aan een sterk centraal gezag met alle gevolgen van dien; formeel kwam aan het kalifaat van Córdova een einde door een raadsbesluit in 1031. Al-Andalus spatte uiteen in een conglomeraat van maar liefst 23 staatjes in zeer gevarieerde grootte; ook de gemeleerde samenstelling van de bevolkingsgroepen in het leger kwam tot uitdrukking in bijvoorbeeld de Arabische deelrijkjes van 'Abbadiden van Sevilla en de Hoediden van Zaragoza en de Berberstaatjes van de Aftasiden van Badajoz en de Dhoe al-Noeniden van Toledo.

Deze periode van de *Muluk al-Tawa'if* (de koningen der deelrijken) die tot omstreeks 1090 heeft geduurd, was er uiteraard een met veel onderlinge strijd; niettegenstaande dat bleef de Moorse cultuur haar glans behouden in bouwwerken, dichtkunst en wetenschappen. Mede door de verdeeldheid aan Moorse zijde kregen de christenen de gelegenheid de moslims naar het zuiden terug te dringen; toen de koning van Castilie-Leon Alfonso VI (1065-1109) het belangrijke Toledo in 1085 wist te veroveren, lag de grens langs de middenloop van de Taag.

De heersers van Sevilla, Badajoz en Granada zagen het gevaar naderen en

[2] Zie voorplaat

Spaanse Omajjaden, dirhems geslagen in al-Andalus gedurende de regeringsperiode van 'Abd ar-Rahman (AD 822-852). Zoals men ziet kan de munt vaak de belangrijke gegevens voor de determinatie (in het omschrift) missen.

AL-ANDALUS TEN TIJDE VAN DE ALMORAVIDEN

De stippellijn geeft de status quo weer van de tweede helft der 10e eeuw, de streepjeslijn de 'grens' nadat de Almoraviden de macht hadden overgenomen. De namen der Moorse steden hebben een duidelijke klankverwantschap met de huidige Spaanse benamingen.

riepen dringend de hulp in van hun geloofsgenoten overzee in de persoon van de Berbervorst *Joesoef ibn Tasboefin*. Die hulp liet niet lang op zich wachten, waarmee voor al-Andalus een nieuw tijdperk aanbrak, nl. dat der Almoraviden. Uit de periode van de Muluk al-Tawa'if zijn weinig exemplaren van de ongetwijfeld gevarieerde muntslag overgebleven. Men kent goudstukken geslagen te Zaragoza en al-Andalus, maar bijna alleen van voor het midden der elfde eeuw. De Hammoediden van Málaga en de 'Abbadiden gaven dirhems van een bedenkelijk gehalte uit, terwijl die van de vorsten in het oosten – Denia, Valencia en Zaragoza – nog slechts van *biljoen of potin* (een alliage van koper, zink, lood en tin) waren gemaakt. Hun dubbele dirhems met gewichten tussen de 2 en 8 gram waren geslagen met goed gegraveerde stempels. Tot slot mogen nog de omstreeks de eeuwwisseling geslagen biljoenen dubbele dirhems van de Hoediden van Denia en de koningen van Mallorca worden vermeld.

Na de inval der Almoraviden was het snel gedaan met de zelfstandige muntslag, slechts de koningen van Mallorca hebben het nog enige jaren kunnen volhouden. De benaming van de nieuwe Berberdynastie in al-Andalus: de *Almoraviden* (1086-1147/8) is een verbastering van het Arabische 'al-Moerabitoen'. Met die term werden gemeenschappen van 'monnik-soldaten' bedoeld die, gelegerd in zogenaamde *ribatat*, zich bezig hielden met bezinning op hun geloof in combinatie met militaire oefeningen. Deze ribatat (enkelvoud: ribat) waren strategisch langs grenzen en kusten gelegen versterkingen in Noord-Afrika en Andalusië; enkele ervan bestaan heden ten dage nog, met name in Tunesië. Het laat zich raden dat deze krijgers – puriteins in de leer en militair geschoold – geduchte tegenstanders zouden zijn en voorvechters in de heilige oorlog. In het midden van de elfde eeuw zou een dergelijke broederschap, geïnspireerd door haar geestelijk leider 'Abd Allah Ibn Yasin, leden van de Sanhajastam in de westelijke Sahara weten te mobiliseren. Bereid tot de strijd, veroverden zij in 1053/4 de stad Sijilmasa, destijds een belangrijk handelscentrum in verband met de karavanen vanuit Timboektoe (thans op de kaart terug te vinden als de ruïnestad Madinat al-Hamra in het grensgebied tussen Marokko en Algerije). Bij het verder oprukken in Marokko sneuvelde hun voorman, waarna de leiding werd overgenomen door de militaire commandant Joesoef ibn Tashoefin (1061-1106). Na iets meer dan twintig jaar oorlog met Berberstammen als de Miknasa en de Maghrawa had hij de beweging omgetoverd tot een strak geleide staat, die op dat moment geheel Marokko en Algerije tot aan de stad Algiers omvatte met als residentie Marrakesh.

Toen hem de noodkreten vanuit al-Andalus bereikten, zorgde hij er allereerst voor dat het op het thuisfront rustig zou blijven door zijn zoon als regent te benoemen. Vervolgens stak hij als kampioen der moslims in hun heilige oorlog tegen de ongelovigen de Straat van Gibraltar over en landde te Algeciras met zijn kameelruiters en *al-Moelaththamoen*. Met deze benaming werden door Arabische schrijvers bepaalde Berberstammen van de Sanhaja-groep bedoeld, zoals de Lamta en de Lamtoena; zij hadden de gewoonte hun hoofd of gezicht met een sluier (een *litham*, vandaar de naam) te bedekken. Na de verovering van al-Andalus bleven zij gesluierd gekleed gaan, daarmee tevens eenieder tonend wie de overwinnaars waren; menig misdadiger schijnt destijds zijn voordeel te hebben gedaan met deze dracht.

De Christenen zouden snel weten dat de kansen waren gekeerd, want in de Slag van al-Zallaqa nabij Badajoz werd koning Alfonso VI een zware nederlaag toegebracht (oktober 1086). Hij kon zijn overwinning echter niet uitbuiten, omdat hij op het bericht van de dood van zijn zoon snel naar Marokko moest terugkeren; de steun in de vorm van 3000 man troepen bleek echter te gering om aanvallen van de Christenen onder Rodrigo Diaz de Bivar El Cid afdoende te weerstaan. Opnieuw te hulp geroepen, kwam Joesoef in 1088 weer naar Spanje, maar kon door de tweedracht tussen de Andalusische vorsten weinig uitrichten. Hij ergerde zich mateloos aan hun gebrek aan godsdienstijver en vond dat zij daarom niet meer het recht hadden om over moslimgebieden te regeren. Nadat hij in 1090 voor de derde keer was overgekomen, begonnen de Almoraviden het ene staatje na het andere op te rollen; met het weer-

Dirhem uit AH 352 geslagen te Medinat al-Zahra, dus tijdens het bewind van de Omajjadenkalief Al Hakim al Moestansir (AD 961-976)

barstige Valencia van *El Cid* heeft men de meeste moeite gehad, want pas in 1102 gaf zijn weduwe het verzet op. Al-Andalus was nu deel van het rijk der Almoraviden met uitzondering slechts van Zaragoza, dat een zekere zelfstandigheid behield onder de Banoe Hoed (Hoediden) tot aan 1110. Joesoef werd in 1106 opgevolgd door zijn zoon *'Ali ibn Joesoef;* deze vrome, kunstlievende man kon moeilijk optornen tegen zijn generaals en provinciale gouverneurs, stuk voor stuk trotse stamhoofden. Hij bezat echter wel het talent om voor de sleutelposities in de centrale regering de meest capabele mensen aan te trekken, terwijl hij verder veel steun had aan een hem zeer toegewijd huurlingenleger van Spaanse Christenen. Tijdens zijn regeringsperiode (1106-1142) bloeide al-Andalus, zowel economisch als op het gebied van kunsten en wetenschappen; daarentegen moest hij in het noordoosten belangrijk terrein prijsgeven aan het opkomende Aragón. Dit koninkrijkje was in de 11e eeuw nog een arm en dun bevolkt gebied en kon pas omstreeks de eeuwwisseling met krachtige steun van Franse ridders uit Gascogne en Languedoc naar het zuiden doordrukken. Met name onder koning Alfonso I werd de Reconquista met succes bekroond door de verovering van Zaragoza in 1118, waardoor het gehele midden-Ebrogebied aan de Moren was ontnomen. Hier vonden vele duizenden Mozaraben een nieuwe woonplaats, nadat zij tijdens een expeditie van Alfonso tot vlak bij Cordova waren bevrijd en teruggevoerd naar het noorden (1126). De dynastie der Almoraviden heeft niet lang bestaan; de belangrijkste oorzaak was een nieuwe beweging in Marokko, bekend als de Almohaden, die in 1147 de laatste Almoravide Ishaq ibn 'Ali ter dood bracht en in snel tempo al-Andalus in bezit nam. Het tijdperk der Almoraviden had de verhoudingen tussen Moren en Christenen verder verslechterd; hun rigoreuze geloofsopvattingen lieten andersdenkenden geen ruimte, waardoor de toch al anti-islamitische gevoelens bij de Christelijke vorsten verstarden.

De Almoravidische muntslag in al-Andalus is op het Iberische schiereiland uiteraard slechts een deel van hun numismatische nalatenschap. Hoewel het een en ander nauw met elkaar verband houdt, blijven de aktiviteiten der Noordafrikaanse munthuizen in deze aflevering even buiten beschouwing; de wederwaardigheden in al-Maghrib komen naderhand nog aan de orde.

De belangrijkste muntplaats was lange tijd Sijilmasa, maar zo tegen het begin van de elfde eeuw werden meerdere munthuizen in Noord Afrika en al-Andalus geopend. Mitchiner geeft er in zijn *World of Islam* voor laatstgenoemd gebied veertien op, die gouden en zilveren munten hebben vervaardigd. Het muntbeeld van de dinars is niet verrassend, nl. een randschrift rond de tekst van het veld binnen een cirkel. Ze zijn echter goed op gewicht (ca. 4 gram); kwartdinars en ook een enkele halve dinar waren eveneens in de omloop te vinden. Bij het zilvergeld kwamen de Almoraviden met iets nieuws: de *qirat*, een muntje van ruim 0,9 gram met zelfs nog vier lagere denominaties tot aan de $^1/_{16}$ qirat toe. Gezien de grootte kon slechts de kalima aan de ene en de naam van de vorst aan de andere zijde worden vermeld. Deze muntjes zullen wel als kleingeld bedoeld zijn, want in de Spaanse munthuizen bleef men doorgaan met de aanmaak van de dirhem (een vrij zware van ongeveer 4 gram). Zoals gebruikelijk in de Islamitische numismatiek, plaatsten ook de Almoraviden religieuze teksten op de munten. Op de dinars – ook in de omloop bij de Spaanse Christenen veelvuldig aanwezig – komt een tekst voor die aan duidelijkheid niets te wensen overliet: *Maar wie iets anders dan de Islam tot godsdienst wenst, van hem zal niet aangenomen worden en hij behoort in het latere leven tot de verliezers* (Koran III, 85). De naam van de kortstondige dynastie is lang blijven voortleven in de Spaanse numismatiek: de *maravedi* werd voor het laatst geslagen in 1858! ■

wordt vervolgd

RECTIFICATIE
Bij deel 17 – Van slaven tot meesters: de opkomst der Mamelukken – in de vorige aflevering van De Beeldenaar zijn op pagina 223 de drie rechtsonder afgebeelde 'dirhems' abusievelijk ondersteboven afgebeeld.

Het FIDEM-congres in Londen

KAREL SOUDIJN

Van 16 tot 19 september 1992 vond in Londen het 23e congres plaats van de FIDEM, de Fédération Internationale de la Médaille. De opening werd met trompetgeschal aangekondigd: twee herauten maakten ons attent op de komst van Zijne Koninklijke Hoogheid de Hertog van Gloucester. Deze hoogheid onderhield ons vervolgens op informele wijze over het onderwerp waarvan wij meer werden geacht te weten dan hijzelf: *penningkunst.*

De hertog deed dat heel aardig. Hij vertelde bijvoorbeeld, dat het hem verbaasde dat je met twee kanten van een penning zoveel verschillende dingen kunt doen. Verder vertelde hij, dat hij op zijn vele officiële bezoeken in binnen- en buitenland nogal eens geschenken krijgt. Vaak zijn dat voorwerpen waarvan je niet weet hoe je ze vast moet houden of mee moet nemen. Zo nu en dan krijgt de hertog echter een penning aangeboden. Dat doet hem plezier, want een penning kun je in je hand houden en in je broekzak stoppen.

De openingstoespraak van deze hertog zette de toon voor het congres: een combinatie van formeel en informeel. Bij sommige ontvangsten werd van de heren bijvoorbeeld geëist dat ze in wandelkostuum en met das zouden verschijnen, maar er was niemand die er aanstoot aan nam als men alternatieve kledij aantrok. De butler die ons op één van de recepties ontving, was gekleed in rokkostuum; hij had echter in die uitdossing slechts de taak om ons te vertellen waar wij de verversingen konden vinden: aan de andere kant van de zaal.

Wie nog nooit eerder een FIDEM-congres had bijgewoond, werd overweldigd door de vele indrukken. In het British Museum volgden wij lezingen over ontwerptekeningen van penningen uit vroeger eeuwen. Enkele honderden meters verder, in een ander gebouw, gaven kunstenaars demonstraties, bijvoorbeeld over de techniek van het graveren. Andere kunstenaars vertelden met behulp van dia's over hun eigen werk. In een workshop kregen beginnelingen les in het boetseren van een penning. Op de bovenste verdieping van het British Museum was een grote tentoonstelling ingericht met 1100 penningen van 600 levende kunstenaars uit verschillende landen. Elders waren nog meer exposities van penningen te bezichtigen. Tijdens de laatste dag van het congres werd een markt gehouden waar handelaren en kunstenaars penningen te koop aanboden. En er was volop gelegenheid om te praten met kunstenaars, geleerden, fabrikanten en verzamelaars uit verschillende landen.

Het congres barstte van de tegenstellingen. Wat heeft onderzoek naar ontwerptekeningen uit vroeger eeuwen te maken met het werk van hedendaagse penning-

GRAND PRIZE (Sponsor Fidem) Maria Lugossy – Hungary, Purgatory I-III 1992 (gegoten, brons en glas, 150 mm)

kunstenaars? Wat doet een bronzen gevaarte van 36 bij 40 centimeter op een tentoonstelling van penningen? Dit kunstwerk van de Japanner Hitoshi Kimura is zo groot en zwaar, dat het door een normaal mens niet meer in de hand te houden is.

In de wandelgangen vielen opmerkingen te beluisteren over de noodzaak van strengere ballotage en over de wenselijkheid om in de toekomst een splitsing te maken in twee verschillende soorten congressen: een bijeenkomst over oude penningen los van de moderne penningkunst. Toch is het ook aantrekkelijk om heden en verleden op elkaar te blijven betrekken: historische uiteenzettingen bieden interessante perspectieven waaronder hedendaagse problemen kunnen worden bekeken. En tentoonstellingen waarop de grenzen tussen penningen en andere vormen van kunst vervagen, zijn behalve irritant ook inspirerend: ze dwingen je om na te denken over wat je nu zélf belangrijk vindt, als het om penningkunst gaat.

Bij de grote FIDEM-tentoonstelling in Londen is een catalogus van 288 bladzijden verschenen: IN THE ROUND *Contemporary art medals of the world.* De ingezonden penningen staan per land beschreven. Aan degenen die voor hun land een selectie maakten, is gevraagd om een korte toelichting te geven. Deze toelichtingen zijn in drie talen afgedrukt: Engels, Frans en Duits.
De toonzetting van de inleidingen is nogal verschillend. In sommige landen staat de penningkunst er slecht voor. Over Australië wordt bijvoorbeeld vermeld, dat een opleving in 1988 (bij de viering van het 200-jarig

ARTIST UNDER 30 (sponsor Royal Norwegian Mint) Alexei Parfyohnov – Russia, The house with the Strange Fate 1989 (gegoten, tin, 105 mm)

PORTUGUESE OR BRITISH ARTISTS (Sponsor Calouste Gulbenkian Foundation) John Lobban – Great Britain, Carnival, 1992 (gegoten, brons, 140 mm) en links: Helder Batista – Portugal, Europalia 91, 1991 (geslagen, verzilverd brons, 82 mm)

bestaan van het land) is gevolgd door neergang; deze terugval is nog versterkt door een zware economische recessie.

In de voormalige Oostbloklanden is de toon anders. De Baltische staten Letland en Litouwen presenteren zich met trots, onder verwijzing naar de oudste voorbeelden van penningkunst in hun land (beide landen noemen de zestiende eeuw als beginpunt). De inleiding bij de Poolse bijdrage maakt gewag van razendsnelle veranderingen op het gebied van penningkunst: in dat land lijkt deze vorm van kunst een bruisend bestaan te leiden. Daarbij worden alle formele grenzen overschreden. In penningen van Andrzej Szarek zijn bijvoorbeeld handvatten van aluminium pannen verwerkt.

Politieke veranderingen hebben ook de Russische penningkunst beïnvloed. De bijdragen uit dat land zijn soms heel traditioneel, maar zoals Alla Shkurko in de catalogus schrijft over Russische penningkunst: Het was gebruikelijk om de penning op te vatten als een cultuurmonument, maar we zitten nu in een overgangsfase waarin de penning steeds duidelijker deel uitmaakt van hedendaagse kunst.

Dat Oost- en West-Duitsland één land zijn geworden, is aan de penningen duidelijk af te lezen. De Duitse inzending zat vol politieke symboliek.

Economische en politieke veranderingen laten in deze catalogus op veel plaatsen hun sporen na. Tsjechoslowakije wordt formeel nog wel als één land beschouwd, maar de scheuring is zichtbaar: de Tsjechische penningen worden gescheiden van de Slowaakse gepresenteerd. In beide landsdelen heerst optimisme over de invloed die grotere politieke zelfstandigheid zal hebben op de kunst.

De Nederlandse bijdrage, samengesteld door Marjan Scharloo en Geer Steyn, wordt in de catalogus gepresenteerd als een spannende vorm van tweezijdigheid. In economisch en politiek opzicht lijkt ons land in diepe rust te verkeren: de catalogus maakt in elk geval geen melding van een invloed van dergelijke factoren. De opwinding waar de catalogus aan refereert, is bij ons meer een kwestie van de verhouding tussen verschillende typen kunstenaars. De Nederlandse FIDEM-selectie accentueert de spanning tussen medailleurs die als beeldhouwer zijn opgeleid en edelsmeden die voorwerpen maken die we al dan niet als penningen kunnen betitelen.
Met de nadruk op de spanning tussen beeldhouwers en edelsmeden kreeg de Nederlandse inzending op de FIDEM-tentoonstelling het karakter van een uitnodiging tot een debat: welke richtingen kan de penningkunst opgaan? En wanneer is het verstandig om de aanduiding *penning* maar te laten vervallen? Los van deze uitnodiging tot debat was de Nederlandse bijdrage een hommage aan Charlotte van Pallandt, geboren in 1898. Van haar werden

FROM A DIRECTLY ENGRAVED DIE (sponsor B. H. Mayer) Jean-Paul Muslin – France, Mascaarades, 1991 (geslagen, brons, 81 mm)

PORTRAIT MEDAL (Sponsor Huguenin Médailleurs) Avril Vaughan – Great Britain, Jacob Epstein, 1992 (gegoten, brons, 100 mm)

vier penningen tentoongesteld die vervaardigd werden tussen 1973 en 1990.
Op de FIDEM-tentoonstelling bevonden zich ook zes erepenningen die Jos Reniers – vijftig jaar jonger dan Charlotte van Pallandt – maakte voor de gemeentes Mierlo en Valkenswaard.[1] De erepenning van de gemeente Mierlo werd bekroond met de *Stabilimento Stefano Johnson Prize*. Deze prijs kreeg Jos Reniers voor de beste combinatie van tekst en beeld. Er werden totaal zeven prijzen toegekend, de winnende penningen zijn hierbij afgebeeld.

De Nederlandse bijdrage aan het congres bestond verder uit een lezing van Marjan Scharloo over ontwerpen voor een penning op de Vrede van Utrecht in 1713, een toelichting van Geer Steyn op zijn eigen werk als penningkunstenaar, alsmede een fraaie presentatie op de markt die tijdens de slotdag werd gehouden. Als kooplieden traden hier op: Marianne Letterie, Guus Hellegers, Geer Steyn, Theo van de Vathorst en Jos Reniers. De twee laatstgenoemde kunstenaars bleken heel Londen afgestroopt te hebben, op zoek naar een plank waarmee ze de kraam van het vijftal Nederlanders konden optuigen. Ook dat was een mooie congres-ervaring: wist u, dat je in het centrum van Londen haast nergens een plank kunt kopen?

De penning die Ronald Searle voor het Londense congres ontwierp (met het portret van Pisanello) is na te bestellen voor £ 67,50 (inclusief verpakkings- en verzendkosten). De catalogus is te koop voor £ 17,50 (eveneens inclusief kosten).[2] Deze bedragen moeten per cheque uitgeschreven worden ten name van de British Art Medal Trust - FIDEM. Cheques gelieve men te sturen aan: FIDEM 1992 c/o Department of Coins and Medals, British Museum, London WC1 B 3DG.

Tenslotte kan nog worden vermeld dat het volgende congres van FIDEM in 1994 plaatsvindt in Boedapest. ■

[1] MARJAN SCHARLOO De erepenning van de gemeente Mierlo *De Beeldenaar* 15 (1991) 382-383
TOON VAN OTTERDIJK Vijf staande penningen voor Valkenswaard *De Beeldenaar* 16 (1992) 146-151

[2] Afbeelding *De Beeldenaar* 15 (1991) 482

BEST UNITING TEXT AND IMAGE (sponsor Stabilimento Stefano Johnson) Jos Reniers – Netherlands, Mierlo honorary medal, 1991 (gegoten, brons, 88 mm)

BEST MEDAL ON THE THEME 'HEAVEN AND HELL' (sponsor Korean Printing and Minting Corporation) Laimdota Grike – Letland, Immortality I-III, 1988, (gegoten, brons, 70x112 mm)

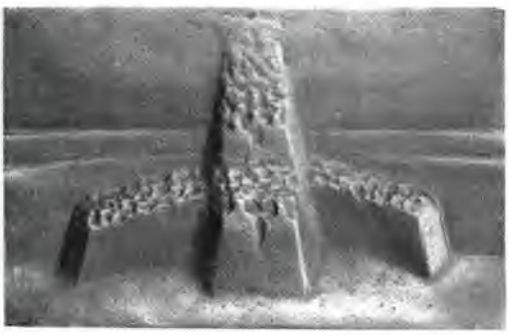

(foto's © British Museum)

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Boekbespreking

MARGARET THOMPSON, *Alexander's drachm mints II: Lampsacus and abydus*, The American Numismatic Society, Numismatic Studies No. 19 (New York, 1991)

J.P.A. VAN DER VIN

De uiterst omvangrijke en gevarieerde muntslag van Alexander de Grote blijft nog steeds intrigeren en uitnodigen tot verder onderzoek, ondanks al meer dan 150 jaar studies op dit gebied, want die hebben nog steeds geen volledig inzicht in deze zo gecompliceerde materie kunnen brengen. Toch wordt de laatste jaren op vele punten het patroon van deze muntslag steeds duidelijker. Met een zekere regelmaat verschijnen detailstudies over de munten van de Macedonische koningen Alexander III de Grote, zijn vader Philippus II, zijn halfbroer en opvolger Philippus III Arrhidaeus en zijn zoontje en opvolger Alexander IV. Ook over de muntslag door zijn latere opvolgers, de Macedonische generaals Ptolemaeus I, Seleucus I, Antigonus en Lysimachus is inmiddels heel veel bekend.

In dit breed opgezette onderzoek naar de structuur van de Macedonische muntslag in de late 4e eeuw v. Chr. neemt Margaret Thompson, lange tijd als curator werkzaam bij de American Numismatic Society, reeds vele jaren een centrale plaats in. Zij heeft daar de beschikking over de vele ongepubliceerde, maar bijzonder waardevolle notities van Edward Newell en tevens over de reusachtige muntencollectie en fotodocumentatie die de ANS in de loop van deze eeuw over Alexander en zijn familie bijeen heeft gebracht.

In 1983 publiceerde zij op basis van dit materiaal een monografie onder de titel Alexander's Drachm Mints I: Sardes and Miletus (= ANSNS 16) en in die titel lag reeds de belofte van een tweede en zelfs een derde deel besloten.
In 1991 verscheen dit tweede deel, gewijd aan twee belangrijke havensteden langs de Hellespont/Dardanellen: Lampsacus en Abydus. In een nog te publiceren derde deel hoopt professor Thompson het materiaal van Kolophon, Magnesia en Teos (?) te behandelen.
Uitgangspunt van het onderzoek is opnieuw de enorme drachmen-produktie die in een zevental klein-aziatische steden in het laatste kwart van de 4e eeuw v. Chr. op naam van Alexander en zijn opvolgers is geslagen. Bovendien blijken in Lampsacus en Abydus ook in een aantal jaren een groot aantal gouden staters op naam van Philippus II, Philippus III en Alexander III te zijn geslagen. Het aantal zilveren tetradrachmen is daarentegen - anders dan in de meeste muntplaatsen van Alexander - erg gering.

Het boek is niet bedoeld als een compleet corpus van alle over de gehele wereld verspreide exemplaren. Terecht merkt de auteur op dat een dergelijk gedetailleerd stempelonderzoek van al het bekende materiaal door de enorme hoeveelheden fysiek nauwelijks te realiseren is en bovendien dat het resultaat van een poging tot volledigheid niet in verhouding zou staan tot de geïnvesteerde tijd en moeite, om over het kostenaspect nog te zwijgen.

Margaret Thompson heeft daarom haar onderzoek anders en praktischer uitgevoerd: zij biedt een zo volledig mogelijk overzicht van de structuur van de muntslag in beide steden in de periode tussen circa 330 en 301 v. Chr.

Basis voor haar werk is het materiaal bij de ANS en de collectie van een aantal grotere musea, waaronder ook het Koninklijk Penningkabinet. Tevens zijn enkele grote schatvondsten uit deze periode in het totaal-overzicht opgenomen. Ook bij deze methode gaat het nog om respectabele aantallen munten. Voor Lampsacus telt de catalogus 262 gouden staters, 122 tetra-

drachmen, 657 drachmen en enkele koperen munten. Bij Abydus gaat het om 316 staters, 23 tetradrachmen en 583 drachmen.

Op basis van dit materiaal blijkt het mogelijk een goed sluitend chronologisch systeem te ontwerpen, gebaseerd op de grote variatie in symbolen en monogrammen van de muntmeesters en uiteraard op stempelkoppelingen, waar die duidelijk zijn vast te stellen. Dit patroon met een relatieve chronologie blijkt sluitend voor de gehele periode. Dat het tevens via een paar vaste historische data tot een absolute chronologie kan worden omgevormd bevestigt eens te meer de juistheid van het schema. Als 'kapstokdata' fungeren de dood van Alexander in 323, de moord op Philippus III in 317 en de machtsovername door Lysimachus in 301 v. Chr.
De identificatie van Lampsacus als muntplaats van deze series is tamelijk zeker door het tegen het einde van de eeuw steeds opnieuw voorkomende lokale symbool van een Pegasus-voorstuk. Stilistische gelijkenis en een overeenkomend vondstpatroon wijzen de andere series dan wel niet met absolute zekerheid, maar in ieder geval met grote waarschijnlijkheid toe aan de nabijgelegen vesting Abydus.

De ontwikkeling van de muntslag in Lampsacus en Abydus loopt aardig parallel, zoals bij twee naburige steden valt te verwachten. Wel begint Lampsacus iets eerder, in 330 in directe aansluiting op de tot dat moment daar bestaande lokale muntslag. Er was in die stad dus een ingericht muntatelier met geschoold personeel aanwezig. In Abydus startte de produktie omstreeks 325 met een uit Lampsacus overgebrachte stempel voor een gouden stater. Het einde van de produktie ligt voor beide steden in de verovering door Lysimachus in 302/301 v. Chr.

Dit boek is evenals het voorgaande deel weer bijzonder goed verzorgd uitgegeven en rijk geïllustreerd met 34 platenpagina's, waarop ongeveer 750 exemplaren zijn afgebeeld. Deze afbeeldingen naar gipsen zijn veelal van goede tot zeer goede kwaliteit. De prijs van $ 55.- is dan ook alleszins redelijk te noemen.

Jammer is dat de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden nog aangeduid wordt als: The Hague, Dat komt ervan wanneer je een museum na ruim 150 jaar laat verhuizen! Deze verwarring zal wel onuitroeibaar zijn. Voor wie is dit boek van belang? In de eerste plaats voor de specialist (museumconservator, handelaar of gespecialiseerde verzamelaar), die nu in staat is zijn collectie Alexander-munten beter te documenteren. Ook de gewone verzamelaar kan er echter veel plezier aan beleven door zijn enkele exemplaren erin op te zoeken. Daarvoor staan bibliotheken ter beschikking, bijvoorbeeld in Leiden. Wat is immers leuker dan in die grote massa munten van Alexander, die allemaal op het eerste gezicht op elkaar lijken, te ontdekken dat jouw munt met als bijteken een klein muisje erop uit Lampsacus komt en daar in 305/304 v. Chr. is geslagen. Dat is toch echt verzamelen! ■

Munt met muisje

Tentoonstellingen

Ook in de laatste maanden van dit jaar tot in het voorjaar van 1993 zijn er nog vele numismatische exposities in ons land; raadpleeg hiervoor de rubriek *Aktiviteitenkalender 1992 Nederlands Numismatisch Jaar* in *De Beeldenaar* 1992 nr 5. Deze rubriek verscheen speciaal in het kader van 1992 Nederlands Numismatisch Jaar. Met ingang van dit nummer vindt u belangrijke numismatische exposities weer in de rubriek Tentoonstellingen.

KUNST VOOR DE HAND 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet. Tot begin 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990 Belangrijkste veranderingen in de penningkunst aan de hand van de meest sprekende penningen. Tot maart 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

90 JAAR STAATSBEDRIJF Tot 15 januari 1993 in het museum van 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht: (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG Vaste opstelling in het museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

NET EVEN ANDERS Expositie in het kader van het Nederlands Numismatisch Jaar 1992 en het 20-jarig bestaan van de Numismatische Kring Utrecht over valse munterij in Nederland. Tot en met 15 april 1993 in het museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

400 JAAR OUDE WERKPLAATS VAN VALSEMUNTERS Tot mei 1993 in Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L). In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsemunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

BRUIDSSCHAT EN ERFENIS Tot medio 1994 in Museum voor Volkenkunde te Rotterdam exposite over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied.

EXPOSITIE VAN PENNINGONTWERPEN 1 december Goud-, zilver en klokkenmuseum te Schoonhoven: presentatie en aansluitende expositie van penningontwerpen vervaardigd door studenten van de Zilver Vakschool te Schoonhoven. ■

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap)
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5242274

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

Symposium
Zaterdag 24 oktober jl. vond – onder grote belangstelling – te Breda het symposium *Penningkunst in beweging* plaats. Verslaggeving daarover volgt.

Penning 1992
Dit jaar verschijnt er één penning. Deze – door Willem Noyons ontworpen *Reispenning* – is aan de leden die hun contributie over 1992 betaalden toegezonden.

Buitengewone ledenvergadering
Zaterdag 14 november jl. werd te Leiden een buitengewone algemene ledenvergadering gehouden, met als agendapunten: Wijzigingen Penninguitgiftesysteem, Statuten en Contributie. Om te kunnen voldoen aan het gestelde in artikel 20 van de statuten vond aansluitend een tweede buitengewone ledenvergadering plaats. De leden ontvingen een toelichting bij de uitnodiging. Na uitvoerige discussie werden door de vergadering – met overgrote meerderheid – de volgende belangrijke besluiten genomen:
a. Contributiewijziging
De contributie wordt voor 1993 verhoogd tot *f* 175; met indexering voor volgende jaren.
b. Penninguitgiftesysteem
Jaarlijks ontvangen de leden één jaarpenning (in de contributie inbegrepen) en de mogelijkheid (tenminste) één inschrijfpenning tegen kostprijs te bestellen.
c. Statuten
Art.1, 2e lid, luidt thans: Zij *(de vereniging)* stelt zich ten doel de beoefening van en de belangstelling voor de penningkunst te bevorderen, in het bijzonder in Nederland. ■

Eeuwfeestprijsvraag

Naar aanleiding van de oproep tot deelname aan de Eeuwfeestprijsvraag voor een artikel over de Nederlandse numismatiek of een daarmee verwant gebied werden vele inzendingen ontvangen.

De prijs voor de inzending in de categorie langere artikelen werd toegekend aan de heer L.M.J. Boegheim te 's-Gravenhage voor zijn artikel *Munten in opdracht van de Nederlandse regering in de U.S.A. geslagen*. Deze inzending wordt geplaatst in de jubileumuitgave van het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde. De heer E. van Gelder uit Heerlen ontving de prijs in de categorie korte artikelen. Zijn inzending, getiteld: *Het opmerkelijke papieren noodgeld van Vaals*, is in dit nummer van *De Beeldenaar* gepubliceerd. Tijdens de jubileumbijeenkomst van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde op 12 juni 1992 in Amsterdam ontvingen de winnende inzenders de erepenning van het Genootschap en een oorkonde. ■

VERHUISBERICHT

De afdeling Edele Metalen en Munten van de
Hollandsche Bank-Unie
is verhuisd van Amsterdam naar Rotterdam.

Ons nieuwe adres is:

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.

Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

WILT U MUNTEN VERKOPEN?

muntenveiling biedt u:

Contant geld
of
'n topopbrengst op haar internationale muntenveilingen

Let eens op de volgende voordelen:
* vakkundige verkaveling met hoge opbrengst *
* uw munten zijn bij ons volledig verzekerd *
* u heeft binnen 14 dagen na de veiling het geld in handen *
* renteloze voorschotten op belangrijke inzendingen *
* u kunt als inzender anoniem blijven *

Bel ons voor 'n vrijblijvende afspraak

muntenveiling
(eig. Theo Peters)
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6261818

Wij zijn lid van de n v m h **nederlandse vereniging van munthandelaren**

THEO PETERS NUMISMATIEK

Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6222530
fax 020-6222454

inkoop — verkoop en taxatie van:
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
bankpapier
moderne 's Rijksmunt uitgiften

Vraag onze gratis prijslijst!

Onze winkel is geopend:

maandag t/m vrijdag: 10.00 tot 17.30 uur
zaterdag: 10.00 tot 17.00 uur

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

TERVURENLAAN 65 B 1040 BRUSSEL
Tel. + 32.2 734.63.56/736.07.12 Fax.+ 32.2 735.77.78

MUNTEN UIT DE OUDHEID, DE MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
PENNINGEN
OPENBARE VEILINGEN - VASTE PRIJSLIJSTEN
2600 NUMISMATISCHE BOEKEN

AANKOOP **VERKOOP** **EXPERTISE**

Wij houden jaarlijks vier veilingen met afwisselend antieke (Kelten, Grieken en Romeinen), byzantijnse en oosterse munten enerzijds, en munten van de middeleeuwen en de moderne tijden, alsook penningen, jetons en papiergeld anderzijds.
Hiervoor aanvaarden wij verzamelingen en losse stukken van hoge kwaliteit.
De veilingvoorwaarden worden op verzoek graag meegedeeld.
De veilingskalender ziet er als volgt uit:

N°	Inhoud	Einddatum inzending	Veilingsdatum
27	Middeleeuwen, Moderne Tijden	30-09-92	13-12-92
28	Oudheid, Byzantium, Oosten	31-12-92	13-03-93
29	Middeleeuwen, Moderne Tijden	31-03-93	12-06-93

Munthandel Verschoor

Inkoop - Verkoop - Taxaties - Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Veiling 18 is geschiedenis.

VEILING 19
vraagt voorbereiding.
Verschillende inleveringen voor veiling 18 kwamen te laat binnen en
deze munten worden nu op
19 en 20 april 1993 geveild.

Indien u iets heeft toe te voegen horen wij dat graag van u.
Niet vòòr Pasen, maar vòòr Kerstmis a.u.b.

Zoals altijd, beleefd aanbevelend

A.G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5, NL -6211 HW MAASTRICHT.

tel. 043-215.119 fax 043-216.014

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Leiden, Kwart gulden 1574, papier

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur